

Y Ö N E T İ M V E E K O N O M İ

Yıl: 2011 Cilt: 18 Sayı: 2

ISSN-1302-0064

- Telekomünikasyon Sektöründe Regülasyon ve Özelleştirmenin Etkileri: OECD Ülkeleri Üzerine Ampirik Bir Çalışma
 - Kadrosuz Usta Öğreticilerin Sosyal Güvenlik Hakları
 - CO₂ Emisyonu ve Ekonomik Büyüme: Panel Veri Analizi
 - Bireycilik ve Yeni Kariyer Yönelimleri
 - Bürokrasi-Demokrasi İlişkisi ve Bürokratların Seçilmişlerce Kontrolü Sorunu
 - Geleceğin Yöneticileri Astarına Güvende Hangi Özelliklere Öncelik Veriyor?
 - Bireysel Kredilerin Gelişimi ve Risk Yönetiminin Rolü
 - Basel II Sürecinde Kredi Derecelendirme ve Bir Tekstil İşletmesinde Uygulaması
 - Türkiye’de Banka Kredi Kanalının İşleyişi: Ampirik Bir Analiz
 - Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye’ye İlişkin Ampirik Kanıtlar
 - Müzakere Sürecinde Türkiye’ye Yönelik Avrupa Birliği Mali Yardımları: Taahhütler ve Gerçekleşmeler
 - Dış Ticaret ile Sanayi Sektörü İstihdam Oranı Arasındaki Kısa ve Uzun Dönem İlişkisi: Türkiye Örneği (1963-2009)

**CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ**

JOURNAL OF MANAGEMENT AND ECONOMICS

Year: 2011 Volume: 18 Issue: 2

ISSN-1302-0064

- The Effect of Regulation and Privatization in Telecommunication Sector:
An Empirical Study on OECD Countries
 - Non-Official Trainers's Social Security Rights
 - CO₂ Emission and Economic Growth: A Panel Data Analysis
 - Individualism and New Career Orientations
- Relation Between Bureaucracy and Democracy and The Problem of Bureaucratic Control by The Elected
- What Qualities Do The Future Managers Give Priority In Trust For Their Subordinates?
 - Die Entwicklung Des Privatkredits und Die Rolle Des Risikomanagements
 - Credit Rating in Process of Basel II and Application in The Textile Company
 - Processing of Bank Lending Channel in Turkey: An Empirical Analysis
 - The Relationship Between Public Expenditures and Economic Growth:
Empirical Evidence For Turkey
 - The European Union Grants For Turkey In The Negotiating Process:
Allocated and Realized Amount
- The Short-Term and Long-Term Relationship Between Foreign Trade and Industrial Sector Employment Rate: Turkey Case (1963-2009)

CELAL BAYAR UNIVERSITY
THE FACULTY OF ECONOMIC AND ADMINISTRATIVE SCIENCES JOURNAL

YÖNETİM VE EKONOMİ

(ISSN-1302-0064)

Sahibi:

Yönetim Kurulu Adına İ.İ.B.F. Dekanı
Prof. Dr. Mustafa ÖKMEN

Editör:

Prof. Dr. A. Kemal ÇELEBİ

Editör Yardımcıları:

Yrd. Doç. Dr. Coşkun ÇILBANT Araş. Gör. Serkan CURA

Yayın Kurulu:

Prof. Dr. Mustafa ÖKMEN Prof. Dr. A. Kemal ÇELEBİ
Prof. Dr. Semra ÖNCÜ Prof. Dr. Sevinç KÖSE
Prof. Dr. İbrahim EROL Prof. Dr. Ramazan GÖKBUNAR

Hakem Kurulu

◆Prof. Dr. Coşkun Can AKTAN(DEÜ), ◆Doç. Dr. Hüseyin AKTAŞ(CBÜ), ◆Prof. Dr. Zeynep ARIKAN(DEÜ),
◆Doç. Dr. Tuncer ASUNAKUTLU(Muğla Üniv.), ◆Prof. Dr. Berrin Ceylan ATAMAN(Ankara Üniv.) ◆Prof. Dr.
Canan AY(CBÜ), ◆Prof. Dr. Abdurrahman AYHAN(Muğla Üniv.), ◆Doç. Dr. Ercan BALDEMİR(Muğla Üniv.),
◆Doç. Dr. Orhan BATMAN(Sakarya Üniv.), ◆Doç. Dr. Faruk BİLİR(Selçuk Üniv.), ◆Prof. Dr. Muzaffar
BODUR(Boğaziçi Üniv.), ◆Doç. Dr. Tülin CANBAY(CBÜ), ◆Prof. Dr. A. Güldem CERİT(DEÜ), ◆Prof. Dr. Tamer
ÇAVUŞGİL(Michigan State Univ.), ◆Prof. Dr. A. Kemal ÇELEBİ(CBÜ), ◆Doç. Dr. Emin ÇİVİ(New Brunswick
Univ.), ◆Doç. Dr. Ayla DEDEOĞLU(Ege Üniv.), ◆Prof. Dr. Nevin DEMİRBAŞ(Ege Üniv.), ◆Prof. Dr. Bünyamin
DURAN(CBÜ), ◆Prof. Dr. İbrahim EROL(CBÜ), ◆Prof. Dr. Abdullah ERSOY(Gazi Üniv.), ◆Prof. Dr. Faysal
GÖKALP(Muğla Üniv.), ◆Prof. Dr. Ramazan GÖKBUNAR(CBÜ), ◆Doç. Dr. Ali Rıza GÖKBUNAR(CBÜ), ◆Prof.
Dr. Şevkinaz GÜMÜŞOĞLU(DEÜ), ◆Prof. Dr. İbrahim GÜNGÖR(Akdeniz Üniv.), ◆Prof. Dr. Demet GÜRÜZ(Ege
Üniv.), ◆Prof. Dr. Vasfi HAFTACI(Kocaeli Üniv.), ◆Prof. Dr. Muhsin HALİS(Sakarya Üniv.), ◆Doç. Dr. Şule
IŞIN(Ege Üniv.), ◆Doç. Dr. Hilal ONUR İNCE(Hacettepe Üniv.), ◆Doç. Dr. Metin KARADAĞ(Ege Üniv.) ◆Doç. Dr.
Oğuz KARADENİZ(Pamukkale Üniv.), ◆Prof. Dr. Fehmi KARASİOĞLU(Selçuk Üniv.), ◆Prof. Dr. Alev
KATRİNLİ(İzmir Ekonomi Üniv.), ◆Doç. Dr. Birol KOVANCILAR(CBÜ), ◆Prof. Dr. Sevinç KÖSE(CBÜ), ◆Doç.
Dr. Rana Özen KUTANİŞ(Sakarya Üniv.), ◆Doç. Dr. Önder KUTLU(Selçuk Üniv.), ◆Prof. Dr. Bülent MİRAN(Ege
Üniv.), ◆Doç. Dr. Mustafa MİYNAT(CBÜ), ◆Prof. Dr. Mustafa ÖKMEN(CBÜ), ◆Prof. Dr. Semra ÖNCÜ(CBÜ),
◆Doç. Dr. Ersan ÖZ(Pamukkale Üniv.), ◆Prof. Dr. Ömür ÖZMEN(DEÜ), ◆Prof. Dr. Tülay ÖZÜERMAN(DEÜ),
◆Prof. Dr. Vedat PAZARLIOĞLU(DEÜ), ◆Prof. Dr. Süreyya SAKINÇ(CBÜ), ◆Doç. Dr. Sibel SELİM(CBÜ), ◆Doç.
Dr. Ali ŞAHİN(Selçuk Üniv.), ◆Doç. Dr. Ayşe ŞAHİN(Mersin Üniv.), ◆Prof. Dr. Rezzan TATLIDİL(Ege Üniv.),
◆Prof. Dr. Kamil TÜĞEN(DEÜ), ◆Prof. Dr. Utku UTKULU(DEÜ), ◆Prof. Dr. Nermin UYGUÇ(DEÜ), ◆Doç. Dr.
Doğan UYSAL(CBÜ), ◆Prof. Dr. Yaşar UYSAL(DEÜ), ◆Doç. Dr. Ayşe UZMAY(Ege Üniv.), ◆Prof. Dr. Sevinç
ÜRETEN(Başkent Üniv.), ◆Prof. Dr. Halit YANIKKAYA(GYTE), ◆Prof. Dr. Atilla YAPRAK(Wayne State Univ.),
◆Doç. Dr. Kaan YARALIOĞLU(DEÜ), ◆Prof. Dr. Cengiz YILMAZ(CBÜ), ◆Prof. Dr. Konca YUMLU(Ege Üniv.).

İletişim Adresi:

Prof. Dr. A. Kemal ÇELEBİ
Celal Bayar Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Uncubozköy Mevkii 45030 MANİSA

Tel: 0 (236) 233 06 57

Fax: 0 (236) 233 27 29

e-mail: iibf-dergi@bayar.edu.tr

URL: http://www2.bayar.edu.tr/~iibf/dergi/

Yönetim ve Ekonomi yılda iki sayı olarak yayımlanan hakemli bir dergidir.

Dergimiz **EconLit** Veri Tabanı, **EBSCO** Veri Tabanı, **ULAKBİM** Sosyal Bilimler Veri Tabanı,
ASOS Veri Tabanı ve **DOAJ** Veri Tabanı'na kayıtlıdır.

Dergide yer alan yazılarda ileri sürülen görüşler yazarlara aittir, yayımlayan kurumu bağlamaz.

©Copyright: C.B.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi - Aralık 2011

Basım Yeri: Celal Bayar Üniversitesi Matbaası - MANİSA

**JOURNAL OF
MANAGEMENT
AND
ECONOMICS**

(ISSN-1302-0064)

Owner:

The Faculty of Dean
Prof. Dr. Mustafa ÖKMEN

Editor:

Prof. Dr. A. Kemal ÇELEBİ

Assistant Editors:

Yrd. Doç. Dr. Coşkun ÇILBANT Araş. Gör. Serkan CURA

Editorial Board:

Prof. Dr. Mustafa ÖKMEN Prof. Dr. A. Kemal ÇELEBİ
Prof. Dr. Semra ÖNCÜ Prof. Dr. Sevinç KÖSE
Prof. Dr. İbrahim EROL Prof. Dr. Ramazan GÖKBUNAR

Advisory Board

◆Prof. Dr. Coşkun Can AKTAN(DEÜ), ◆Doç. Dr. Hüseyin AKTAŞ(CBÜ), ◆Prof. Dr. Zeynep ARIKAN(DEÜ),
◆Doç. Dr. Tuncer ASUNAKUTLU(Muğla Üniv.), ◆Prof. Dr. Berrin Ceylan ATAMAN(Ankara Üniv.) ◆Prof. Dr.
Canan AY(CBÜ), ◆Prof. Dr. Abdurrahman AYHAN(Muğla Üniv.), ◆Doç. Dr. Ercan BALDEMİR(Muğla Üniv.),
◆Doç. Dr. Orhan BATMAN(Sakarya Üniv.), ◆Doç. Dr. Faruk BİLİR(Selçuk Üniv.), ◆Prof. Dr. Muzaffer
BODUR(Boğaziçi Üniv.), ◆Doç. Dr. Tülin CANBAY(CBÜ), ◆Prof. Dr. A. Gültem CERİT(DEÜ), ◆Prof. Dr. Tamer
ÇAVUŞGİL(Michigan State Univ.), ◆Prof. Dr. A. Kemal ÇELEBİ(CBÜ), ◆Doç. Dr. Emin ÇIVİ(New Brunswick
Univ.), ◆Doç. Dr. Ayla DEDEOĞLU(Ege Üniv.), ◆Prof. Dr. Nevin DEMİRBAŞ(Ege Üniv.), ◆Prof. Dr. Bünyamin
DURAN(CBÜ), ◆Prof. Dr. İbrahim EROL(CBÜ), ◆Prof. Dr. Abdullah ERSOY(Gazi Üniv.), ◆Prof. Dr. Faysal
GÖKALP(Muğla Üniv.), ◆Prof. Dr. Ramazan GÖKBUNAR(CBÜ), ◆Doç. Dr. Ali Rıza GÖKBUNAR(CBÜ), ◆Prof.
Dr. Şevkinaz GÜMÜŞOĞLU(DEÜ), ◆Prof. Dr. İbrahim GÜNGÖR(Akdeniz Üniv.), ◆Prof. Dr. Demet GÜRÜZ(Ege
Üniv.), ◆Prof. Dr. Vasfi HAFTACI(Kocaeli Üniv.), ◆Prof. Dr. Muhsin HALİS(Sakarya Üniv.), ◆Doç. Dr. Şule
IŞIN(Ege Üniv.), ◆Doç. Dr. Hilal ONUR İNCE(Hacettepe Üniv.), ◆Doç. Dr. Metin KARADAĞ(Ege Üniv.) ◆Doç. Dr.
Oğuz KARADENİZ(Pamukkale Üniv.), ◆Prof. Dr. Fehmi KARASİOĞLU(Selçuk Üniv.), ◆Prof. Dr. Alev
KATRİNLİ(İzmir Ekonomi Üniv.), ◆Doç. Dr. Birol KOVANCILAR(CBÜ), ◆Prof. Dr. Sevinç KÖSE(CBÜ), ◆Doç.
Dr. Rana Özen KUTANIŞ(Sakarya Üniv.), ◆Doç. Dr. Önder KUTLU(Selçuk Üniv.), ◆Prof. Dr. Bülent MİRAN(Ege
Üniv.), ◆Doç. Dr. Mustafa MİYNAT(CBÜ), ◆Prof. Dr. Mustafa ÖKMEN(CBÜ), ◆Prof. Dr. Semra ÖNCÜ(CBÜ),
◆Doç. Dr. Ersan ÖZ(Pamukkale Üniv.), ◆Prof. Dr. Ömür ÖZMEN(DEÜ), ◆Prof. Dr. Tülay ÖZÜERMAN(DEÜ),
◆Prof. Dr. Vedat PAZARLIOĞLU(DEÜ), ◆Prof. Dr. Süreyya SAKINÇ(CBÜ), ◆Doç. Dr. Sibel SELİM(CBÜ), ◆Doç.
Dr. Ali ŞAHİN(Selçuk Üniv.), ◆Doç. Dr. Ayşe ŞAHİN(Mersin Üniv.), ◆Prof. Dr. Rezzan TATLIDİL(Ege Üniv.),
◆Prof. Dr. Kamil TÜĞEN(DEÜ), ◆Prof. Dr. Utku UTKULU(DEÜ), ◆Prof. Dr. Nermin UYGUÇ(DEÜ), ◆Doç. Dr.
Doğan UYSAL(CBÜ), ◆Prof. Dr. Yaşar UYSAL(DEÜ), ◆Doç. Dr. Ayşe UZMAY(Ege Üniv.), ◆Prof. Dr. Sevinç
ÜRETEN(Başkent Üniv.), ◆Prof. Dr. Halit YANIKKAYA(GYTE), ◆Prof. Dr. Attila YAPRAK(Wayne State Üniv.),
◆Doç. Dr. Kaan YARALIOĞLU(DEÜ), ◆Prof. Dr. Cengiz YILMAZ(CBÜ), ◆Prof. Dr. Konca YUMLU(Ege Üniv.).

Contact:

Prof. Dr. A. Kemal ÇELEBİ
Celal Bayar University
The Faculty of Economic and Administrative Sciences
Uncubozköy Mevkii 45030 MANISA-TURKEY

Tel: 0 (236) 233 06 57
Fax: 0 (236) 233 27 29
e-mail: iibf-dergi@bayar.edu.tr
URL: <http://www2.bayar.edu.tr/~iibf/dergi/>

The Journal of Management and Economics is a refereed journal published twice a year
The Journal of Management and Economics is indexed in EconLit, EBSCO, ULAKBİM, ASOS and DOAJ
The author(s) is (are) the sole responsible for the opinion and views stated in the articles.

©Copyright: C.B.U. The Faculty of Economic and Administrative Sciences - December 2011
Place of Publication: The Printing House of Celal Bayar University - MANISA

YÖNETİM VE EKONOMİ

CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ

Yıl: 2011 Cilt: 18 Sayı: 2

ISSN-1302-0064

İÇİNDEKİLER

• Ahmet KARAASLAN- Fazh YILDIZ	Telekomünikasyon Sektöründe Regülasyon ve Özelleştirmenin Etkileri: OECD Ülkeleri Üzerine Ampirik Bir Çalışma.....	1
• Aysel KUŞAKSIZ	Kadrosuz Usta Öğreticilerin Sosyal Güvenlik Hakları.....	23
• Ayşe ARI- Fatma ZEREN	CO ₂ Emisyonu ve Ekonomik Büyüme: Panel Veri Analizi.....	37
• Barış SEÇER Efe ÇINAR	Bireycilik ve Yeni Kariyer Yönelimleri	49
• Fatih DEMİR	Bürokrasi-Demokrasi İlişkisi ve Bürokratların Seçilmişlerce Kontrolü Sorunu.....	63
• Güler SAĞLAM ARI- Nuray GÜNERİ TOSUNOĞLU	Geleceğin Yöneticileri Astarına Güvende Hangi Özelliklere Öncelik Veriyor?.....	85
• Kemal YAMAN	Bireysel Kredilerin Gelişimi ve Risk Yönetiminin Rolü.....	105
• Nilgün KAYALI- Ash ÇÜMEN	Basel II Sürecinde Kredi Derecelendirme ve Bir Tekstil İşletmesinde Uygulaması.....	115
• Osman PEKER- Birgül CANBAZOĞLU	Türkiye’de Banka Kredi Kanalınnın İşleyişi: Ampirik Bir Analiz	127
• Ömer Faruk ALTUNÇ	Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye’ye İlişkin Ampirik Kanıtlar.....	145
• Sibel MEHTER AYKIN- Kemal GÜRSOY	Müzakere Sürecinde Türkiye’ye Yönelik Avrupa Birliği Mali Yardımları: Taahhütler ve Gerçekleşmeler.....	159
• Zeynep KARAÇOR- Taha Bahadır SARAÇ	Dış Ticaret ile Sanayi Sektörü İstihdam Oranı Arasındaki Kısa ve Uzun Dönem İlişkisi: Türkiye Örneği(1963-2009).....	181
MAKALE YAZIM KURALLARI.....		195

JOURNAL OF MANAGEMENT AND ECONOMICS

CELAL BAYAR UNIVERSITY
THE FACULTY OF ECONOMIC AND
ADMINISTRATIVE SCIENCES JOURNAL

Year: 2011 Volume: 18 Issue: 2 ISSN-1302-0064

CONTENTS

• Ahmet KARAASLAN- Fazlı YILDIZ	The Effect of Regulation and Privatization in Telecommunication Sector: An Empirical Study on OECD Countries.....	1
• Aysel KUŞAKSIZ	Non-Official Trainers's Social Security Rights.....	23
• Ayşe ARI- Fatma ZEREN	CO ₂ Emission and Economic Growth: A Panel Data Analysis.....	37
• Barış SEÇER Efe ÇINAR	Individualism and New Career Orientations.....	49
• Fatih DEMİR	Relation Between Bureaucracy and Democracy and The Problem of Bureaucratic Control by The Elected.....	63
• Güler SAĞLAM ARI- Nuray GÜNERİ TOSUNOĞLU	What Qualities Do The Future Managers Give Priority In Trust For Their Subordinates?.....	85
• Kemal YAMAN	Die Entwicklung Des Privatkredits und Die Rolle Des Risikomanagements.....	105
• Nilgün KAYALI- Ashı ÇÜMEN	Credit Rating in Process of Basel II and Application in The Textile Company.....	115
• Osman PEKER- Birgöl CANBAZOĞLU	Processing of Bank Lending Channel in Turkey: An Empirical Analysis.....	127
• Ömer Faruk ALTUNÇ	The Relationship Between Public Expenditures and Economic Growth: Empirical Evidence For Turkey.....	145
• Sibel MEHTER AYKIN- Kemal GÜRSOY	The European Union Grants For Turkey In The Negotiating Process: Allocated and Realized Amount.....	159
• Zeynep KARAÇOR- Taha Bahadır SARAÇ	The Short-Term and Long-Term Relationship Between Foreign Trade and Industrial Sector Employment Rate: Turkey Case (1963-2009).....	181
GUIDELINES FOR SUBMITTING ARTICLES.....		195

Telekomünikasyon Sektöründe Regülasyon ve Özelleştirmenin Etkileri: OECD Ülkeleri Üzerine Ampirik Bir Çalışma*

Prof. Dr. Ahmet KARAASLAN

Dumlupınar Üniversitesi, İ.İ.B.F., Maliye Bölümü, KÜTAHYA

Dr. Fazlı YILDIZ

Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya MYO, Dış Ticaret Bölümü, KÜTAHYA

ÖZET

Geçmişte doğal tekel özelliğine sahip olan telekomünikasyon sektörü, günümüzde rekabetçi bir yapıya dönüşmeye başlamış, kamuya ait operatörler özelleştirilmiş ve sektörde bağımsız düzenleyici kuruluşlar oluşturulmuştur. Bu çalışmada, literatürdeki çalışmalardaki yöntemlere paralellik gösterecek şekilde, telekomünikasyon sektöründeki düzenleyici reformların ve özelleştirmenin OECD ülkelerindeki telekomünikasyon sektörünün rekabetçi performansı üzerindeki etkileri panel veri yöntemi ile analiz edilmiştir. Araştırmanın panel veri sonuçlarına göre, telekomünikasyon sektöründeki düzenleyici faaliyetlerin oluşturulmasının ve özelleştirmenin sektörün rekabetçi yapısının gelişimi ve sektörün büyüme dinamikleri üzerinde olumlu etkileri olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Regülasyon, Telekomünikasyon, Panel Veri, Özelleştirme.

JEL Sınıflaması: L51, L96, C23, L33

The Effect of Regulation and Privatization in Telecommunication Sector: An Empirical Study on OECD Countries

ABSTRACT

The telecommunication sector which has the characteristics of natural monopoly has transformed into a competitive structure, public operators have been privatized and independent regulatory institutions have been formed in the sector. In this study, in parallel to the methods in literature, the effect of organizing reforms and privatization in telecommunication sector on competitive performance of telecommunication sector in OECD countries were analyzed with panel data method. According to panel data results of the study, it was concluded that forming organizing activities and privatization in telecommunication sector have positive effects on the improvement of competitive structure of sector and growth dynamics of the sector.

Key Words: Regulation, Telecommunication, Panel Data, Privatization.

JEL Classification: L51, L96, C23, L33

Giriş

Regülasyonun, piyasa başarısızlıklarını düzeltmek için uygulandığı görüşü üzerine geliştirilen kamu yararı teorisi, aynı zamanda regülasyonun normatif teorisi olarak da adlandırılmaktadır (Peltzman, 1989: 4). Piyasa aksaklıklarının söz konusu olduğu durumlarda kıt kaynakların etkin dağılımı piyasa mekanizması yoluyla sağlanamadığında, piyasalara kamu yararı

* Bu çalışma Fazlı YILDIZ'ın (Danışman: Prof.Dr. Ahmet KARAASLAN) Dumlupınar Üniversitesi SBE İktisat Anabilim Dalında Doktora Tezi olarak kabul edilen "Telekomünikasyon Sektöründeki Regülasyonun Rekabet Üzerindeki Etkisi: OECD Ülkeleri İçin Ampirik Bir Uygulama" isimli çalışmasından türetilmiştir.

perspektifinden, regülasyon yoluyla müdahale anlamlı olmaktadır. Regülasyonun kamu yararı teorisinin, regülasyonu gerekçelendirirken kullandığı argümanları, ekonomik ve ekonomik olmayanlar olarak iki kısımda inceleyebiliriz. Regülasyon için ekonomik gerekçeler; doğal tekeller, kamusal mallar, dışsallıklar, asimetrik bilgi, sınırlı rasyonalite, kıtlık, koordinasyon sorunları, yıkıcı fiyatlama, istenmeyen piyasa durumları ve makroekonomik faktörlerdir. Ekonomik olmayan gerekçeler ise; paylaşımında sosyal adalet, paternalizm ve altruizmdir.

Kamu yararı yaklaşımına karşı çıkan ve öncülüğünü Stigler, Posner ve Peltzman'ın yaptığı regülasyon teorisinde, kamu düzenlemelerinin ekonomik rantın çıkar grupları arasında yeniden/adaletsiz dağılıma neden olduğu ve buna bağlı olarak güçlü lobicilik yapan grupların ekonomik ranttan daha fazla istifade edebildiği ve bu nedenlerden dolayı da kamunun düzenleyici alanlardan çekilmesi gerektiği savunulmaktadır (Emek, 2001: 48). Bu ve benzeri yaklaşımlardan hareketle regülasyon olgusu, stratejik bir boyut kazanmıştır. Bunlardan en önemlisi, kamunun çeşitli nedenlerle bir regülasyon stratejisi oluşturma zorunluluğudur. Regülasyon stratejileri bir taraftan rekabet stratejisini, diğer taraftan da regülasyon konusunda işbirliği stratejisini gerektirmektedir. Bazı ülke ve ülke grupları tarafından oluşturulan ve uygulanan regülasyon stratejileri hem ilgili ülkelerin rekabet güçlerinin artmasına imkân sağlamakta, hem de rekabet ortamının gelişerek, uluslararası boyutta regülasyon rekabetinin ve işbirliği stratejilerinin her geçen gün artmasına neden olmaktadır (Kök ve Çoban, 2002: 4)

Genellikle bir endüstride regülasyonun olmaması gerektiği ifade edildiğinde, tam ve sınırsız bir deregülasyon ve sadece serbest piyasa mekanizması altında kusursuz bir şekilde işleyen endüstri yapısı kast edilmez. Bir iktisadi regülasyon çalışması açısından regülasyonsuz piyasa ve regülasyonun piyasadan dışlanması ifadeleri, piyasaların regülasyon politikalarından tamamen arındırıldığı anlamına gelmez. Joskow ve Rose'un ifadesiyle, "gerçek dünyada regülasyon yoktur" gibi bir durum asla söz konusu değildir (Joskow ve Rose, 1989: 1453). Regüle edilmemezlilik, regülasyonların sonlandırılması, deregülasyon veya rekabet durumlarında bile piyasalar mutlaka regülasyona tabi tutulmaktadır. Ancak bu durumda regülasyondan, genellikle, fiyat ve giriş regülasyonları gibi iktisadi regülasyonlar dışında kalan ve daha ziyade hizmet kalitesini, tüketiciyi bilgilendirmeyi, mülkiyet haklarını korumayı ve piyasa koşulları içinde sözleşme özgürlüğünü engelleyici unsurları yasaklamayı hedefleyen sosyal ve doğrudan yasal düzenlemeler anlaşılmalıdır. Dolayısıyla daha önceleri tam anlamıyla iktisadi anlamda regülasyona tabi tutulan piyasaların deregülasyon ve rekabete açılması ile düzenleyici süreç son bulmamaktadır.

Literatürde rekabet ve regülasyon kavramları genellikle birbirlerinin karşıtı ya da alternatifi olarak kullanılmaktadır. Ancak bu iki kavramın ilişkisi bağlamında farklı yaklaşımlar da mevcuttur. Örneğin, Atiyas (2001) regülasyon ve rekabetin çoğu kez birbirinin tamamlayıcısı olduğunu ifade etmektedir. Piyasa mekanizmasının işleyebilmesi için mülkiyet ilişkilerinin (formel veya enformel) bir biçimde tanımlanmış/düzenlenmiş olmasının gerektiği iktisat literatüründe sık sık vurgulanır. Mülkiyet ilişkilerinin açık bir biçimde belirlenmediği veya

mülkiyetin koruma altında olmadığı ortamlarda ekonomik ilişkiler sınırlı kalacak, olumlu sonuçları doğurması zorlaşacaktır. Dolayısıyla, soyut bir düzeyde bakıldığında bizzat rekabetin davranışları sınırlayan bazı kurumları varsaydığı ve bu haliyle bir regülasyon biçimi olduğunu söylemek bile yanlış olmayacaktır (Atiyas, 2001: 1).

Telekomünikasyon piyasasının yeniden yapılandırılmasına yönelik çalışmalar 1980'li yılların başlarına dek geri götürülebilir. Öncülüğünü ABD, İngiltere ve Avrupa ülkelerinin yaptığı telekomünikasyon piyasasına yönelik reform sürecinde endüstrinin sahip olduğu temel özellikler belirleyici olmaktadır. Son yirmi yılda gerçekleştirilen reform çabaları ülkeden ülkeye büyük farklılıklar göstermektedir. Bu farklılığın temel sebebi ülkelerde telekomünikasyon hizmetlerinin farklı modellere göre sunulmasıdır. 1990'lı yıllardan beri süregelen reform çabaları, serbestleştirmenin hızlandırılmasını amaçlamaktadır. Bu dönemde yasalarla yetkilendirilmiş kamu tekelleri ortadan kaldırılırken, kamusal düzenlemelerle eskiden tekel konumunda olan kamu telekomünikasyon operatörüne karşı korunan alternatif şebeke operatörleri devreye sokulmakta ve yeni oluşturulan bağımsız ulusal düzenleme kurumları piyasada adil rekabet koşullarının sürdürülmesini gözetlemektedir (Aktan ve Vural, 2005: 91).

Bu çalışmada telekomünikasyon sektöründe özelleştirme ve regülasyonla ilgili yapılmış ampirik çalışmalar incelenmiştir. Literatür taramasından sonra panel veri analizi, kullanılan veri seti ve modellere ilişkin açıklamalara yer verilmiştir. OECD ülkeleri telekomünikasyon sektörü 1987-2009 yılları arası verileri panel veri yöntemi ile analiz edilmiştir. Çalışmada OECD ülkeleri gelişmişlik düzeylerindeki farklılıklar dikkate alınarak iki kısma ayrıştırılarak incelenmiştir. Daha sonra ampirik çalışma sonuçları yorumlanmıştır. Bu analizlerle telekomünikasyon sektöründeki regülasyon ve özelleştirme çalışmalarının sektördeki rekabetçi yapının gelişmesinde sağladığı katkılar ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

I. İncelenmiş Ampirik Çalışmalar

Telekomünikasyon reformları hakkında tipik olarak üç tavsiyede bulunmaktadır: Devletin sahip olduğu tekel sağlayıcının özelleştirilmesi, rekabetin getirilmesi ve bağımsız düzenleme ajansları kurulması. (Spiller ve Cardilli, 1997: 132). Gelişmekte olan ülkelerdeki reformlarla ilgili mevcut literatürde genellikle iki çeşit analize yer vermektedir: Vak'a incelemeleri ve reformlar olmadan önce ve sonra şirketler veya ülkeler arasındaki ortalama performans göstergelerini karşılaştıran deneysel çalışmalar. Doğal olarak, reformlara görece olarak daha önce başladığı için kanıtların büyük kısmı Latin Amerika'dan gelmektedir. Genel olarak, bu araştırmalar reformların olumlu etkilerini bulmaktadır. Özelleştirmenin etkileri hakkında Wellenius v.d. (1992) vaka incelemelerine dayanarak özelleştirmenin ilk sonuçlarının bazı ülkelerde iyi finansal performans gösteren şirketlerin varlığı ve iç fonlar ve uluslararası para piyasalarından gelen yatırımlar dikkate alındığında teşvik edici olduğunu ileri sürmektedir. Petrazzini ve Clark (1996), Latin Amerika ve Asya'da rekabetin

etkilerini araştırmışlardır. Cep telefonu şirketlerinin bulunmasını rekabetin kanıtı olarak kabul ederek rekabetçi ve rekabetçi olmayan piyasaların performansını karşılaştırmışlardır. Rekabetçi piyasalarda mobil ve anahat girişiminin rekabetçi olmayan piyasalara kıyasla daha yüksek olduğunu bulmuşlardır.

Galal, Jones, Tandon ve Vogelsang (1992), telekom özelleştirmeleri ve düzenlemelerine ilişkin olarak özelleştirilen British Telecom, Telefonos de Mexico (Telmex) ve Şili Telekom şirketi CTC'yi incelemiş, üç örnekte de işletim ve finansal performanslarda gözle görülür gelişmeler tesbit edilmiştir. Parker (1994) araştırmasında British Telecom'un 1984'te özelleştirilmesi ile tarifelerin reel bazda %11 düştüğünü, hizmet seviyesi ve kârlılığın arttığını ifade etmiştir. Özelleştirmeyi takiben onuncu yılın sonunda istihdamda 1/3 oranında azalma gerçekleşmiştir. Tandon (1995) Telmex'in 1990'da özelleştirilmesini takip eden 3 yıl içinde toplam faktör verimliliğinde %15 artış, hizmette olan hat sayısında ise hızlı bir artış gerçekleştiğini ifade etmiştir. Boles de Boer ve Evans (1996) Yeni Zelanda Telekom'un 1990'da özelleştirilmesi ile telefon hizmetleri tarifelerinde belirgin düşüşler görüldüğünü, bu düşüşün verimlilikten kaynaklandığını öne sürmüştür. Ramamurti (1996) Latin Amerika'daki dört adet telekom özelleştirmesini incelemekte ve tamamının politik ve ekonomik başarılarından söz etmektedir (Oruç vd., 2003: 19).

Boylaud ve Nicoletti (2000) OECD ülkelerindeki telekom özelleştirmelerine odaklanmışlardır. Bu çalışmalarında, 1991-1997 döneminde 23 ülkedeki verileri kullanarak serbestleşme ve özelleştirmenin fiyatlar, üretim ve hizmet kalitesi üzerindeki etkilerini incelemişlerdir. Boylaud ve Nicoletti rekabetin düşük fiyatlarda daha kaliteli telekom hizmetlerinin sunumunu sağladığı, ancak özelleştirmenin tek başına bir etkisinin olmadığı sonucuna varmıştır. Ros ve Banerjee (2000), özelleştirme ve ağ yaygınlığı arasındaki ilişkiyi 23 Latin Amerika ülkesi için 1986-1995 yılları arası verilerle analiz etmişlerdir. Çalışmalarında yatay kesit ve zaman serileri modellerini kullanmışlardır. Araştırmalarında Ros'un 1999 yılında 110 ülkeye yönelik yaptığı araştırmadan daha büyük oranda özelleştirme ile hat yaygınlaşması arasında pozitif bir ilişkinin olduğu ve aşırı talep ile tarifelerin tekrar düzenlenmesi arasında negatif ilişki olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Wei Li ve Lixin Colin Xu (2004)'deki çalışmalarında, 1981'den 1998'e kadar olan verileri kapsayan dönemdeki veriler panel data kullanılarak, dünya genelinde özelleştirme ve rekabetin telekomünikasyon sektöründeki etkilerini incelemişlerdir. Ülkenin telekomünikasyon sektöründe özel yatırımcıların hissesi olması durumunda özelleştirme kukla değişkeni "1", aksi takdirde "0" değerini almaktadır. Telekomünikasyon sektöründe mülkiyet değişimini daha detaylı analiz etmek için yerleşik işletmecideki kamu payı oranları ve özelleştirmede halka arz yönteminin kullanılıp kullanılmadığı da kukla değişkenle tanımlanmıştır. Rekabet değişkenleri, ülkedeki sabit telefon ve mobil telefon işletmecilerinin sayısı ile belirlenmiştir. Telekomünikasyon sektörünün performansını ölçmek amacıyla kullanılan değişkenler arasında sektördeki istihdam düzeyi, iş gücü etkinliği (toplam çıktı/istihdam), kişi başına düşen

telekomünikasyon sektörü yatırım harcaması, sabit hat penetrasyonu (yoğunluğu), mobil hat penetrasyonu ve toplam faktör verimliliği bulunmaktadır. Li ve Xu (2004), telekomünikasyon sektöründe geçmiş yirmi yıla ilişkin 160'tan fazla ülkede geniş kapsamlı göstergeler incelenerek analiz yapıldığında, özelleştirme ve rekabetin performansları geliştirici etkisini tesbit etmişlerdir. Özelleşen firmaların istihdamın artırılması yönündeki politik baskılara daha dirençli olacağı düşüncesine tutarlı bir şekilde, özelleştirmenin telekomünikasyon sektöründeki istihdam düzeyini azalttığı sonucuna ulaşılmıştır. Bundan başka istihdam azalışına rağmen ülkelerin mülkiyeti hızlı bir şekilde özel yatırımcılara devrettiğini tecrübe etmişlerdir. Özelleştirme ve rekabetin tesbit edilmiş birbirine zıt etkileri olsa da geçmiş yirmi yılda üretim artışı göstergeleri olsa da istihdamın durgun hâle gelmesi sürpriz değildir.

Scott Wallsten (2002)'deki çalışmasında yerleşik telekom işletmecilerinin özelleştirilmesi ile birlikte sektöre özgü düzenleyici bir kurumun oluşturulmasının etkilerini incelemiştir. Wallsten (2002)'deki çalışmasında, 1985-1999 yılları arasında 197 ülkeden toplanan verileri kullanmıştır. Bu çalışmada iki hipotezi test etmiştir. İlki, özelleştirmeden önce sektöre özgü düzenleyici kurumun varlığının sektörün kalkınmasına yardımcı olması, ikincisi ise, düzenleyici kurumun varlığının özelleştirilen firmaya yatırımcıların biçtiği fiyatı arttırıcı etkisinin olacağıdır. Bu iki hipotezin test edilmesi için ülkedeki sabit telefon hatlarının sayısı, kişi başına düşen hat sayısı, sektöre yapılan yatırım miktarı ve mobil telefon kullanıcılarının sayısı değişken olarak kullanılmıştır. Özelleştirme, düzenleyici kurumun varlığı ve düzenleyici kurumun bağımsızlığı, kukla değişken olarak kullanılmıştır.

Wallsten (2002)'deki araştırmasında, kuram ve vaka incelemeleri üzerinden deneysel olarak düzenleme reformu ve özelleştirme sıralamasının hem sektör performansını hem de yatırımcıların özelleştirilen şirket için ödemek istedikleri fiyatı etkileyip etkilemediğini sınamıştır. Wallsten, günümüze kadar reformların sırasının önemli olup olmadığı konusunda çok az deneysel çalışma yapıldığını iddia ederek, bu çalışma ile telekomünikasyon sektörüne ait verileri kullanarak bu boşluğu doldurmaya çalışmıştır. Telekom şirketini özelleştirmeden önce düzenleyici otoriteyi oluşturmanın artan telefon yaygınlığı, telekom yatırımları ve mobil hücresel abonelikleriyle korelasyonlu olduğunu bulmuştur. Bu sonuç, sadece bir özel tekel yaratmaktansa önce kurumsal ve düzenleyici çerçeveyi oluşturduktan sonra özelleştirme yapmayı öneren hipotezle tutarlıdır. Ayrıca yatırımcıların kuralları belirsiz olan bir piyasada yatırım yapmak için riziko primi talep ettikleri hipoteziyle tutarlı olarak özelleştirme ile birlikte bir düzenleyici oluşturmanın yatırımcıların şirket için ödemeyi kabul ettikleri fiyatı büyük oranda arttıracağını bulmuştur (Wallsten, 2002: 15). Ayrıca, çalışma sonucunda Wallsten (2002) özelleştirmeden önce sektöre özgü düzenleyici kurumlarını kuran ülkelerin telekom yatırımlarının, sabit ve mobil telefon penetrasyon oranının kurmayan ülkelere göre daha fazla arttığı görülmüştür. Aynı zamanda, özelleştirmeden önce düzenleyici kurumları mevcut olan ülkelere yatırımcılar özelleştirilen telekom firmasına daha fazla değer ödeme

eğilimindedir. Sonuç olarak Wallsten, araştırmasında etkin bir özelleştirme sürecinin gerçekleştirilmesi ve özelleştirilen firmanın değerinin artırılması için sektöre özgü düzenleyici kurum ve düzenleyici çerçevenin oluşturulması gerektiğini vurgulamıştır.

Gutierrez (2003)'de telekomünikasyon performanslarını Düzenleyici Çerçeve İndeksi kullanarak oluşturmuştur. Gutierrez çalışmasında, telekomünikasyon reformlarını, özelleştirme, rekabet ve düzenleyici gelişmeler olarak kabul etmiştir. Çalışmada, Latin Amerika ve Karayip ülkelerinden 22 ülke için 1980-1997 yılları arası veriler analiz edilmiştir. Çalışmada panel veri analiz yöntemi statik ve dinamik modeller geliştirilerek kullanılmıştır. Yapılan analizlerde, network yaygınlık göstergesi olarak (100 kişi başına düşen ana hat sayısı) ve etkinlik göstergesi olarak (çalışan başına düşen ana hat sayısı) iki bağımlı değişken olarak kullanılmıştır. Özelleştirme, rekabet ve regülasyon değişkenleri açıklayıcı değişkenler olarak düşünülmüş ve kukla değişken olarak analize dahil edilmişlerdir. Bu çalışmada, telekomünikasyon reformlarının 100 kişi başına düşen ana hat sayısı üzerindeki etkisi pozitif bulunmuştur. Ekonometrik sonuçlara göre, Latin Amerika ve Karayip ülkelerinde regülasyon çerçevelerinin network yaygınlığı üzerinde artış etkisi vardır. Rekabet ve özelleştirme network yaygınlığı ve anahat çalışanları üzerinde pozitif etkilidir. Analiz sonuçları sabit hat yoğunluğundaki artış etkisi yönünden pozitif ve anlamlı bulunmuştur.

Fink, Mattoo ve Rathindran (2003), çalışmasını üç kavramsal çerçeveyi esas alarak yapmıştır: mülkiyet değişimi (özelleştirme), rekabete giriş ve güçlü regülasyonlar. Fink, Mattoo ve Rathindran, 86 gelişmekte olan Afrika, Asya, Orta doğu, Latin Amerika ve Karayip ülkeleri 1985-1999 tarihleri arası verileri panel veri analizini kullanarak, düzenleyici çalışmaların yapılması ve özelleştirme sonrası rekabetin sağlanmasının ana hat yoğunlaşması üzerindeki etkilerini, regülasyon, özelleştirme ve rekabetin etkileşiminin iş gücü verimliliği ve ana hat sayısı üzerindeki artış etkisini incelemiştir. Çalışmada kurduğu modelde, özelleştirme, rekabet ve bağımsız düzenleyici kurum varlığını kukla değişken olarak belirlemiştir. Çalışmada özelleştirme ile birlikte rekabetin daha fazla gelişme gösterdiği ve özelleştirme öncesi döneme göre telekomünikasyon sektörünün daha hızlı geliştiği ortaya çıkarılmıştır. İnceleme sonucunda, hat yoğunlaşması ve verimlilik artışında yıllık %5 ile %9 arasındaki artışına özerk düzenleyici kurum oluşturmanın etkili olduğu, rekabet ve özelleştirme ile birlikte bu etkinin daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Gelişmekte olan ülkelerde yapılan bu çalışmada sabit hat alanında rekabeti geliştiren en önemli faktör olarak mobil rekabetin etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Gutierrez ve Berg (2000), 19 Latin Amerika ülkesinde sabit hat yaygınlaşmasına yönelik inceleme yapmışlardır. İncelemelerinde 100 kişi başına düşen sabit hat sayısını bağımlı değişken olarak, telekomünikasyon sektörü yatırımlarını da Proxy(vekil) değişken olarak ele almışlardır. Telekomünikasyon sektöründe regülasyon (indexlerden elde ederek kukla değişken olarak kullanmış), kişi başına düşen gelir, kilometrekareye düşen nüfus, ihracat, mobil

kullanıcı sayısı, ekonomik özgürlük indeksi ve demokrasi indeksi de bağımsız değişkenler olarak kullanılmıştır. Araştırma sonuçlarında, kurumsal düzenlemeler ve politik faktörlerin hat yaygınlaşması üzerinde pozitif etkisi tesbit edilmiştir. Ekonomik özgürlük endekslerinden hareketle, özelleştirme çalışmalarının da pozitif etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ulusal özelleştirme, bağımsız düzenleyici ajansların oluşturulması ve rekabete açılma politikalarının telekomünikasyon sektöründeki etkinliği arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır.

Li, Qiang ve Xu (2001), telekomünikasyon sektöründeki özelleştirmeler için 1981-1998 yılları arası 167 ülke ve rekabet politikaları için 1990-1998 yılları arası yaklaşık 50 ülke telekomünikasyon sektörü verilerini kullanmışlardır. Bu veriler, panel veri analiz yöntemi ile sabit etkili modeller aracılığıyla analiz edilmiştir. Araştırmada, özelleştirme, rekabet, bağımsız bir düzenleyici kurum ve bağlantı politikalarının sabit ve mobil kapasite, kârlılık ve yerel çağrı ücretleri üzerindeki etkileri araştırılmıştır. Oluşturulan modelde özelleştirme ile sabit hat yoğunluğu artışı (penetrasyonu) arasında pozitif ilişki doğrulanmamıştır. Diğer bir modelde, özelleştirme ve rekabet değişkenleri birlikte incelendiğinde ana hat yoğunluğu artışı üzerindeki pozitif etki doğrulanmıştır. Bağımsız regülasyon kurumunun oluşturulmasının da ana hat yoğunluğu üzerindeki etkisi negatif olarak bulunmuştur. Rekabet ve ara bağlantının ana hat yoğunluğu üzerinde ise güçlü bir negatif etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Scott J. Wallsten (2001), gelişmekte olan ülkelerdeki telekomünikasyon reformlarının etkilerinin ekonometrik analizini yapmıştır. Afrika ve Latin Amerika'dan 30 ülkenin 1984-1987 yılları arasına ait panel veri setlerinin kullanıldığı araştırma özelleştirme, rekabet (ülkede yerleşik sağlayıcı tarafından işletilmeyen mobil operatör sayısı ile ölçülmektedir) ve düzenlemenin telekomünikasyon üzerindeki etkilerini araştırmaktadır (Wallsten, 2001: 3). Veri seti 1984 ile 1997 arasında 30 Afrika ve Latin Amerika ülkesine ait bilgiler içermektedir. Öncelikli telekomünikasyon indikatörleri kişi başına düşen anahat sayısı, kişi başına düşen ankesörlü telefon sayısı, kişi başına düşen ağ bağlantısı kapasitesi, anahat başına düşen telekom çalışanı sayısı ve üç dakikalık bir yerel arama ücreti olarak belirlenmiştir. Bu istatistikler Uluslararası Telekomünikasyon Birliği (ITU) tarafından sağlanmıştır. Ayrıca kontrol değişkenleri kişi başına düşen gelir, nüfus, kentsel nüfusun oranı, ülkenin telekom reformu yasalarını yapıp yapmadığıyla ilgili bir etkisiz değişken, ülke-yıl bazında bir Dünya Bankası telekomünikasyon projesinin aktif olup olmadığıyla ilgili bir etkisiz değişken, GSYİH'nın yüzdeler bir parçası olarak net Dünya Bankası yardımı, GSYİH payı olarak ihracatlar ve kamulaştırma riskini ölçen bir etkisiz değişkenden oluşmaktadır. Makroekonomik ve demografik değişkenler Dünya Bankasının İstatistiki Bilgi ve Yönetim Analizi (SIMA) veritabanından alınmıştır. Risk değişkeni Uluslararası Ülke Risk Rehberi (ICRG) den alınmıştır ve 10'un en düşük kamulaştırma riskini temsil ettiği 10-puanlık bir ölçek kullanmıştır.

Wallsten (2001)'de yaptığı incelemede, rekabetin anahat yaygınlaşması, ankesörlü telefonlar, bağlantı kapasitesi ve fiyatlarla ilgili herkesi ilgilendiren faydalarını tesbit etmiştir. Tek başına özelleştirmenin pek faydası olmadığını,

anahat yaygınlaşması ile negatif korelasyonlu olduğu sonucuna ulaşmıştır. Aynı bir düzenleme (regülasyon) ile birleştiğinde özelleştirme ise artan bağlantı kapasitesi ve kişi başına ankesörlü telefon ile korelasyonludur. Dahası, bu etkileşim özelleştirmenin anahat yaygınlaşması üzerindeki negatif etkilerini de azaltmaktadır. Bu sonuçlara göre reformcuların özelleştirme ile birlikte düzenleme reformlarını vurgulamaları yerindedir, keza düzenlemeye dikkat edilmediğinde özelleştirme tüketiciler açısından maliyetli olabilir. Çünkü rekabet değişimin en başarılı ajanı olarak görülmektedir ve reformcular yerleşik telekom sağlayıcılarına imtiyaz süresi verme konusunda dikkatli davranmalıdır. Şüphesiz, geçici tekel hakları yerleşik sağlayıcının potansiyel yatırımcılar için değerini artırsa da tüketicilere geliştirilmiş hizmet sunulmasını geciktirebilir. Wallsten (2001)'de, 30 Afrika ve Latin Amerika ülkesini örnekleminde kullanan yakın tarihli bir deneysel çalışmaya göre tek başına özelleştirmenin sektördeki gelişmelerle korelasyonlu olmadığını, fakat düzenleme kapasitesinin oluşturulmasıyla özelleştirme birleştiğinde korelasyonlu olduğunu bulmuştur. Araştırma sonuçları, reform yapımcıların özelleştirmeye birlikte düzenleyici reformları gerçekleştirmesi gerektiğini, düzenleme yapılmadan özelleştirmenin tüketiciler açısından maliyetli olacağını göstermektedir. Wallsten (2001) çalışmasının sonucunda, yerleşik telekom işletmecisi özelleştirilirken düzenleyici kapasitenin oluşturulması ve rekabetin de sektörde teşvik edilmesi gerektiği önerisinde bulunmuştur.

Ampirik çalışmalar, özelleştirmenin tek başına yeterli olmadığını, serbestleşme ve düzenleme ile desteklenmesi gerektiğini göstermektedir. Üretkenlik, istihdam, yatırım, fiyatlar, kullanım yaygınlığı ve kalite parametrelerindeki olumlu değişimlerin sadece özelleştirmeye bağlı olmadığı, sektörde rekabetin sağlanmasının ve düzenleyici çalışmaların yapılmasının da bu değişimlerde etkin olduğu ampirik çalışma sonuçlarından çıkarılmaktadır.

II. Panel Veri Analizi

Ekonometrik analizlerde veriler zaman, yatay-kesit ve bu iki veri türünün birleşiminden meydana gelen karma verileri olarak üç sınıfa ayrılabilir. Eğer aynı kesit birimi zaman içinde izleniyorsa bu tür karma verilere panel veri (panel data) adı verilir (Gujarati, 2003: 27). Yani panel veri, kesit analizi ile zaman serisi analizini birleştirir. Zaman serisi analizi değişkenlerin bir zaman aralığı üzerindeki değerlerini ve bu değerlerin farklı değişkenler için birbirleriyle karşılaştırılmasına dayanır. Yatay kesit analizi ise, tek bir zaman noktasında farklı değişkenlerin incelenmesine dayanır. Yatay kesit veri birçok birim için sadece bir dönem hakkında bilgi verirken, zaman serisi verisi sadece bir birimin dönemlere göre bilgisini vermektedir. Hem dönemlere hem de birimlere göre bilgiler isteniyorsa, panel veri kullanılmalıdır (Baltagi, 2005: 18). Örneğin; 1980-2000 yılları arasında ekonomik büyüme ve istihdam arasındaki ilişki bir ülke için incelenirse zaman serisi analizi, 2000 yılı üzerinde farklı ülkelerin istihdam ve ekonomik büyüme rakamları incelendiğinde yatay kesit analizi, 1980-2000 yılları arasında istihdam ve ekonomik büyüme rakamları birden fazla (örneğin AB

ülkeleri, OECD ülkeleri vb.) için birlikte analiz edilirse panel veri analizi yöntemi kullanılmıştır.

Ekonomik araştırmalarda farklı veri türleri kullanılmaktadır. Bu veri türleri ancak yapılarına uygun modellerle incelenebilmektedir. Zaman serisi ve yatay dikey kesit verileri ile ayrı ayrı analizler yapılabilmektedir. Şayet veri setinde kayıp gözlem yoksa, yani bütün ülkeler için veri seti boyutları aynı ise, bu veri seti dengeli panel (balanced panel) olarak adlandırılır. Fakat, kayıp gözlemler varsa, veri seti boyutu tüm gözlemler için aynı değilse bu veri seti de dengesiz panel (unbalanced panel) olarak adlandırılır. Zaman boyutuna sahip kesit serilerini kullanarak ekonomik ilişkilerin tahmin edilmesi yöntemine panel veri analizi adı verilmektedir. Bu analizde zaman serileri ile kesit serileri bir araya getirilerek, hem zaman hem de kesit boyutuna sahip veri seti oluşturulmaktadır. Günümüzde birçok çalışmada zaman ve yatay kesit verilerinin birleştirilmesi ile elde edilen veri setleri oluşturulmaya başlanmıştır. Panel veri modeli 1 nolu eşitlikteki gibi ifade edilmektedir:

$$Y_{it} = \beta_{1it} + \beta_{2it}X_{2it} + \dots + \beta_{kit}X_{kit} + e_{it} \quad (1)$$

$i=1, \dots, N \quad t=1, \dots, T$

Burada N birimleri, t ise zamanı göstermektedir. Y değişkeni, birimden birime ve bir zaman periyodundan ardışık zaman periyoduna farklı değerler alan bağımlı bir değişken olduğunda, kesit boyutu için i , zaman periyodu için t olmak üzere iki alt indisle ifade edilmektedir. Bu genel model, sabit ve regresyon parametrelerinin her zaman periyodunda her bir birey için ayrılmasına izin vermektedir. Yukarıdaki denklem ile ifade edilen modelde, katsayılar farklı birimler için farklı zaman periyotlarında farklı değerler almaktadır. Bu durumda tahmin edilen parametre sayısı, kullanılan gözlem sayısını aşmakta, yani model tahmin edilememektedir. Bu dezavantaj yüzünden panel veri ile yapılan çalışmalarda daha çok hata terimlerinin özellikleri ve katsayıların değişebilirliği ile ilgili farklı varsayımlarda bulunarak farklı modeller elde edilebilmektedir. Farklı varsayımlarla elde edilen modeller “Sabit Etkili” ve “Tesadüfi Etkili” modellerdir. Her iki modelde de, e_{it} hatalarının tüm zaman dönemlerinde ve tüm bireyler için bağımsız ve $N(0, \sigma^2_e)$ şeklinde dağıldığı varsayılmaktadır (Griffits vd., 1993: 571-573).

Modelin hem zaman hem de kesit veriler uyarlamasında tahmin yöntemi olarak regresyon ile tahmini aşamasında kullanılabilecek iki yöntem vardır. Bu yöntemler: *Sabit etkiler yöntemi* ve *tesadüfi etkiler yöntemi*'dir. Bir panel veri setiyle çalışılırken tesadüfi etkilerin mi yoksa sabit etkilerin mi kullanılacağını belirlemek üzere çeşitli testler uygulanmaktadır. Birim veya birim ve zaman farklılıklarını temsil eden katsayıların yani tesadüfi etkili modelin hata terimi bileşenlerinin modeldeki bağımsız değişkenlerden ilişkisiz olduğu hipotezinin geçerliliği, Hausman tarafından önerilen test istatistiği ile incelenebilmektedir (Greene, 2003: 76).

A. Hausman Testi

Panel veri analizlerinde sabit etki ya da tesadüfi etki modellerinden hangisinin kullanılması gerektiğine karar verebilmek için “Hausman Model Tanımlama Testi” uygulanmaktadır. Bu test, gruba ait spesifik etkinin tesadüfi olduğunu varsayarak modelin açıklayıcı değişkenleri ile modele ait spesifik etkiler arasında korelasyon olup olmadığını belirlemeyi amaçlar. Hausman test istatistiği ülke veya ülke ve zaman farklılıklarını temsil eden katsayıların yani tesadüfi etkili modelin hata terimi bileşenlerinin modeldeki bağımsız değişkenlerden ilişkisiz olduğu hipotezinin geçerliliğini incelemektedir (Greene, 2003: 72-73).

Sabit etki model parametre tahmincileri ile tesadüfi etkili modelin parametre tahmincileri arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığının incelenmesi gerekmektedir. Sabit etkiler modelinde Hausman istatistiğinin yüksek değerleri tercih edilirken, tesadüfi etkili modelde ise düşük değerler tercih edilmektedir. Hausman test istatistiği (ki-kare) dağılımlıdır. Test istatistiği tablo değerinden daha büyük olduğu durumlarda gruba ait spesifik etkiler ile açıklayıcı değişkenler arasında ilişkinin olmadığı hipotezi reddedilir. Bu durumda, sabit etki modeli, tesadüfi etki modeline tercih edilmektedir. Sabit ya da tesadüfi etkiler modelleri arasındaki belirgin fark, sabit-zaman etkisinin bağımsız değişkenlerle ilişkili ya da ilişkisiz olup olmadığıdır. Tesadüfi etkiler modeli geçerli olduğunda, sabit etkiler tahmincileri hala tutarlı tanımlanabilen parametre tahminleri verir. Sabit etkiler tahmincisi, diğer bağımsız değişkenlerle ilişkili sabit-zaman faktörlerinin hepsinin ölçülebildiğinden emin olmadıkça tesadüfi etkiler tahmincisine tercih edilmemelidir.

Hausman test istatistiği, yatay kesite özgü bireysel etkiler (ϵ_i) ile açıklayıcı değişkenler arasındaki korelasyonu test etmektedir. Bu test istatistiği asimptotik χ^2 dağılımına sahiptir. Sıfır hipotezinin reddedilmesi, tesadüfi etkiler modeline karşı sabit etkiler modelinin kabul edilmesi gerektiği sonucuna ulaştırmaktadır. Bu bağlamda hipotezler aşağıdaki gibi de oluşturulabilmektedir (Hausman, 1978: 1256):

H₀: $E(\epsilon_i|X_{it})=0$ Ülke ve zaman etkileri rassaldır.

(ϵ_i) ile açıklayıcı değişkenler arasında korelasyon yok.

H₁: $E(\epsilon_i|X_{it})\neq 0$ Ülke ve zaman etkileri sabittir.

(ϵ_i) ile açıklayıcı değişkenler arasında korelasyon var.

Sıfır hipotezi modeldeki açıklayıcı değişkenler ile hata terimleri arasında ilişkinin olmadığını göstermektedir. Sıfır hipotezinin kabul edilmesi durumunda tesadüfi etkiler modelinin seçilmesi uygun olmaktadır. Aksi durumda sıfır hipotezi reddediliyorsa sabit etkiler modelini kullanmak uygun olacaktır. Hausman test istatistiğinde gerçekte, sabit etkili modelin parametre tahmincileri (β_{cv}) ile tesadüfi etkili modelin parametre tahmincileri (β_{GKKK}) arasındaki farkın istatistik olarak anlamlı olup olmadığı incelenmektedir (Cameron ve Trivedi, 2005: 717). Sabit ya da tesadüfi etkili modeller arasındaki belirgin fark, sabit-zaman etkisinin açıklayıcı değişkenlerle ilişkili ya da ilişkisiz olup olmadığıdır. Tesadüfi etkili model geçerli olduğunda, sabit etkili tahminci, tutarlı

olan parametre tahminlerini vermeye devam etmektedir. Sabit etkili tahminci, diğer açıklayıcı değişkenlerle ilişkili sabit-zaman faktörlerinin hepsinin ölçülebildiğinden emin olmadıkça tesadüfi etkili tahminciye tercih edilmemelidir. Gerçekte ne sabit etkili tahminci, ne de tesadüfi etkili tahmincinin mükemmel olduğu söylenemez. Bunun en önemli nedenini, tesadüfi etkili tahmincinin gerçek etkinin üzerinde sapmalı tahminler vermesi, buna karşılık sabit etkili tahmincinin ise gerçek etkinin altında sapmalı tahminler vermesi oluşturmaktadır (Johnston ve DiNardo, 1997: 403).

Hausman test istatistiği “Tesadüfi etkiler tahmincisi doğrudur” sıfır (0) hipotezi altında k serbestlik dereceli ki kare dağılımı göstermektedir. Gerçekleşmesi durumunda tesadüfi etkili modelin hata terimleri bileşenlerinin bağımsız değişkenler ile ilişkili olmadığı kararı verilebilecektir. Bu durumda sabit etkili modeli tercih edilecektir (Turhan ve Taşseven, 2010: 142).

III. Veri ve Yöntem

Araştırmada regülasyon değişkeni olarak telekomünikasyon sektöründe ülkelerde düzenleyici kurumların varlığı dikkate alınmış, regülasyon kurumunun bulunmadığı dönemde kukla değişken değeri “0”, regülasyon kurumunun bulunduğu tarihten itibaren ise “1” olarak kabul edilmiştir. Bağımsız regülasyon kurumunun varlığı da, siyasi etkilerin dışında özerk kurum varlığı olarak dikkate alınmıştır. Araştırmada özelleştirme çalışmalarının yapılıp-yapılmamasının telekomünikasyon sektöründe rekabet üzerinde etkisi olabileceğinden hareketle, özelleştirme çalışmalarının yapılmadığı dönemlerde, özelleştirme kukla değişken değeri “0”, özelleştirme çalışmalarının yapıldığı tarihten itibaren ise özelleştirme kukla değişken değeri “1” olarak kabul edilmiştir. Bu iki değişkene ilişkin değerler tanımlanırken, ITU (Uluslararası Telekomünikasyon Birliği) “ITU World Telecommunication Regulatory Database”den yararlanılmıştır (<http://www.itu.int>, 2010a).

Telekomünikasyon sektöründeki düzenlemelerin ve özelleştirmenin etkisini ölçmek için 1987-2009 yılları arasında tüm OECD ülkeleri için telekomünikasyon sektörü verilerine ulaştık. Bu veriler, ITU’dan “World Telecommunication/ICT Indicators 2010 (Electronic Copy/CD)” elde edilmiştir. Elde ettiğimiz veriler; fiyat göstergesi olarak 3dk. Yerel görüşme ücreti [\$], yatırım miktarı [\$], istihdam miktarı, gelir miktarı [\$] ve abone sayısı’dır. Ülkelere ait GSYİH değerlerine ITU’dan “World Telecommunication/ICT Indicators 2010 (Electronic Copy/CD)” ulaşılmıştır. Araştırmada kullanılan veriler; 1987-2009 yılları arası (yıllık olarak) ITU (Uluslararası Telekomünikasyon Birliği) veri tabanından elektronik ortamda elde edilmiştir. Elde edilen veriler EVIEWS 6 for Windows ekonometrik analiz programı kullanılarak panel veri regresyonunda sabit etkiler ve tesadüfi (rassal) etkiler modeli ile analiz edilmiş ve Hausman test istatistiği kullanılarak model tahminlerinde kullanılacak en iyi model seçimi yapılmıştır. Bütün modellerde Hausman test istatistiği sonuçları da model sonuçlarıyla birlikte ayrıca özet olarak verilmiştir.

Çalışmada kullanılan değişkenler ve bunların tanımları şu şekildedir:

TEL_ABONE: Telekomünikasyon sektöründe yaygınlığı ölçen toplam abone sayısı (Mobil+Sabit Kullanıcı).

TEL_YATIRIM: Telekomünikasyon sektöründeki yıllık yatırım tutarı (\$).

TEL_İSTİHDAM: Telekomünikasyon sektöründeki toplam çalışan sayısı.

TEL_GELİR: Telekomünikasyon sektöründeki telekomünikasyon yıllık gelir tutarı (\$).

TEL_FİYAT: Telekomünikasyon sektöründeki 3 dk. yerel görüşme ücreti [\$] (Mobil ve sabit telekomünikasyon 3 dk. yerel görüşme ücretlerinin ortalaması).

RGLSYN: Ülkelerde bağımsız düzenleyici kurum varlığını ölçen regülasyon değişkeni.

OZLLSTRM: Telekomünikasyon sektöründe kamuya ait sabit operatör/operatörlerin en az %51 hissesinin özel sektöre devredilmesi ile özelleştirmenin varlığını ölçen özelleştirme değişkeni.

RKBT: Telekomünikasyon sektöründe sabit telekomünikasyon hizmetlerinin yanında mobil telekomünikasyon hizmetlerinin (GSM) varlığı ile serbestleşmeyi ölçen rekabet değişkeni.

GSYİH: Cari fiyatlarla ülkelerin gayrisafi yurt içi hasıla değeri (\$).

TEL_GELİR / TEL_İSTİHDAM: Telekomünikasyon sektöründe iş gücü verimliliğinin göstergesi olarak, telekomünikasyon sektörü çalışan sayısı ile telekomünikasyon sektörünün yarattığı gelirin birbirine oranı. Değişkenlerin solunda bulunacak “LN” veya “ln” logaritmik anlamını ifade etmek üzere kullanılacaktır.

Araştırma kapsamında 2010 yılı sonu itibariyle 33 üyesi bulunan tüm OECD ülkeleri incelenmiştir. OECD ülkelerinin ekonomik gelişmişlik düzeylerindeki farklılıkların etkilerinin de incelenebilmesi için OECD ülkeleri iki kısma ayrıştırılmıştır. Dünya Bankası gelişmişlik göstergelerinde OECD ülkelerine ilişkin kullanılan sınıflandırma; yüksek gelirli OECD (30 ülke) ve diğer OECD (3 ülke) şeklindedir. Bu ayrıma göre panel veri analizinden sonuç elde etmenin zorlukları düşünülerek araştırmamızda farklı bir sınıflandırma yöntemi kullanılmıştır. OECD ülkelerinin sınıflandırılmasında, World Development Indicators (WDI Online Veritabanı)’ndan elde edilen 2009 yılı satın alma gücü paritesine göre kişi başına düşen gelirler dikkate alınarak OECD ülkeleri ortalaması bulunmuştur (33.000 \$). OECD ortalaması üstü değere sahip olanlar I. Grup içerisinde (18 ülke) ve OECD ortalaması altı değere sahip olanlar ise II. Grup içerisinde (15 ülke) olarak gruplandırılmıştır. Bu gruplandırmaya ilişkin ayrıntılar aşağıda Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1: Analizde Kullanılan OECD Ülkeleri Gruplandırması

I.Grup OECD Ülkeleri (a)	KBMG(2009)	II. Grup OECD Ülkeleri (b)	KBMG(2009)
Australia	\$38,784	Chile	\$14,524
Austria	\$37,912	Czech Republic	\$24,643
Belgium	\$35,238	Greece	\$29,356
Canada	\$39,077	Hungary	\$19,789
Denmark	\$36,845	Israel	\$27,652
Finland	\$36,194	Italy	\$31,282
France	\$33,058	Korea (Güney Kore)	\$27,657
Germany	\$35,373	Mexico	\$14,569
Iceland	\$36,901	New Zealand	\$27,260
Ireland	\$41,849	Poland	\$17,274
Japan	\$34,129	Portugal	\$23,254
Luxembourg	\$78,921	Slovak Republic	\$22,137
Netherlands	\$40,961	Slovenia	\$29,212
Norway	\$58,714	Spain	\$31,674
Sweden	\$36,961	Turkey	\$13,417
Switzerland	\$42,415		
United Kingdom	\$37,317		
United States	\$47,210		

Kaynak: <http://ddp-ext.worldbank.org/ext/DDPQQ/showReport.do?method=showReport> World Development Indicators (WDI Online Veritabanı)'ndan Elde Edilen 2009 Yılı Satınalma Gücü Paritesine Göre Kişi Başına Düşen Gelirlere göre gruplandırma yapılmıştır.

Dünyada birçok ülkede telekomünikasyon sektörünün doğal tekel özellikli bir sektörden rekabetçi bir sektöre dönüşümüne ilişkin çalışmalar 1980'li yıllardan sonra artış göstermiştir. Bu dönüşüm sürecinde reform değişkeni olarak ülkelerde yapılmış temelde üç reform çalışması mevcuttur. Bu çalışmalar, kamuya ait olan sabit telekom operatörünün özel sektöre devredilmesi (özelleştirme), mobil operatörlere izin verilmek suretiyle sabit operatörün bazı imtiyazlarının ortadan kaldırılmasıyla piyasanın daha rekabetçi hale getirilmesi ve bu piyasada rekabetin daha sağlıklı oluşturulması için düzenleyici kurumların oluşturulup piyasanın rekabetçi işleyişinin tesis edilmesidir.

1980'lerden günümüze gelişmekte olan ülkelerdeki telekomünikasyon piyasaları köklü değişimlere sahne olmuştur. Teknolojik değişimler ve yerleşik sağlayıcıların çok kötü performansından etkilenen ve Dünya Bankası gibi diğer uluslararası örgütler tarafından teşvik edilen gelişmekte olan ülkeler devlet tekelindeki telekom sağlayıcılarını özelleştirmekte, telekom piyasalarının bir bölümünü rekabete açmakta ve düzenleyici kurumlar oluşturmaktadırlar. ITU, telekomünikasyon pazarının dünya genelinde rekabete açılmasının nedenini hükümetlerin rekabetçi yapıyı tekelci yapının bir alternatifi olarak görmelerinden kaynaklandığını belirtmiştir. Böylelikle serbestleşme, telekomünikasyon hizmetlerinin herkese ulaştırılmasının ve hizmet fiyatlarının düşürülmesi ile özel sektör yatırımlarının teşviki gibi birtakım politik amaçlara ulaşmanın bir yolu olarak kullanılmıştır (ITU, 2002: 8).

Telekomünikasyon sektörüne ilişkin genellikle sağlıklı verilere 1980'li yıllardan sonra ulaşıldığından, bu döneme ilişkin yapılmış ampirik çalışmalar incelendiğinde sektördeki reform değişkenlerinin etkilerinin ölçüldüğü ve bunlara

ilişkin farklı ülkelere göre değerlendirmelerin yapıldığı gözlemlenmiştir. Bu çalışma kapsamında regülasyon ve özelleştirme politikalarının sektörel etkileri konusunda aşağıdaki hipotezler test edilecektir:

- Regülasyon politikalarının telekomünikasyon sektöründe abone sayısını, sektörel istihdamı ve iş gücü verimliliğini arttırıcı, fiyatlar üzerinde ise azaltıcı etkisi vardır.
- Telekomünikasyon sektöründeki özelleştirme sürecinin tamamlanmasının abone sayısını ve iş gücü verimliliğini arttırıcı, fiyatlar ve istihdam üzerinde ise azaltıcı etkisi vardır.

IV. Analiz ve Bulgular

Araştırmamızda kullanacağımız modellerde aşağıdaki eşitliklerde gösterilen regresyonlar tahmin edilmeye çalışılacaktır.

Model 1a

$$\ln TEL_ABONE_{it} = \alpha + \beta_1 RGLSYN_{it} + \beta_2 \ln GSYİH_{it} + \beta_3 OZLLSTRM_{it} + \beta_4 \ln TEL_FİYAT_{it} + e_{it}$$

Model 1b

$$\ln TEL_ABONE_{it} = \alpha + \beta_1 RGLSYN_{it} + \beta_2 \ln GSYİH_{it} + \beta_3 OZLLSTRM_{it} + \beta_4 \ln TEL_FİYAT_{it} + \beta_5 RKBT_{it} + e_{it}$$

Model 2a

$$\ln TEL_İSTİHDAM_{it} = \alpha + \beta_1 RGLSYN_{it} + \beta_2 RKBT_{it} + \beta_3 \ln YATIRIM_{it} + \beta_4 OZLLSTRM_{it} + e_{it}$$

Model 2b

$$\ln TEL_İSTİHDAM_{it} = \alpha + \beta_1 RGLSYN_{it} + \beta_2 RKBT_{it} + \beta_3 \ln YATIRIM_{it} + \beta_4 OZLLSTRM_{it} + e_{it}$$

Telekomünikasyon hizmetinin yaygınlık göstergesi olarak, sabit hat kullanıcı sayısı ve mobil abone sayısı toplamı veri olarak kullanılmaktadır. Bu veri yardımıyla ülkelerde yıllar itibarıyla sektördeki toplam talep düzeyini ve hizmetin yaygınlığını ölçme imkanımız olacaktır. Abone sayısı değişkeni, nüfus, millî gelir seviyesindeki değişim, şehirleşme oranı gibi diğer değişkenlerden de etkilenmesine rağmen, biz burada telekomünikasyon alanında veri olarak ulaşabildiğimiz regülasyonlar, rekabet, özelleştirme, sektördeki fiyat değişimleri ve GSYİH ile ilişkilendirip geliştirdiğimiz model 1 yardımıyla OECD ülkeleri için iki farklı gruba yönelik analiz yaptık.

Telekomünikasyon sektörünün ekonomik katkısının ölçülmesinde kullanılacak en önemli göstergelerden birisi de yarattığı istihdam düzeyidir. Telekomünikasyon sektöründeki istihdamın genel olarak ülke ekonomisindeki istihdam süreci ve GSYİH içerisinde önemli katkıları olacaktır. Bu katkıları ortaya çıkarmak için sektördeki istihdam düzeylerindeki değişimleri analiz etmeye ihtiyaç vardır. Bu kısımda oluşturduğumuz model 2 yardımıyla, telekomünikasyon alanında veri olarak ulaşabildiğimiz regülasyonlar, rekabet, özelleştirme ve telekomünikasyon yatırımları ile telekomünikasyon sektörü çalışan sayılarını ilişkilendirip geliştirdiğimiz model yardımıyla OECD ülkeleri için iki farklı gruba yönelik analiz yaptık. Analiz sonuçları Tablo 2’dedir.

Tablo 2: 1 ve 2. Modellere İlişkin Tahminleme Sonuçları Özet Tablosu ve Hausman Model Belirleme Testi Sonuçları

	MODEL 1 (BAĞIMLI DEĞİŞKEN)		MODEL 2 (BAĞIMLI DEĞİŞKEN)	
	(a) ln TEL_ABONE	(b) ln TEL_ABONE	(a) ln TEL_İSTİHDAM	(b) ln TEL_İSTİHDAM
Sabit Terim (C)	-2.957557 (-3.106874)	8.502730 (8.199630)	8.890657 (17.15647)	4.039815 (12.02744)
ln TEL_FİYAT	-0.055921 (-2.476771)**	-0.045351 (-1.703825)*	-	-
RGLSYN	0.373166 (12.34430)***	0.388372 (7.450135)***	0.100220 (2.700707)***	0.144279 (3.165394)***
OZLLSTRM	0.278735 (8.621288)***	0.309664 (5.671596)***	-0.067436 (-2.062675)**	-0.192998 (-3.757321)***
ln GSYIH	0.701869 (19.31708)***	0.926562 (22.58987)***	-	-
RKBT	-	0.256266 (4.861859)***	-0.102285 (-3.152043)***	-0.135965 (-2.772609)***
ln TEL_YATIRIM	-	-	0.077993 (3.155949)***	0.160921 (5.451166)***
Toplam Panel (Unbalanced) Gözlemleri	392	320	398	326
Periyot	1987-2009 (23)	1987-2009 (23)	1987-2009 (23)	1987-2009 (23)
Kesit Sayısı	18	15	18	15
R ²	0.988563	0.890516	0.988533	0.932840
Adj. R ²	0.987950	0.888902	0.987919	0.929132
F-Değeri	1613.400	551.4706	1609.182	251.5594
Olasılık (F- Değeri)	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000
Parantez içinde t-istatistik değerleri verilmiştir. ***%1, **%5, *%10 anlamlılık seviyesini göstermektedir.				
Hausman Testi	46.775780	9.774152	251.314873	19.348132
Hausman Olasılık	(0.0000)*	(0.0819)	(0.0000)*	(0.0007)*
Parantez içi değerler Ki-kare olasılık değerlerini, diğer değerler ise Ki-kare istatistik değerlerini göstermektedir. Parantez içinde koyu ve (*) olarak belirtilen modellerde sabit etkiler modeli diğer modellerde ise tesadüfi etkiler modeli kullanılmıştır.				

Model 3a

$$\ln TEL_FİYAT_{it} = \alpha + \beta_1 \ln YATIRIM_{it} + \beta_2 RKBT_{it} + \beta_3 OZLLSTRM_{it} + \beta_4 \ln TEL_GELİR_{it} + \beta_5 \ln TEL_ABONE_{it} + e_{it}$$

Model 3b

$$\ln TEL_FİYAT_{it} = \alpha + \beta_1 RGLSYN_{it} + \beta_2 RKBT_{it} + e_{it}$$

Model 4a

$$\ln TEL_GELİR/TEL_İSTİHDAM_{it} = \alpha + \beta_1 RGLSYN_{it} + \beta_2 RKBT_{it} + \beta_3 OZLLSTRM_{it} + \beta_4 \ln TEL_ABONE_{it} + e_{it}$$

Model 4b

$$\ln TEL_GELİR/TEL_İSTİHDAM_{it} = \alpha + \beta_1 \ln TEL_ABONE_{it} + \beta_2 RKBT_{it} + \beta_3 OZLLSTRM_{it} + e_{it}$$

Telekomünikasyon sektöründeki rekabetin tüketiciler üzerindeki doğrudan etkisinin ölçülmesinde kullanılacak en önemli göstergelerden birisi

ortalama fiyatlardaki değişimlerdir. Fiyatlar sektörün farklı segmentlerinde değişik şekillerde ölçülebilmektedir. Örneğin, yerel görüşme ücretleri, uluslararası görüşme ücretleri, sabit hatlardan görüşme ücretleri, mobil hatlarda görüşme ücretleri, indirimli saatlerde ve normal saatlerde görüşme ücretleri gibi çok değişik şekillerde fiyatlandırmalar vardır. Biz burada veri olarak tüm ülkelerde ortak bir değer olarak ölçülebilen ve literatürdeki çalışmalarda da sıkça kullanılmış olan 3 dk. yerel görüşme ücretini fiyat değişkeni olarak dikkate aldık. Fiyat değişkeni hem mobil telekomünikasyon alanında, hem de sabit telekomünikasyon alanından elde edilebilen bir indikatördür. Bizim veri olarak kullandığımız OECD ülkeleri mobil ve sabit telekomünikasyon 3 dk. yerel görüşme ücretlerinin [$\$$] ortalamasıdır. Bu kısımda oluşturduğumuz model 3 yardımıyla, telekomünikasyon alanında veri olarak ulaşabildiğimiz regülasyonlar, rekabet, özelleştirme, telekomünikasyon yatırımları, telekomünikasyon geliri ve telekomünikasyon abone sayıları ile telekomünikasyon fiyatlarını ilişkilendirerek geliştirdiğimiz model 3 yardımıyla OECD ülkeleri için iki farklı gruba yönelik analiz yaptık. Analiz sonuçları Tablo 3'dedir.

Telekomünikasyon sektöründe çalışanların sektörün yarattığı toplam gelire katkısını ölçmede kullanabileceğimiz ve elimizdeki sektör verilerinden elde edebileceğimiz bir diğer indikatör de iş gücü verimliliğidir. İşgücü verimliliğini telekomünikasyon verilerinden istihdam ile telekomünikasyon gelirini birbirine oranlayarak elde ettik. Literatürde bazı çalışmalarda, regülasyonların, özelleştirmenin ve ülkelerin gelişmişlik seviyelerinin sektördeki iş gücü verimliliğini farklılaştırdığı yönünde sonuçlar elde edilmiştir. Bu kısımda oluşturduğumuz model 4 yardımıyla, telekomünikasyon alanında veri olarak ulaşabildiğimiz regülasyonlar, rekabet, özelleştirme ve telekomünikasyon abone sayıları ile telekomünikasyon sektöründeki istihdam edilenlerin sektörün gelirine yaptıkları katkıyı ölçmek için iş gücü verimliliği ile ilişkilendirip OECD ülkeleri için iki farklı gruba yönelik analiz yaptık. Analiz sonuçları Tablo 3'dedir.

Tablo 3: 3 ve 4. Modellere İlişkin Tahminleme Sonuçları Özet Tablosu ve Hausman Model Belirleme Testi Sonuçları

	MODEL 3 (BAĞIMLI DEĞİŞKEN)		MODEL 4 (BAĞIMLI DEĞİŞKEN)	
	(a) ln TEL_FİYAT	(b) ln TEL_FİYAT	(a) ln TEL_GEL/TEL_IST	(b) ln TEL_GEL/TEL_IST
Sabit Terim (C)	-1.102355 (-2.534861)	-1.693428 (-25.03807)	0.265456 (1.683842)	1.173214 (1.637553)
RGLSYN	-	-0.291802 (-3.245193)***	0.147099 (2.962340)***	-
OZLLSTRM	-0.232079 (-3.368924)***	-	0.319564 (6.291147)***	0.331445 (3.995420)***
RKBT	-0.164126 (-2.285817)**	-0.358520 (-3.663803)***	0.246377 (4.524900)***	0.404066 (5.082654)***
ln TEL_YATIRIM	-0.173057 (-2.649263)***	-	-	-
ln TEL_GELİR	0.345126 (3.098319)***	-	-	-
ln TEL_ABONE	-0.274332 (-2.529409)**	-	0.294291 (8.599353)***	0.633735 (13.01397)***
Toplam Panel (Unbalanced) Gözlemleri	392	325	392	320
Periyot	1987-2009 (23)	1987-2009 (23)	1987-2009 (23)	1987-2009 (23)
Kesit Sayısı	18	15	18	15
R ²	0.310944	0.496418	0.601075	0.860681
Adj. R ²	0.272174	0.471853	0.597174	0.853438
F-Değeri	8.020144	20.20839	154.0640	118.8312
Olasılık (F-Değeri)	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000
Parantez içinde t-istatistik değerleri verilmiştir. ***%1, **%5, *%10 anlamlılık seviyesini göstermektedir.				
Hausman Testi	8.074935	1.554682	125.694376	10.145639
Hausman Olasılık	(0.1522)	(0.4596)	(0.0000)*	(0.0174)*
Parantez içi değerler Ki-kare olasılık değerlerini, diğer değerler ise Ki-kare istatistik değerlerini göstermektedir. Parantez içinde koyu ve (*) olarak belirtilen modellerde sabit etkiler modeli diğer modellerde ise tesadüfi etkiler modeli kullanılmıştır.				

Tablo 4: Modellerde Kullanılan Değişkenler Arası Etkileşimler ve Anlamlılık Düzeyleri

Bağımsız Değişkenler	I.Grup OECD Ülkeleri (Bağımlı Değişkenler)				II.Grup OECD Ülkeleri (Bağımlı Değişkenler)			
	Abone Sayısı	İstihdam	Fiyat	İşgücü Verimliliği	Abone Sayısı	İstihdam	Fiyat	İşgücü Verimliliği
RGLSYN	¹ (+)**	¹ (+)**		¹ (+)**	¹ (+)**	¹ (+)**	¹ (-)**	
RKBT		¹ (-)**	¹ (-)**	¹ (+)**	¹ (+)**	¹ (-)**	¹ (-)**	¹ (+)**
OZLLSTRM	¹ (+)**	¹ (-)**	¹ (-)**	¹ (+)**	¹ (+)**	¹ (-)**		¹ (+)**
FIYAT	¹ (-)**				¹ (-)**			
ABONE SAYISI			¹ (-)**	¹ (+)**				¹ (+)**
GSYIH	¹ (+)**				¹ (+)**			

***%1, **%5, *%10 anlamlılık seviyesini, ⁽¹⁾ beklenen işaret, ⁽²⁾ beklenmeyen işaret göstermektedir.

Tablo 2 ve Tablo 3'de özet olarak verilmiş olan sonuçlara ilişkin şu değerlendirmelerde bulunabiliriz: Telekomünikasyon sektöründe düzenleyici

kurum oluşturmanın gelişmişlik düzeyi daha yüksek olan OECD ülkelerinde abone sayısı, istihdam ve işgücü verimliliği üzerinde pozitif ve istatistiksel olarak da anlamlı bir etkisi vardır. Gelişmişlik düzeyi daha düşük olan OECD ülkelerinde ise düzenleyici kurum varlığının abone sayısı ve istihdam üzerinde pozitif ve anlamlı etkileri bulunmuştur. Telekomünikasyon sektöründeki fiyatlar üzerinde ise negatif ve anlamlı etkileri bulunmuştur. Genel olarak değerlendirildiğinde, düzenleyici faaliyetlerin sektörde oluşturulmasının sektörün rekabetçi yapısının gelişimi ve sektörün büyüme dinamikleri üzerinde olumlu etkileri olduğu değerlendirilebilir. Bu model sonuçlarının, teorik beklentilerle genel olarak tutarlı ve araştırmanın hipotezlerini destekleyici nitelikte sonuçlar ortaya çıkardığı tesbitinde bulunabiliriz. Özellikle gelişmişlik düzeyi daha düşük olan OECD ülkelerinde düzenleyici sürecin etkilerinin teorik ve ampirik çalışmalardaki sonuçları daha fazla desteklediği görülmektedir.

Mobil operatörlerin varlığı ile sektörün rekabete açılması, gelişmişlik düzeyi yüksek olan OECD ülkelerinde, istihdamı ve fiyatları azaltıcı, işgücü verimliliğini ise artırıcı etkileri vardır. Gelişmişlik düzeyi daha düşük olan OECD ülkelerinde ise rekabet değişkeni, yine yukarıdaki ülkelerde olduğu gibi istihdamı ve fiyatları azaltıcı, abone sayısını ve iş gücü verimliliğini ise artırıcı etkiye sahiptir. Bu sonuçlar bize, gelişmişlik düzeyi daha düşük olan ülkelere telekomünikasyon pazarının daha doyumluğa ulaşmadığını ve diğer ülkelere göre daha fazla büyüme özelliğine sahip olduğunu göstermektedir. Çünkü abone sayısındaki artış etkisi gelişmişlik düzeyi daha düşük olan OECD ülkelerinde ulaşılmış bir sonuçtur. Telekomünikasyon sektöründe rekabeti geliştirici etkisi olduğunu varsaydığımız sabit telekomünikasyon hizmetlerini ikame edebilme özelliğine sahip mobil telekomünikasyon hizmetlerinin varlığının her iki ülke grubunda fiyatları azaltıcı ve işgücü verimliliğini artırıcı etkileri hipotezleri destekler sonuçlardır.

Telekomünikasyon sektöründe özelleştirme uygulama sonuçlarını değerlendirdiğimizde; gelişmişlik düzeyi daha yüksek olan OECD ülkelerinde özelleştirmenin abone sayısını ve işgücü verimliliğini artırıcı etkisi, fiyatları ve istihdamı ise azaltıcı etkisi bulunmuştur. Diğer OECD ülkelerinde ise, özelleştirmenin abone sayısı ve işgücü verimliliği üzerinde pozitif ve anlamlı etkileri olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Özelleştirmenin bu ülkelerde istihdam üzerinde azaltıcı ve anlamlı etkisi bulunmuş, fiyatlar üzerinde ise etkisi bulunamamıştır. Özelleştirmenin fiyatlar ve istihdam üzerindeki azaltıcı etkisi ile abone sayısı ve işgücü verimliliği üzerindeki artırıcı etkisi hipotezlerimizi destekler niteliktedir. Ancak bu sonuçlar her iki grup ülkede de aynı seviyelerde ulaşılan sonuçlar olmamıştır.

Sonuç ve Genel Değerlendirme

Günümüzde regülasyon süreçleri devletlerin piyasaya rekabeti engellemek için müdahalede buldukları bir süreç olmaktan ziyade, rekabet ve özelleştirme süreçlerini de kapsayan serbestleştirmeyi hedefleyen süreçlerdir. Düzenleyici işlemlerin farklı piyasalardaki işlevleri bu temel hedefleri

gerçekleştirmeye yöneliktir. Düzenleyici sürecin aktörleri de, siyasi etkilerden bağımsız olarak çalışan düzenleyici kuruluşlardır. Regülasyon uygulamalarının olduğu sektörlerde sektörel gelişmelerin gözlemlenmesine yönelik araştırmaların yapılması, ülkesel ve sektörel gelişmelerin istatistiki veriler ışığında analiz edilmesi, bu alandaki yapısal politikaların daha etkili oluşturulmasına katkı sağlayacaktır.

Çalışmamızda OECD ülkelerine ilişkin ampirik inceleme dört model çerçevesinde yapılmıştır. Bu modelleri OECD ülkeleri için iki grupta ayrı ayrı ele aldığımız sekiz farklı şekilde oluşturduk. Ekonometrik modellerimizde bağımlı değişken olarak kabul ettiğimiz dört değişkenin bazılarını farklı modeller içinde bağımsız değişken de kabul ederek farklı sonuçlar sınadık. Çalışmamızda tüm OECD ülkelerini çoklu zaman aralığında analizimize dahil ettiğimiz için panel veri analizini tercih ettik. Analizlerimiz sonucunda, panel veri modellerinde sabit etkiler mi, yoksa rassal etkiler mi öngörüleceği Hausman model belirleme testi kullanılarak cevaplanmıştır. Analizler sonucunda ulaşılan panel veri regresyon tahmin sonuçları özetle aşağıdaki gibidir:

Telekomünikasyon sektöründe regülasyon uygulama sonuçlarını değerlendirdiğimizde;

- ✓ Düzenleyici faaliyetlerin sektörde oluşturulmasının sektörün rekabetçi yapısının gelişimi ve sektörün büyüme dinamikleri üzerinde olumlu etkileri olduğu,
- ✓ Düzenleyici faaliyetlerin sektörde oluşturulmasının abone sayısı, istihdam ve işgücü verimliliği üzerinde arttırıcı, fiyatlar üzerinde azaltıcı etkileri olduğu,
- ✓ Özellikle gelişmişlik düzeyi daha düşük olan OECD ülkelerinde düzenleyici sürecin etkilerinin araştırmanın hipotezlerini daha fazla desteklediği sonucuna ulaşılmıştır.

Telekomünikasyon sektöründe rekabeti geliştirici etkisi olduğunu varsaydığımız sabit telekomünikasyon hizmetlerini ikame edebilme özelliğine sahip mobil telekomünikasyon hizmetlerinin varlığının;

- ✓ Her iki ülke grubunda fiyatları azaltıcı, abone sayısı ve işgücü verimliliğini arttırıcı, istihdam üzerinde ise azaltıcı etkileri olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Telekomünikasyon sektöründe özelleştirme uygulama sonuçlarını değerlendirdiğimizde;

- ✓ Özelleştirmenin fiyatlar ve istihdam üzerindeki azaltıcı etkisi,
- ✓ Abone sayısı ve işgücü verimliliği üzerindeki arttırıcı etkisi hipotezlerimizi destekler niteliktedir.

Bu araştırmanın ampirik sonuçları, telekomünikasyon sektöründeki regülasyon çalışmalarının sektördeki rekabetçi yapının gelişmesinde sağladığı katkıları ortaya çıkarmıştır. Regülasyon çalışmalarının sektörde, fiyatlarda düşüş, abone sayısı, istihdam ve işgücü verimliliğinde artış etkisi ile birlikte şebeke gelişimi, modernizasyonu, artan ürün çeşitliliği, teknoloji, alt yapıya dayanan artan hizmet sayısı ve artan verimlilik konularında rekabet avantajlarını OECD

ülkelerinin geneli için büyük ölçüde sağladığı sonucuna ulaşılmıştır. Araştırmanın ampirik sonuçları regülasyon çalışmalarının telekomünikasyon sektörüne yönelik üretkenlik, istihdam, teknolojik gelişmeye katkı, fiyat düşüşü, yaygınlık vb. rekabete ilişkin parametrelerde olumlu gelişmelerin sağlanması için sektörde regülasyon ve özelleştirmenin gerekliliğini savunan görüşleri destekler niteliktedir. Ayrıca, bu tür ampirik çalışmalar telekomünikasyon sektörüne yapısal özellikleri ile benzerlik gösteren doğalgaz, demiryolu ulaştırma, elektrik gibi sektörlerde de regülasyon ve özelleştirme çalışmalarının etkilerini incelemede önemli katkılar sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- AKTAN, Coşkun C. ve İstiklal Y., VURAL (2005), “Telekomünikasyon Sektöründe Reform Süreçleri”, *Telekomünikasyon ve Regülasyon Dergisi*, Yıl:1, (2), 81-95.
- AMBROSE, William W., HENNEMEYER, Paul ve Jean-Paul, CHAPON (1990), “Privatizing Telecommunications Systems: Business Opportunities in Developing Countries”, *IFC Discussion Paper*, Number 10.
- ATİYAS, İzak (2001), “Regülasyon ve Rekabet”, *Regülasyon ve Rekabet Sempozyumu*, Rekabet Kurumu, 15-16 Mart 2001.
- BALTAGI, Badi H. (2005), *Econometric Analysis of Panel Data*, Third Edition, John Wiley&Sons Ltd., England.
- BOLES de BOER, David ve Lewis, EVANS (1996), “The Economic Efficiency of Telecommunications in a Deregulated Market: The Case Of New Zealand”, *Economic Record*, 72(216), 24-35.
- BOUBRAKI, Narjess ve Claude J., COSSET (1998), “The Financial and Operating Performance of Newly Privatized Firms: Evidence from Developing Countries”, *The Journal of Finance*, Volume: 53, No: 3, 1081-1110.
- BOYLAUD, Olivier ve Giuseppe, NICOLETTI (2000), “Regulation, Market Structure and Performance in Telecommunications”, *OECD Economics Department Working Paper*, No: 237.
- CAMERON, Colin A. ve Pravin K., TRIVEDI (2005), *Microeconometrics: Methods and Applications*, Cambridge University Press, New York.
- EMEK, Uğur (2001), “Altyapı Hizmetlerinde Özelleştirme, Rekabet ve Regülasyon”, *İktisat, İşletme ve Finans Dergisi*, Yıl: 16, Sayı: 184, 42-53.
- FINK, Carsten, MATTOO, Aaditya ve Randeep, RATHINDRAN (2003), “An Assesment of Telecommunications Reform in Developing Countries”, *Information Economics and Policy*, 15, 443-466.
- GALAL, Ahmed, JONES, Leroy, TANDON, Pankaj ve Ingo, VOSELSANG (1992), “Welfare Consequences of Selling Public Enterprises”, *The World Bank*, Washington, D.C.
- GREENE, William H.(2003), *Econometric Analysis*, Prentice Hall, New Jersey.
- GRIFFITS, William E., HILL, Carter R. ve George G., JUDGE (1993), *Learning and Practicing Econometrics*, John Wiley, New York.
- GUJARATI, Damador N. (2003), *Basic Econometrics (Temel Ekonometri)*, (Çev: Şenesen, Ü., Şenesen, G.G.), İstanbul: Literatür Yayınları.
- GUTIERREZ, Luis H. (2003), “The Effect of the Endogenous Regulation on Telecommunications Expansion and Efficiency in Latin America,” *Journal of Regulatory Economics*, 23, 257-286.
- GUTIERREZ, Luis H. ve Sanford V., BERG (2000), “Telecommunications Liberalization and Regulatory Governance: Lesson from Latin America”, *Telecommunications Policy*, 24(10), 865-884.
- HAUSMAN, Jerry A. (1978), “Specification Tests in Econometrics”, *Econometrica*, 46, 1251-1272.
- ITU (2002), “Competition Policy in Telecommunications”, Document No: CPT/04.

- ITU (2010a), "ITU World Telecommunication Regulatory Database", <http://www.itu.int/ITU-D/ICTEYE/Regulators/Regulators.aspx> (10/06/2010).
- ITU (2010b), "World Telecommunication/ICT Indicators 2010 (CD/Electronic Copy)", International Telecommunication Union, Switzerland, November 2010.
- JOHNSTON, Jack ve John, DINARDO (1997), *Econometric Methods*, Fourth Edition, New York: McGraw-Hill Inc.
- JOSKOW, Paul L. ve Nancy L., ROSE (1989), "Economic Regulation and its Effects", içinde *Handbook of Industrial Organization*, 2, 1450-1505.
- KÖK, Recep ve Orhan, ÇOBAN (2002), "Kitlere İlişkin Bir Regülasyon Modelinin Gerekliliği ve Kaynak Kullanım Etkinliği Üzerine: Nevşehir Tekel Rakı Fabrikası Örneği", *6th METU International Conference in Economics*, Ankara, Eylül 2002.
- LI, Wei, QIANG, Z.W., Christine ve Lixin C., XU (2001), "The Political Economy of Privatization and Competition: Cross-Country Evidence from the Telecommunications Sector", *Centre for Economic Policy Research (CEPR)*, CEPR Discussion Paper No. 2825.
- LI, Wei, QIANG, Z.W., Christine ve Lixin C., XU (2004) "The Impact of Privatization and Competition in the Telecommunications Sector Around the World", *Journal of Law and Economics*, 47, 395-430.
- ORUÇ, Ejder, GÜNGÖR, Müberra, EVREN, Gökhan, CANTEKİNLER, M. Kasım ve Talat, GÜÇLÜ (2003), *Özelleşme, Serbestleşme ve Düzenleme Etkileşimi*, Telekomünikasyon Kurumu Sektörel Araştırma ve Stratejiler Dairesi Başkanlığı, Ankara.
- PELTZMAN, Sam (1989), "The Economic Theory of Economic Regulation After a Decade of Deregulation", *Microeconomics*, 1989, 1-41.
- PETRAZZINI, Ben A. ve Theodore, CLARK (1996), "Costs and Benefits of Telecommunications Liberalization in Developing Countries", *The World Bank*, Mimeo.
- RAMAMURTI, Ravi (1996), *In Privatizing Monopolies: Lessons From The Telecommunications and Transport Sectors in Latin America*, The Johns Hopkins University Press.
- ROS, Agustin J. (2003), "The Impact of The Regulatory Process and Price Cap Regulation in Latin American Telecommunications Market", *Review of Network Economics*, Vol. 2(3), 270-286.
- ROS, Agustin J. ve Aniruddha, BANERJEE (2000), "Telecommunications Privatization and Tarif Rebalancing: Evidence from Latin America", *Telecommunications Policy*, 24, 233-252.
- SPILLER, Pablo T. ve Carlo G., CARDILLI (1997), "The Frontier of Telecommunications Deregulation: Small Countries Leading the Pack", *Journal of Economic Perspectives*, 11(4), 127-138.
- TURHAN, Mustafa ve Özlem, TAŞSEVEN (2010), "Yönetim Fonksiyonlarının Uygulandığı Alanlarda Ortaya Çıkan Hata Değerlerinin Oluşturduğu Yeni İlişkilerin Panel Veri Modelleri İle İrdenmesi", *Istanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, 11, 128-153.
- WALLSTEN, Scott J. (2001), "Econometric Analysis of Telecom Competition, Privatization, and Regulation in Africa and Latin America", *The Journal of Industrial Economics*, 49(1), 1-19.
- WALLSTEN, Scott J. (2002), "Does Sequencing Matter? Regulation and Privatization in Telecommunications Reforms", *Policy Research Working Paper: 2817*, The World Bank.
- WB (2010), *World Development Indicators (WDI Online Veritabanı)*, <http://ddpext.worldbank.org/ext/DDPQQ/showReport.do?method=showReport> (18/06/2010)
- WELLENUS, Bjorn (1992), "Telecommunications: World Bank Experience and Strategy", *World Bank Discussion Paper*, No: 192.

Kadrosuz Usta Öğreticilerin Sosyal Güvenlik Hakları

Aysel KUŞAKSIZ

Kocaeli Üniversitesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı, Sosyal Politika Doktora Öğrencisi

ÖZET

Ülkemizde 1980'li yıllarda başlayan yeni liberal politikalarla birlikte 657 sayılı Devlet Memurları, 4857 sayılı İş, 5510 sayılı Sosyal Güvenlik ve Genel Sağlık Sigortası Kanunlarıyla ve 6111 sayılı Torba Kanunla esnek çalışma biçimlerinden biri olan kısmi süreli çalışma yasal zemine oturtulmuştur. Kısmi süreli çalışma, hem kamu hem de özel sektörde yaygınlaşmıştır. Bu çalışmada; Milli Eğitim Bakanlığı'nda istihdam edilen kadrosuz usta öğreticilerin sosyal güvenlik hakları ele alınıp incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Milli Eğitim Bakanlığı'nda esnek çalışma biçimleri, kısmi süreli çalışma, kadrosuz usta öğretici

JEL Sınıflaması: J81, J83, J88

Non-Official Trainers's Social Security Rights

ABSTRACT

As a result of the birth of the neo-liberal politics at the beginning of 1980s, in our country, part time work, which is one type of flexible working arrangements, has taken its place on the legal grounds by reason of Government Officials Law numbered 657, Labour Law numbered 4857, The Social Security and General Health Policy numbered 5510 and Pocket Law numbered 6111. Part-time work has become widespread in both public and private sector. In this article, non-official trainers who are employed by the National Ministry of Education and their social security rights will be discussed and examined.

Keywords: Flexible working arrangements of the National Ministry of Education, part-time work, non – official trainer

JEL Classification: J81, J83, J88

GİRİŞ

Yeni liberal dönemde dünyanın pek çok ülkesinde olduğu gibi ülkemizde de eğitim harcamalarının çok önemli bir kısmını oluşturan personel giderlerinin düşürülmesi temel politika olarak benimsenmiştir. Böylelikle var olan öğretmen açığı, yüksek maliyetli olan atamalar yerine sözleşmeli öğretmen, kadrosuz usta öğretici, vekil ve ücretli öğretmen ile kapatılmaya çalışılmaktadır. Bu da Milli Eğitim Bakanlığı'nda (M.E.B.) esnek istihdam uygulamalarını arttırmıştır.

Çalışmamda, M.E.B.'de çalışan kadrosuz usta öğreticilerin nasıl tanımlandığı, çalışma biçimi ve sosyal güvenlik hakları anlatılacaktır.

Bu çalışmamın amacı, M.E.B.'de kadrosuz usta öğreticilerin hangi düzenlemelerle çalıştırıldıkları ve bu çalışma biçiminin neden bakanlık tarafından tercih edildiği konusunda bir bakış açısı ortaya koymaktır.

I. MİLLİ EĞİTİM BAKANLIĞI'NDA İSTİHDAM EDİLEN ÖĞRETMEN BİÇİMLERİ

A.ÖĞRETMEN BİÇİMLERİ

1.Kadrolu Öğretmen

657 Sayılı Devlet Memurları Kanunu'nun 4.maddesinin A fıkrasına göre¹ve Milli Eğitim Bakanlığı Yönetici ve Öğretmenlerinin Ders ve Ek Ders Saatlerine İlişkin Karara göre çalışırlar.

2.Sözleşmeli Öğretmen

657 Sayılı Devlet Memurları Kanunu'nun 4.maddesinin B fıkrasına göre çalışırlar². Kurumla, 1 yıllık sözleşme imzalarlar. Kadrolu öğretmenlerle aynı zorunlu ders yüküne sahiptirler.

3. Kısmi Zamanlı Geçici Öğretici

Bakanlığa bağlı resmî eğitim kurumlarının öğretmen ihtiyacını karşılamak üzere, 01-08 Eylül 2005 tarihleri arasında elektronik ortamda³ 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'nun 4'üncü maddesi (C) bendi kapsamında geçici personel konumunda Kısmi Zamanlı Geçici Öğretici istihdamına ilişkin 23/11/2006 tarih ve 2006/11314 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı 13/12/2006 tarih ve 26375 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir⁴. Bu çalışma biçimi, 29.01.2007 tarihinde Danıştay⁵ tarafından öğretmenlik mesleğinin süreklilik gerektiren niteliğine vurgu yapılarak iptal edilmiştir. Danıştay'ın verdiği iptal kararının ardından, kısmi zamanlı geçici öğretici olarak çalışan öğretmenler 4B statüsüne geçirilmişlerdir.

4.Vekil Öğretmen

657 Sayılı Devlet Memurları Kanunu'nun 86. maddesine göre çalışırlar⁶. Yalnızca sınıf öğretmenliği için geçerli olan vekil öğretmenlik, görevinden uzaklaşan öğretmenin özlük haklarıyla görev aylığının korunması esasına dayandığı için bakanlık tarafından tercih edilmemekte; bunun yerine ücretli öğretmen istihdamı yeğlenmektedir (Şahin, 2008:83)

¹ Mevcut kuruluş biçimine bakılmaksızın, Devlet ve diğer kamu tüzel kişiliklerince genel idare esaslarına göre yürütülen asli ve sürekli kamu hizmetlerini ifa ile görevlendirilenler, bu Kanunun uygulanmasında memur sayılır.

² Kalkınma planı, yıllık program ve iş programlarında yer alan önemli projelerin hazırlanması, gerçekleştirilmesi, işletilmesi ve işlerliği için şart olan, zaruri ve istisnai hallere münhasır olmak üzere özel bir meslek bilgisine ve ihtisasına ihtiyaç gösteren geçici işlerde, (Değişik ibare: 25/06/2009-5917 S.K./47.mad) Bakanlar Kurulunca belirlenen esas ve usuller çerçevesinde kurumun teklifi ve Devlet Personel Başkanlığının görüşü üzerine Maliye Bakanlığınca vizelenen pozisyonlarda, mali yılla sınırlı olarak sözleşme ile çalıştırılmasına karar verilen ve işçi sayılmayan kamu hizmeti görevlileridir." şeklinde değiştirilmiştir.

³ (http://personel.meb.gov.tr/upload/sozlesmeli_il_aciklama.pdf)

⁴ http://personel.meb.gov.tr/upload/ingilizce_dil_bilgisayar_ogreticisi.pdf

⁵ Onikinci Daire ,29.01.2007 tarihli ve Esas No:2007/01

⁶ Memurların kanuni izin, geçici görev, disiplin cezası uygulaması veya görevden uzaklaştırma nedenleriyle işlerinden geçici olarak ayrılmaları halinde yerlerine kurum içinden veya diğer kurumlardan veya açıktan vekil atanabilir.

5. Ücretli Öğretmen

657 Sayılı Devlet Memurları Kanunu'nun 89. maddesine göre çalışanlar⁷. Milli Eğitim Bakanlığı Yönetici ve Öğretmenlerinin Ders ve Ek Ders Saatlerine İlişkin Karar madde 9⁸ 'a göre ders ücreti karşılığında görevlendirilirler.

Kadrosuz usta öğretici gibi kısmi süreli çalışandır. Ücretli öğretmenin kadrosuz usta öğreticiden ve diğer öğretmen biçimlerinden farkı, kurumla ders ücreti karşılığı yani saat ücreti karşılığı çalışmasıdır. Ücretli öğretmen, ders ücreti karşılığı çalıştığı için sigorta prim günü hesaplaması şöyle olur: "Kısmi süreli iş sözleşmesine dayanarak çalıştırılan sigortalı işçilere ait hizmetlerin kuruma bildirilmesinde uygulanacak usul, 12 Mayıs 2010 tarih ve 27579 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan Sosyal Sigorta İşlemleri Yönetmeliğin 3üncü fıkrasına göre; İş sözleşmesi saat ücreti karşılığı yapılmış ise kısmi süreli çalışan sigortalıların ay içinde çalıştığı toplam sürenin, 4857 sayılı İş Kanununa göre günlük olağan çalışma süresi olan 7,5 saate bölünmesiyle, sigortalı için bildirilmesi gereken prim ödeme gün sayısı hesaplanır. Bu şekilde yapılacak hesaplamalarda 7,5 saatin altındaki çalışmalar 1 güne tamamlanır ". Bir başka deyişle, ücretli öğretmenin girdiği toplam ders saati /7,5 saat ona yatırılacak olan sigorta prim gününü verir.

6. Kadrosuz Usta Öğretici

Usta öğretici, 657 Sayılı Devlet Memurları Kanunu 89. ve değişik 48/A⁹ maddesi ve ilgili mevzuat hükümleri çerçevesinde¹⁰ aşağıda belirtilen şartları taşıyan¹¹,

⁷ Her derecedeki eğitim ve öğretim kurumları ile Üniversite ve Akademi (Askeri Akademiler dahil), okul, kurs veya yaygın eğitim yapan kurumlarda ve benzeri kuruluşlarda öğretmen veya öğretim üyesi bulunmaması halinde öğretmenlere, öğretim üyelerine veya diğer memurlara veyahut açıktan atanacaklara ücret ile ek ders görevi verilebilir. Ücretle okutulacak ders saatlerinin sayısı, ders görevi alacakların nitelikleri ve diğer hususlar ilgili Bakanlığın teklifi ve Bakanlar Kurulunun kararı ile tespit olunur.

⁸ (1) Öğretmen sayısının yetersiz olması hâlinde;

a) Yüksek öğrenimli olmak koşuluyla;

1) Bu Karar kapsamındaki yönetici ve öğretmenler dışındaki resmî görevliler ile sınıf öğretmenlerine ilköğretim okulu 6, 7 ve 8 inci sınıflarında, orta öğretim ve yaygın eğitim kurumlarında haftada 8 saate,

2) Resmî görevi bulunmayanlar ile emeklilere, okul öncesi, ilköğretim, orta öğretim, özel eğitim ve yaygın eğitim kurumlarında haftada 30 saate, kadar ek ders görevi verilebilir.

b) İlgili mevzuatında belirtilen esaslara göre uzman ve usta öğretici olarak nitelendirilenlerden;

1) Resmî görevi bulunanlara haftada 10 saate,

2) Resmî görevi bulunmayanlara haftada 40 saate,

kadar okul öncesi, meslekî ve teknik orta öğretim, özel eğitim ve yaygın eğitim kurumlarında ek ders görevi verilebilir.

⁹ Devlet memurluğuna alınacaklarda aşağıdaki genel ve özel şartlar aranır.

A) Genel şartlar:

1. Türk Vatandaşı olmak,

2. Bu Kanunun 40 ncı maddesindeki yaş şartlarını taşımak,

3. Bu Kanunun 41 inci maddesindeki öğrenim şartlarını taşımak,

4. Kamu haklarından mahrum bulunmamak,

5. (Değişik alt bent: 10/01/1991 - 3697/1 md.;Değişik altbent: 23/01/2008-5728 S.K./317.mad) Türk Ceza Kanununun 53 üncü maddesinde belirtilen süreler geçmiş olsa bile; kasten işlenen bir suçtan dolayı bir yıl veya daha fazla süreyle hapis cezasına ya da affa uğramış olsa bile devletin güvenliğine karşı suçlar, Anayasal düzene ve bu düzenin işleyişine karşı suçlar, (İptal ibare: Anayasa Mah.nin 25/02/2010 tarihli ve E. 2008/17, K. 2010/44 sayılı Kararı ile.) zimmet, irtikâp, rüşvet, hırsızlık, dolandırıcılık, sahtecilik, güveni kötüye kullanma, hileli iflas, ihaleye fesat karıştırma, edimin ifasına fesat karıştırma, suçtan kaynaklanan malvarlığı değerlerini aklama veya kaçakçılık suçlarından mahkûm olmamak.

1. İlgili (b)¹² Talim ve Terbiye Kurulu Kararına göre Okul Öncesi Öğretmenliğine kaynak teşkil eden yüksek öğretim programlarından mezun, kadrolu veya sözleşmeli ataması yapılamamış öğretmenlerden, yüksek lisans belgesi/diploması olanlar (KPSS puan üstünlüğüne göre),

2. İlgili (b) Talim ve Terbiye Kurulu Kararına göre Okul Öncesi Öğretmenliğine kaynak teşkil eden yüksek öğretim programlarından mezun, (Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi mezunları dâhil) kadrolu veya sözleşmeli ataması yapılamamış öğretmenlerden, lisans belgesi/diploması olanlar (KPSS puan üstünlüğüne göre),

3. Üniversitelerin Ev Ekonomisi Yüksek Okulu Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Bölümü mezunları,

4. Üniversitelerin okul öncesi öğretmenliği, anaokulu öğretmenliği, çocuk gelişimi ve okul öncesi eğitimi öğretmenliği, çocuk gelişimi ve eğitimi öğretmenliği veya çocuk gelişimi ve eğitimi bölümü önlisans mezunları,

5. Meslek Yüksekokulu Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Bölümü, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu Çocuk Gelişimi Bölümü, Meslek Yüksekokulu Hemşirelik ve Bakım Hizmetleri Bölümü Çocuk Gelişimi Programı önlisans mezunları,

6. Açıköğretim Fakültesi Okul Öncesi Eğitimi Öğretmenliği Bölümünde okuyup önlisans mezunu olduğunu belgelendirenler,

7. Kız Meslek Lisesi Çocuk Gelişimi mezunu olup, herhangi bir alanda yüksek okul mezunu olanlardan okul öncesi eğitim alanında düzenlenecek ilgi (c)¹³ seminer programını (60 saat) başarı ile tamamlayanlar,

6. Askerlik durumu itibarıyla;

a) Askerlikle ilgisi bulunmamak,

b) Askerlik çağına gelmemiş bulunmak,

c) Askerlik çağına gelmiş ise muvazzaf askerlik hizmetini yapmış yahut ertelenmiş veya yedek sınıfa geçirilmiş olmak,

7. 53 üncü madde hükümleri saklı kalmak kaydı ile görevini devamlı yapmasına engel olabilecek ... akıl hastalığı ... bulunmamak.

¹⁰ a)657 Sayılı Devlet Memurları Kanunu'nun 89. maddesi,

b)16/12/2006 tarih ve 26378 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan "Millî Eğitim Bakanlığı Yönetici ve Öğretmenlerin Ders ve Ek Ders Saatlerine İlişkin Bakanlar Kurulu Kararı", c)"Millî Eğitim Bakanlığı Personel Genel Müdürlüğü'nün 27/02/2007 tarih ve B.08.0.PGM.0.23.01.02.4-507/11707 sayılı (Genelge No 2007/19) Ek Ders Ücreti Uygulamasına İlişkin Genelge",

d) 21/05/1977 tarih ve 15943 sayılı ile 20/10/2000 tarih ve 24206 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan "Millî Eğitim Bakanlığı Kurumlarında Sözleşmeli veya Ek Ders Görevi ile Görevlendirilecek Uzman ve Usta Öğreticiler Hakkında Yönetmelik ve değişiklikleri,

e) 08/06/2004 tarih ve 25486 sayılı, 20/02/2006 tarih ve 26086 sayılı, 09/06/2007 tarih ve 26547 sayılı, 27/10/2007 tarih ve 26683 sayılı Resmi Gazetelerde yayımlanan "Millî Eğitim Bakanlığı Okul Öncesi Eğitim Kurumları Yönetmeliği" ve değişiklikleri,

f)31/03/2006 tarihli ve 26125 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan 5473 sayılı Değişik Adlar Altında İlave Ödemesi Bulunmayan Memurlara ve Sözleşmeli Personele Ek Ödeme Yapılması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun,

¹¹ Millî Eğitim Bakanlığı, Okul Öncesi Eğitimi Genel Müdürlüğü, 02.09.2010 tarihli, Sayı: B.08.0.OÖG.0.71.02.00-900/2757,Konu:Ek Ders Karşılığı Görevlendirme

(<http://oogm.meb.gov.tr/gorevlendirme.pdf>) 20.02.2011

¹² b) 07/07/2009 tarih ve 80 Sayılı Talim ve Terbiye Kurulu Kararı

¹³ c) 14/10/2009 tarih ve B.08.0.OÖG.M.0.07.02.02-020/2975 sayılı yazı eki Sınıf Öğretmenlerine Yönelik Okul Öncesi Eğitim Öğretmenliği Eğitim Seminer Çerçeve Programı. (<http://oogm.meb.gov.tr/program.pdf>)

8. Halen ilköğretim okullarında görevli norm kadro fazlası sınıf öğretmenleri ile sınıf öğretmenliği alanına kaynak teşkil eden yükseköğretim programlarından mezun olup, kadrolu veya sözleşmeli olarak atanamamış olanlardan okul öncesi eğitim alanında düzenlenecek ilgi (c) seminer programını (60 saat) başarı ile tamamlayanlar.

9. İlgi (b) Talim ve Terbiye Kurulu Kararında yer alan alanlardan mezun olup kadrolu veya sözleşmeli olarak atanamamış olanlardan okul öncesi eğitim alanında düzenlenecek ilgi (c) seminer programını (60 saat) başarı ile tamamlayanlar,

başvuruları İl/ İlçe Milli Eğitimin duyuru süresi içinde dikkate alınarak başvuru formları İl/İlçe Milli Eğitim Müdürlüklerince incelenerek¹⁴ adayların öncelik sırasına göre tercih ettikleri ilçe sıralaması esas alınarak Valilik/Kaymakamlık Onayı ile ek ders ücreti ile görevlendirilecek kişidir. Görevlendirilen kadrosuz usta öğreticilerin listesi, öncelik sırası da belirtilerek uygun bir yerde ilân edilmektedir

II. KADROSUZ USTA ÖĞRETİCİNİN ÇALIŞMA BİÇİMİ

A.Kısmi Süreli Çalışması

İş Kanunu'nun 13. Maddesine göre Kısmi Süreli İş Sözleşmesi "işçinin normal haftalık çalışma süresinin, tam süreli iş sözleşmesiyle çalışan emsal işçiye göre önemli ölçüde daha az belirlenmesi durumunda sözleşme kısmi süreli iş sözleşmesidir." şeklinde tanımlanmıştır. Bu tanıma göre, kısmi süreli çalışma, işçinin normal haftalık çalışma süresinin, tam süreli iş sözleşmesiyle çalışan emsal işçiye göre kısa belirlendiği çalışma biçimi olarak ortaya çıkmaktadır (Kuşaksız, 2006:21). Çalışılan sürenin tam süreli sözleşmede esas olan çalışma süresinden "önemli ölçüde az" belirlenmesi halinde kısmi süreli iş sözleşmesi söz konusu olmaktadır. Ancak, "önemli ölçüde az" deyiminin nasıl yorumlanacağına ilişkin bir açıklamaya madde metninde rastlanılmamaktadır¹⁵. "Önemli ölçüde az" deyimine İş Kanununa İlişkin Çalışma Süreleri Yönetmeliği'nin 6. maddesi ile açıklık getirilmiştir. Bu maddeye göre, işyerinde tam süreli iş sözleşmesi ile yapılan emsal çalışmanın 2/3 oranına kadar yapılan çalışmalar kısmi süreli çalışmadır (Koç ve Görücü, 2011;9). İş Kanunu'nun 63. maddesine göre, genel bakımdan çalışma süresi haftada en çok kırkbeş saattir. Söz konusu hükümler birlikte mütalaa edildiğinde, 45 saatin üçte ikisi olan 30 saat, kısmi çalışmanın azami süresi olarak ortaya çıkar. Başka bir ifadeyle, Kısmi süreli çalışmadan söz edebilmek için haftalık çalışma süresinin dikkate alınması ve haftalık çalışma süresinin de 30 saat veya altında olması gereklidir (Güner,2009:1). İşyerinde haftalık çalışma süresinin 45 saatten daha az belirlenmesi halinde, kısmi süreli

¹⁴Usta öğretici modülüne girilen bilgilerin doğruluğundan ve arşivlenmesinden İl/İlçe Milli Eğitim Müdürü sorumlu olacaktır.

¹⁵ Maddenin gerekçesinde, tam süreli iş sözleşmesi karşısında kısmi süreli söz edebilmek için "önemli ölçüde daha az" bir haftalık çalışma süresinin sözleşmede tespit edilmiş olmasının arandığı, örneğin işyerinde uygulanan tam süreli iş sözleşmesi için haftalık çalışma süresi 40 saat ise, kısmi süreli çalışma için 2, 3 saat gibi daha az çalışma değil, hiç olmazsa tam sürenin üçte ikisinden daha az olan otuz saatin altındaki haftalık çalışma süresine göre istihdam edilen işçi kısmi süreli sözleşmeye göre istihdam edilen kimse olarak kabul edileceği belirtilmiştir.

çalışmanın da buna uygun olarak hesaplanması gerekmektedir. Örneğin, tam süreli çalışma haftalık 36 saat ise, kısmi süreli çalışma, 24 saat veya daha az çalışmayı ifade ederken, bir işyerinde tam süreli olarak çalışan işçi haftada 42 saat çalışıyorsa, bu işyerinde 28 saate kadar olan çalışmalar kısmi süreli çalışma kabul edilecektir (Koç, Görücü, 2010:153).

Millî Eğitim Bakanlığı Yönetici ve Öğretmenlerinin Ders ve Ek Ders Saatlerine İlişkin Kararın 9 uncu maddesinin 1 inci fıkrasının a) bendinin 2 nci alt bendinde; öğretmen sayısının yetersiz olması halinde yüksek öğrenimli olmak koşuluyla; resmi görevi bulunmayanlar ile emeklilere, okul öncesi, ilköğretim, ortaöğretim, özel eğitim ve yaygın eğitim kurumlarında haftada 30 saate kadar ek ders görevi verilebileceği, b) İlgili mevzuatında belirtilen esaslara göre uzman ve usta öğretici olarak nitelendirilenlerden; 1nci bendinde; Resmî görevi bulunanlara haftada 10 saate, 2nci bendinde; Resmî görevi bulunmayanlara haftada 40 saate, kadar okul öncesi, meslekî ve teknik orta öğretim, özel eğitim ve yaygın eğitim kurumlarında ek ders görevi verilebileceği hükmü yer almaktadır.

Buradan anlaşılacağı üzere, M.E.B.'de kadrosuz usta öğreticinin çalışma süresi en fazla haftada 30 ile 40 saat arasındadır.

Çalışma süresi, kadrolu öğretmen için ise şöyledir: “Millî Eğitim Bakanlığı Yönetici ve Öğretmenlerinin Ders ve Ek Ders Saatlerine İlişkin Kararın 5 inci maddesinin 1 inci fıkrasının b) bendinde; okul öncesi ve sınıf öğretmenleri haftada 18 saat ders görevi karşılığında aylık ücret alacakları, 6 ıncı maddenin 2 inci fıkrasında; Okul öncesi ve sınıf öğretmenleri ile okuma-yazma kurs öğretmenlerinin aylık karşılığı okutmak zorunda oldukları ders saati dışında ilgili mevzuatına göre fiilen okuttukları her ders saati zorunlu ek ders görevi sayılır. Ancak, bu şekilde verilecek ek ders görevi haftada, okul öncesi öğretmenlerinden anaokulları ile kız teknik öğretim okul ve kurumları bünyesindeki uygulama sınıflarında görevli olanlar için bir sınıfta bir öğretmenle tam gün eğitim yapılması şartına bağlı olarak 24 saati, diğer ana sınıflarında görevli öğretmenler ile sınıf ve okuma yazma kurs öğretmenleri için 12 saati geçemez hükmü yer almaktadır”.

Başka bir ifadeyle, kadrolu öğretmen haftada 18 saat aylık karşılığı ders görevi ve 24 saat ek ders saati ile toplam 42 saat çalışabilmekte, diğer kadrolu ana sınıflarında görevlendirilenler ise haftada 30 saat (18 saat + 12 saat=30saat) çalışabilmektedir.

Çalışma süresi, öğretmenler için önemlidir. Çünkü, ücretlerini ve sigorta prim günlerini bu süreye orantılı olarak alacaklardır.

B. Geçici ve Kadrosuz Çalışması

Milli Eğitim Bakanlığına Bağlı Okul ve Kurumların Yönetici ve Öğretmenlerinin Norm Kadrolarına İlişkin Yönetmelik'in 8. maddesinde ve Okul Öncesi Eğitim Kurumları Yönetmeliğinin değişik 8. maddesinin 2. paragrafında belirtilen esaslar dikkate alınarak ”Bir gruptaki çocuk sayısı 10'dan az 25'den fazla olmamak üzere oluşturulacak her grup için bir öğretmen norm kadrosu verilir. (Değişik 27/10/2007-26683 sayılı R.G.) “Bir gruptaki çocuk sayısının 10' dan az 20' den fazla olmaması esastır. Çocuk sayısı fazla olduğu takdirde ikinci grup oluşturulur. Ancak her bir grubun azami çocuk sayısı dolmadan yeni grup

oluşturulamaz. Tek ana sınıflarında ve uygulama sınıflarında ise sınıf kapasitesi dikkate alınarak çocuk sayısı 25'e kadar çıkartılabilir" hükmü yer alır. Okul Öncesi Eğitim Kurumlarında Görevlendirilecek Kadrosuz Usta Öğreticilerle İlgili İş ve İşlemlere İlişkin Esasların K maddesinin 4 üncü fıkrasında ; Çocuk sayısının 10'un altına düşmemesi için gerekli önlemler alınır. Buna rağmen sınıfta çocuk sayısı 10'un altına düşer ise sınıflar kapatılarak görevlendirilen kadrosuz usta öğreticinin görevlendirilmesi iptal edilerek ilgili kişi birinci yedek sıraya yerleştirilir, 1ncı fıkrasında; Kuruma öğretmen atanması durumunda, en son göreve başlayan kadrosuz usta öğreticinin görevine son verilir. Görevine son verilen kadrosuz usta öğreticiye yedek listede ilk sıra verilir ve öncelikle görevlendirmesi yapılır, 3üncü fıkrasında; Valilik ve Milli Eğitim Müdürlüğü tarafından kabul edilecek çok acil sebepler dışında kadrosuz usta öğretici, sözleşme bitim tarihinden önce tek taraflı olarak sözleşmeyi feshederek görevinden ayrılamaz, ayrıldığı takdirde 1 yıl kendisine kadrosuz usta öğreticilik görevi verilmez hükmü yer almaktadır. Buradan, kadrosuz usta öğreticinin iş güvencesinin olmadığını anlamaktayız. Kadrosuz usta öğretici, anılan 1inci ve 4üncü fıkraya göre görevine son verildiğinde ihbar tazminatı bile alamamakta yedek listede ilk sıra verilip öncelik sırası vaat edilmektedir. Oysa, usta öğretici istifa etmek istediğinde kendisine 1 yıl görev verilmeyeceği hükmü yer almaktadır.

C. Sözleşmeyle Çalışması

Milli Eğitim Bakanlığına Bağlı Okul Öncesi Eğitim Kurumları'nda (Anaokulu, Ana sınıfı, Uygulama sınıfı, Gezici sınıf (Mobil eğitim), Yaz Eğitim sınıfı) görev alan kadrosuz usta öğreticiler iş sözleşmesi imzalayarak göreve başlarlar. Bu sözleşmeye tip sözleşmesi¹⁶ denilmektedir.

Tip Sözleşmesi, altı maddeden oluşmaktadır: 1nci madde; işveren kurumun adı ve adresi, 2inci madde; kadrosuz usta öğretici ile ilgili genel bilgiler ve görev alacağı kurumda haftalık ders saati sayısı, aylık ders saati toplamı, belirlenen brüt ders saati ücreti, 3üncü madde; sözleşmenin başlangıç ve bitiş tarihi, 4üncü madde; genel şartlar, 5inci madde; özel şartlar, 6ıncı madde diğer hususlar şeklindedir.

Başka bir deyişle, göreve başlatılmak üzere Valilikçe/Kaymakamlıkça Onay verilen kadrosuz usta öğreticiler ile göreve başlatılmadan önce tip sözleşme yapılır. Tip sözleşmede, kadrosuz usta öğreticilerin görevleri esnasında uyacakları hususlar, göreve başlama tarihi, görevlerinin asil öğretmen ataması yapıldığında veya çalıştığı eğitim-öğretim yılı sonunda görevinin sona ereceği vb. hususlar ayrıntılı olarak belirtilir.

¹⁶ Milli Eğitim Bakanlığı, Okul Öncesi Eğitimi Genel Müdürlüğü, 02.07.2009 tarihli, Sayı: B.08.0.OÖG.0.07.02.02-020/1925,Konu: Kadrosuz Usta Öğretici Görevlendirmesi (http://www.memurlar.net/haber/144410/)21.02.2011

III. KADROSUZ USTA ÖĞRETİCİLERİN SOSYAL GÜVENLİK HAKLARI

Sosyal güvenlik, çalışanları işyerinde ve dışında karşılaşılabilecekleri belirli risklere karşı güvence altına almayı öngören bir sistemdir.

Kısmi süreli çalışanlar, 5510 Sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu'nda (SSGSSK.) sigortalı tanımında yapılmıştır. Buna göre; bir veya birden fazla işveren yanında hizmet sözleşmesi ile çalışan işçilerin sigortalı sayılacakları belirtilmiştir (Değişik m.4). Kadrosuz usta öğreticilerin kısmi süreli çalıştığını ise Değişik madde 4'ün birinci fıkranın (a) bendi gereği sigortalı sayılanlara ilişkin hükümlerin f) bendinde; Milli Eğitim Bakanlığı tarafından düzenlenen kurslarda usta öğretici olarak çalıştırılanlar, kamu idarelerinde ders ücreti karşılığı görev verilenler ile 657 sayılı Devlet Memurları Kanununun 4 üncü maddesinin (C) bendi kapsamında çalıştırılanlar, hakkında da uygulanır hükmünden anlıyoruz.

Kısmi süreli iş sözleşmesine dayanarak çalıştırılan sigortalı işçilere ait hizmetlerin kuruma bildirilmesinde uygulanacak usul, 12 Mayıs 2010 tarih ve 27579 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan Sosyal Sigorta İşlemleri Yönetmeliği 101 inci maddenin 2inci fıkrasına göre; Kısmi süreli çalışma, işveren ile sigortalının yazılı olarak yapılan iş sözleşmesinin niteliğine bağlı, aylık ücret karşılığı çalışma biçiminde imzalanmışsa, sigortalı haftalık çalışma süresine bakılmaksızın tam ay olarak bildirilir şeklindedir.

Kadrosuz usta öğreticiler, kurumla tip sözleşmesi imzaladıkları için ücretli öğretmenlere göre avantajlıdırlar. Ücretli öğretmenler kurumla sözleşme imzalamadıkları için aynı yönetmeliğin 3üncü fıkrasına göre; İş sözleşmesi saat ücreti karşılığı yapılmış ise kısmi süreli çalışan sigortalıların ay içinde çalıştığı toplam sürenin, 4857 sayılı İş Kanununa göre günlük olağan çalışma süresi olan 7,5 saate bölünmesiyle, sigortalı için bildirilmesi gereken prim ödeme gün sayısı hesaplanır. Bu şekilde yapılacak hesaplamalarda 7,5 saatin altındaki çalışmalar 1 güne tamamlanır denmiştir.

Başka bir ifadeyle, kadrosuz usta öğreticilerin sigortaları ayda 30 prim günü yatarken ücretli öğretmenlerin prim günleri ay içinde çalıştığı toplam ders saati/7,5saat şeklinde olacaktır.

Okul Öncesi Eğitim Kurumlarında Görevlendirilecek Kadrosuz Usta Öğreticilerle İlgili İş ve İşlemlere İlişkin Esasların K maddesinin 6ıncı fıkrasında; 10 gün ve daha fazla sağlık raporu olan kadrosuz usta öğreticinin yerine eğitim öğretimin aksamaması için başka bir kadrosuz usta öğretici geçici olarak görevlendirilecektir. Sağlık raporu alan kadrosuz usta öğretici tekrar göreve dönmek istediğinde, ilk yedek sırasına yerleştirilerek sırasının gelmesini bekler denilmektedir. Buradan çıkarılacak sonuç, kadrosuz usta öğreticinin hastalanmaya da hakkı yoktur (EĞİTİM-SEN BÜLTENİ,2010:27)

Kadrosuz usta öğreticiler yarıyıl tatilinde çalışmadıkları için ücret alamaz ve sigortaları da yatırılmaz. Öğreticiler, yarıyıl tatilinde korunmasızdırlar. Oysa, İş Kanunu'nun 13 maddesine göre, kısmî süreli çalışan işçinin ücret ve paraya ilişkin bölünebilir menfaatleri, tam süreli emsal işçiye göre çalıştığı süreye orantılı

olarak ödenecektir denmektedir. Oysa, sözleşmeli ve kadrolu öğretmen yarıyıl tatilinde aylık ders karşılığında ücretini alırken kadrosuz usta öğretici ücret almamakta ve sigorta prim günü yatırılmamaktadır.

Kadrosuz usta öğretici yarıyıl tatilinde ödenmeyen süreyi ve sözleşmesinin bittiği yaz tatili döneminde primlerini isterse kendisi 30 güne tamamlamak için 5510 sayılı Kanun'un 50. maddesi gereği isteğe bağlı sigortalı olarak ödeyebilir.

1 Ekim 2010 günü yürürlüğe giren SSGSSK.'nun madde 60/g fıkrasına göre; ayda 30 günden az primi ödenenler, GSS¹⁷ primlerini ödemediği sağlık yardımı alamayacaklardır. Bir başka deyişle, sigortalı olup da işverenleri tarafından ayda 30 günden az S.G.K.¹⁸'ye bildirge ve bordro edilenler, GSS primi ödeyerek sağlık hakkından yararlanabileceklerdir.

Torba Kanun'da (kısmi süreli çalışan işçiler) ayda 30 günden az çalışan işçiler eksik kalan sürelerini yani prim günlerini kendileri ödeyeceklerdir (Tezel, 2011) . Torba Kanun sonrasına 5510 sayılı Kanun'un geçici 12 inci maddesinde değişiklik yapılarak; "Ancak durumlarında değişiklik olduğunda sağlık hizmetlerinden yararlanma koşulları bu Kanun hükümlerine göre yeniden belirlenir" cümlesinden sonra gelmek üzere "Kız çocuklarının durum değişikliklerinin ortadan kalkması halinde, bu kişiler tekrar ilgili kanunlarına göre bakmakla yükümlü olunan kişi sayılır." cümlesi eklenmiştir. Diğer bir ifadeyle; 1 Ekim 2008 günü ana-babası üzerinden sağlık yardımı alan kız çocukları bundan sonra işe girip çıkmaları, evlenip boşanmaları halinde eski kanunlardan yararlanıp, ana-babaları üzerinden sağlık yardımı alabileceklerken, 5510 sayılı SSGSS Kanunu'nun yürürlüğe girdiği gün olan 1 Ekim 2008 günü, ana-babası üzerinden sağlık yardımı alamayan kız ve erkek çocukları ise 18 yaşından sonra, kendi GSS primlerini ödeyerek sağlık yardımı almak zorundadırlar.

Torba Kanun'da, kadrosuz usta öğretici ve ücretli öğretmenler için borçlanma hakkı verilmiştir. Torba Kanun ile 5510 sayılı Kanuna eklenen geçici 31 inci madde ile; "Millî Eğitim Bakanlığına bağlı her derece ve türdeki örgün ve yaygın eğitim kurumlarında ek ders ücreti karşılığında ilgili mevzuatı çerçevesinde uzman ve usta öğretici olarak çalıştırılanlar, bu durumlarını millî eğitim il veya ilçe müdürlüklerince belgelendirmeleri kaydıyla, bu maddenin yürürlük tarihinden önceki bu çalışmalarından dolayı ay içinde 30 günden eksik kalan sürelerini 41 inci madde esaslarına göre kendileri veya hak sahipleri tarafından borçlanabilirler. Borçlanılan bu süreler 4 üncü maddenin birinci fıkrasının (a) bendi kapsamında sigortalılık süresi sayılır." denilmiştir. Yani, kadrosuz usta öğreticiler ve ücretli öğretmenler ayda 30 günden az olan SGK çalışmalarını tıpkı askerlik borçlanması gibi 30 güne tamamlayacak kadar süreyi kendileri ödeyerek borçlanabileceklerdir (Tezel, 2011).

İş kazası, meslek hastalığı, hastalık ve analık sigortasından sağlanan haklar SSGSSK. Madde 16- (Değişik: 17/4/2008-5754/10 md.) göre; İş kazası veya meslek hastalığı sigortasından sağlanan haklar şunlardır: a) Sigortalıya, geçici iş

¹⁷ Genel Sağlık Sigortası Primi

¹⁸ Sosyal Güvenlik Kurumu

göremezlik süresince günlük geçici iş göremezlik ödeneği verilmesi. b) Sigortalıya sürekli iş göremezlik geliri bağlanması. c) İş kazası veya meslek hastalığı sonucu ölen sigortalının hak sahiplerine, gelir bağlanması. d) Gelir bağlanmış olan kız çocuklarına evlenme ödeneği verilmesi. e) İş kazası ve meslek hastalığı sonucu ölen sigortalı için cenaze ödeneği verilmesi. Hastalık ve analık sigortasından sigortalıya hastalık veya analık hallerine bağlı olarak ortaya çıkan iş göremezlik süresince, günlük geçici iş göremezlik ödeneği verilir. Analık sigortasından sigortalı kadına veya sigortalı olmayan karısının doğum yapması nedeniyle sigortalı erkeğe, bu Kanunun 4 üncü maddesinin birinci fıkrasının (a) ve (b) bentleri kapsamındaki sigortalılardan; kendi çalışmalarından dolayı gelir veya aylık alan kadına ya da gelir veya aylık alan erkeğin sigortalı olmayan eşine, her çocuk için yaşaması şartıyla doğum tarihinde geçerli olan ve Kurum Yönetim Kurulunca belirlenip Bakan tarafından onaylanan tarife üzerinden emzirme ödeneği verilir. Sigortalı kadına veya sigortalı olmayan eşinin doğum yapması nedeniyle sigortalı erkeğe emzirme ödeneği verilebilmesi için, Kanunun 4 üncü maddesinin birinci fıkrasının; a) (a) bendi kapsamında olanlar için doğumdan önceki bir yıl içinde en az 120 gün kısa vadeli sigorta kolları primi bildirilmiş olması, b) (b) bendi kapsamında olanlar için doğumdan önceki bir yıl içinde en az 120 gün kısa vadeli sigorta kolları primi yatırılmış ve genel sağlık sigortası primi dahil prim ve prime ilişkin her türlü borçlarının ödenmiş olması, şarttır. Emzirme ödeneğine hak kazanan sigortalılardan 9 uncu maddeye göre sigortalılığı sona erenlerin, bu tarihten başlamak üzere üçyüz gün içinde çocukları doğarsa, sigortalı kadın veya eşi analık sigortası haklarından yararlanacak sigortalı erkek, doğum tarihinden önceki onbeş ay içinde en az 120 gün prim ödenmiş olması şartıyla emzirme ödeneğinden yararlandırılır.

Malûllük sigortasından sağlanan haklar ve yararlanma şartları SSGSSK. Madde 26 'ya göre; b) (Değişik: 17/4/2008-5754/14 md.) En az on yıldan beri sigortalı bulunup, toplam olarak 1800 gün veya başka birinin sürekli bakımına muhtaç derecede malûl olan sigortalılar için ise sigortalılık süresi aranmaksızın 1800 gün malûllük, yaşlılık ve ölüm sigortaları primi bildirilmiş olması, hükmündedir.

Yaşlılık sigortasından sağlanan haklar ve yararlanma şartları SSGSSK. Madde 28' e göre; (Değişik ikinci fıkra: 17/4/2008-5754/16 md.) İlk defa bu Kanuna göre sigortalı sayılanlara; a) Kadın ise 58, erkek ise 60 yaşını doldurmuş olmaları ve en az 9000 gün malûllük, yaşlılık ve ölüm sigortaları primi bildirilmiş olması şartıyla yaşlılık aylığı bağlanır. Ancak, 4 üncü maddenin birinci fıkrasının (a) bendi kapsamında sigortalı sayılanlar için prim gün sayısı şartı 7200 gün olarak uygulanır. b) (a) bendinde belirtilen yaş şartı; 1) 1/1/2036 ilâ 31/12/2037 tarihleri arasında kadın için 59, erkek için 61, 2) 1/1/2038 ilâ 31/12/2039 tarihleri arasında kadın için 60, erkek için 62, 3) 1/1/2040 ilâ 31/12/2041 tarihleri arasında kadın için 61, erkek için 63, 4) 1/1/2042 ilâ 31/12/2043 tarihleri arasında kadın için 62, erkek için 64, 5) 1/1/2044 ilâ 31/12/2045 tarihleri arasında kadın için 63, erkek için 65, 6) 1/1/2046 ilâ 31/12/2047 tarihleri arasında kadın için 64, erkek için 65, 7) 1/1/2048 tarihinden itibaren ise kadın ve erkek için 65, olarak uygulanır. Ancak

yaş hadlerinin uygulanmasında (a) bendinde belirtilen prim gün sayısı şartının doldurulduğu tarihte geçerli olan yaş hadleri esas alınır. Sigortalılar, ikinci fıkranın (a) ve (b) bentlerinde yer alan yaş hadlerine 65 yaşını geçmemek üzere üç yıl eklenmek ve adlarına en az 5400 gün malûllük, yaşlılık ve ölüm sigortaları primi bildirilmiş olmak şartıyla da yaşlılık aylığından yararlanabilirler. Sigortalı olarak ilk defa çalışmaya başladığı tarihten önce 25 inci maddenin ikinci fıkrasına göre malûl sayılmayı gerektirecek derecede hastalık veya özürü bulunan ve bu nedenle malûllük aylığından yararlanamayan sigortalılara, en az onbeş yıldan beri sigortalı bulunmak ve en az 3960 gün malûllük, yaşlılık ve ölüm sigortaları primi bildirilmiş olmak şartıyla yaşlılık aylığı bağlanır.

Ölüm sigortasından sağlanan haklar ve yararlanma şartları SSGSSK. Madde 32 'e göre (Değişik ikinci fıkra: 17/4/2008-5754/20 md.) Ölüm aylığı; a) En az 1800 gün malûllük, yaşlılık ve ölüm sigortaları primi bildirilmiş veya 4 üncü maddesinin birinci fıkrasının (a) bendi kapsamında sigortalı sayılanlar için, her türlü borçlanma süreleri hariç en az 5 yıldan beri sigortalı bulunup, toplam 900 gün malûllük, yaşlılık ve ölüm sigortaları primi bildirilmiş, b) 47 nci maddede yazılı sebeplerle kazaya uğramış, malûllük, vazife malûllüğü veya yaşlılık aylığı almakta iken veya malûllük, vazife malûllüğü veya yaşlılık aylığı bağlanmasına hak kazanmış olup henüz işlemi tamamlanmamış, c) Bağlanmış bulunan malûllük, vazife malûllüğü veya yaşlılık aylığı, sigortalı olarak çalışmaya başlamaları sebebiyle kesilmiş, durumda iken ölen sigortalının hak sahiplerine, yazılı istekte bulunmaları halinde bağlanır. Ancak, 4 üncü maddenin birinci fıkrasının (b) bendine göre sigortalı sayılanların hak sahiplerine aylık bağlanabilmesi için ölen sigortalının genel sağlık sigortası primi dahil kendi sigortalılığından dolayı prim ve prime ilişkin her türlü borcunun olmaması veya ödenmesi şarttır.

Kadrosuz usta öğreticilerin, sosyal sigortalardan yararlanabilmeleri için Kanunda belirtilen koşulları yerine getirmeleri gerekmektedir (Kuşaksız,2005:65). Bu koşulları ve ölçütleri sağlayamayanlar ilgili sigorta kollarından yararlanamayacaklardır. Sosyal güvenlikte en önemli güvence, riske karşı çalışanın korunmasıdır. Sosyal güvenlikte prim ödeme gün sayıları ve yaş koşulları (yaşlılık sigortası için) ve diğer koşullar riski önemsememekte, yani insan unsuru yerine, ağır koşullar getirilerek, tüm sigorta haklarından yararlanmanın önü kesilmektedir. Öğreticilerin karşılaşıacağı riskler önemsenmemektedir.

SONUÇ

Yeni liberal ekonomi politikalarının etkileriyle kamu sektöründe esnek çalışma biçimleri yaygınlaşmakta ve toplam kamu personel sayısı azaltılmakta, kamu personeli istihdamında statü hukukundan sözleşme hukukuna geçiş şeklinde ortaya çıkmakta, kadro gereği eşit işe eşit ücret yerine bakanlığın öğretmenlere imzalatıldığı çeşitli sözleşmelerle (12 aylık, 10 aylık, geçici süreli iş sözleşmesi gibi.) farklılaşma ve eşitsizlik yaratılmakta, düşük ücretle çalışma dayatılarak kadrolu öğretmenin mevcut olan kazanılmış hakları yani çalışma standardını belirleyen kurallar ortadan kaldırılmaya çalışılmaktadır.

Kadrolu öğretmenler dışında SSK. ‘ya bağlı olarak çalışan bu her bir öğretmen grubun özlük hakları birbirinden farklılaşmaktadır. M.E.B., bu farklılaşmayı öğretmen açığını gidermek, ücret esnekliği sağlamak ve maliyet azaltmak için yapmaktadır. Örneğin; sözleşmeli öğretmenler kurumla bir yıllık sözleşme imzalayarak göreve başladıkları için sigorta primleri ayda 30 gün yatırılmakta ve 12 ay boyunca ücret alabilmektedirler. Kadrosuz usta öğreticiler 10 aylık tip sözleşmesi imzalayarak göreve başladıkları için yarıyıl tatili haricinde primleri ayda 30 gün yatırılmakta ve görev yerlerine kadrolu öğretmen atanmazsa ya da açılan sınıf kapatılmazsa 10 ay boyunca ücret almaktadırlar. Ücretli öğretmenler, aynı işi yapmalarına rağmen sözleşme imzalamadıkları için prim günlerinin hesaplanması; toplam ders saati/7,5 saat karşılığında olmakta iş güvenceleri olmadığı içinde çalıştıkları süre boyunca ücret alabilmektedirler.

Çalıştırma biçimleri açısından gözlenen bu farklılıklar, öğretmenlerin gelirleri kadar, mesleklerine ve eğitime yükledikleri anlam ve önemin farklılaşmasını da kaçınılmaz olarak getirmektedir. Böylelikle, uygulama açısından eğitim ve öğretim faaliyetinin temel düzeyi değişmezken aynı hizmeti gören kamu görevlileri arasında (kadrolu, sözleşmeli, ücretli, usta öğretici vs.) özlük hakları açısından farklılıklar meydana getirmek suretiyle ayrımcılığa sebep olmaktadır . Bu durum hem çalışma barışını bozmakta hem de eğitimde kaliteyi düşürmektedir

Esnek çalışma biçimlerinin yaygınlaşmasıyla birlikte sendikasızlaşma eğilimi de güçlenmektedir.

30.12.2010 Tarihinde M.E.B.¹⁹, 2010-2011 Eğitim Öğretim Yılı başında görevlendirilen ücretli öğretmen sayısının 77.671, toplam sözleşmeli öğretmen sayısının ise 68,847 (30.12.2010 tarihli Mevcut Sözleşmeli Öğretmen Sayısı 61.997 + 31.12.2011 Tarihinde Görevlendirilmesi Planlanan Sözleşmeli Öğretmen Sayısı 6.850=68,847) olduğunu açıklamıştır.

Burada göze çarpan en önemli husus, ücretli öğretmen istihdamının sözleşmeli öğretmen istihdamını da aşmış olmasıdır.

Öğretmenlerin farklı özlük haklarıyla çalıştırılması başta iş güvencesi, sağlık haklarından yararlanma, emeklilik aylığını elde etme, görevde yükselme gibi çalışma haklarından mahrum bırakılmaktadır. İş güvencesinin bulunmaması, gelecek kaygısının son derece ağır basması, belirsizlik, K.P.S.S.²⁰, düşük ücret ve meslek camiasında değer verilmeyen bir konumda çalışmak, öğretmenleri umutsuzluğa sürükleyen, mesleki tatmini ortadan kaldıran nedenler olarak ortaya çıkmaktadır.

Kısacası M.E.B., kendi çıkarları doğrultusunda kuralsızlığı (ihtiyacına göre değişken kuralları) yani standartların ve kuralların değil, birbirinden çok farklı ve değişken kuralların uygulanmasını dayatmaktadır. Bu da daha fazla sömürü ve daha fazla örgütsüzlük anlamını taşımaktadır.

¹⁹ Anadolu Eğitim Sendikası tarafından “30.12.2010 Tarihinde MEB.’de toplam kaç sözleşmeli ve ücretli öğretmenin görevlendirildiği” yanıtlanmak üzere; Milli Eğitim Bakanlığı Personel Genel Müdürlüğüne yazı yazılmış 30.12. 2010 tarihli ve 77802 sayılı yazı ile cevap verilmiştir.

[http://www.memurlar.net/haber/185989/\(20.01.11\)](http://www.memurlar.net/haber/185989/(20.01.11))

²⁰ Kamu Personeli Seçme Sınavı

KAYNAKÇA

- GÜNER, Erol (2009), ‘Part Time Çalışma Aylık 150 Saatlik Mi? Yoksa Haftalık 30 Saatlik Bir Çalışma Mı?’Yaklaşım Dergisi, Mart. Sayı:195,<http://www.yaklasim.com/mevzuat/dergi/makaleler/20090314019.htm>
- KOÇ, Muzaffer / GÖRÜCÜ, İbrahim (2011), “4857 Sayılı İş Kanunu’na Göre Kısmi Çalışmanın Uygulaması ve Sonuçları”, Çalışma ve Toplum Ekonomi ve Hukuk Dergisi, Cilt:28, Sayı:1.
- KUŞAKSIZ, Aysel (2005), Kısmi Süreli Çalışmanın Çalışanların Korunmasına Etkisi, (Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- KUŞAKSIZ, Aysel (2006), ‘Kısmi Süreli Çalışan İşçilerin Avrupa Birliği’nde ve Türkiye’de Kısmi Süreli Çalışmayı Tercih Etme Gerekçeleri’, Yönetim ve Ekonomi Celal Bayar Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt:13 Sayı:2.
- ŞAHİN, Özlem (2008), “Yalancık’tan Öğretmenlik ve Kadınlar / Yeni Liberal Eğitim Düzeninde Yenilenmiş Öğretmen İstihdam Rejimi”, Eğitim ve Bilim İşkolunda Çalışan Kadınların Sosyal Hakları ve İş Güvencesi Sempozyumu, Eğitim Sen Yayınları, Ankara.
- TEZEL, Ali (2011),”Torba Kanun Hayatımızda Neleri Değiştirecek I?”, [\(10.02.2011\)](http://www.alitezcel.com/tezel/index.php?sid=yazi&id=4299)
- TEZEL, Ali (2011),”Torba Kanun Hayatımızda Neleri Değiştirecek II?”, [\(10.02.2011\)](http://www.alitezcel.com/tezel/index.php?sid=yazi&id=4328)
- EĞİTİM-SEN BÜLTENİ, (Aralık 2010-Ocak 2011) “23 Ocak 1995 17.Yıl Kutlu Olsun”, Eğitim-Sen Yayını, ISSN: 1309-5307, Sayı:7-17.

CO₂ Emisyonu ve Ekonomik Büyüme: Panel Veri Analizi

Araş. Gör. Ayşe ARI

İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, İktisat Bölümü, İSTANBUL

Araş. Gör. Fatma ZEREN

İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Ekonometri Bölümü, İSTANBUL

ÖZET

Bu çalışmanın amacı CO₂ ile kişi başı gelir arasındaki ilişkiyi sorgulayarak Çevresel Kuznets Eğrisi (EKC) hipotezini test etmektir. Bu amaç doğrultusunda Akdeniz ülkeleri ele alınarak 2000–2005 dönemi, panel veri yöntemi ile analiz edilmiştir. Ampirik bulgular, CO₂ emisyonu ile kişi başı gelir arasındaki ilişkinin N şeklinde olduğunu ortaya koymuştur. Böylece CO₂ emisyonunun, yüksek ekonomik büyüme düzeylerinde de artabileceği görülmüştür. Bunun yanında çalışmada, nüfus yoğunluğu ve enerji tüketimi değişkenlerinin çevre kirliliği üzerindeki etkisi de araştırılmıştır. Elde edilen ampirik bulgular, nüfus yoğunluğu ve enerji tüketiminin, CO₂'yi pozitif yönde etkilediğini ortaya koymuştur.

Anahtar Kelimeler: CO₂ emisyonu, Çevresel Kuznets Eğrisi, ekonomik büyüme, panel veri analizi.

JEL Sınıflaması: Q5,04, Q56

CO₂ Emission and Economic Growth: A Panel Data Analysis

ABSTRACT

The aim of this paper is to test Environmental Kuznets Curve (EKC) hypothesis by investigating the relationship between per capita income and carbon dioxide (CO₂) emission. In accordance with this aim, The Mediterranean Countries have been analysed with the panel data method over the period 2000-2005. The empirical results displayed an N-shaped relationship between per capita GDP and CO₂ emission. Thereby, it has seen that CO₂ emission can also increase at the high levels of per capita income. Furthermore, the effects of the population density and energy consumption on the environmental pollution have also been searched in this study. The obtained empirical results indicated that the population density and energy consumption effect CO₂ emission positively.

Key Words: CO₂ emission, Environmental Kuznets Curve, economic growth, panel data analysis.

JEL Classification: Q5,04,Q56

GİRİŞ

Bir ekonominin amaçlarından birisi de büyümeyi maksimize etmektir. Ancak büyüme sürecinde çevresel değişimler olduğunun anlaşılmasıyla, çevre ve büyüme arasındaki ilişki sorgulanmaya başlanmıştır. Özellikle 1990'ların başından itibaren iklim değişiklikleri, küresel ısınma ve çevresel bozulma gündeme gelmiştir. Çevreyle ilgili söz konusu olumsuz gelişmelere sebep olarak ise havadaki karbondioksit gazının artması gösterilmiştir. Böylece dikkatler karbondioksit miktarındaki artışa çekilmiş ve bu artışın gelirle olası ilişkisi sorgulanmıştır. Bunun sonucunda ise, çevre ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki çevre ekonomisindeki yerini almıştır.

Özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ekonomik büyüme en öncelikli uğraşımız haline gelip büyüme oranları artarken, çevresel problemler de beraberinde artmıştır. 1960'lardan itibaren ise büyümenin neden olduğu çevre kirliliği (çevre kalitesindeki azalma), şehirlerin kalabalıklaşması ve şiddet olaylarının artması gibi negatif dışsallıklar ön plana çıkmıştır. Bu düşünceler daha sonra "Club of Rome" adlı rapor ile büyümenin sürmesi durumunda kısıtlı kaynaklarla ilişkili olarak yaşam kabiliyetinin sorgulanmasına neden olmuştur. Böylece söz konusu rapor ile büyümenin sınırları tartışmaya başlanmıştır (Bruvoll ve Medin, 2003:27).

Bu rapor, ekonomik büyümenin yavaşlaması gerektiğine dair bir ihtiyaçtan bahsederek bunu bilimsel bir şekilde göstermiştir. Günümüzde çevreci kuruluşlar ve organizasyonlar da toprak, su ve havanın kirlenme kapasitesine ulaşacağını, bu nedenle büyüme ve tüketimin azalması gerektiğini savunmaktadırlar. Diğer taraftan veri bir kirlilik / ekonomik büyüme oranının olmadığı ileri sürülerek rapor eleştirilmektedir. Ayrıca arz ve talebe yönelik piyasa ayarlamalarının fiyat değişimine, yeni ve ikame kaynakların keşfine ve teknolojik değişimlere yol açacağı ifade edilmektedir. Hatta kirliliğin ekonomik büyümeden değil fiyat sisteminin dışsal etkilerinin içselleştirilememesinden kaynaklandığı savunulmaktadır (Bruvoll ve Medin, 2003:27). Son yıllarda ise bu tartışmanın uzantısı Çevresel Kuznets Eğrisi (Environmental Kuznets Curve, EKC) ile ifade edilmektedir. EKC ise Kuznets (1955) tarafından ileri sürülen teoriye dayanmaktadır.

Çalışmanın izleyen bölümünde EKC teorisi açıklanacaktır. Daha sonra, çalışmanın metodolojisinden bahsedilerek tahmin sonuçlarına yer verilecektir.

I. ÇEVRESEL KUZNETS EĞRİSİ (EKC)

Kuznets (1955), ekonomik büyüme ve gelir eşitsizliği arasında ters-U şeklinde bir ilişki olduğunu ileri sürmüştür. Söz konusu hipoteze göre, ekonomik gelişmenin ilk aşamalarında sanayileşme ile birlikte bu faaliyetten ilk olarak gelir artışına sahip olanların servet ve sermaye birikimleri artacaktır. Böylece gelir eşitsizliği ortaya çıkacaktır. Ancak daha sonra, büyümenin faydaları zamanla yüksek ücret ve gelir artışı şeklinde diğer kişilere yansıtacaktır. Böylece ekonomik gelişmenin ilk safhasında artan gelir eşitsizliği, ekonomik gelişmenin sürmesiyle azalacaktır. 1990'larda ise ekonomik büyüme ve gelir eşitsizliği arasındaki ilişkiye benzer şekilde bir ilişkinin de gelir ve çevre kirliliği arasında olduğu savunulmuştur. Kirlilik ve gelir arasında bu tür bir ilişki olduğu ise ilk olarak Grossman ve Krueger (1991,1995) tarafından ortaya konulmuştur. Çevresel Kuznets eğrisi (Environmental Kuznets Curve, EKC) hipotezi, ekonomik büyümenin ilk yıllarında çevresel bozulmanın (kirliliğin) artacağını ancak büyümenin ilerlemesiyle kirliliğin azalacağını savunmaktadır. Az gelişmiş bir ekonomide genellikle tarıma dayalı üretim yapıldığından çevresel kirlenme görülmemektedir. Ancak ekonomik büyümenin ve sanayileşmenin görüldüğü ilk aşamalarda, üretim ve geliri artırmak öncelikli hedefdir. Bu amaç doğrultusunda doğal kaynakların hızla tüketilmesi ve temiz olmayan teknolojilerin kullanılması,

üretim artışıyla birlikte çevre kirliliğini de artıracaktır. Ancak belli bir gelir seviyesine ulaşılmasıyla, insanların bilinçlenmesi ve çevresel kuruluşların faaliyetleri, temiz bir çevreye olan talebi artıracaktır. Böylece temiz teknoloji kullanımı yaygınlaşacaktır. Özetle, büyümeyle birlikte çevre kirliliği artarken belli bir gelir düzeyinden sonra büyüme artıkça çevre kirliliği azalacaktır. Diğer taraftan, Deacon ve Norman (2004) EKC'nin, düşük gelirli ülkelerde kirliliğin arttığı, yüksek gelirli ülkelerde kirliliğin azaldığı, orta gelirli ülkelerde ise gelir-kirlilik ilişkisinin ters-U şeklinde olduğu biçiminde de yorumlanabileceğini belirtmiştir.

EKC hipotezini ele alan çalışmalarda çevre kalitesi; hava ya da su kirliliğini yansıtmak üzere CO₂, sülfür dioksit (SO₂), nitrojen oksit (NO_x) vb. emisyonlar ile ormanların ve tarımsal alanların azalması gibi indikatörler ile ölçülmektedir.

Yapılan araştırmalar ise Çevresel Kuznets eğrisinin şeklinin sabit olmadığını ortaya koymuştur. EKC'nin şekli ekonomik büyüme politikacıların, halkın, yasal düzenlemelerin, kurumların, organizasyonların vb. aktörlerin verdikleri tepki tarafından belirlenecektir. Son yıllarda çevresel organizasyonların, eğitimin ve kamunun çevre bilincinin gelişmesiyle bilgi ve düzenlemelerin artması, daha basık bir EKC beklentisini gündeme getirmiştir. Başka bir ifadeyle ülkelerin gelir düzeyleri artarken çevresel kalite çok daha az düşebilecektir (Dasgupta vd., 2002:151-152).

EKC önemli politik çıkarımlar da vermektedir. EKC teorisine göre, ekonomik büyüme ve çevre kalitesindeki iyileşme, gelişmekte olan bir ülke için aynı anda gerçekleşemeyebilecektir. Bunu önlemek için devlet, kirlitici enerji kullanımını azaltabilir, temizleyici teknolojiye ağırlık verebilir, çevre dostu olan araştırmaları destekleyebilir, hatta çevreye zarar veren ürünleri yasaklayabilir. Böylece büyüme süreci daha düşük kirlilikle atlatılabilecektir (Deacon ve Norman, 2004:1-2).

II. LİTERATÜR TARAMASI

EKC ile ilgili olarak yapılan ilk çalışmalar ampirik olup gelir ve kirlilik arasında bir korelasyon olduğunu doğrulamıştır. Ancak söz konusu çalışmalarda, nedensellik konusunda kesin kanıtlar ortaya konulamamıştır. Daha sonraki yıllarda ise konuyla ilgili önemli bir literatür oluşmuştur (Buvoll ve Medin 2003; Deacon ve Norman 2004).

EKC'yi test eden öncü çalışma Grossman ve Krueger (1991)'dir. Daha sonraki çalışmalardan yatay kesit analizini kullanan Torras ve Boyce (1998), SO₂ ve duman için N şeklinde eğri elde etmiştir. Vincent (1997) de, ABD eyaletleri üzerine yaptığı çalışmasında panel veri modeliyle tahmin yaparak N şeklinde EKC'ye ulaşmıştır.

Grossman ve Krueger (1995), geleneksel EKC'nin varlığına rağmen, çevresel kirliliğin, ekonomik büyümenin yan ürünü olmasının kaçınılmaz olmadığını savunmuştur. Çünkü gelişmekte olan ülkeler günümüzde çevre-gelir ilişkisini, gelişmiş ülkelerin geçmiş yaşantılarından ders alarak ve büyüme

sürecinde temiz teknolojiler kullanarak, çevresel kirlenmenin önüne geçebileceklerdir. Benzer şekilde Munasinghe (1999) de ülkelerin kalkınma çabalarını, çevresel ve ekonomik kazanımları birlikte elde edebilecekleri şekilde yeniden yapılandırabileceklerini ifade etmiştir. Bu durum EKC sürecinde “tunneling” olarak adlandırılmıştır. Fakat Blignaut ve De Wit (2004) söz konusu olayın gerçekleşmesi için, politikacıların ciddi bir şekilde uygulamaya yönelik faaliyetlere geçmesi gerektiğini hatırlatmıştır. Bir başka koşul ise, modern teknolojilerin az gelişmiş ülkeler tarafından kısa sürede ithal edilebiliyor olmasıdır.

Cole *vd.*(1997), SO₂, NO₂, sudaki nitrat oranı, metan gazı vb. kirlilik indikatörleri için EKC'nın varlığını sınamıştır. Ancak sadece yerel hava kirliliği için ters-U şekline ulaşırken, global kirlilik indikatörleri için gelir arttığında kirliliğin ve dönüm noktasının arttığını gözlemlemiştir. Bu durumda CO₂, global bir indikatör olması sebebiyle gelir artışıyla birlikte artacaktır. Böylece küresel ısınmanın etkileri diğer ülke ve nesillere etki edecektir. Özetle, Arrow *vd.*(1995)'nin savunduğu gibi CO₂, NO_x ve SO₂'ye kıyasla global ölçekte bir probleme yol açmaktadır. Çünkü karbon emisyonunu azaltmak, hem uluslararası bir çaba gerektirecek hem de uzun sürecektir.

Karbon emisyonu ve gelir arasındaki uzun dönem ilişkiyi test etmek amacıyla Çin'e ait 1975-2005 dönemi verilerini ise Jalil ve Mahmud (2009) incelemiştir. ARDL modelinin kullanıldığı çalışmanın sonucunda EKC hipotezi doğrulanırken karbon emisyonunu, enerji ve gelir düzeyinin belirlediği ancak ticaretin etkisinin anlamsız olduğu görülmüştür. Karbondioksit emisyonunu dikkate alarak kirlilik ile kişi başı gelir arasında ters-U şeklinde ilişki olduğunu doğrulayan bir başka çalışma da Dijkgraaf ve Vollebergh (1998)'in çalışmasıdır. Söz konusu çalışmada panel yöntemiyle OECD ülkeleri analiz edilmiştir.

Chien *vd.*(2010) ise EKC'nin geçerliliğini su kirliliğini incelemek üzere dinamik panel veri yöntemini kullanarak sorgulamış ve sadece Amerika ve Avrupa bölgeleri için ters-U şeklinde EKC elde etmiştir. Çin'deki 30 ilde 1987–1992 yılları arasındaki atık su, gaz ve katı atıkdaki kirlilik oranlarının, gelir ile ilişkisini sorgulayan Groot *vd.* (2002) ise N şeklinde EKC tespit etmiştir.

Panayotou (1997), SO₂ emisyonunu dikkate aldığı çalışmasında nüfus yoğunluğunu modele dahil ettiğinde her gelir düzeyinde EKC'nin yüksekliğinin arttığını gözlemlemiştir. Nüfus yoğunluğunun çevre kirliliğine olan etkisini pozitif olarak tahmin eden Selden ve Song (1994) ise, bu sonucu, katı çevre düzenlemeleri için baskının az olması ve ulaşımın fazla olmasına bağlamıştır.

Çevre ve gelir ilişkisini Türkiye'de sorgulayan çalışmalardan Halicioğlu (2009), 1960–2005 döneminde, karbon emisyonunda sırasıyla gelir, enerji tüketimi ve dış ticaretin belirleyici olduğu sonucuna ulaşmıştır. Atıcı ve Kurt (2007) ise, EKC hipotezinin doğruluğuna yönelik kanıtlar elde etmiştir. Söz konusu çalışmada Türkiye'nin özellikle 1980 sonrasında çevreyi kirleten sektör ürünlerini ürettiği ve ihraç ettiği sonucuna ulaşılmıştır.

III. VERİ VE YÖNTEM

Panel veri yöntemi son yıllarda yaygın hale gelmiştir. Çünkü panel veri setinde hem yatay kesit hem de zaman olmak üzere iki boyut mevcuttur. Bir başka ifadeyle panel veri modellerinde, N tane birim ve her birime karşı gelen T adet gözlem bulunmaktadır. İki boyutun bir arada kullanılması daha fazla bilgi kullanımı ve serbestlik derecesinde artış sağlamaktadır. Gözlem sayısındaki artış, ölçülen ilişkiye daha fazla değişkenlik katarak, çoklu doğrusal bağıntı problemini ortadan kaldırmaktadır (Hsiao, 2006:7).

Bu çalışmada kullanılan veriler, Akdeniz Bölgesi ülkelerinin 2000-2005 dönemine ait gözlemlerinden meydana gelmekte olup Dünya Bankasının “World Development Indicator” (WDI) veritabanından elde edilmiştir. Ancak veri mevcudiyeti nedeniyle Akdeniz bölgesi ülkelerinden 17¹ tanesi çalışmada yer almıştır.

EKC fonksiyonunun, havuzlanmış panel regresyon modeli ile gösterimi aşağıdaki gibidir:

$$E_{it} = \alpha_0 + \beta_1 Y_{it} + \beta_2 Y_{it}^2 + \beta_3 Y_{it}^3 + \beta_4 EN_{it} + \beta_5 NY_{it} + v_{it} \quad (1)$$

$$i = 1, \dots, 17; t = 1, \dots, 6$$

Yukarıdaki regresyon denkleminde i , birim sayısını t ise zaman aralığını göstermektedir. Bağımlı değişken olan E_{it} , logaritmik kişi başı CO₂ emisyonunu göstermektedir. Y_{it} , logaritmik kişi başı milli geliri²; Y_{it}^2 , logaritmik kişi başı milli gelirin karesini; Y_{it}^3 , logaritmik kişi başı milli gelirin küpünü; EN_{it} ise logaritmik kişi başı enerji tüketimini³ ifade etmektedir. NY_{it} ise nüfus yoğunluğunu (km²'ye düşen kişi sayısı) göstermektedir.

EKC hipotezi altında enerji tüketimindeki artış, daha yüksek düzeyde ekonomi faaliyetlerini gerektireceğinden CO₂ emisyonu da artacaktır. Dolayısıyla enerji tüketiminin katsayısının pozitif olması beklenmektedir. Kısaca, enerji tüketiminin artması, üretim ve ekonomik faaliyetlerin dolayısıyla büyüme ve karbon emisyonun artmasıyla sonuçlanacaktır. Diğer taraftan ekonomik büyüme arttıkça enerji tüketim ihtiyacı da artacaktır. Enerji tüketiminin artması ise, büyümekte olan bir ekonomiye işaret edecektir (Apergis ve Payne, 2009:3282-3285; Jalil ve Mahmud, 2009:5168).

Nüfus yoğunluğu katsayısına yönelik önsel beklentiler ise yine pozitif olması yönündedir. Çünkü Panayotou (1997) ile Selden ve Song (1994) çalışmalarında belirtildiği gibi km²'ye düşen kişi sayısı arttıkça hem ısınma hem de gıda ihtiyacını karşılamak amacıyla kömür ve ticari olmayan fuel kullanımı

¹ Arnavutluk, Cezayir, Bosna-Hersek, Hırvatistan, Mısır, Fransa, Yunanistan, İsrail, İtalya, Lübnan, Malta, Fas, Slovenya, İspanya, Suriye, Tunus, Türkiye.

² 2000 yılı sabit dolar fiyatlarına göre hesaplanan GSYİH değerleridir.

³ Kişi başı petrol tüketimi kullanılmıştır.

artacaktır. Bunun sonucunda ise enerji tüketimi ve kirlilik oranları yükselecektir. Ayrıca hızlı nüfus artışının özellikle doğal kaynaklara bağımlı ülkelerde doğal kaynaklara zarar vereceği ve çevrenin emisyonu asimile etme kapasitesini azaltacağı da ifade edilmektedir. Diğer taraftan, özellikle gelişmiş ve çevre bilincinin yerleştiği ülkelerde, nüfusun fazla olmasının katı çevre düzenlemelerinin hazırlanması için baskı yapacağı da savunulmaktadır. Ancak hakim olan görüş, nüfus artışının olumsuz etkisinin, olumlu etkisinden çok daha fazla olduğu yönündedir.

Panel verinin bir diğer avantajı ise birimler ve/veya zaman boyunca gözlenemeyen etkileri modele dahil etmesidir.⁴ Bu gözlenemeyen etkilerin, sabit veya rassal olmasına göre panel veri modelleri sınıflandırılır. Bir yönlü birim etkili model geçerli ise (1) nolu regresyon modeli aşağıdaki gibi gösterilecektir.

$$E_{it} = \alpha_i + \beta_1 Y_{it} + \beta_2 Y_{it}^2 + \beta_3 Y_{it}^3 + \beta_4 EN_{it} + \beta_5 NY_{it} + v_{it} \quad (2)$$

Bu eşitlikte α_i , gözlenemeyen birim etkiyi ifade etmektedir. Sabit etkiler varsayımında bu etkilerin açıklayıcı değişkenlerle korelasyonlu olduğu varsayılır. Bu modelin tahmininde birçok yöntem kullanılır. Yaygın olarak kukla değişkenli en küçük kareler ile grup-içi tahmin yöntemi tercih edilir. Kukla değişkenli en küçük kareler tahmin edicisi ile grup-içi tahmin edici yöntemi birbirine eşittir (Hsiao, 2003:33). Etkilerin rassal olduğu varsayımı altında ise, bu etkiler hata terimi bünyesinde değerlendirilir ve (2) ifadesindeki hata terimi, $\alpha_i + v_{it}$ olmak üzere iki elemanlı olur. Ayrıca rassal etki modellerinde gözlenemeyen etki ile açıklayıcı değişkenler arasında ilişki olmadığı varsayılır. Bu varsayım Hausman testi ile test edilir. Rassal etki varsayımında α_i 'nin varlığı, aynı yatay-kesit birimlerinin kalıntıları arasında korelasyona neden olur (Hsiao, 2003:35). Bu nedenle genelleştirilmiş en küçük kareler (GEKK) yöntemiyle tahmin edilebilir (Judge, 1988:484). Ancak rassal etki modellerinde hata teriminin varyans kovaryans elemanları $E(u_i u_i') = W$, skaler tipte özdeş bir eleman değildir. Genellikle bu matrisin elemanları bilinmemektedir. Bu bilinmeyen elemanlar yerine onlara ait tutarlı tahminler kullanılarak tahmin yapılır ve bu yöntemle esnek GEKK (EGEKK) adı verilir.

Tahmin aşamasından önce veriyi en iyi temsil edecek uygun panel veri modeli türüne karar vermek için testler yapılır. F testi havuzlanmış model ile sabit etki (bir yönlü ve iki yönlü) modeli arasında karar vermeyi sağlarken, LM testi ise rassal etkinin olabileceği varsayımı altında, havuzlanmış model ile rassal etki (bir yönlü-iki yönlü) modelleri arasında uygun modelin seçimine karar vermektedir (Baltagi, 2005:57-66). Rassal etki modelinde birim etki ile açıklayıcı değişkenler

⁴ Hem birim hem de zaman boyunca bu gözlenemeyen etkileri dikkate alan modellere iki yönlü panel veri modelleri, yalnızca birim veya yalnızca zaman boyutunu dikkate alan modellere ise bir yönlü modeller adı verilir.

arasındaki korelasyonun sıfır olduğu varsayımı ($H_0: E(\alpha_i, x_{it})=0$), Hausman testi ile sınanır. Bu varsayım sağlanamadığında rassal etki tahmin edicisi olan genelleştirilmiş en küçük kareler tahmin edicisi β_{GEKK} , yansız ve tutarlı değildir. Bu nedenle etkilerin rassal olduğu varsayımı altında uygun tahmin edici seçimi önemlidir.

IV. AMPİRİK BULGULAR

Analiz sonucunda elde ettiğimiz bulgular sırasıyla Tablo I ve Tablo II'de verilmiştir. Tablo I'de uygun panel veri modeline karar veren F testi, LM testi ve Hausman testi sonuçları bulunmaktadır.

Tablo I: F, LM VE Hausman Testi sonuçları

F Testi	LM Testi	Hausman Testi
$F_{birim} = 149.445^*$	$LM_{birim} = 232.45^*$	$H = 0.337$
$F_{periyod} = 0.391$	$LM_{periyod} = 3.068$	
$F_{birim-periyod} = 113.994^*$	$LM_{birim-periyod} = 235.52^*$	

* İstatistiklerin %5 düzeyinde anlamlı olduğunu ifade etmektedir.

Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere, hem sabit hem de rassal etki varsayımı altında yalnızca bir yönlü birim etki modelleri geçerlidir. Rassal etki varsayımı altında ise Hausman testi sonucuna göre $E(\alpha_i, x_{it})=0$ koşulu sağlandığından esnek genelleştirilmiş en küçük kareler tahmin edicisi (EGEKK) kullanılmıştır. Varyans-kovaryans matrisinin elemanları, Swamy-Arrora ağırlıklarıyla oluşturulmuştur. Modelin tahmin sonuçları ise Tablo II'de verilmiştir.

Tablo II: Sabit ve rassal etki modelleri için tahmin sonuçları

Değişkenler	Sabit Etki	Rassal Etki
Y	29.348* (2.683)	25.479 (3.353)
Y^2	-3.278* (-2.523)	-2.845 (-3.067)
Y^3	0.121* (2.372)	0.105 (2.822)
EN	0.417* (2.098)	0.611 (7.384)

NY	0.002* (2.921)	0.0001 (0.560)
SABİT	-89.209 (-3.029)	-78.690 (-3.910)
Modelin anlamlılığı ve uygunluğu	$R^2 = 0.993$ $\bar{R}^2 = 0.992$ $F = 620.341^*$	$R^2 = 0.552$ $\bar{R}^2 = 0.529$ $F = 23.750^*$
Otokorelasyon testi	$LM = 9.283^*$	$LM_{\alpha\rho} = 232.515^*$ $LM_{\alpha/\rho} = 151.508^*$ $LM_{\rho/\alpha} = 0.058$
Değişen Varyans Testi	$LM = 81.134^*$	
Dönüm Noktaları	$X_1 = 3622.451$ $X_2 = 19258.35$	$X_1 = 3652.105$ $X_2 = 19157.18$

* İstatistiklerin %5 düzeyinde anlamlı olduğunu ifade etmektedir. Rassal etki modelindeki otokorelasyonu testi etmek amacıyla kullanılan LM istatistiklerindeki alt indis α ; birim etkii, ρ ise otokorelasyon katsayısını göstermektedir.

Tablodan anlaşıldığı üzere hem sabit etki modellerinde hem de rassal etki modellerinde hata terimlerindeki değişen varyans ve otokorelasyon sorununu gidermek için, White cross-section ağırlıkları kullanılmıştır. Böylece her iki modelde de daha anlamlı katsayı tahminleri elde edilmiştir.

$Y = [Y_{it} \ Y_{it}^2 \ Y_{it}^3]$, EKC fonksiyonun şeklini belirlemektedir. Y_{it}, Y_{it}^2 ve Y_{it}^3 'ye ait katsayıların işaretlerine göre EKC fonksiyonu ters-U, U, doğrusal, N ya da ters N şeklinde olabilecektir. Bu çalışmada Y_{it}, Y_{it}^2 ve Y_{it}^3 'ye ait katsayıların işaretleri sırasıyla pozitif, negatif ve pozitifdir. Bu nedenle tahmin edilen EKC fonksiyonu N şeklindedir. Dönüm noktaları⁵ ise sabit etkili model için 3622.451\$ ve 19258.35\$, rassal etkili model için 3652.105\$ ve 19157.18\$ olarak hesaplanmıştır. Bu durumda kişi başı gelir arttıkça, CO₂ emisyonu da ilk olarak artmıştır (örneğin rassal etkili modelde, kişi başı gelir % 1 arttığında, kişi başı CO₂ emisyonu % 25.479 oranında artmıştır). Fakat kişi başı gelirin sabit ve

⁵ EKC fonksiyonu N şeklinde olduğundan dönüm noktalarına ait formüller şöyledir.

$$x_1 = \exp\left(\frac{-\beta_2 - \sqrt{\beta_2^2 - 3\beta_1\beta_3}}{3\beta_3}\right), \quad x_1 = \exp\left(\frac{-\beta_2 + \sqrt{\beta_2^2 - 3\beta_1\beta_3}}{3\beta_3}\right)$$

rassal etkili model için sırasıyla 3622.451\$ ve 3652.105\$ seviyesine ulaşmasından sonra, karbon emisyonu azalmıştır. Karbon emisyonundaki azalma, kişi başı gelir her iki modelde sırasıyla 19258.35\$ ve 19157.18\$ seviyesine ulaşana kadar sürmüştür ve bu gelir düzeyinde karbon emisyonu minimum noktasına ulaşmıştır. Ancak bu noktadan sonra, kişi başı gelirdeki artışla birlikte CO₂ emisyonu tekrar artmaya başlamıştır. Öte yandan, kişi başı gelirdeki artışın CO₂'ye olan etkisi, Y_{it}^2 ve Y_{it}^3 'nin etkisinden çok daha büyüktür. Bu nedenle, ekonomik büyümeyle birlikte kirlilik hızlı bir şekilde artarken, kirliliğin azalma ve sonrasında tekrar artma oranları, kişi başı gelirdeki artıştan daha az etkilenmiştir.

Kişi başı enerji kullanımının (EN) katsayısı da pozitif ve istatistiki olarak anlamlıdır. Böylece enerji tüketimindeki artışın, teoride beklenildiği gibi çevre kirliliğini arttırdığı görülmektedir. Benzer şekilde nüfus yoğunluğu ile CO₂ emisyonunun pozitif ilişkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Böylece ülke nüfusu arttıkça nüfus yoğunluğu ve bunun sonucunda CO₂ emisyonu beklenildiği gibi artmıştır.

SONUÇ

1990'lardan itibaren küresel ısınma ve iklim değişimleri, sürekli gündemi meşgul eden konular arasında yer almıştır. İklim değişimlerinin ekonomiye olan etkisi ise, hem politikacıların hem de akademisyenlerin büyüme-çevre ilişkisine verdikleri önemi arttırmıştır. Bununla birlikte çeşitli kuruluşlar, iklim değişimlerine dikkat çekmek amacıyla çeşitli faaliyetlerde bulunarak havadaki sera gazı ve karbondioksit miktarının azaltılması gerektiğine işaret etmektedirler. Birleşmiş Milletler öncülüğünde 1997 yılında hazırlanan Kyoto Protokolü de bu amaç doğrultusunda ülkelerin onayına sunulmuştur. Ancak, Kyoto Protokolü gibi uluslararası bağlayıcı antlaşmaların varlığına rağmen, dünyadaki sera gazı emisyonu hala artmaya devam ettiğinden en azından dünya ölçeğinde maksimum dönüm noktasına gelinememiştir.

Diğer taraftan, özellikle 20. yüzyıl sonrasında, gelişmiş ülkelerde hem çevresel yasal düzenlemeler hem de insanların çevreye olan duyarlılıklarının arttığı da bir gerçektir. Hatta son yıllarda gelişmekte olan ülkelerde de çevre bilinci gelişmiştir. Politikacılar da ekonomik büyümeyle ülke refahını artırırken gerekli yasal çevresel düzenlemeleri yaparak çevrenin zarar görmemesini sağlamayı amaçlamaktadırlar. Aksi takdirde, çevredeki olası bozulmayı göz önünde bulundurmadan sadece ekonomik büyümeye odaklanılması, gelecekte çevresel bozulmayı daha da arttıracaktır. Çevredeki bozulma ise, zincirleme olarak tarımsal üretimi, insan sağlığını, ve doğal düzeni etkileyecek, hatta doğal afetlere yol açabilecektir. Bütün bu olumsuz gelişmeler nihayetinde ekonomi için de sorun teşkil edebilecektir.

Bu çalışmada da çevre kirliliği ve ekonomik büyüme arasında Çevresel Kuznets Eğrisi hipotezinde bahsedildiği gibi bir ilişki olup olmadığı Akdeniz ülkeleri için sorgulanmıştır. Panel veri analizi ile elde edilen ampirik bulgular neticesinde N şeklinde (kübik) EKC tahmin edilmiştir. N şeklinde bir ilişki

olduğundan, ileri düzeydeki bir ekonomik büyümenin çevre için faydalı olduğuna dair bir yorum söylenemeyecektir. Çünkü, böyle bir durumda, ekonomik büyümenin ilk aşamalarında CO₂ emisyonu da artacak ancak belli bir gelir seviyesinden sonra ekonomik büyüme devam ederken CO₂ emisyonu azalacaktır. Daha sonra ise, CO₂ emisyonu gelirdeki artışla birlikte tekrar artmaya başlayacaktır. Özetle, N şeklinde bir EKC fonksiyonu, yüksek gelir düzeylerinde bile CO₂'nin gelire birlikte artabileceği anlamına gelmektedir.

Diğer taraftan enerji ve nüfus yoğunluğunun teoride beklenildiği gibi CO₂ emisyonu ile pozitif ilişkili olduğu görülmüştür. Böylece kullanılan enerji miktarı ve ülkedeki kişi sayısı arttıkça, CO₂ emisyonu da artacaktır.

Sonuç olarak, politikacılar ekonomik büyüme sürecinde çevreye özen göstermeli ve çevresel bozulmaya fırsat vermeyecek şekilde önlemlerini almalıdır. Firmaların temiz teknolojiler kullanması için gerek yasal düzenlemeler yapılmalı gerekse finansal kolaylık sağlanmalıdır. Ayrıca hidrojen enerjisi gibi çevre dostu enerji çeşitlerinin kullanımı yaygınlaştırılmalıdır.

KAYNAKÇA

- APERGIS, Nicholas ve PAYNE, James E. (2009), "CO₂ Emissions, Energy Usage and Output in Central America", *Energy Policy*, 37, 3282-3286.
- ARROW, K., BOLIN B., COSTANZA R., DASGUPTA P., FOLKE C., HOLLING C.S., JANSSON B.O., LEVIN S., MALER G., PERRINGS C. ve D. PIMENTAL (1995), "Economic growth, carrying capacity and the environment" *Ecological Economics*, 15, 91-95.
- ATICI, Cemal ve Kurt FIRAT (2007), "Türkiye'nin Dış Ticareti Ve Çevre Kirliliği: Çevresel Kuznets Eğrisi Yaklaşımı", *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 13(2), 61-69.
- BALTAGI, Badi H. (2005), *Econometric Analysis of Panel Data*, Third edition, John Wiley&Sons.
- BLIGNAUT, J. M. DE WIT (2004), "A perspective on the South African economy. Sustainable options: Development lessons from applied environmental economics", (eds.) Blignaut, J. and de Wit, M, UCT Press.
- BRUVOLL, Annegrete ve Hege MEDIN (2003), "Factors Behind The Environmental Kuznets Curve A Decomposition Of The Changes In Air Pollution", *Environmental And Resource Economics*, 24, 27-48.
- CHIEN-CHIANG Lee ve Chia-HungSun Yİ-BİNCİU (2010), "The environmental Kuznets curve hypothesis for water pollution: Do regions matter?" *Energy Policy*, 38, 12-23.
- COLE, M.A., RAYNER, A.J. ve J.M BATES (1997), "The Environmental Kuznets Curve: an Empirical Analysis", *Environment and Development Economics*, 2 (04), 401-416.
- DASGUPTA, Susmita, BENOIT, Laplante, WANG, Hua ve Wheeler DAVID (2002), "Confronting the Environmental Kuznets Curve", *Journal of Economic Perspectives*, 16 (1), 147-168.
- DEACON, Robert ve Catherine S. NORMAN (2004), "Does the Environmental Kuznets Curve Describe How Individual Countries Behave?", UCSB Working Papers.
- DE GROOT, H.L.F., WİTHAGEN C.A. ve M. ZHOU (2002), "Dynamics of Chinese Regional Development and Pollution", Tinbergen Institute Discussion Paper, Amsterdam.
- DİJKGRAAF, E. ve H.R.J VOLLEBERGH (1998), "Growth and/or (?) environment: is there a Kuznets Curve for carbon emissions?", 2nd Biennial Meeting of the European Society of Ecological Economics, 4-7 March, Geneva.
- GROSSMAN, G. M. ve A. KRUEGER (1995), "Economic Growth and the Environment", *Quarterly Journal of Economics*, 110(2), 353-377.
- GROSSMAN, G. M. ve A. KRUEGER (1991), "Environmental impacts of a North American free trade agreement", NBER Research Working Paper, No. 3194, Cambridge.

- HALİCİOĞLU, Ferda (2009), “An econometric study of CO₂ emissions, energy consumption, income and foreign trade in Turkey”, *Energy Policy*, 37, 1156–1164.
- HSIAO, C. (2003), *Analysis of Panel Data*, Second Edition, Cambridge University Press.
- JALIL, Abdul ve Syed F. MAHMUD (2009), “Environment Kuznets curve for CO₂ emissions: A cointegration analysis for China”, *Energy Policy*, 37, 5167–5172.
- JUDGE, George G. (1988), *Introduction to the Theory and Practice of Econometrics*, Second Edition, USA, John Wiley & Sons.
- KUZNETS, S. (1955), “Economic growth and income inequality”, *American Economic Review*, 45 (1), 1-28.
- MUNASINGHE, M. (1999), “Is environmental degradation an inevitable consequence of economic growth: tunneling through the environmental Kuznets curve”, *Ecological Economics*, 29 (1), 89–109.
- PANAYOTOU, T. (1997), “Demystifying the Environmental Kuznets Curve: Turning a Black Box into a Policy Tool”, *Environment and Development Economics*, 2(04), 465-484.
- SELDEN, T.M. ve D. SONG (1994), “Environmental Quality and Development: Is there a Kuznets Curve for Air Pollution Emissions?”, *Journal of Environmental Economics and Management*, 27, 147-162.
- TORRAS, M. ve J.K. BOYCE (1998), “Income, inequality, and pollution: a reassessment of the environmental Kuznets curve”, *Ecological Economics*, 25, 147–160.
- VINCENT, J.R (1997), “Testing for environmental Kuznets curves within a developing country”, *Environment and Development Economics*, 2, 417–431.
-

Bireycilik ve Yeni Kariyer Yönelimleri

Yrd. Doç. Dr. Barış SEÇER

Dokuz Eylül Üniversitesi, İ.İ.B.F., Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, İZMİR

Araş. Gör. Efe ÇINAR

Dokuz Eylül Üniversitesi, İ.İ.B.F., Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, İZMİR

ÖZET

Bu araştırma lisansüstü öğrenim gören öğrencilerin bireycilik değerleri ile tercih ettikleri kariyer yönelimleri arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Araştırma için bireycilik, dikey ve yatay olarak iki boyutlu ele alınmıştır. Yeni kariyer yönelimleri ise, sınırsız ve çok yönlü kariyer şeklinde araştırılmıştır. Dikey bireycilik değerleri ile sınırsız kariyer zihniyeti ve yatay bireycilik ile öz-yönetimli kariyer pozitif yönde ilişkili bulunmuştur. Regresyon analizi sonucunda, bireycilik değerlerinin, değer odaklı kariyer yönelimini önemli ölçüde açıkladığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bireycilik, Çok Yönlü Kariyer, Sınırsız Kariyer

JEL Sınıflaması: J24, Z13, I23

Individualism and New Career Orientations

ABSTRACT

This research examines the relationship between postgraduate students' individualism values and their preferred career orientations. For this research, individualism was approached as a two-dimensional construct consists of horizontal and vertical dimensions. New career orientations were examined as boundaryless and protean careers. Vertical individualism values were found to be positively (cor)related with boundaryless mindset orientation and horizontal individualism values were found to be positively (cor)related with self-directed career orientation. After the regression analysis, it is determined that individualism levels drastically explain values driven career orientation.

Key Words: Individualism, Protean Career, Boundaryless Career

JEL Classification: J24, Z13, I23

GİRİŞ

Günümüzde çalışma yaşamında önemli değişimler yaşanmaktadır. Esneklik, istihdam güvencesinin ortadan kalkması, küçülme gibi olgularla genel anlamda tüm çalışanların karşılaşma olasılığı artmıştır. Bu değişimlerin kariyer alanına yansımaları, kariyer gelişimi sorumluluğunun örgütlerden çalışanların kendilerine geçtiğinin ileri sürülmesi ile ücret, terfi gibi nesnel kariyer başarısı ölçütlerinin yanı sıra öznel kariyer başarısı ölçütlerinin ön plana çıkarılmasıdır. Bu bağlamda çok yönlü ve sınırsız kariyer gibi yeni kariyer biçimleri literatürde yer almaktadır (Briscoe vd., 2006).

Kariyer alanındaki bu değişimlerin yanında, kişilerin giderek daha bireyci hale geldikleri, yani toplumsal hedeflerden önce kendi hedeflerini başarmayı istedikleri ve grup normlarından ziyade kendi değerlerine göre hareket ettikleri belirtilmektedir. Bu bağlamda, kişilerin bireyci özelliklerinin kariyer sorumluluğunun kendilerinde olduğu kariyer biçimlerine yönelmelerine neden

olabileceği düşünülebilir. Bu araştırmanın amacı, bireycilik değerlerinin çok yönlü ve sınırsız kariyer yönelimleri üzerindeki etkisini belirlemektir.

Örneklem olarak Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü öğrencileri seçilmiştir. Lisansüstü öğrencileri, üst seviyede eğitilmiş bir grup olarak işgücü piyasasında istihdam edilebilirliklerini arttırmayı hedeflemektedir. Ayrıca eğitim seviyesi yükseldikçe bireycilik değerlerinin arttığı belirtilmektedir. Bu durumda lisansüstü öğrencileri, bireycilik ve yeni kariyer yönelimlerinin araştırılması için uygun bir örneklem özelliği taşımaktadır.

I. BİREYCİLİK

Bireycilik ve toplulukçuluk kavramları, bir toplumda bireysel değerlerin mi, yoksa toplumsal değerlerin mi egemen olduğunu gösteren değerlerdir. Bireycilik ve toplulukçuluk değerleri, kişilik gelişimi araştırmalarından, insan kaynakları yönetimi araştırmalarına kadar birçok alanda yer bulmaktadır. Ayrıca son yıllarda, kişilerin daha bireyci hale geldikleri ve bireyselleşmenin çeşitli alanlarda etkili olduğu ileri sürülmektedir (Roberts ve Helson,1997:641). Son olarak bireycilik-toplulukçuluk değerleri kültürel farklılıkların ortaya koyulmasında önem taşımaktadır.

Toplulukçu kültürlerde bireyler, iç gruplarına bağımlı olarak, iç gruplarının amaçlarına öncelik vermekte, davranışlarını iç grup normları temelinde biçimlendirmekte ve toplulukçu biçimde hareket etmektedirler. Toplulukçu bir kültürdeki kişinin tanımlayıcı özelliği onun ilişkilere olan dikkate değer ilgisidir. Toplulukçu kültürlerde, çatışma konuları temelde başkaları ile olan ilişkileri sürdürmekle ilgiliyken, bireyci kültürlerde adaleti sağlama ile ilgilidir (Triandis ve Suh, 2002: 139).

Bireyciliğin temel unsuru, bireylerin bir diğerinden bağımsız olduğu varsayımdır. Hofstede bireyciliği, kişinin görevlerden daha fazla haklara odaklanması, ailesi ve kendisi için kaygılanması, kişisel özerklik ve kendini gerçekleştirme vurgusu ve birinin kimliğini kişisel başarılar üzerine dayandırması olarak tanımlamaktadır (Oyserman vd., 2002: 4). Bireycilik, kişisel amaçları, kişisel benzersizliği ve kişisel kontrolü merkezine alan dünya görüşü olarak kavramlaştırılmaktadır.

Ayrıca bireycilik yatay ve dikey bireycilik olarak iki boyutta değerlendirilmektedir. Yatay bireyci değerlere sahip kişiler, gruplardan farklı ve benzersiz olmak istemektedirler; “kendi istediğimi yapmak istiyorum” deme eğilimindedirler, yüksek özgüvenlidirler, ancak özellikle farklı veya yüksek statüye sahip olmak ile ilgilenmemektedirler. Dikey bireyci değerlere sahip kişiler ise, sıklıkla farklı olmak ve statü kazanmak istemekte ve diğer kişilerle rekabet etmektedirler. Bu kişiler “en iyi olmak istiyorum” deme eğilimindedirler. (Triandis ve Gelfand, 1998: 119).

Toplulukçu kültürlerdeki kişiler, çevreyi hemen hemen sabit ve kendilerini çevreye uyum sağlayacak şekilde değişken görmektedirler. Bireyci

kültürlerde ise kişiler kendilerini tutumlar, kişilik, haklar açısından az çok istikrarlı, çevreyi ise değişebilir olarak değerlendirmektedirler. Bu durumda işini sevmeyen bireyci değerlere sahip kişi işini değiştirebilmektedir. Ayrıca bireyci değerler, kişilerin daha fazla seçenek beklmeleri ve eşsiz olmayı istemeleri sonucunu doğurmaktadır (Triandis ve Suh, 2002: 141-142).

II. YENİ KARIYER YÖNELİMLERİ

Kariyer kelimesinin yabancı dillerdeki köklerine bakıldığında, Latince “carrus” (at arabası) ve “carrera” (yol), Fransızca “carrierre” (yarış yolu), İngilizce “career” (meslek) anlamlarında kullanıldığı görülmektedir. Kelimenin Türkçe kullanımında ise yaşam, iş ve meslek kavramlarını karşıladığı söylenebilir (Aytaç, 1997: 19). Birey açısından kariyer, bir işe sahip olmanın ötesinde bir anlam taşımaktadır. Kariyerde ilerleme daha çok gelir, sorumluluk, mesleki ve sosyal anlamda daha yüksek saygınlık elde etmeyi ifade etmektedir. Bu anlamda kariyer, başarıma duygusu, karşılaşılabilecek olanaklar, psikolojik ödüller, daha iyi yaşam biçimi gibi pek çok hususla yakından ilgilidir (Demirbilek, 1994: 72).

Geleneksel kariyer yaklaşımı, bireyin belli bir çalışma süresi boyunca örgütte gelebileceği hiyerarşik basamakların önceden belli olduğu bir yapıya işaret etmektedir. Ancak günümüzde işletmelerin yaşadıkları değişimler sonucunda, iş güvencesinin olmadığı, bunun yerine istihdam edilebilirlik özelliklerinin geçtiği bir kariyer yapısı ortaya çıkmaktadır. Yeni kariyer yaklaşımları, bireylerin kariyerleri için bir örgüte bağımlı olmadıklarını ve kariyerin sadece hiyerarşik basamaklarda yükselme olmadığını ileri sürmektedir. Ayrıca kariyer yönetimi ile ilgili sorumluluk sadece örgütle sınırlanmamakta ve bireyin sorumluluğu vurgulanmaktadır. Kariyer literatürü bu açıdan incelendiğinde, “sınırsız” (*boundaryless*) ve “çok yönlü” (*protean*) kariyer olarak iki kariyer perspektifinin geliştiği ve ön plana çıktığı görülmektedir.

Sınırsız kariyer, psikolojik ve fiziksel anlamda değişkenliğe açık olan, bir başka deyişle örgütsel kariyerin özelliklerini taşımayan bir kariyer yönelimini ifade etmektedir (Arthur ve Rousseau, 1996: 3). Gerçekten sınırsız kariyer, kariyer açısından tek bir örgüte bağlılığı içermemekte, çok sayıda iş değiştirmeyi kapsamaktadır. Sınırsız kariyer, bireylerin işverenlerinden ayrılmaya zorlanmaları veya gönüllü olarak ayrılmayı seçmeleri ve böylece örgüt içindeki kariyer gelişimlerine son vermeleri durumunda ortaya çıkmaktadır. Örneğin örgütler geçici süreli bilişim uzmanları istihdam ederek, demode olmuş teknik yetkinliklere bağlı kalmaktan kaçınmakta ve nitelik gelişimi için sorumluluğu bilişim profesyonellerinin kendilerine aktarmaktadırlar (Greenhouse ve Callanan, 2006: 45).

Sınırsız kariyer, birçok firma arasında sürdürüldüğü için öznel kariyer başarısını, yani psikolojik olarak anlamlı işi vurgulamakta ve kariyer sorumluluğunun kişide olduğunu savunmaktadır. Buna karşılık, geleneksel kariyerde başarı ölçütü, ücret artışı ve ilerleme olarak görülmekte ve dolayısıyla

kariyer sorumluluğu örgütün olmaktadır. Sınırsız kariyer dönüm noktası olarak öğrenme düzeyini ele alırken, geleneksel kariyer yaşa odaklanmaktadır. Kısaca, sınırsız kariyer yaklaşımı bireyden güvencesizliğe hazır olmasını, ücret ve terfi yerine içsel başarıya odaklanmasını ve öğrenmeye açık olmasını beklemektedir (Seçer, 2007: 21).

Sınırsız kariyer, literatürde iki boyutta değerlendirilmektedir. Sınırsız kariyer zihniyetindeki bir kişi, değişen iş ortamında farklı fiziksel ve psikolojik hareketlilik düzeyleri ile nitelenen bir kariyeri izleyerek yol almaktadır. Bu kariyer biçimi kişilerin mutlaka fiziksel veya istihdam hareketliliği anlamına gelmemektedir. Sınırsız kariyer zihniyetinde olan kişi, örgütsel sınırlar ötesinde aktif ilişkiler oluşturmaya ve sürdürmeye heveslidir. Sınırsız kariyer tutumu, temelde psikolojik olmanın yanı sıra firmalar arası, fiziksel istihdam hareketliliğini de içermektedir. Örgütsel hareketlilik eğilimi yüksek olan bir kişi, birçok işveren arasında kariyerini sürdürme konusunda kendisini rahat hissetmektedir (Briscoe vd., 2006: 31).

Çok yönlü kariyer, kişinin kendi tarafından yönlendirilen, bireysel olarak belirlenmiş hedeflere yönelik olan, yaşamın dönemlerini bütünsel olarak kapsayan ve para, terfi, güç gibi objektif başarılarından ziyade psikolojik anlamda başarıya odaklanan kariyer yönelimidir (Hall, 2002: 152). Çok yönlü kariyerin; değer odaklı kariyer ve öz-yönetimli kariyer olarak iki boyutu bulunmaktadır. Değer odaklı kariyer, kariyer aktörünün kariyer değerlerini kendi koşullarına göre tanımladığı ve kariyer başarısını bu koşullara göre değerlendirdiği anlamına gelmektedir. Öz-yönetimli kariyer ise, bir kariyer aktörü kendi kariyer gelişimini kişisel değerlere göre aktif olarak yönetiyor ise ortaya çıkmaktadır (Greenhouse ve Callanan, 2006: 45).

Çok yönlü kariyer yaklaşımı, sınırsız kariyerde daha az değinilen kişisel nitelikleri ele almaktadır. Kariyer başarısı öznel olarak ele alınmakta ve kariyer aşamaları öğrenme aşamaları olarak görülmektedir. Dolayısıyla, kariyer kişinin örgüt ile ilgili olmayan çeşitli seçimleri sonucu yönettiği ve yukarı doğru ilerlemeyi dikkate almayan bir özellik göstermektedir. Öğrenme aşamaları, sınırsız kariyerde de yer almaktadır. Bu yaklaşımlar kariyeri bilgi, beceri, iş tecrübeleri ve ilişkiler ağı olarak gören yaklaşımı desteklemektedir (Seçer, 2007: 23).

Her iki kariyer yönelimi birbirinden farklı kavramlar olmakla birlikte, çoğu zaman iç içe geçtikleri görülmektedir. Bu kariyer yönelimleri, geleneksel kariyer kalıplarından ayrılmaktadır. Bu kariyer yönelimlerinde örgüt içinde veya örgütlerarası değiştirilen pozisyon sayısı ne olursa olsun, bireysel değerler ve bireysel gelişim ön plandadır (Granrose, 2007: 11). Sınırsız ve çok yönlü kariyer yaklaşımlarının gelişmesi, oldukça çalkantılı ve değişken olan günümüz piyasa koşullarında, kariyer yönetimi ve geliştirilmesi sorumluluğunu örgütten alıp bireye yüklemiştir (Pang vd., 2008: 1383). Bununla bağlantılı olarak da, kişi

odaklı kariyer yönelimlerinin bireycilikle yüksek ilişki düzeyine sahip olması beklenmektedir (Finkelstein, 2010: 447).

III. BİREYCİLİK DEĞERLERİNİN KARIYER YÖNELİMLERİNE ETKİSİ

Sosyal ve kültürel çevrenin, kariyer yönelimlerini ve tercihlerini etkilediği yaygın bir düşüncedir. Bu yüzden uluslararası farklılık ve benzerliklerin kariyer tercihlerini nasıl etkilediği ilgi çekici bir araştırma alanıdır (Özbilgin vd., 2005: 2008). Kültürel değerlerin, özellikle kişilerarası ilişkileri düzenleyen değerlerin, kariyer geliştirme sürecinde önemli etkiye sahip olduğu savunulmaktadır (Brown, 2002: 48). Bireycilik-toplulukçuluk, kariyer planlama ve meslek seçimi üzerinde etkili olan bir değişken olarak görülmektedir. Bu bağlamda bireycilik değerlerinin, sınırsız ve çok yönlü kariyer yönelimlerini etkileyebileceği ileri sürülebilir.

Kariyer yönelimleri araştırmalarında, sadece iş yaşamının, pozisyon, terfi, mesleki kariyer yapıları gibi unsurlarına odaklanılmamış, aynı zamanda kişilerin bu unsurları nasıl algıladığı ve çevreleriyle nasıl etkileşimde bulunduğu da incelenmiştir (Danny vd., 2003: 705). Kişinin başkalarıyla ilişkileri, bulunduğu kültüre bağlı olarak, kimi zaman kendi düşüncelerinden daha etkili olabilmektedir. Örneğin toplulukçu kültürlerde, ailenin kariyer yönelimi tercihi konusunda önemli bir etken ve baskı unsuru olduğu söylenebilir (Ng vd., 2008: 348). Kısaca, toplulukçu kültürlerde birey, kariyer kararlarında bağımlı olduğu iç gruba uygun davranmaktadır. Bireyci kültürlerde ise birey, kişisel tutumlarını, kariyer planları ve seçimlerini daha fazla vurgulamaktadır.

Kariyer ve kültürün bireycilik boyutu etkileşimini göz önüne aldığımızda, bireyci kültürlerde kişiler, bireysel avantaj ve ilerleme, özerklik, bireysel finansal güvence aramaktadırlar. Bireyci kültürler; bireysel başarıya, sorumluluğa ve özsaygıya önem verir. Bireyci kültürleri toplulukçu kültürlerden ayıran temel farklılıklardan biri de, bireyci kültürlerin yeteneğe önem verip çabayı ikinci plana atarken, toplulukçu kültürlerde bunun tam tersinin geçerli olmasıdır (Özbilgin vd., 2005: 2008). Kültürel değerler ve iş değerleri, meslek seçimi sürecini, seçilen mesleği ve seçilen meslekte elde edilen başarı ile doyumunu etkileyen en önemli unsurlardandır. Bu unsurlara ek olarak sosyoekonomik durum, aile veya grup etkisi, cinsiyet, tutumlar, ruh sağlığı, işgücü piyasası hakkında bilgi düzeyi, özyeterlilik düzeyi, toplumda yaşanan ayrımcılık gibi faktörler de sayılabilir (Brown, 2002: 49).

Kimi araştırmacılar bireycilik/toplulukçuluk düzeyini bireysel bir değişken olarak ele alarak, bir ülke içinde çok farklı kültürel değerlerin ortaya çıkabileceğini ortaya koymuş ve bu değerlerin kişilerin tutum ve davranışlarında farklı etkiler yapabileceğini savunmuştur (Ramamoorthy ve Carroll, 1998: 584). Gerçekten, bazı kültürel gruplarda kimi kültürel değerlerin ön plana çıktığı görülse de, aynı kültürel grup içerisinde önemli ölçüde farklı değerlere sahip

bireyler olabildiği gibi, farklı kültürel gruplarda çok benzer kültürel değerlere sahip bireyler de bulunabilmektedir (Brown, 2002: 49). Bu doğrultuda yaptığımız araştırmada bireycilik düzeyi, bireysel bir değişken olarak ele alınmıştır, aynı coğrafyada ve benzer eğitim düzeyindeki kişilerin bireycilik düzeylerinin değişken olabileceği düşüncesinden yola çıkılmıştır.

Kültürün bireycilik boyutu, iş arama davranışına da önemli etki yapabilmektedir. Çin ve Amerika Birleşik Devletleri'nde kişilerin iş bulmak için kullandığı sosyal ağların işleyişinin araştırıldığı bir çalışmada, her iki ülkede de bireylerin iş bulmak için kişilerarası ilişkilere güvendiği görülmüştür. Ancak toplulukçu yönü baskın olan Çin kültüründe bireylerin daha yakın çevresiyle ve birincil ilişkilerle iş aradığı görülürken, bireyci bir kültüre sahip Amerika Birleşik Devletleri'nde daha uzak ve geniş bir çevre ve ikincil ilişkilerin iş aramada kullanıldığı görülmüştür (Song ve Werbel, 2007: 51).

Son yıllarda bu alanda pek çok kültürlerarası araştırma yapılmıştır. İsrail, İngiltere, Türkiye, Kıbrıs ve Macaristan'da yürütülen bir araştırmanın sonuçlarına göre, girişimcilik ve yöneticilik kariyerini seçme açısından, ülkelerarası farkların önemli bir kısmı, kültürlerarası farklılıklardan ileri gelmektedir (Malach-Pines ve Kaspi-Baruch, 2007: 67). Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere, Türkiye, Kuzey Kıbrıs, Macaristan, İsrail ve Hindistan'da yürütülen MBA öğrencilerinin kariyer tercihlerinde kültürün ve cinsiyetin önemini araştıran bir başka araştırmada da benzer sonuçlara ulaşılmıştır. Her iki araştırmaya göre de kültür, kariyer algısında ve tercihinde cinsiyetten daha güçlü bir etkidir (Malach-Pines vd., 2008: 316).

Hintli işletme öğrencilerden seçilen bir örneklem ile yapılan araştırmada, bireycilik düzeyi yüksek olan öğrencilerin, para, sosyal prestij ve kariyerde ilerleme gibi unsurlara daha fazla değer verdikleri görülmüştür. Ayrıca bu öğrencilerin kariyer tercihlerinde ailelerinin ve ait oldukları sosyal ağların anlamlı bir etkilerinin olmadığı görülmüştür (Agarwala, 2008: 371). Bu yüzden özellikle uluslararası faaliyet gösteren ve çok çeşitli bir işgücü yapısında sahip işletmeler açısından, insan kaynakları uygulamalarının faaliyet gösterilen ülkeye ve çalışan profiline uygun olarak dizayn edilmesi önem taşımaktadır (Kats vd., 2010: 401-402).

Bireycilik-toplulukçuluk boyutu kariyer danışmanlığı anlayışını da etkilemiştir. Çünkü farklı kültürel geçmişlere sahip bireylerin beklentilerinin, arzularının ve değerlerinin de kariyer geliştirme sürecinde farklılaşacağı beklenen bir durumdur. Kariyer danışmanlığı hizmeti de bu beklentilere uygun olarak verilmelidir (McCarthy, 2005: 112). Örneğin Amerika Birleşik Devletleri gibi bireycilik yönü ağır basan kültürlerden gelen kimselerin kendine güvenmesi ve kariyer yönelimini belirleme konusunda daha fazla sorumluluk alması beklenir. Bunun sonucunda bu kimseler kendilerine hedefler koyar ve seçtikleri kariyer içinde daha yüksek beklentilere sahip olurlar (Ng vd., 2008: 348-349).

IV. ARAŞTIRMA

A. Hipotezler

Literatür ışığında, bireycilik değerleri yüksek olan kişilerde, sınırsız ve çok yönlü kariyer yöneliminde yüksek olması beklenen bir durumdur. İlk aşamada Türk toplumunun toplulukçuluk düzeyleri daha yüksek olan bireylerden oluştuğu yapılan araştırmalarda ortaya konmuş olsa da, bu boyutların aynı ülke içinde bölgeden bölgeye değişebildiği, hatta aynı bölge içinde çok çeşitli faktörlere bağlı olarak farklı oluşabildiği gözlemlenmiştir (Triandis,1995'den aktaran Wasti ve Erdil, 2007:40). Bu nedenle araştırmaya konu olan yüksek lisans ve doktora öğrencilerinin “nitelikli ve eğitilmiş” bireyler olarak değerlendirildiği göz önünde bulundurulduğunda, bu öğrencilerin bireysellik eğilimlerinin toplumun diğer kesimlerinden daha yüksek olacağı düşünülebilir. Araştırmada bu öğrenciler arasında bireycilik değerlerinin kariyer yönelimlerine anlamlı bir etki yapıp yapmadığı incelenecektir.

Öz-yönetimli kariyer, kişinin kariyerini kendi değerlerine göre yönetmeye çalıştığı kariyer yönelimidir. Bireycilik yatay ve dikey boyutları ile kişinin farklı ve benzersiz olma, gruptan farklı olma özellikleri nedeniyle kariyerini kendine özgü biçimde yönlendirme eğilimini arttırabilecektir. Çalışmanın hipotezleri;

H₁: Lisansüstü öğrencilerinin dikey bireycilik özellikleri arttıkça, öz yönetimli kariyer yönelimleri artmaktadır;

H₂: Lisansüstü öğrencilerinin yatay bireycilik özellikleri arttıkça, öz yönetimli kariyer yönelimleri artmaktadır.

Değer odaklı kariyer, kişinin kariyer değerlerini kendine göre tanımladığı ve kariyer başarısını bu koşullara göre değerlendirdiği anlamına gelmektedir. Bu noktada bireyciliğin eşsiz olma ve farklı olma özellikleri ile grup normlarına göre davranmama eğilimleri değer odaklı kariyere yönelmesine neden olabilecektir. Kişi kariyer değerlerini gruba göre değil, kendi koşullarına göre belirleme durumunda görülebilir. Çalışmanın hipotezleri;

H₃: Lisansüstü öğrencilerinin dikey bireycilik özellikleri arttıkça, değer odaklı kariyer yönelimleri artmaktadır;

H₄: Lisansüstü öğrencilerinin yatay bireycilik özellikleri arttıkça, değer odaklı kariyer yönelimleri artmaktadır.

Sınırsız kariyer, bireyin fiziksel ve psikolojik olarak iş olanaklarını değiştirebilmesi anlamına gelmektedir. Birey için birden fazla işverene bağlı çalışma durumu kabul edilebilir anlamdadır. Bireycilik özellikleri, bireyin belli bir gruba yani belli bir örgütsel gruba bağlı olmamayı tercih etmesini doğurabilir. Bu durumda, bireycilik özellikleri sınırsız kariyer zihniyeti eğilimini arttırabilecektir. Hipotezler;

H₅: Lisansüstü öğrencilerinin dikey bireycilik özellikleri arttıkça, sınırsız zihniyet kariyer yönelimleri artmaktadır;

H₆: Lisansüstü öğrencilerinin yatay bireycilik özellikleri arttıkça, sınırsız zihniyet kariyer yönelimleri artmaktadır.

Sınırsız kariyer yöneliminin ikinci boyutu, örgütsel hareketlilik tercihi bireyin fiziksel olarak iş değiştirme isteğine işaret etmektedir. Bireyci özellikler, çevresel koşulların değiştirilebilir, bireyin tutum ve inançlarının ise istikrarlı olduğu duruma işaret etmektedir. Bu durumda bireyci özelliklerin örgütsel hareketlilik tercihini arttırması söz konusu olabilir. Buna göre hipotezler;

H₇: Lisansüstü öğrencilerinin dikey bireycilik özellikleri arttıkça, örgütsel hareketlilik tercihi artmaktadır;

H₈: Lisansüstü öğrencilerinin yatay bireycilik özellikleri arttıkça, örgütsel hareketlilik tercihi artmaktadır.

B. Veri Toplama Araçları

Bireycilik: Wasti ve Erdil'in (2007) Türkçe geçerlemesini yaptığı INCDOL ölçeğinin bireycilik boyutunu ölçen soruları kullanılmıştır. Bireycilik ölçeği, dikey ve yatay bireycilik olarak 2 boyutludur. 5'li Likert ölçeğine göre cevaplanan 18 sorudan bazıları şunlardır: "Rekabet olmadan iyi bir toplum düzeni kurulamaz", "Başkalarıyla rekabet edebileceğim ortamlarda çalışmak hoşuma gider", "Başarı hayattaki en önemli şeydir".

Çok Yönlü Kariyer: Briscoe, Hall ve DeMuth'un geliştirdiği çok yönlü kariyer ölçeği kullanılmıştır. Ölçek 14 sorudan oluşmakta, ilk 8 soru "öz yönetimli kariyer" yönelimi boyutunu, sonraki 6 soru ise "değer odaklı kariyer" yönelimi boyutunu ölçmektedir. Ölçekte yer alan bazı sorular şu şekildedir: "Genel olarak oldukça bağımsız ve kendi yönlendirdiğim bir kariyerim var", "İşletmem benden kendi değer yargılarıma aykırı bir şey yapmamı isterse, bunu yapmam".

Sınırsız Kariyer: Çok yönlü kariyer ölçeğiyle aynı çalışmada yer alan Briscoe, Hall ve DeMuth'un geliştirdiği sınırsız kariyer ölçeği kullanılmıştır. Ölçek 13 sorudan oluşmaktadır. Bu ölçekte de ilk 8 soru "sınırsız zihniyet" boyutunu, sonraki 5 soru ise "örgütsel hareketlilik" boyutunu ölçmektedir ve bu 5 soru ters kodlanmıştır. Ölçekteki bazı sorular şu şekildedir: "İşletme dışındaki insanlarla çalışma fırsatları ararım", "İşletme dışında çalışmamı gerektirecek görevlendirmeleri severim", "Eğer işletmem bana ömür boyu iş garantisi sağlıyorsa, hiçbir zaman başka bir iş arama ihtiyacı hissetmem".

C. Keşfedici Faktör Analizleri

Dikey ve yatay bireycilik olarak iki boyutlu bireycilik ölçeğine faktör analizi uygulanmıştır. Bunun sonucunda her iki boyutunda kapsamına girdiği tespit edilen "Eğer başarılı oluyorsam bu benim yeteneklerim sayesinde" şeklindeki yatay bireycilik ile ilgili soru değerlendirme dışında bırakılmıştır.

Çok yönlü kariyer ölçeğinin iki boyutlu yapısını analiz etmek için "Temel Eksenler Faktörleştirilmesi" ile "oblik (direct oblimin) döndürme" yöntemi kullanılmıştır. Analiz sonucunda "Hayatımda en çok önemseydiğim şeylerden biri, kendi kariyer yolumu seçme özgürlüğüdür", "Kariyerim söz konusu olduğunda,

son derece “başına buyruk” davrandığımı söyleyebilirim” şeklindeki öz-yönetimli kariyer boyutu sorularının değer odaklı kariyer boyutunda yer aldığı görülmüştür. Ayrıca “Gerektiğinde iş bulma konusunda başkalarından çok kendime güvenirim” öz-yönetimli kariyer boyutu sorusunun her iki boyutta da yeterli faktör yüküne ulaşamadığı ortaya çıkmıştır. Bundan dolayı çok yönlü kariyer ölçeğinin, öz-yönetimli kariyer boyutunun üç sorusu değerlendirme dışı bırakılmıştır.

Sınırsız kariyer ölçeğinin iki boyutlu yapısını analiz etmek için de aynı şekilde “Temel Eksenler Faktörleştirilmesi” ile “oblik (direct oblimin) döndürme” yöntemi kullanılmıştır. Analiz sonucunda, iki boyutlu faktör yapısı orijinal ölçek ile aynı şekilde doğrulanmıştır. Bu analizlerden sonra ölçeklerin içsel güvenilirlikleri için Cronbach Alpha katsayısı hesaplanmıştır.

Tablo 1: Ölçeklerin Güvenilirlik Katsayıları

Ölçekler	Alpha Katsayısı
Dikey Bireycilik	.81
Yatay Bireycilik	.80
Öz-yönetimli Kariyer	.74
Değer Odaklı Kariyer	.70
Sınırsız Zihniyetli Kariyer	.87
Örgütsel Hareketlilik Tercihli Kariyer	.73

D. Örneklem

Araştırmanın örneklemini Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde yüksek lisans ve doktora öğrenimine devam eden 201 öğrenciden oluşmaktadır. Lisansüstü öğrencilerinin kişisel çıkarlarına önem verdikleri ve fayda maksimizasyonunu hedefledikleri öne sürülebilir*. Çoğu öğrencinin, istihdam edilebilirliklerini arttırmak ve kariyerlerinde hızla ilerlemek için yüksek lisans eğitimine yöneldiği bilinmektedir (Ng vd., 2008: 347). Türk öğrencilerin de benzer nedenlerle lisansüstü eğitime yöneldikleri söylenebilir. Öğrencilerden 116’sı kadın, 81’i erkektir (4 kişi cinsiyet belirtmemiştir). Araştırmaya katılan öğrencilerin çoğunluğu (111 kişi) 25-30 yaş arasındadır. 30 kişi 25 yaşın altında, 38 kişi 31-35 yaş arasında, 21 kişi ise 35 yaşın üzerindedir. Çalışma durumlarına bakıldığında, 68 kişinin anket yapıldığı sırada çalışmadığı görülmektedir.

V. BULGULAR

Lisansüstü öğrenim gören öğrencilerden elde edilen verilere korelasyon analizi uygulanmıştır. Buna göre lisansüstü öğrencilerinin dikey bireycilik özellikleri arttıkça, öz-yönetimli kariyer yönelimleri (-.14) azalmakta, ancak sınırsız zihniyetli kariyer yönelimleri (.21) artmaktadır. Öğrencilerin dikey bireycilik özellikleri ile değer odaklı kariyer eğilimleri arasında ise anlamlı bir

* Bazı öğrencilerin lisansüstü öğretim yapma nedenleri ile ilgili olarak; Behsat Savaş ve Ebru Topak, Lisansüstü Öğrenim Gören Öğrencilerin Beklentileri ve Lisansüstü Öğrenimi Talep Etme Gerekçeleri. Buca Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı 17 (2005).

ilişki bulunamamıştır. Son olarak dikey bireycilik özellikleri ve örgütsel hareketlilik arasında negatif yönde bir ilişki tespit edilmiştir (-.14).

Tablo 2: Korelasyon Katsayıları

	1	2	3	4	5	6
1.Öz-yönetimli Kariyer	1,000					
2. Değer Odaklı Kariyer	-,200**	1,000				
3. Sınırsız Zihniyet	,053	,217**	1,000			
4. Örgütsel Hareketlilik Tercihi	-,111	,222**	,195**	1,000		
5. Dikey Bireycilik	-,144**	-,018	,211**	-,147*	1,000	
6. Yatay Bireycilik	,171*	-,488**	-,290**	,045	-,301**	1,000

*Korelasyon 0.05 seviyesinde anlamlıdır.

** Korelasyon 0.01 seviyesinde anlamlıdır.

Öğrencilerin yatay bireycilik özellikleri değerlendirildiğinde ise, yatay bireycilik ile öz-yönetimli kariyer yönelimi arasında pozitif yönde (.17), değer odaklı (-.48) ve sınırsız zihniyet (-.29) arasında negatif yönde ilişki tespit edilmiştir. Örgütsel hareketlilik tercihi ile anlamlı bir ilişki olmadığı görülmektedir.

Korelasyon analizinin yanı sıra, dikey ve yatay bireycilik bağımsız değişken, çok yönlü ve sınırsız kariyer boyutları bağımlı değişken olmak üzere regresyon analizleri yapılmıştır. Regresyon analizi sonucunda dikey ve yatay bireycilik değerlerinin kariyer yönelimleri üzerindeki fonksiyonel etkisi tespit edilmiştir.

İlk olarak, dikey ve yatay bireyciliğin öz-yönetimli kariyer değişkenini açıklama gücü analiz edilmiştir. Sadece yatay bireycilik değişkeni öz-yönetimli kariyer değişkenini anlamlı şekilde açıklamaktadır. Dikey bireycilik değişkeni anlamlı açıklayıcılığa sahip değildir. Öz-yönetimli kariyer değişkenindeki varyansın %3'ünü yatay bireycilik değişkeni açıklamaktadır.

Tablo 3: Öz-yönetimli Kariyer Yöneliminin Açıklayıcıları Olarak Dikey ve Yatay Bireycilik

Model	R ²	Ad. R ²	F	Sig.	Bağımlı Değişken	B	Std. Error	Beta	t	Sig.
1	,039	,029	3,968	,020	(Sabit)	16,659	2,288		7,280	,000
					Yatay Bireycilik	,096	,050	,140	1,920	,056
					Dikey Bireycilik	-,059	,042	-,101	-1,387	,167

Dikey ve yatay bireycilik değerlerinin çok yönlü kariyerin ikinci boyutu olan değer odaklı kariyer yönelimini açıklayıcılığı analiz edilmiştir. Dikey ve

yatay bireycilik değer odaklı kariyer yöneliminin %26'sını açıklamaktadır. Beta ağırlığına göre yatay bireycilik daha önemli açıklayıcı değişkendir.

Tablo 4: Değer Odaklı Kariyer Yöneliminin Açıklayıcıları Olarak Dikey ve Yatay Bireycilik

Model	R ²	Ad. R ²	F	Sig.	Bağımlı Değişken	B	Std. Error	Beta	t	Sig.
1	,269	,261	36,366	,000	(Sabit)	31,768	2,290		13,875	,000
					Yatay Bireycilik	-,428	,050	-,543	-8,523	,000
					Dikey Bireycilik	-,121	,042	-,182	-2,852	,005

Sınırsız kariyer yöneliminin üzerindeki bireycilik etkisi analiz edilmiştir. Sınırsız kariyer zihniyeti boyutu için dikey ve yatay bireycilik değişkenlerinin açıklayıcılığı %9'dur. Yatay bireycilik, dikey bireycilik değişkeninden daha önemli bir değişkendir.

Tablo 5: Sınırsız Kariyer Zihniyetinin Açıklayıcıları Olarak Dikey ve Yatay Bireycilik

Model	R ²	Ad. R ²	F	Sig.	Bağımlı Değişken	B	Std. Error	Beta	t	Sig.
1	,101	,092	11,118	,000	(Sabit)	20,642	3,172		6,508	,000
					Yatay Bireycilik	-,246	,070	-,249	-3,529	,001
					Dikey Bireycilik	,112	,059	,136	1,919	,056

Sınırsız kariyer yöneliminin ikinci boyutu olan örgütsel hareketlilik tercihi için dikey bireycilik değişkeninin açıklayıcılığı %2'dir. Yatay bireycilik değişkeni örgütsel hareketlilik tercihinin açıklanmasına katkıda bulunmamaktadır.

Tablo 6: Örgütsel Hareketlilik Tercihinin Açıklayıcıları Olarak Dikey ve Yatay Bireycilik

Model	R ²	Ad. R ²	F	Sig.	Bağımlı Değişken	B	Std. Error	Beta	t	Sig.
1	,030	,021	3,108	,047	(Sabit)	20,023	2,652		7,550	,000
					Yatay Bireycilik	-,078	,058	-,098	-1,335	,183
					Dikey Bireycilik	-,118	,049	-,177	-2,410	,017

VI. TARTIŞMA

Bulgular değerlendirildiğinde dikey bireyci özelliklere sahip öğrencilerin öz-yönetimli kariyer yönelimlerinin azaldığı görülmektedir. Bu durumda H₁ hipotezi desteklenmemektedir. Ancak dikey bireyci özellikler ile sınırsız zihniyetli kariyer yönelimlerinin arttığı tespit edilmiştir(H₅). Dikey bireycilik rekabet ve kazanma isteği ile ilgilidir. Bu kişiler kariyerleri açısından kendilerini örgütlere bağlı görmeme eğilimine sahip oldukları ve kariyerleri açısından resmi uygulamaları da dikkate almayabilecekleri ileri sürülebilir. Örgütsel hareketlilik

tercihi ile dikey bireycilik özelliği arasında ters yönlü ilişki belirlenmiştir. Araştırma bulgularına göre, H₇ hipotezi desteklenmemektedir.

Yatay bireycilik özellikleri, birey için benzersiz olma ve bağımsızlık anlamına gelmektedir. Bu özelliğe sahip öğrencilerin öz-yönetimli kariyer yönelimlerinin arttığı tespit edilmiştir. Yatay bireycilik özellikleri arttıkça, öğrencilerin kariyerlerini kendi değerlerine göre yönetme istekleri de artmaktadır. Özgün bir kariyere sahip olmayı isteyen öğrenciler kariyer başarıları hakkında başkalarının düşündüklerinden çok kendi düşüncelerine önem vermektedirler. Diğer yandan, yatay bireycilik ile değer odaklı ve sınırsız zihniyetli kariyer yönelimlerinin ters yönde ilişkili olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca yatay bireycilik ile örgütsel hareketlilik tercihinin ilişkisi anlamsız bulunmuştur.

Bireycilik özelliklerinin kariyer yönelimlerini açıklama gücü incelendiğinde, dikey ve yatay bireycilik özelliklerinin, değer-odaklı kariyer yönelimindeki varyansın %26'sını açıkladığı görülmektedir. Değer odaklı kariyer yönelimi, bireyin kariyerini kendi değerlerine göre yönetmesi anlamına gelmektedir. Daha sonra sınırsız kariyer zihniyeti boyutu için dikey ve yatay bireycilik değişkenlerinin açıklayıcılığı %9'dur. Sınırsız kariyer zihniyeti, bireyin fiziksel ve psikolojik anlamda birden fazla işverene bağlı olma, iş değiştirmeye açık olması anlamına gelmektedir.

SONUÇ

Esneklik, istihdam güvencesizliği gibi çalışma yaşamında yaşanan değişimlerin kariyer alanına yansımaları öznel kariyer başarısına önem veren ve kariyer gelişimi sorumluluğunu çalışana yükleyen kariyer biçimlerinin ön plana çıkmasıdır. Bununla birlikte modern toplumlarda bireycilik değerlerinin önem kazanması çok sayıda çalışmaya konu olmuştur. Bu nedenle araştırmamızda bireycilik değerlerinin yeni kariyer yönelimlerinden sınırsız ve çok yönlü kariyer üzerindeki etkisi analiz edilmiştir.

Araştırma bulgularına göre, dikey bireyci değerler sınırsız kariyer zihniyetini pozitif yönde etkilemektedir. Dikey bireyci değere sahip kişiler, kariyerleri açısından fiziksel ve psikolojik sınırlamalara takılmamaktadırlar. Dikey bireyci değerler, rekabet ve kazanma isteği ile ilgili görülmektedir. Bu noktada lisansüstü öğrencileri için kazanma ve rekabet isteği, kariyer açısından örgütsel sınırlara bağlı kalma isteğini azaltabilecektir.

Yatay bireyci değerler ise, öz-yönetimli kariyer yönelimini arttırmaktadır. Yatay bireyci değerler, gruplardan farklı olma ve benzersiz olma ile yüksek özgüven anlamına gelmektedir. Öz-yönetimli kariyer ise, kişinin kariyerini kendi değerlerine göre yönetmesi şeklinde, kişinin kariyeri için grup normlarından ziyade kendi değerlerini benimsemesi anlamına gelmektedir.

Araştırma hipotezlerinin bazıları için ilişkilerin ters yönde tespit edilmesi dikkat çekicidir. Örneğin yatay bireycilik ile değer odaklı ve sınırsız zihniyetli kariyer yönelimlerinin ters yönde ilişkili olduğu anlaşılmıştır. Yatay bireyci

değerlerin yani farklı ve benzersiz olma değerleri, kişinin kariyerini kendi koşullarına göre belirleme eğilimiyle ters yönde ilişkili bulunmuştur. Bu anlamda, farklı olmak isteyen kişiler kariyerlerini koşullarına göre değerlendirmeyebilmektedirler.

Araştırmanın en önemli kısıtı, örneklemin temsil edici ve genelleştirme yapmaya yetecek kadar geniş olmamasıdır. Ayrıca araştırmanın çalışma yaşamının daha başlangıcında olan lisansüstü öğrencilerinin dışında daha ileri yaştaki çalışanlardan oluşan bir örnekleme yapılması önerilebilir. Bununla birlikte, lisansüstü öğrencilerinin örneklem olarak, çalışma yaşamındaki değişimlere daha açık olmaları ve işsizliğe yetişkinlere göre daha fazla maruz kalmaları nedeniyle yeni kariyer biçimlerine daha açık oldukları düşünülebilir.

KAYNAKÇA

- AGARWALA, Tanuja (2008), "Factors influencing career choice of management students in India", *Career Development International*, 13(4), 362-376.
- ARTHUR, Michael B., ve Denise M. ROUSSEAU (1996), *The Boundaryless Career: A New Employment Principle For a New Organizational Era*, New York: Oxford University Press.
- AYTAÇ, Serpil (1997), *Çalışma Yaşamında Kariyer*, Bursa: Ezgi Kitabevi.
- BRISCOE, Jon P., HALL, Douglas T. ve Rachel L. DEMUTH (2006), "Protean and Boundaryless Careers: An Empirical Exploration", *Journal of Vocational Behavior*, 69(1), 30-47.
- BROWN, Duane (2002), "The Role of Work and Cultural Values in Occupational Choice, Satisfaction, and Success: A Theoretical Statement", *Journal of Counseling & Development*, 80(1), 48-56.
- DANNY, Françoise, MALLON, Mary, ve Michael ARTHUR (2003), "The odyssey of career and the opportunity for international comparison", *The International Journal of Human Resource Management*, 14(5), 705-712.
- DEMİRBILEK, Tunç (1994), "Örgütlerde Kariyer Danışmanlığı Hizmetleri", *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(2), 71-85.
- FINKELSTEIN, Marcia A. (2010), "Individualism/collectivism: Implications for the volunteer process", *Social Behavior and Personality*, 38(4), 445-452.
- GRANROSE, Cheryl S. (2007), "Gender differences in career perceptions in the People's Republic of China", *International Journal of Career Management*, 12(1), 9-27.
- GREENHAUS, Jeffrey ve Gerard A. CALLANAN, (2006), *Encyclopedia of Career Development*, Thousand Oaks: Sage Publications
- HALL, Douglas T. (2002), *Careers in and out of Organizations*, Thousand Oaks: Sage Publications.
- KATS, Merel M. S., VAN EMMERIK, I. J. Hetty, BLENKINSOPP, John ve Svetlana N. KHAPOVA (2010), "Exploring the associations of culture with careers and the mediating role of HR practices: A conceptual model", *Career Development International*, 15(4), 401-418.
- MALACH-PINES, Ayala ve Oshrit KASPI-BARUCH, (2007), "Culture and gender in the career choice of aspiring managers and entrepreneurs", M.F. Özbilgin ve A. Malach-Pines (der.), *Career Choice in Management and Entrepreneurship: A Research Companion* içinde, Cheltenham: Edward Elgar, 51-74.
- MALACH-PINES, Ayala ve Oshrit KASPI-BARUCH, (2008), "The role of culture and gender in the choice of a career in management" *Career Development International*, 13(4), 306-319.
- MCCARTHY, John (2005), "Individualism and Collectivism: What Do They Have to Do with Counseling?", *Journal of Multicultural Counseling and Development*, 33(2), 108-117.

- NG, Eddy S.W., BURKE, Roland J. ve Lisa FIKSENBAUM (2008), "Career choice in management: findings from US MBA students", *Career Development International*, 13(4), 346-361.
- OYSERMAN, Daphna, COON, Heather M. ve Markus KEMMELMEIER (2002), "Rethinking Individualism and Collectivism: Evaluation of Theoretical Assumptions and Meta-Analyses", *Psychological Bulletin*, 128(1), 3-72.
- ÖZBİLGİN, Mustafa F., KÜSKÜ, Fatma ve Nihat ERDOĞMUŞ (2005), "Explaining influences on career 'choice': the case of MBA students in comparative perspective", *International Journal of Human Resource Management*, 16(11), 2000-2028.
- PANG, Mary, CHUA, Bee-Leng ve Chris W.L. CHU (2008), "Learning to Stay Ahead in an Uncertain Environment", *International Journal of Human Resource Management*, 19(7), 1383-1394.
- RAMAMOORTHY, Nagarajan ve Stephen J. CARROLL (1998), "Individualism/Collectivism Orientations and Reactions Toward Alternative Human Resource Management Practices", *Human Relations*, 51(5), 571-588.
- ROBERTS, Brent. W. ve HELSON, Ravenna. (1997), "Changes in culture, changes in personality: the influence of individualism in a longitudinal study of women" *Journal of Personality and Social Psychology*, 72(3), 641-651.
- SEÇER, Barış (2007), *Kariyer Sermayesi ve İstihdam Edilebilirliğin İş Güvencesizliği Üzerindeki Etkisi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- SONG, Lyinda J. ve James D. WERBEL (2007), "Guanxi as impetus? Career exploration in China and the United States", *International Journal of Career Management*, 12(1), 51-67.
- TRIANDIS Harry C. ve Eunkook M. SUH (2002), "Cultural influences on personality", *Annual Review of Psychology*, 53, 133-160.
- TRIANDIS Harry C. ve Michele GELFAND (1998), "Converging Measurement of Horizontal and Vertical Individualism and Collectivism", *Journal of Personality and Social Psychology*, 74(1), 118-128.
- WASTI, Arzu S. ve Selin E. ERDİL (2007), "Bireycilik Ve Toplulukçuluk Değerlerinin Ölçülmesi: Benlik Kurgusu ve INDCOL Ölçeklerinin Türkçe Geçerlemesi", *Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 7, 39-66.

Bürokrasi-Demokrasi İlişkisi ve Bürokratların Seçilmişlerce Kontrolü Sorunu

Yrd. Doç. Dr. Fatih DEMİR

Celal Bayar Üniversitesi, İ.İ.B.F., Kamu Yönetimi Bölümü, MANİSA

ÖZET

Bu çalışmada uluslararası literatürde bürokrasinin siyasi/demokratik kontrolü ile ilgili olarak yapılan bazı tartışmalar, ortaya atılan teoriler ve geliştirilen modeller ele alınacaktır. Çalışma idare hukuku ve anayasa hukukunda öngörülen meclis soruşturması, kamu denetçisi gibi idarenin denetlenme biçimlerine fazla değinilmeksizin, konuyla ilgili teorik tartışmalara odaklanmayı amaçlamaktadır. Bürokrasinin demokratik kontrolünün nasıl sağlanacağı uzun zamandır tartışılan bir konudur; asil-vekil kuramı, temsili bürokrasi yaklaşımı, idari prosedürler ve bürokrasinin politizasyonu bu sorun için önerilen çözümler arasında sayılabilir. Bunların her birinin ideal bürokrasi tipinden uzaklaşma riski taşıdığı bir gerçektir, ancak bu, halkın egemenliğinin idareye yansımaları için ödenmesi gereken bir bedel olarak kabul edilebilir.

Anahtar Kelimeler: Bürokrasi, Demokratik Kontrol, İdare, Politizasyon

JEL Sınıflaması: D73, H83

Relation Between Bureaucracy and Democracy and The Problem of Bureaucratic Control by The Elected

ABSTRACT

In this paper the discussions made on political/democratic control of bureaucracy in international literature, as well as the theories proposed and models developed. The paper aims at focusing on the theoretical aspects of the issue avoiding the patterns of supervising administration such as parliamentary investigations or ombudsman which are envisaged in administrative or constitutional law. The manner with which democratic control of bureaucracy will be ensured is a long-discussed phenomenon; principal-agent theory, representative bureaucracy approach, administrative procedures and politicization of bureaucracy can be recommended as solutions to this problem. Each of these methods carry the risk of divergence from ideal bureaucratic type, but this is an acceptable price if public sovereignty is to be reflected on administration.

Key Words: Bureaucracy, Democratic Control, Administration, Politicization

JEL Classification: D73, H83

Liberty depends incomparably more upon administration than upon constitution. (Özgürlük, kıyas kabul etmez bir biçimde, anayasalardan daha çok, idareye bağlıdır.)

K.P.R.Niebuhr, 1944.

Giriş

Bürokrasi, doğrudan siyasi karar verme sürecine katılmayan, ancak bu kararların hayata geçmesi için kullanılan politikaların oluşturulması ve uygulanmasına dâhil olan kişilerden oluşan bir yapıdır. Devletin kamu yönetimi olarak işlev gören bu mekanizmayı oluşturan kişiler, uzmanlık bilgisi ve teknik bilgiye sahip, (idealde) siyasi bağlantısı olmayan kamu görevlileridir ve genellikle iş güvencesi sistemi sayesinde günlük politik baskılardan korunurlar. Bürokrasi aynı zamanda hukuk devletinin tesis edilmesi ve yönetimde keyfiliğin önlenmesi noktasında da büyük bir rol oynamıştır. Özellikle Avrupa'da bürokratlaşma

sayesinde otoritenin merkezileşmesi, yerel feodal güçlerin etkisiz hale getirilmesinde ve dolayısıyla ulus devletlerin doğmasında etkili olmuştur.

Diğer taraftan bürokrasi bir siyasi kurumdur. İdari bir makam büyük ölçüde siyasi kararlarla ilgiliyse, tamamen siyasi bir makam haline getirilmesi mantıksız olmayabilir; hatta seçilmişlerce işgal edilen veya siyasi açıdan sorumluluğu bulunan bir makam haline bile gelebilir. Bu sorumluluk mekanizmasının partizanlığa yol açmadan tesis edilmesi ise ciddi bir zorluktur. Dolayısıyla, bürokrasiyi demokratik kontrole tabi kılmak, konunun bir boyutunu teşkil ederken, bir başka önemli boyutu ise bürokrasiyi parti politikalarından koruma ve politize olmasını önleme ihtiyacı şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Pek çok ülkede bürokrasi politize olmuştur; iktidardaki siyasi parti, bütçe ve personel politikası gibi gereçler aracılığıyla bürokrasinin işleyişine doğrudan müdahalelerde bulunabilmekte ve kamusal makamlara kendi düşüncesine yakın kişileri getirebilmektedir.

Bürokrasinin hükümetin kurumsal yönü olması, bu bağlamda siyasalar ve programları yürüten ve siyasi hedefleri başarıya ulaştıran mekanizması gibi işlemesi, bazı soruları da beraberinde getirmektedir: (i) bürokrasi kime hizmet etmektedir? (ii) bürokrasiyi kim kontrol etmektedir? (iii) hem demokratik kontrolü gerçekleştirmek, hem de siyasi iradeden bağımsız ve tarafsız bir bürokrasiye sahip olmak mümkün müdür? Bu çalışmada bu sorulara cevap aranacak, bu yapılırken uluslar arası literatürde siyaset-bürokrasi ilişkisi üzerine yazılan belli başlı kuramlardan faydalanılacaktır.

1. Demokrasi-Bürokrasi İlişkisi

Bürokrasi gibi demokrasi de oldukça eski ve köklü bir geçmişe sahiptir, ve hem teoride hem de pratikte binyıllardır birçok değişim ve dönüşüm geçirmiştir. Demokratik devletler kendi idari örgütlenmelerini bürokrasinin ideal tipine yakın biçimi çerçevesinde oluşturduklarından, bu modelin benimsenme nedeninin, rasyonel ve etkin olması, yani yöneticiler ve vatandaşlara hizmet etme noktasındaki işlevselliği olduğu ileri sürülebilir (Dreyfus, 2007:18). von Mises de bürokrasinin demokrasi esasları ve usulleri ile bağdaştığını, çünkü kanun üstünlüğüne dayandığını ifade eder; ona göre hukukun üstünlüğü ve bütçe, demokrasi rejimlerinin temel taşlarıdır (von Mises, 2007:34). Güler'e göre ise liberal demokratik sistemler, 20. yüzyılda "iyi bürokrasi"nin güvencesini, idarenin hukuk kurallarıyla bağlı olması ve hem kuralları koymak hem de bunlara uymakla yükümlü olması anlamındaki "hukuk devleti ilkesi"ni işletmekte bulmuşlardır; bunun anlamı, bürokrasinin topluma dıştan ya da yukarıdan bir şeyler dayatan bir bünye olmaması, topluma bağımlı bir organ olmasıdır. İyi bürokrasi, toplumsal güçlerin istekleri doğrultusunda hareket eden ve bu güçlerce kontrol edilebilen bir aygıttır (Güler, 2005:15-16). Ancak görevlileri ise siyasi açıdan sorumlu değildirler; nitekim siyasi yöneticiler, topluma karşı doğrudan sorumluluk taşımayan kamu görevlilerinin geniş yetkilerle donatılmasının, yönetimin demokratik niteliğine zarar vereceklerini düşünürler (Eryılmaz, 1993:83). Krane'in (2006:36-7) ifadesiyle, "demokrasinin en büyük korkularından biri,

bürokratların ellerindeki kaynakları kamu siyalarını değiştirmek ve dolayısıyla halk egemenliği ilkesini zedelemek için kullanmaları ihtimalidir”.

Demokrasi teorisi ile ilişki kurmak gerekirse, bürokrasinin yönetimle ilgili konulardaki tarafsızlığı hakkında iki görüşten bahsedilebilir. Bunlardan biri bürokrasinin, toplumu yöneten iktidar kim olursa olsun tarafsız kalması gerektiğini savunur. Bürokrasi, toplumun tamamına hizmet veren, **tarafsız** ve uzman bir örgüttür. Tarafsız olması itibariyle de rejim veya sistem değişikliklerine karışmamalıdır; tarafsızlığı onun en büyük güvencesidir. Wilson bu görüşün en önemli temsilcisi olarak kabul edilebilir. İkinci görüş ise bürokrasinin toplumu ilgilendiren her konuya müdahale etmesi ve tüm toplumsal ve **normatif** değerlerle ilgilenmesi gerektiğini ileri sürer. Tarafsız uzmanlık bir yanılısamadır, ve bürokratlar her türlü siyasa ve programla, aynı zamanda kişisel, partizan, ekonomik veya sınıfsal politikayla ilgilenmelidir. Waldo ve Dahl bu görüşün en önemli temsilcileri sayılırlar (Farazmand, 2010b:251). Aşağıda bu görüşler ayrı ayrı ele alınmaktadır.

1.1 “Tarafsız” Bürokrasi Görüşü

Bürokratlar yaptıkları ve yapmaları gereken işler hakkında seçilmişlerden daha fazla bilgiye sahip olduklarından, kamu yararına aykırı siyasa ve düzenlemeleri uygulayacak kapasiteye sahiptirler. Bu endişeler Amerikan literatüründe “Kongrenin Feragati” hipotezinin geliştirilmesine yol açmıştır: buna göre Amerikan yasama organı, kamu siyalarını üzerindeki yetkilerini atanmış bürokratlara devretmiştir (Tierean ve Bratucu, 2009:246). Niskanen (1971), rasyonel bürokratların her yerde ve her zaman bütçelerini artırmaya çalıştıklarından, dolayısıyla devletin büyümesine neden olduklarından şikâyet etmiştir. Lowi (1979) de özellikle ABD’de yasama organının bürokratik kurumlar üzerinde etkin bir kontrol uygulamadığını ileri sürmüştür. Ona göre siyasa çıkar grupları, atanmış bürokratlar ve Kongre alt komitelerinden oluşan bir “demir üçgen” tarafından üretilmektedir. Lowi, hükümetlerin bürokrasi üzerinde denetim kuramadığından yakınmıştır.

On dokuzuncu yüzyılın sonunda kır toplumundan kent toplumuna geçmekte ve bir bilim ve teknoloji çağına girmekte olan ABD’de demokrasinin anlamıyla ilgili yeni bir felsefe gelişmekteydi. “İdarenin İncelenmesi” başlıklı makalesinde (1887) Wilson siyaset-yönetim ayrılığının gerekliliğini ortaya koymuştur. Wilson ve onun gibi düşünen “reformcular”, Amerikan yönetiminde yozlaşma ve verimsizlik gibi sorunlar olduğunu kabul etmişlerdi; eğer bunun sebebi yönetim felsefesi, yani “demokrasi” değilse o zaman sebep bu felsefenin yorumlanması ve kurumsallaşmasında aranmalıydı. Daha önceki demokrasi anlayışı, hükümet gücü ve işlevlerinin insanlar arasında paylaştırılması gerektiğini savunuyordu; ancak reformculara göre güç çok fazla bölündükçe belirsizleşiyor ve sorumluluk duygusu kayboluyordu. O halde idare üzerinde seçmenlerin yetkisinin olmaması tercih edilebilirdi.¹

¹ Waldo’ya göre Amerikan anayasal sisteminin ve demokrasisinin en önemli unsuru olan güçler ayrılığı, idarenin siyasetten ayrılmasını zorlaştırıyordu, çünkü Kongre idari kurumların kuruluşu, örgütlenmesi, yetkileri, süreçleri,

Siyaset ve idare ayrımı, siyasetçileri, başka türlü sahip olamayacakları bir serbestliğe de kavuşturmuştur. Özünde, bu iki tür kurumsal tercih arasındaki ayrım, modern yönetimin zor kararlarının pek çoğunun, bir sonraki seçimde halkın karşısına çıkmayacak olan bireyler tarafından verilmesini sağlar. Dolayısıyla, politikanın, halk karşısında hesap vermesi gerekmeyen bir “siyaset-dışı” kurum tarafından ilan edilecek bir önemli kararı şekillendirmesini, veya en azından etkilemesini sağlar. Ayrıca, siyasi ve teknik karar vermenin kamusal yaşamda birbirinden ayrılabilmesi şeklindeki kavramsallaştırma, siyasi reformcuların önemli kamusal kararları “siyaset” alanından mümkün olduğunca uzaklaştırmasını sağlamıştır. Bu durumun sonucu olarak, pek çok önemli yönetsel işlev, partizan siyasi kontrolden bağımsız kurumlara, bürokrasilere ve teknokratik seçkinlere transfer edilmektedir (Peters, 2001, s.182-183).

Bu düşünce çizgisi izlendiğinde, idarenin, siyasi partilerin faaliyetleri ve siyasa formülasyonu anlamında siyasetten ayrılabilmesi (ve ayrılması gerektiği) sonucuna ulaşıyordu. Reformcular, demokrasiye bağlılıklarına vurgu yapmakla beraber, demokrasinin insanların yönetilmesi ve refahın üretilmesi süreçlerinde zararlı ve yıkıcı etkileri olduğunu savunmanın bir çelişki olmadığını düşünüyorlardı; Waldo'nun ifade ettiği gibi, verimlilik adına “iş saatlerindeki otokrazi, iş saatleri dışındaki demokrasi için ödenmesi gereken bir bedel” olarak görülmekteydi. Bu görüşün taraftarlarına göre demokrasi idealinin kamu yönetiminde gerçekliği yoktur (Waldo, 1952:86-87). Batı literatüründe 1940'lara kadar siyaset ve yönetim arasında (bir zıtlama olmasa da) bir ayrım (*distinction*) olduğu savunulmuştur. Bunun gerekçesi yönetimi partizanlıktan uzak tutabilme düşüncesidir.

1.2 “Normatif” Bürokrasi Görüşü

Bürokrasi ile demokrasi arasındaki ilişkiye yoğunlaşan çağdaş akademik tartışmalar II. Dünya Savaşı'ndan sonra sayıca artmıştır. Daha güçlü bir demokrasi ile demokratik süreçler ve seçilmişlerce kontrol edilen zayıf bir bürokrasi isteyenler, hükümet fonksiyonlarını Weberyen anlamda profesyonel ve liyakate dayalı bir bürokrasi içinde icra eden atanmışlara her zaman eleştirel ve şüpheyli yaklaşmışlardır. İçinde bulunduğumuz dönemde devletin zayıflamasını, özelleştirmeleri ve kamu sektörü fonksiyonlarının dışarıya yaptırılmasını bu çekişmenin vardıği bir nokta olarak okumak da mümkündür.²

Levitan, demokrasi ruhu ve ideolojisinin, idare mekanizmasının her kademesine nüfuz etmesi gerektiğini belirtmiştir. İdare örgütlenmesinin ve tekniklerinin esasları, değerler açısından tarafsız olamaz. Ona göre demokratik hükümet, idarede de demokrasi anlamına gelir (Levitan, 1946). İdare

bütçeleri, kadroları ve yerleri üzerinde çok kapsamlı anayasal yetkiye sahipti (Rosenbloom ve McCurdy, 2007:3).

² Bu tartışmanın taraflarından biri de kamu tercihi teorisyenleridir. Bürokrasi, büyük devlet ve demokratik siyasa yapımına bürokrasinin müdahalelerinin demokrasiyi tehdit ettiğini savunan kamu tercihi teorisyenleri, yeni muhafazakar düşüncenin de savunduğu özelleştirme, devletin küçülmesi, ve hükümet fonksiyonlarına piyasa yaklaşımlarının hakim olması gibi birtakım tedbirlerin önemine vurgu yaparlar. Buna karşın, piyasanın çıkarlarının korunması ve şirketlerin hedeflerinin teşvik edilmesi için bürokrasiye ihtiyaç olduğunu da reddetmezler.

mekanizmasında demokrasi ruhu ve ideolojisinin yerleşmesi çok önemlidir. Demokratik bir idare mekanizmasının uygulamaması durumunda hükümetin ilkelerinin demokratik olmasının bir anlamı yoktur. Yasamanın yapacağı yanlışlar, idarenin düşünceli ve insanca davranması sayesinde düzeltilebilir, ancak idarenin keyfi uygulamalarına karşı bir koruma mekanizması yoktur; bunu önlemenin tek yolu idarede demokratik bir bilinç geliştirmektir (Levitan, 1943:352-5).

Levitan (1943:353) ayrıca idarenin siyasetten ayrı bir disiplin olmakla beraber ondan tamamen yalıtılmış olmadığını, genellikle siyasa kararlarının uygulamaya koymak ve devletin amaçlarının gerçekleştirilmesi için bir gereç olduğunu savunmuştur. Ancak diğer taraftan, idareyi, her türlü siyasa kararının uygulamaya konması ve devletin tüm amaçlarının gerçekleştirilmesi için kullanılacak bir araç olarak görmenin tehlikesine işaret etmiştir.³

Kingsley'e göre de (1944:88) idare ve siyaset birbirinden ayrı olamaz; idare bilimi, hizmet edilen amaçlardan bağımsız olarak düşünülemez; bu amaçların en önemlisi ise halkın iradesinin gerçekleştirilmesidir. İdare etmek kendi başına bir amaç değildir; ayrıca verimlilik ve ekonomi de diğer tüm amaçlardan, örneğin demokrasinin gerçekleştirilmesinden, daha öncelikli değildir. Belki biraz verimsizlik, demokrasi için ödenen küçük bir bedeldir. Bu görüş, “iş saatlerindeki otokrasinin iş saatleri dışındaki demokrasi için ödenmesi gereken bir bedel olduğu” görüşüyle açık bir tezat oluşturmaktadır.

Levitan ve Kingsley'in düşüncelerinin doğru kabul edilmesi durumunda seçilmişlerin kendi düşüncelerine uygun, aldıkları kararları uygulayacak kişilerle beraber çalışmak istemelerinin normal karşılanması gerekir. Eğer bir demokraside yaşadığımızı inanıyorsak, o zaman “atanmış bürokratların, seçilmiş kamu görevlilerinin isteklerinin aksine bir harekette bulunamayacakları” varsayımı doğru olmalıdır (Tierean ve Bratucu, 2009:246-7). Öyleyse bürokrasinin politize olması nasıl önlenecektir? Bu, önemli bir sorudur.

Goodnow'a göre ise siyaset devletin politika ve amaçlarının belirlenmesiyle, yönetim ise bu politika ve amaçların yerine getirilmesinde gerekli olan eylemlerin yürütülmesiyle ilişkilidir. Bu iki işlev arasında mutlak bir uyum sağlanmalıdır; siyaset idareyi denetlemeli, ancak bu denetim sınırlı olmalıdır. Wilson ile aynı çizgideki görüşlerine göre siyaset-yönetim ayrımına temelinde yasama organı, yargının yorumlarını da göz önünde bulundurarak, devletin amaçlarını belirlemek ve gerekli politikaları oluşturmaktan sorumludur; yürütme ise bu politikaların tarafsız ve politik olmayan bir biçimde uygulanmasıyla yükümlüdür. Ayrıca Goodnow devletin, temel ideolojisinin yanı sıra idari sisteminden de etkilendiğini savunur. Bu bağlamda “hükümet sistemi” terimi hem ilkeleri hem de idari sistemi ifade eder (Levitan, 1943:355).

Willoughby modern demokrasilerde beş “erk” olduğunu belirtmiştir. Bunlar yürütme, yasama, yargı, idare ve seçme-seçilmedir. Böylece idare,

³ Levitan'ın bu endişesini 1940'lı yıllarda Hitler iktidarının Almanya'da bürokrasiyi kullanarak gerçekleştirdiği uygulamalar ışığında okumak gerekir.

yürütmeden ayrı ele alınmış olmaktadır. Ona göre yürütme işlevi, doğası gereği siyasal olmak zorundadır; kamu siyasaları ile ilgili kararları vermek ve bunların uygun bir biçimde uygulanıp uygulanmadığını denetlemekle yükümlüdür. İdare (kamu yönetimi) ise siyasal süreçlerle ilgili değildir; kararların alınmasına doğrudan katılmaz, fakat kararların alınması sürecinde karar alıcı organları (yürütmeyi) doğru bilgilendirmekten sorumludur. Bunun dışında yalnızca kendisine yürütmenin verdiği talimatları yerine getirmekle görevlidir. Willoughby, idarenin teknik yönüne vurgu yapmış ve idari teknikler, süreçler ve prosedürlerin modern devlette idarenin gelişmesine büyük katkı yaptığını ileri sürmüştür (Levitan, 1943:353).

Peters (2010) ise bürokrasi ile demokrasi arasındaki ilişkiyi “paradoksal” olarak nitelendirmektedir. Ona göre, etkin bir demokrasi öncelikli olarak etkin ve iyi işleyen bir bürokrasiye ihtiyaç duyar. Bürokrasi öncelikle, Weberyen ifadesiyle “yasallık ve ussallık” temelinde, devletin keyfi ve değişken kararlar almasını önlemek için geliştirilmiş bir mekanizmadır. Bürokrasinin pejoratif tasvirlerinde sıkça rastlanan “katılık” stereotipi, aslında eşitliğe vurgu yapan ve tüm vatandaşların kanun önünde aynı muameleyi görmesini sağlamaya çalışan, iyi işleyen bir bürokrasinin sonucu olabilir. Demokratik bir toplumun üyeleri, alınan ve uygulanan kararların gerekçelerini öğrenebilmelidir. Bu hesap verme mekanizmaları bazen fazla zaman ve kaynak harcanmasına neden olabilir, ve piyasa oyuncularını bunu bir verimsizlik kaynağı olarak görürler.⁴

1.3 Habermas ve Weber

Devlet ve demokrasi sorunsalı hakkında **Habermas** “sivil toplumun yeniden feodalleşmesi”ni incelerken gerek siyasal nitelikli gerekse diğer otoritenin bürokratikleşmesini ele almaktadır. Bu bağlamda yeniden siyasallaşmış alan, devlet ile toplum arasındaki ayrımı aşındırmaktadır; oysaki bu ayrım, burjuva kamusal alanının zorunlu bir koşuludur. Ayrıca Habermas, bu kamusal alanın devletin siyasal iktidarından farklı olduğunu savunur; ona göre devletin iktidar alanı piyasanın özel alanından da ayrıdır ve kendine özgü sınırları olan bir alandır. Dolayısıyla Habermas’a göre bürokrasinin uzmanlık alanıyla toplumun kamusal faaliyetlerinin (bu arada demokratik politikaların, kimlik politikalarının, yeniden dağıtıcı iktisadi politikaların vs.) birbirinden ayrı olması söz konusudur.

⁴ Rasyonel tercih teorisi, etkinlik ve hesap verebilirlik arasında doğal bir çatışma olduğunu varsaymaktadır. 1930’lardan bu yana geniş karar verme yetkisinin profesyonel kamu çalışanlarına devredilmesi bir sorun olarak görülmektedir. Bu yetki devri, modern demokrasilerin gerektirdiği hesap verebilirlik ilkeleriyle çelişmektedir. Bu sorun Weberyen kamu yönetimi döneminde olduğu gibi, yeni kamu yönetimi anlayışı döneminde de kendini hissettirmektedir. Kamu yönetimi reformu kamu yöneticilerine yetki devrini büyük ölçüde artırmaktadır, fakat kamu politikalarının oluşturulması süreçlerine halkın katılımı artıyorsa bu demokrasi için bir tehdit anlamına gelmeyebilir – rasyonel seçim teorisini savunanlar bu noktayı bazen gözden kaçırmaktadırlar (Bresser-Preira, 2004:256). Ne yazık ki pek çok araştırmacının tespiti tam tersi yöndedir; siyasi katılım artmak yerine azalmaktadır. Pek çok demokratik sistemde seçimlere katılım oranı ve siyasi parti üyeliği düşmektedir; bu durum genellikle yüksek katılım oranlarına sahip Kuzey ülkeleri için bile geçerlidir (Wattenberg ve Dalton, 2002; Peters, 2010:212, Pharr ve Putnam, 2000). Siyasi partilerin halk nezdinde aşınan desteklerini artırabilmek için başvurdukları yöntemlerden biri de aşağıda ele alınacak olan bürokrasinin politizasyonudur; bu şekilde kamu görevine getirdikleri kişiler ve onların ailelerinin desteğini alarak bu ilgi kaybını kısmen de olsa telafi edebilirler. Vatandaş katılımının artırılması, topluluk-tabanlı idari pratiklerin geliştirilmesi, ve “temsili bürokrasi” gibi bazı başka yöntemler aracılığıyla bürokrasi demokratikleştirilebilir.

Bununla beraber Habermas, zamanla devlet inşası süreci içinde teknokrasinin tüm alanlara nüfuz etmiş olmasını da eleştirmektedir; bu bağlamda örneğin siyaset ayrı bir bilim olarak algılanmaya ve toplumun yeteneklerinin ötesinde bir olgu olarak kabul edilmeye başlanmıştır (Habermas, 2002).

Weber (1978:226) bürokrasilerin her yerde gelişen kitle demokrasilerinin habercisi olduğunu ve bürokrasi geliştikçe demokrasinin de gelişticeğini belirtmektedir. Weber ayrıca modern devlet idaresinin her yerde bürokratlaşması gerektiğini gözlemlemiştir. Ona göre hem kapitalist hem de sosyalist devletler ve idari sistemleri bürokratikleşme ve profesyonelleşme aşamalarından geçmiştir. Kamu yönetiminin profesyonelleşmesi, liyakat sistemi, görevde uzmanlaşma, kontrol ve denge sistemleri, ve ulaşılan verimlilik, ekonomi ve etkinlik düzeyi gibi hususlara bağlılık ile karakterize olmaktadır. Ayrıca siyasi veya diğer kriterler yerine profesyonel standartlar, değerler, kriterler, etik gibi hususlara bağlılık ile temsil edilir. Dolayısıyla, kamu yönetiminin ve idari devletin profesyonelleşmesi, iki birbirine zıt perspektifi ortaya koyar: profesyonelleşme görev performansı, verimlilik, etkililik, objektiflik, dürüstlük, kimlik ve bütünlük gibi hususlara işaret eder. Ayrıca siyasi yozlaşma ve kamu hizmetindeki diğer standart altı davranışlara karşı da güvence görevi üstlenir. Düzeltici tedbir olarak değeri kabul edilmiş bir gerçektir, ancak bir tarafta profesyonel kamu hizmeti değerleri ile diğer tarafta yanıt verebilirlik, sorumluluk, ve vatandaşa hesap verebilirlik gibi siyasi değerler arasındaki çatışma, profesyonel kariyer bürokratları ile (seçilmiş ya da atanmış) siyasetçiler arasında her zaman gerginlik nedeni olagelmıştır (Farazmand, 2009:309).

2. Waldo Yaklaşımı

Yukarıda sözü edilen çalışmalarla beraber siyaset-yönetim ayrılığının terk edilmeye başlanması ve demokrasi ile verimliliği uzlaştırmak için çeşitli modellerin geliştirilmesi, bürokrasinin demokratikleşmesi için önemli bir adım olmuştur. Henüz 1930'lu yıllarda siyaset ve idarenin bir bütün olduğunu ileri süren çalışmalar yapılmıştı. Örneğin Herring 1936'da kamu yönetiminin siyaset ve partizanlıktan ayrı olamayacağını savunmuştu. Ancak bu çalışmaların özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra ve 1940'ların ikinci yarısında yoğunluk kazandığı, 1950'lere gelindiğinde artık klasik-ortodoks yaklaşımın etkisini ciddi şekilde kaybettiği iddia edilebilir. Bu değişimin bir başka önemli sebebi de "refah devleti" uygulamalarının yaygınlık kazanmasıdır. Keynesçi ekonomi politikaları doğrultusunda devlet sadece düzenleyici değil, aynı zamanda mal ve hizmet üreticisi olarak da ekonomide aktif rol almaya başlamış, bunun sonucunda sadece siyasetçilerin değil, bürokratların da kamu siyasalarının üretilmesi sürecinde doğrudan rol oynadığı düşüncesi güç kazanmıştır. Bu durumda da bürokrasinin etkin şekilde siyasi kontrole tabi olması gerektiği ileri sürülmeye başlanmıştır. Dolayısıyla siyaset ve idare bir bütün olarak ele alınmıştır. En azından 1970'li yıllarda yaşanan ekonomik krizlere ve yeni kamu işletmeciliği görüşünün ağırlık kazanmasına kadar bu yaklaşım egemenliğini korumuştur.

Dwight Waldo, “The Administrative State (İdari Devlet)” başlığını taşıyan 1948 tarihli eseri başta olmak üzere birçok çalışmasıyla, özellikle Amerikan kamu yönetimi alanına önemli katkılar yapmıştır. Onun kamu yönetimine getirdiği eleştiriler kendisini kamu yönetiminin “demokratik kuramı”nı savunan bilim adamları arasına yerleştirmiştir. Waldo aynı zamanda ABD’nin ilk kamu yönetimi tarihçisi olarak da kabul edilmektedir. (Atalay, 2008:4,8). İdare-siyaset ilişkisi konusuna en fazla vurgu yapan araştırmacılardan biri olan Waldo, klasik düşüncenin toplum mefkûresinin fazlasıyla “bilimsel” olduğunu söyler. Klasik düşünürlerin “bilimsel metotların, kamusal problemlere teknik açıdan objektif çözümler getireceği” iddiası kamu kurumlarına objektif standartlara bağlı kamu görevlilerinin doldurulmasına yol açmıştır. Kitle demokrasisi, vatandaş katılımı yerine, idari uzmanlar ve temsilcilerin seçimi gibi araçlarla yönetilmeye çalışılmıştır. Bunun kaçınılmaz sonucu, yasamaya ağırlık veren Amerikan anayasasının ruhuna aykırı bir şekilde, çok güçlü ve merkezileşmiş bir yürütme organı olmuştur (Rosenbloom ve McCurdy, 2007:6).

Waldo’ya göre hükümet işlevlerinin “siyaset” ve “yönetim” olarak ikiye ayrılması gerçekçi değildir. Demokrasinin ruhuna uygun olan, ayrılmış kuvvetler arasında rekabet değil, tam tersine işbirliği olmasıdır. Halkın seçtiği siyasetçilerin kaygılarını ve değerlerini, dolayısıyla seçmenlerin kaygı ve değerlerini paylaşmayan, apolitik ve tarafsız bir uzmanlar kadrosu yoluyla halkın taleplerinin karşılanması, demokrasinin ruhuna aykırıdır. Bu düşünce çizgisi kaçınılmaz olarak bürokratik seçkinciliğe varmaktadır. Aksine, demokrasi düşüncesi idare kurumlarına nüfuz etmeli, bu kurumlar toplumun sorunlarını çözerken ve siyasa kararları alırken yönetilenlerin rızasını göz önünde bulundurmalıdırlar (Krane ve Marshall, 2003:3).

Waldo “demokratik süreç ve değerler” ile “idari süreç ve değerler” arasındaki ilişkileri anlamaya çalışmıştır. Bu ikisi arasındaki karşıtlık, kamu yönetiminin en temel çatışma alanlarından birini teşkil eder. “Vazgeçilmez” olarak nitelediği demokrasi ile “kaçınılmaz” olarak nitelediği bürokrasi bir şekilde uzlaşmak zorundadır. Demokrasinin en anlamlı tanımlarından biri “özgürlük ve eşitlik rejimi” olmasıdır; öyleyse idari-yönetimsel alanda da özgürlük ve eşitlik olmalıdır. Batı demokrasinin gelişmesi sekülerleşme, uluslaşma ve sanayileşme süreçleriyle ilgilidir. Eğer modern hükümetin kalbi “idare” ise, 20. yüzyılda demokrasi teorisi idareyi de kapsamalıdır. Demokrasinin temelinde yer alan etik hususlardan biri de, Kantçı anlamda herkesi araç değil amaç olarak ele almaktır (Waldo, 1952:82).

Waldo’nun üzerinde durduğu en önemli kavramlardan biri “verimlilik”tir. Waldo reformcuların verimliliğin değerlere karşı nötr bir kavram olduğu, verimlilik ile demokrasinin uzlaşamayacağı, hatta birbirinin karşıtı olduğu savına şiddetle karşı çıkar. Değerlerden arınmış bir kavramın “idare” biliminin merkezine yerleştirilmesinin, nihilizme kadar giden bir yolu açacağını ileri sürer (1952:97). Ona göre verimlilik tek başına bir değer değildir; verimlilik veya verimsizlik amaçlara göre ölçülmelidir (Waldo, 1984:187-193). Bu bağlamda

eğer amaç idarenin demokratikleşmesi ise, salt finansal verilere dayalı bir verimlilik ölçümünün eksik olacağı açıktır.

Sonuç olarak Waldo, ilk olarak 1948 yılında yayınlanan “İdari Devlet” adlı çalışmasında, kamu yönetimi çalışmalarının en temel sorunsallarından birinin demokrasi ve verimlilik arasındaki çatışma olduğunu ileri sürmüştür. Bu çatışmanın çözümü yoktur, çünkü idareciler hem işlerini mümkün olduğunda etkin ve verimli bir şekilde yapmak, hem de bunu demokratik değerlere uyumlu bir şekilde gerçekleştirmek zorundadırlar. “En verimli” ve “en etkin” uygulama nosyonu, idarecilerin zaman içinde, örneğin deneme-yanılma yoluyla, en iyi yöntemi ortaya çıkarabileceklerini ifade eder; ancak vatandaşlar ve onların seçtiği temsilcilerin, hükümetin amaçları ve uygulaması gereken yöntemler konusunda çok nadiren hemfikir olurlar. Bundan dolayı, demokratik yönetim nosyonuna göre şu veya bu yöntemin en iyisi olduğu iddiası demokratik değildir ve gerçeklikte bir karşılığı yoktur.

3. Demokratik Kontrol

3.1 Demokratik Kontrolün Tanımları

Demokrasiler, halk kontrolü ilkesine dayanan hükümet sistemleridir. Çoğunluğun yönetimi ilkesinin birbirinden farklı düzeylerini uygularlar ve halkın öncelikli menfaatlerine saygı gösterirler; fakat teorik olarak verimlilik, etkinlik ve özel uzmanlık değerlerine çok fazla dikkat etmeleri gerekmez. Soyut anlamda demokrasi, halkın isteğine dayalı olan ve etkinlik ve verimlilikle bir ilişkisi bulunmayan bir yönetim şeklidir (Dahl, 1961).⁵

Gerçek dünyada ise modern demokrasilerin hepsinin etkin bürokrasilere sahip olduğu bilinmektedir. Suleiman (2003) etkin politikanın demokratik hükümet için meşruiyet kaynağı olduğunu ifade etmektedir. Diğer taraftan, demokrasinin büyük işlem maliyetlerini absorbe etmek için gereken verimliliği ancak bürokrasinin sağlayabileceği de savunulmaktadır (Meier ve O’Toole, 2006:1). O halde demokratik prosedürlere önem veren toplumların en önemli sorunlarından biri, kamu bürokrasilerinin, halk denetimine tabi olmayan ve halka karşı sorumluluk duymayan bir sisteme dönüşmeden etkin bir şekilde işlemelerinin sağlanmasıdır (Romzek ve Hendricks, 1982:75). Seçimle gelen yetkililerin teknik kararları verecek ne zamanları, ne de uzmanlığa dayalı nitelikleri vardır. Bu yetkililer, verimlilik elde etmek ve pek çok bürokratın sahip olduğu profesyonel yeterliklerden faydalanmak için bürokratlara yetki devrederler. Bu yetki devrinin sonucu, kimlere ödenek verileceği veya kimlerin düzenlemeye tabi tutulacağına karar veren yetkililerin, ödenek verdikleri veya

⁵ Gulick (1937:192-3) şöyle der: “Bizler sonunda, saf verimlilik anlayışını, siyasetin değerleri ve toplumsal düzen ışığında yumuşatmak zorundayız. Örneğin, vatandaş kurulları ve küçük yerel hükümetler gibi oldukça verimsiz düzenlemelerimiz var, fakat bunlar bir demokraside eğitsel gereçler olarak çok lüzumlu olabilirler.” Hyneman da demokratik bir toplumda sadece işleyiş verimliliğinden daha başka kriterler de olduğunu savunmuştur (Dahl, 1947:61). Örneğin, İkinci Dünya Savaşı sırasında Alman toplama kampları gerçekten verimli bir şekilde işletilmiştir; fakat kamu kurumlarının gözetmesi gereken verimlilik dışındaki değerler açısından aynı şeyi söylemek mümkün değildir (Denhardt&Denhardt, 2007:11).

düzenlemeye tabi tuttıkları vatandaşlar tarafından göreve getirilmemeleri ve görevden alınmamalarıdır. Bu bürokratlar genellikle rekabetçi sınavlara dayalı olarak işe alınan, diğer bürokratların yargılamalarına göre terfi ettirilen, ve ancak çok uç örneklerde işten atılan kişilerdir.

Gruber (1987:3) bu noktada şu soruları sormaktadır: O halde bunların çalışmalarını sıradan vatandaşlar nasıl denetleyecektir? Güçlü hükümet bürokrasilerinde idari kapasitenin bir ögesi olan karar verme yetkisinin gelişmesi, demokrasi ve demokratik (popüler) kontrol düşüncesiyle nasıl uzlaştırılabilir? Diğer taraftan, uzmanlık bilgisine ve geniş kapsamlı inisiyatif kullanma hakkına sahip bürokrasinin, kendi çıkarı yerine kamusal yararı gerçekleştirmek için çalışacağına garantisini var mıdır? Nitekim özel sektör nasıl kar elde etmeyi amaçlıyorsa, bürokratlar da güç elde etmeyi amaçlarlar. Özel sektörde belirsizlik ortamlarında daha fazla kar elde edilir; böyle ortamlarda doğru kararların verilmesini sağlayacak bilgi ve cesaret kara dönüştürülebilir. Aynı şekilde kamu sektöründe de bilgi, gücü getirir ve belirsizlikten beslenir. Kamu kurumları kamusal yararı amaç edindiklerinden, kar elde etmek meşru bir amaç olamaz; fakat bu, bürokratların rant elde etmedikleri anlamına gelmemektedir. Bürokratlar ellerindeki teknik üstünlük ve bilgi gücünü paraya çevirmeye çalışabilirler.

Robert Dahl (1947), kontrolü “bir veya birkaç aktörün tercihleri, istekleri ve niyetlerinin, bir veya birkaç aktörün uyma davranışını, ya da eylemde bulunma eğilimini meydana getirdiği, aktörler arasındaki bir ilişki” olarak tanımlamaktadır. Kontrol bir sebep-sonuç ilişkisidir: bir veya birkaç aktörün eylemleri, başka aktörlerin tercihlerinde meydana getirdiği değişiklikler bağlamında yorumlanmaktadır. Vatandaşın müdahalesi olmadan, bürokrasinin demokratik kontrolü söz konusu olamaz.

Bürokrasiye olan ihtiyaç, demokratik değerlerle nasıl uzlaştırılabilir? Buradaki zorluk, yirmi birinci yüzyıl kamusal yaşamının en önemli sorunlarından biri olmaya devam etmektedir. Siyasetçiler ve bürokratların siyasa yapımı sürecindeki rolünü eleştirenler, genellikle karar verme süreçlerinin bürokratlara değil, münhasıran siyasi seçilmişlere ait olması gerektiğini ileri sürerler. Mosher, Downs, Niskanen ve Wilson gibi akademisyenler bürokrasinin ve bürokratların demokrasiyi “boğduklarını” ifade ederler; onlara göre bürokratların rolleri azaltılmalı ve devlet küçültülmelidir. Vatandaşların çıkarlarının maksimize edilmesi ancak bu şekilde mümkün olabilir (Farazmand, 2010b:249).

3.2 Asil-Vekil Kuramı

Uluslararası literatürde *principal-agent* veya *agency* kuramı olarak ifade edilen asil-vekil kuramı, siyaset ve bürokrasi kurumları arasında açık etki-tepki ilişkileri olduğunu varsayan bir davranışsal perspektifi içermektedir. İlk olarak ekonomi alanında ortaya atılan bu kuramın, finans, muhasebe, hukuk gibi alanlarda da geçerliliği vardır; özünde alıcı ile satıcı arasındaki sözleşmeye dayanan ilişkileri incelemek için geliştirilmiştir. Başta Mitnick (1973) olmak üzere birçok siyaset bilimci bu kuramı siyaset-bürokrasi alanına uyarlamaya çalışmıştır. Bu bağlam içinde alıcı taraf yasama organı üyeleri ve çıkar grupları, satıcı taraf ise bürokratlar/kamu görevlileri olarak kavramlaştırılmıştır. Siyaset ve

bürokrasi açısından bu modelin bazı temel varsayımları şunlardır: (i) seçilmiş liderler ve atanmış bürokratlar arasında **hiyerarşik** bir ilişki vardır. Bürokratik “vekiller”, demokratik ilkelere hizmet etmek durumundadırlar; (ii) zaman içinde siyasetçiler ve bürokratların çıkarları birbirinden ayrışabilir. Bürokrasiler, kurumsallaşma nedeniyle seçilmişlerden ayrı, hatta onlarla çelişen çıkarlar geliştirebilirler; (iii) seçilmişler sıklıkla siyasa uygulamalarında değişiklik yapmak isterler. Ancak bürokratların çıkarları farklı olduğu için, “dışarıdan” gelen talepleri göz ardı etmeye çalışırlar. Seçilmişler bu direnci aşmak için “meşruiyet”lerine dayanmalıdırlar (Wood ve Waterman, 1991:802).

Asil-vekil kuramı, asiller ile vekiller arasında zaman içinde gelişen dinamik bir etkileşim olduğunu ileri sürer. Bu süreç içinde bürokratların bilgi ve uzmanlık açısından üstün olacakları varsayılmaktadır. Örgütsel prosedürlere ve uygulayacakları siyasalara daha fazla hakimdirler. Siyasi kazanç elde etmek için siyasetçileri ve süreçleri manipüle edecek fırsatları ve sebepleri vardır. Bu bilgi asimetrisi, asil-vekil kuramının en fazla üzerinde durduğu konulardan biridir. Asil ile vekilin çıkarlarının ve hedeflerinin çatıştığı durumlarda (ki bu çok sık olur) vekil, bilgi avantajını kullanarak siyasi kontrolden kendisini koruyabilir. Asilin bu sorunu çözebilmesi ancak bürokrasiyle arasındaki teknik bilgi ve uzmanlık farkını kapatmasıyla mümkündür (Waterman ve Meier, 1998:176). Asiller arasında çıkar gruplarının da olduğunu hatırlarsak, bu bilgi asimetrisinin çözülebileceği ortaya çıkar: çıkar grupları spesifik siyasa alanlarıyla yoğun şekilde ilgilenen, dolayısıyla yeterli bilgi sahibi olan sivil toplum örgütleridir. Bu bilgi kaynağı, onların taleplerini temsil eden yasama üyelerinin kullanımına açıktır.

Asil-vekil kuramına yönelik eleştirilerden biri, asiller ve vekilleri tek tip taraflar olarak ele almasıdır. Böyle bir yaklaşım, asiller ile vekiller arasındaki ilişkinin dinamik yönünü gözden kaçırmaktadır. Oysaki yasama organı, yürütme organı, bakanlıklar gibi birçok birbirinden farklı “asil” vardır. Bunlar arasında rekabet olduğu ve hedefler ve amaçlar üzerinde uzlaşmanın bulunmadığı durumlara sık rastlanmaktadır. Böylesi bir durum, asiller ve vekiller arasındaki ilişkiyi daha da karmaşık hale getirmektedir. Bu durumda bazı asillerin taleplerine yanıt verilirken bazılarının taleplerin “hasır altı” edilmesi söz konusu olacaktır; böyle bir sonuç demokratik kontrole ciddi zarar verir.

Buna ek olarak bürokrasin etkilendiği ve tepki verdiği çok çeşitli kaynaklar vardır. Siyasi liderler, bütçeler, yasama organının yapısı, örgütlenme, denetimin yoğunluğu ve direktifler gibi pek çok faktör bürokratik davranışı değiştirebilir. Bunların hepsinin de bürokraside potansiyel tepkiler uyaracağını söylemek mümkündür (Wood, 1989:974).

3.3 Temsili Bürokrasi Yaklaşımı

Weber (1947) bürokrasinin, ister seçilmiş bir başkan, isterse otokrat bir diktatör veya bir monark olsun, onu kontrol edenlerin elinde “mükemmel ve çok güçlü bir güç aracı” olduğunu ifade etmiştir; ayrıca bürokrasi, belirli bir sınıfın yönetimi veya egemenliği için de baskıcı bir araç olabilir. Roma İmparatorluğu ve Pers İmparatorluğu’nun son yıllarındaki durum buna örnek olarak verilebilir (Farazmand, 2010b:248). Bürokrasinin tek bir sınıfın egemenliğinde olmamasını

savunan ve her türlü bürokratik seçkinliğe karşı çıkan “temsili bürokrasi” yaklaşımı ilk olarak 1944 yılında Donald Kingsley tarafından İngiltere için ortaya atılmış ve özellikle Anglo-Sakson ülkelerde siyaset bilimcilerin dikkatini çekmiştir. Ardından Levitan (1946), kamu görevlilerinin davranışlarının iç kontrolü ve bürokratların demokratik değerlerle güdülenmeleri ihtiyacına vurgu yaparak temsili bürokrasi kavramını ABD’deki bürokratik sisteme bir alternatif olarak önermiştir. Bu kavram, bir toplumdaki her ekonomik sınıfın, bölgenin, dinin veya etnik kökenin, bürokraside sayılarıyla doğru orantılı bir şekilde temsil edilmesi gerektiğini ileri sürer. Eğer bu gerçekleşirse bürokrasinin elindeki yetkiler toplumdaki hiçbir birey için endişe kaynağı olmayacaktır (Subramaniam, 1967:1010). Temsili bürokrasi yaklaşımları, bürokratların kendi sınıfsal, etnik veya dinsel tutumları ve önyargılarını buldukları göreve de taşıdıklarını varsayar; bu yüzden tüm gruplar bürokraside temsil edildiği takdirde bunların farklı ihtiyaç ve çıkarları gereken ilgiyi görebilir. Tüm grupların bürokraside orantılı şekilde temsil edilmesi, bunların farklı değerleri ve çıkarlarının da rahatça ifade edilebilmesi ve alınan kararlarda ve formülize edilen siyasalarda göz önünde bulundurulmasını sağlar. Bu şekilde bürokrasinin uygulamaları, verilen kararlara ilgili herkes katılmış gibi bir meşruiyet kazanır.

Temsili demokrasi yaklaşımı, bütçe kısıntısı, denetim, kanunlar gibi klasik yöntemlerin güçlü bir bürokrasiyi kontrol etmede yeterli olmadığını savunur. Bunun en önemli sebebi bu yöntemlere sık başvurulmamasıdır. Bu durumda yasal yöntemler yerine “içsel-psikolojik” yöntemlere başvurmak gereklidir; eğer bürokrasi toplumu bir bütün olarak temsil ederse, bürokrasinin eylemleri ve kararları uygulama biçimleri toplumun genelinin çıkarlarına uygun olacaktır. Esasen bürokratların toplumun genelinden daha fazla bilgi ve uzmanlığa sahip olmaları, uygulamaların daha da rasyonel olmasına yarayacaktır (Meier, 1975:528).

Temsili bürokrasinin üç boyutundan bahsetmek mümkündür (Farazmand, 2010b:256). Sosyal temsil, bürokratik örgütlenmede sosyal gruplar ve cinsiyetlerin dahil edilmesini içerir; siyasi temsil, azınlıklar ve kadınlar gibi spesifik grupların dahil edilmesi ve bunlara hizmet götürülmesine dönük spesifik politikaların izlenmesi ve uygulanmasını içerir, dolayısıyla çok kültürlülük, çoğulculuk, çeşitlilik, farklılıkların tanınması, kimlik politikaları gibi post-modern kavramları göz önünde bulundurur; tutumlar açısından temsil ise ayrımcılık yapılmaması, eşit işe eşit ücret verilmesi, ve eşitlik ve adalet kültürünün inşa edilmesi gibi değerlerin içselleştirilmesine odaklanır. Dolayısıyla kamu bürokrasisinin daha temsili hale getirerek güçlendirilmesi, demokrasiye ve demokratik politikalara uygun bir çözüm gibi görünmektedir.

Ancak burada ortaya bir sorun çıkmaktadır: klasik bürokrasinin en temel ilkelerinden biri, kamu görevlilerinin liyakate dayalı olarak kamu hizmetine girmeleridir. Bürokraside temsil ilkesiyle liyakat ilkesinin çatışması durumunda hangisi tercih edilecektir? Kamu hizmetinin daha temsili olması adına uzmanlık, bilgi ve profesyonellikten taviz mi verilecektir? Ayrıca eğer temsil edilen çeşitli grupların hepsinin çok farklı ve birbiriyle çatışan çıkarları varsa, ve bu grupların

bürokrasideki temsilcileri de temelde grup çıkarlarını gözetirlerse, bunun sonucunda ortaya çıkan bürokrasi bölünmüş, hatta etkinliğini kaybetmiş bir bürokrasi olmayacak mıdır? (Subramaniam, 1967:1014).

Temsili bürokrasiyle ilgili bir başka eleştiri ise bürokrasinin bir bütün olarak toplumun tamamını temsil edemeyeceğine vurgu yapmaktadır (Meier, 1975:529-30). Pratikte bürokrasi bir bütün halinde karar vermemektedir; kararları veren veya uygulayan yerler bireysel olarak kamu kurumları ve bürolardır. Bu durumda temsili demokrasi yaklaşımının varsayımlarının doğru olması için, her bir bakanlık, kamu kurumu veya büro, toplumu tam olarak halkı temsil eder nitelikte olmalıdır.

3.4 İdari Prosedürler

Bürokrasinin kontrolü için kullanılan bir başka gereç “idari prosedürler”dir. İdari prosedürler, “kamu idaresi, kamu kurumları ve kamu kuruluşları ile bunlar adına kamu hizmeti yapan özel hukuk kişilerinin, idari faaliyetin yapılmasında hukuki sonuç doğurmaya yönelik her türlü işlemlerinin tabi olacağı süreç” olarak tanımlanabilir (Özcan, 2006:78-9). İdari işlemlerin yapılmasında uygulanacak ilke ve usulleri içeren idari prosedürler aracılığıyla bürokrasinin siyasi kontrolünün geliştirilmesi mümkün olmaktadır. Bunun sebebi, iyi tanımlanmış prosedürlerin vekilleri (bürokratlar), asillerin (yasama üyeleri aracılığıyla seçmenler) tercih ettiği siyasaları uygulamaya yönlendirmesidir. Diğer taraftan idari prosedürler, idarenin faaliyetlerinde hukuka uygun hareket etmesini sağlamaktadır; ayrıca işlem yapma sürecinde ilgili kişi veya kişilere alınacak karara katılma hakkı tanınması suretiyle demokratikleşmeye de imkân vermektedir. İdari prosedürlerin bir başka faydası da vatandaş ile idare arasındaki sorunların yargıya başvurmadan çözülmesine yardımcı olmasıdır.

İdari prosedürler, önceden (*ex-ante*) ve sonradan (*ex-post*) olmak üzere iki türlü denetim öngörür.

- Önceden denetim: İlgili idari eylemde bulunulmadan önce yasamanın denetim kararları alması ve denetleme faaliyetlerinde bulunmasıdır. Bürokrasinin hesap verebilirliğini artırmaya dönük *ex-ante* tedbirler üç grupta ele alınabilir:
 - Belirli seçmenlere söz hakkı verilir. Yasalaşma sürecinde aktif olan çıkar grupları, ilgili kamu hizmetini sunan kurumun yapısında da temsil edilmelidir, böylece siyasa ilk baştaki amaca aykırı değişiklikler yapılması önlenmiş olur.
 - İdari prosedürler, bürokratların, seçmen tercihlerini kurum siyasalarına entegre etmeleri olasılığını artırır.
 - İdari prosedürler, zaman içinde hizmetten yararlanan seçmen gruplarının çıkarlarını korur; onların tercihleri değiştiğinde, bürokratik kararlar ve siyasa çıktıları da değişir (Balla, 1998:664).
- Sonradan denetim: halen yürürlükte olan veya bir süre yürürlükte kalmış olan siyasalar hakkında inceleme ve/veya soruşturma yapılmasıdır. Yeni

yasalar çıkarılması, kurumun bütçesini azaltılması gibi daha çok cezalandırmaya yönelik uygulamaları içerir.

Yasama ve yargı organlarının faaliyetlerinde uymaları gereken usulleri gösteren hukuki düzenlemeler vardır, ancak Türkiye’de idarenin faaliyetlerini hangi usul çerçevesinde yerine getireceğine dair genel bir idari usul kanununun hala kodifiye edilmemiş olması ciddi bir eksikliklerdir. Aralık 2010 itibariyle ilgili kanun çalışması henüz tasarı aşamasındaydı.⁶

3.5 Yeni Kamu Yönetiminde Demokratik Kontrol

Yeni kamu yönetimi, pek çok ülkede savunulduğu gibi, bürokrasideki yöneticileri işlerini yaparken “serbestleştirme”yi savunmakta, böylece onlar üzerindeki doğrudan idari kontrollerin bir kısmını azaltmayı, bunu da büyük ölçüde hizmetlerin üretilmesi ve sunulmasına daha fazla dikkat gösterilmesini teşvik etmek için piyasa güçlerini harekete geçirerek yapmayı amaçlamaktadır. Vatandaşa müşteri gibi davranmak, bu perspektifin önemli bir boyutunu teşkil eder. Ayrıca, yöneticilerin serbestleştirilmesi, normalde siyasi liderlerin verimlilik ve etkenliğe daha fazla özen göstermesi anlamına da gelmektedir.⁷

Bürokrasiyi azaltma çabaları sırasında siyasi liderler vatandaşları “kamu hizmetlerinin bireysel müşterileri ve kolektif tüketicileri” olarak yeniden tanımlamayı düşünmüşlerdir. Kamu hizmetlerinin bu şekilde piyasalaştırılmasının amacı, bireysel vatandaşların seçme şansını artırmak olmuştur. Bu yüzden pek çok alanda kamu hizmeti sağlayıcıları, hem kendi aralarında, hem de kendileri ile özel sektör arasında rekabete maruz kalmıştır. Her halükarda siyasi liderler kamu bürokrasileri ile, kamu çalışan sendikaları dâhil olmak üzere, çeşitli örgütlü çıkarlar arasındaki bağları kırmak istemişlerdir (Aucoin, 1996:646).

Yeni kamu yönetimi anlayışı, devlet hizmeti sunumu sürecine, bürokratik yapıları bypass eden alternatifler önermektedir. Alternatifler çoğunlukla piyasa tabanlı çözüm, hükümet girişimciliği, ve müşteri-odaklı yönetim gibi uygulamalardır. Yeni kamu yönetimi tabanlı uygulamalar devletin küçülmesini, dejenerasyonunu, yayılmasını, parçalanmasını ve yetkilendirilmesini içermektedir (Ott, Boonyarak, ve Dicke, 2001). Devlet çalışanları tarafından sunulan ve icra edilen hizmetler ve fonksiyonlar, özel ve kar amacı gütmeyen kuruluşlara dönüştürülmekte, bu ise genellikle piyasa benzeri sözleşmeye dayalı düzenlemelerle yapılmaktadır (Dudley, 1997).

Kamu programlarının ve kamu kurumlarının idari kapasitesinin geliştirilmesi gerektiği doğrudur, ancak yeni kamu yönetimi kapsamındaki idari kapasite geliştirme çabaları, demokratik kontrol, demokratik hesap verebilirlik değerleri, ve anayasal olarak kamu çıkarını korumakla görevli olan seçilmiş ve yargısal kurumların kamusal kontrolü gibi kavramlardan yalıtılmamalıdır. Svava (2001) seçilmiş yetkililer ve bürokratlar arasında, her birinin ayrı rollerinin olduğu fakat sağlıklı yönetişimi gerçekleştirmek ve kamusal çıkarı teşvik etmek

⁶ ABD’de İdari Prosedürler Yasası 1946 tarihinde kabul edilmiştir. Avusturya, İtalya, Almanya ve İspanya gibi ülkelerde de benzer yasalar mevcuttur.

⁷ Örneğin daha hızlı ve verimli sonuç almak adına, yasama erkinin kısmen hükümet ve bürokrasiye devredildiği kanun hükmünde kararname çıkarma uygulaması bu mülâhazaya dayanmaktadır.

için bir araya gelmelerinin gerektiği bir karşılıklı bağımlılık ilişkisini içeren tamamlayıcı bir model önermektedir. Meier de bürokrasinin seçilmişlerden oluşan kurumlardan gelen her türlü talebe yanıt vermesini istemek haksızlık ve mantıksızlık olduğunu ileri sürmüştür. Bu talepler tutarsız olabilir, veya siyasi açıdan meşru kanallardan gelmeyebilir. Bürokrasinin siyasi çatışmaları çözmesi isteniyorsa, daha fazla idari kapasiteye sahip olması sağlanmalıdır. ABD'deki yönetim sorununun çözümü daha fazla bürokrasi ve daha az demokrasidir. Bunun gerçekleşmesi için birkaç öneri geliştiren Meier'in ilginç tavsiyelerinden biri, kadrolara geçici olarak kurumun başına atanan kişiye değil, kurumun kendisine sadakat duyan kamu görevlilerinin atanmasıdır (Meier, 1997:196-7).

Daha yüksek idari kapasiteyi gerçekleştirmek için, daha etkin, verimli, kar ve müşteri odaklı, uzmanlığa dayalı, çabuk hareket edebilen, çabuk karar verilebilen, girdilerden çok çıktılara önem veren bir idareye ihtiyaç vardır; daha fazla demokratik kontrol ise seçilmişlere daha fazla hesap veren, halkı politika üretim sürecine daha fazla katan, belli **prosedürlere** göre davranan (öngörülebilir) ve daha saydam bir idare ortaya çıkaracaktır. Dolayısıyla, özellikle acil karar verilmesini, ekonomik davranmayı ve spesifik uzmanlık bilgisini gerektiren durumlarda demokratik kontrol düşüncesi ile yeni kamu yönetiminin talep ettiği “daha fazla idari kapasite” kavramları arasında çatışma kaçınılmaz hale gelmektedir.

“Özerk Kurum Modeli” ve Hesap Verebilirlik Sorunu

Yeni kamu işletmeciliği yaklaşımını çerçevesinde bürokrasinin zayıflıklarına ve verimsizliğine vurgu yapan argümanlar, kamu hizmetlerinin çeşitli biçimlerde kamu tüzel kişisi olmayan taraflara gördürülmesinin gerekçesi olarak kabul edilmiştir. Bu hizmetler kamu tüzel kişileri tarafından görülecekse bile, uluslararası literatürde “agency” veya “quasi-governmental organizations” (pejoratif çağrışımları olan “quango” kısaltması da kullanılmaktadır) olarak ifade edilen özerk veya yarı-özerk kurumlara devredilmesi, böylece hizmetlerin verimlilik ve saydamlığının artacağı savunulmaktadır. Kamu hizmetlerinin tek bir işlevi olan özerk kurumlar tarafından görülmesinin bir başka avantajı, bunların performans ve harcamalarının, çok daha kapsamlı ve birçok işlevi bir arada yürüten bakanlıklarla karşılaştırıldığında, daha kolay denetlenebilmesidir⁸ (Peters, 2010:214).

Özerk kurumlar, “bir veya birkaç kamusal siyasadan sorumlu olan, kamu finansmanını kullanan ancak merkezi hükümetten bağımsız, bir bakan ya da bakanlıkla hiyerarşik bağı bulunmayan örgütler” olarak tanımlanmaktadır (Bertelli, 2006:584). Özerk kurumlar “piyasa” ile “kamu hiyerarşisi” arasında “gri bölge” olarak tanımlanan alanda faaliyet gösterirler (Greve, 1999). Bu kurumların özerklikleri, yasama organının üyeleri için siyasa yapımına doğrudan müdahil olmamaları, ancak yine de siyasa hedeflerine ulaşabilecekleri bir ortamın bulunması anlamına gelmektedir.

⁸ Amerikan örneğinde Kongre üyeleri, daha verimli olması ve daha az zaman alması nedeniyle kamu kurumunun performansını doğrudan denetlemek yerine, performans değerlemesi için programın hedef kitlesi, lobyciler ve çıkar gruplarından gelen bilgileri kullanmayı tercih etmektedir (Wood ve Waterman, 1991:804).

İsveç gibi bazı ülkeler uzun zamandır kamu hizmetlerini özerk kuruluşlara gördürmektedir. İsveç'te ve diğer İskandinav ülkelerinde yaygın bir uygulama, özerk kuruluşların yönetim kurullarına “müşteri” grubundan vatandaşların alınması, hatta bazı durumlarda yönetim kurulunun çoğunluğunun vatandaşlardan oluşmasıdır. “Katılımcılık” ve “hesap verebilirlik” kavramlarını birleştiren ve “korporatizm” adı da verilen bu çıktı odaklı uygulama, başka ülkelerde çok yaygın değildir.

Yeni kamu işletmeciliği felsefesi, kamu hizmetlerinin bizzat devlet kurumları tarafından değil özel sektör tarafından sunulmasını savunduğuna göre, bürokrasi üzerinde bir demokratik kontrol mekanizması gibi işleyen “hesap verebilirlik” nasıl sağlanacaktır? Bazı yazarlara göre seçmenler, bakanlar, onlara bağlı kamu görevlileri ve sunulan hizmet arasında doğrudan bağlantı olduğu durumlarda, programlar hakkında hesap verebilirlik nispeten daha kolaydır (Day ve Klein, 1987). Günümüzde verilen hizmetlerden kimin sorumlu olduğunu tespit etmek giderek zorlaşmaktadır, ve vatandaşlar arasında devletin ne gibi hizmetlerden sorumlu olduğu konusunda ciddi bir belirsizlik hâkimdir. Vatandaşın hizmetten duyduğu memnuniyetsizliği ilgili kamu kurumuna ilettiği, ancak idare tarafından yüklenici firmaya yönlendirildiği örneklerin sayısı her geçen gün artmaktadır. Hizmetlerin doğrudan bakanlıklar tarafından verilmesi uygulamasının terk edilmesi, geleneksel hesap verebilirlik mekanizmalarını zayıflatmıştır. Gerek halkın, gerekse siyasetçilerin sunulan hizmetler üzerindeki kontrolü azalmış durumdadır. Buna karşın halkın gözünde siyasetçiler her zaman sorumluluk makamı olmaya devam etmektedir (Peters ve Pierre, 2004:9).

Yukarıda sayılan nedenlerden dolayı, kamusal hizmetleri sunan kuruluşları hesap verebilir kılmak için alternatif formatlar oluşturulmasına ihtiyaç vardır. Sıklıkla ortaya atılan bir öneri, özerk kurumların yönetim kurullarına siyasi atamaların yapılmasıdır. Bu sürecin sonunda hiyerarşik hesap verebilirlik ve denetim biçimleri yerini rekabetçi, karşılıklılık (iki veya daha fazla kurumun birbirini denetlemesi) esasına dayanan denetleme biçimlerine bırakmak durumundadır (Hood vd. 2004). Bu yeni biçimler, kaçınılmaz olarak denetim süreçlerine genel halkın yanı sıra, İsveç'teki “korporatizm” uygulamasında olduğu gibi, sunulan hizmetten etkilenen “müşteri” grubunun (*clients*) da katılmasını gerektirir (Peters, 2010:214). Ne var ki vatandaşların bireysel olarak bu mekanizmadan etkili şekilde faydalanabileceklerini düşünmek fazla iyimserlik olur; bunun için mobilize olan, örgütlü ve gelişmiş bir sivil topluma ihtiyaç olduğu açıktır. Toplumun segmentleri arasında kamu kurumlarına baskı kurabilme yeterliliği açısından mevcut olan eşitsizlik, denetim noktasında da kendini göstermektedir.

4. Bürokrasinin Politizasyonu

Hesap verebilirliğin sağlanması zorlaştıkça ve geleneksel denetim yolları kapandıkça, siyasi partiler ve hükümetler bürokrasiyi denetlemek için başka yollara başvurmaktadır. Kamu bürokrasisinin politizasyonu bunlardan biridir. Politizasyon, “kamu görevlilerinin seçimi, işte tutulması, terfisi, ödüllendirilmesi

ve disiplini gibi konularda liyakate dayalı kriterlerin yerini siyasi kriterlerin alması” olarak tanımlanmaktadır (Peters ve Pierre, 2004:2).

Bürokratların belirli bir siyasanın düzenlediği alanla ilgili değerler ve çıkarlara bağlılıkları, yürütme erkini kullananların kendi programlarını ve bakanlıklarını yönetirken ciddi zorluklarla karşılaşmalarına neden olabilmektedir. Siyasi liderlerde, dolayısıyla siyasi liderliğini önceliklerinde meydana gelen değişikliklere bürokrasinin direnç göstermesi de sık karşılaşılan bir durumdur. Zaman içinde kurumsal bir kültür oluşabilmekte ve bu kültürel değerler, siyasi liderlerin öncelikleriyle çelişebilmektedir. Bu, özellikle uzun süre muhalefette kaldıktan sonra iktidara gelen partilerin üstesinden gelmek zorunda kaldıkları bir sorundur. Direnç gösteren kamu görevlilerinin yeni ve siyasi liderliğin taleplerine yanıt verebilecek olanlarla değiştirilmesi, seçim sonuçları ile siyasalar arasındaki uyum düzeyini artıracaktır (Peters ve Pierre, 2004:4); bu da halkın iradesinin bürokrasiye daha fazla yansımaya anlamında bir demokratik kontrol mekanizması olarak değerlendirilebilir.

Levitan (1943), siyaset ve idare ayrımı ortadan kalkarsa, bürokrasinin demokratikleşeceğini ileri sürmektedir. Bu bağlamda tarafsızlık kavramı terk edilmelidir. Kamu görevlisi halka hizmet ettiğine göre halkın tercihlerini göz önünde bulundurmalıdır. Ona göre eğer amaçlar değişirse araçlar da değişmelidir: hizmet ettiği amaçlar açısından bürokrasi mekanizması sürekli olarak, özellikle de hükümet değişikliklerinde, gözden geçirilmelidir. Levitan’dan yaklaşık 70 yıl sonra bugün klasik “tarafsız yeterlilik” (*neutral competence*) kavramı, kamu hizmeti için en önemli kavram olma özelliğini kaybetmekte, yerini “yanıt veren yeterlilik” (*responsive competence*) almaktadır. Bu kavram, özellikle idari sistemde temel değişiklikleri uygulamaya koymak isteyen “asiller”in yaptıkları siyasi atamalara da temel teşkil etmektedir. Özünde devlet memurlarını siyasi baskılardan korumak amacıyla geliştirilen mekanizmalar daha sonra “bürokrasiyi ön plana çıkararak ve siyasi iktidarın memurlar üzerindeki gücünü azaltan önemli faktörler” haline gelmiştir (Eryılmaz, 1993:87). Brecht’in (1937) “bürokratik sabotaj” olarak tanımladığı bu durum, idaredeki rutinliğin ve kırtasiyeciliğin, siyasi liderlerin niyetlerini engellemesini içerir. Eğer mevcut kamu görevlilerinin siyasi baskılara yanıt vermesi sağlanamazsa, ve mevcut kamu personel rejiminin getirdiği sınırlılıklardan dolayı bu görevlilerin yenileriyle değiştirilmesi de mümkün değilse, o halde bu kadroların yanına, örneğin “danışman” gibi birtakım formüller üretilerek daha siyasi nitelikli kişilerin atanması (ve elbette yasal-hiyerarşik yetkilerle donatılması), istenen siyasi kontrolü sağlayabilir.

Bürokrasi üzerindeki siyasi kontrolün bir başka boyutu da özerk kuruluşlar üzerinden gerçekleşmektedir. Yeni kamu işletmeciliği anlayışı çerçevesinde yapılan idari reformlar sonucunda günümüze birçok kamu hizmetinin artık özerk veya yarı özerk kurumlar tarafından verildiği, yukarıda da değinilen bir gerçektir. Bu kurumların yönetim kurullarına, kamu personel rejiminin sınırlılıklarına tabi olmadan, siyasi içerikli atamalar yapılması mümkün olabilmektedir (Peters ve Pierre, 2004:6). Dolayısıyla geleneksel kamu hizmetleri

özerk kuruluşlara devredildikçe bunlar üzerinde daha etkin siyasi kontrol kurulması imkanı vardır.

Özellikle Amerikan siyasasında siyasi atamaların en iyi bürokratik kontrol mekanizması olduğunu savunan geniş bir literatür vardır; bunlar, bütçe kısıntıları, yasama faaliyetleri, yasama organından gönderilen sinyaller ve idarenin yeniden örgütlenmesi gibi “klasik” yöntemlere göre çok daha etkin kabul edilmektedir. Seçilmiş liderler, bürokratik davranışı sistematik yöntemlerle şekillendirebilirler (Wood ve Waterman, 1991:801). 1978 tarihli Kamu Hizmeti Reform Yasası’na göre devlet başkanı üst düzey kamu kurumu yöneticilerini kendi programına uygunluk esasına göre seçebilmektedir. Ayrıca bürokratik süreci basitleştirmek için işgücünde azaltma veya başka kurumlara transferler de yapabilmektedir. Böylece yürütmenin başının, bürokrasiyi kontrol etmek amacıyla siyasi atamalar yapması yasal zemine kavuşturulmuştur. Peters’e göre de Anglo-Amerikan demokrasilerinde norm olarak kabul edilen “siyasi olarak tarafsız” kamu görevlileri kavramı, sadece yüz yıllık bir geçmişe sahiptir, ve siyasi sadakat isteği çok daha eski ve muhtemelen çok daha güçlüdür (Peters, 2001:209). Yürütme organı, kendi politikalarını uygulayabilmek için buna uygun kamu görevlileriyle çalışmayı tercih eder. Atama ve görevden alma yetkileri, bürokrasi üzerinde bir siyasi kontrol mekanizması olarak kullanılır. Bu durumda sadakat ve ideolojinin, diğer özelliklerden daha önemli hale gelmesi kaçınılmaz olmaktadır.

Hemen tüm kamu personel rejimlerinde personelle ilgili konulara “kabul edilebilir” bir müdahale seviyesi vardır. Özellikle yürütme erkini kullananlar bu gibi yetkilere sürekli olarak başvurmaktadır. Günümüzde de kamu kurumlarında etkili görevlere yapılan siyasi atamaların sayısı artmakta ve kamu personel rejimlerinin getirdiği sınırlılıkları aşmak için “vekaleten atama” veya “sözleşmeli personel çalıştırma” gibi bazı uygulamalar giderek daha yaygın hale gelmektedir.⁹ Sonuç olarak günümüzdeki kamu işletmeciliği yaklaşımının kamu personel rejimlerini zayıflatmış olması, siyasi kontrol açısından bir avantaj olarak değerlendirilebilir.

Sonuç

Devletin üç erki olduğuna göre, halkın bunların hepsini fiilen kullanabilmesi gerekir. Ancak genellikle halk bunlardan sadece birini – yasama yetkisini ve o da dolaylı olarak – kullanabilmektedir.¹⁰ Bu durum demokrasinin ruhuna ne kadar uygundur?

⁹ Bu bağlamda 1990’lı yıllarda Başbakanlık bünyesinde yapılan bir çalışmada “mobil kadro” adı verilen, siyasal iktidarlara beraber yönetime gelecek ve iktidar değiştiğinde birlikte görevden ayrılacak olan özel bir kadro oluşturulması düşünülmüştü; bu kişilerin çalıştıkları süre içinde özlük haklarında herhangi bir kayıp olmayacaktı. Daha sonra bu çalışmayla ilgili bir gelişme olmamıştır.

¹⁰ Bu noktada örneğin Türkiye’de yargıçların kararlarının başında yer alan “Türk milleti adına” ibaresinin, halkın bu erki kullanabildiği anlamına geldiğini savunmak pek gerçekçi görünmemektedir. Yürütmeye ise halkın katılımı daha da sınırlıdır; esasen yürütmenin siyasa üretimi fonksiyonunu temsil eden hükümet çoğunlukla (her zaman değil - istisna olarak yasama organının üyesi olmayan “teknokrat” bakanların da hükümette yer aldığı örnekler vardır) seçmenlerin tercihlerini yansıtmaktadır; ancak yürütme erki sadece hükümet tarafından değil idare tarafından da kullanılmaktadır. Nitekim Türkiye’de 1982 anayasasına göre (123-137. maddeler) idare, yürütmenin bir parçasıdır.

Farazmand (2010b:256), “bürokrasinin ortadan kaldırılması kaos ve düzensizlik anlamına gelir; demokrasinin ortadan kaldırılması ise bürokratik memurlar sınıfının yönetimini getirir” demektedir. Her ikisi de ortadan kaldırılamayacağına göre bu ikisi arasında bir denge kurulmak zorundadır. Her ikisi de temel insan hak ve özgürlüklerinin korunduğu ve vatandaşların kaliteli kamu hizmeti aldıkları bir toplum için şarttır. Demokrasi teorisi açısından bakıldığında seçilmişler üzerindeki bürokratik-idari vesayetinin yok edilmesi, hiç olmazsa zayıflatılması, ve bürokrasinin seçilmişlerce denetlenmesi yollarının geliştirilerek daha etkin hale getirilmesi gerekmektedir. Eğer seçilmişler kamu kurumlarında olup bitenleri kontrol edemiyorlarsa, orada gerçek bir demokrasinin varlığından söz edilemez. Bunun etkili yollarından biri olarak önerilen bürokrasinin politizasyonunun, yani siyasi kriterlerin ağırlık kazanmasının, bu defa bürokrasinin halkın gözünde meşruiyetini yitirmesine neden olacağına dair eleştiriler yapılmaktadır; bu eleştirilere, siyasi kontrolü gerçekleştiren organların seçimle geldiği ve halkın iradesini temsil ettiği hususuna işaret ederek yanıt verilmektedir.

O halde, bürokrasinin iktidarın her türlü talebine yanıt vermesinin demokratik ilkeler açısından olumlu bir durum olduğunu kabul etmek gerekir. Bürokrasinin kendi kurumsal kültürünün olması, seçilmişlerin isteklerine direnebilmesi, demokrasi açısından bir eksikliklerdir. Diğer taraftan, demokratik süreçlerle iktidara gelen bir parti, bürokrasiden insan hak ve özgürlüklerini ihlal eden taleplerde bulunabilir. Bu durumda, demokrasi teorisine göre, kamu görevlileri, siyasi iktidarın taleplerini yerine getirmek zorunda olacak mıdır? Bu soruya Levitan’ın (1943) verdiği yanıt basittir: demokrasi ruhu ve ideolojisi, idare mekanizmasının her kademesine nüfuz etmelidir. İdare örgütlenmesinin teknikleri, değerler açısından tarafsız olmamalıdır.

Diğer taraftan, bir ülkedeki kamu görevlileri seçimi kaybeden partilere oy vermiş seçmenlere de hizmet sunduğuna göre, kamu görevlilerinin “tarafsız olmaları gerektiği” düşüncesinde doğruluk payı yok mudur? Bu da üzerinde düşünülmesi gereken bir konudur. Diğer bir konu ise, bu noktada kamu hizmeti verdiği ve tarafsız olduğu kabul edilen kamu görevlilerinin tasarruflarının hangi hukuki rejime tabi olacağıyla ilgilidir. Eğer ilgili kamu görevlisinin hükümetteki siyasi partinin bir ajanı olmasını öngören bir usul getirilirse, bu kişinin tasarruflarının idare hukuku kapsamında değerlendirilmesi nasıl mümkün olacaktır? Cevaben, idare hukuku sadece idarenin kamu yararı gözeterek yaptığı işlemlerin tabi olduğu hukuki rejim olduğuna göre burada bir sorun olmaması lazımdır; siyasi içerikli bir atama yapılmış olsa da sonuçta söz konusu bürokrat kamu hizmeti vermektedir. Nitekim bugünkü sistemde bakanlar siyasi nitelikte atamalarla göreve gelmektedir ve yaptıkları birçok işlem idare hukukuna tabi olmaktadır.

KAYNAKÇA

- ATALAY, Mehmet (2008), *Kamu Yönetimi Disiplininde Waldo Düşüncesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- AUCOIN, Peter (1996), “Political Science and Democratic Governance”, *Canadian Journal of Political Science / Revue canadienne de science politique*, Vol. 29, No. 4 (December), ss. 643-660.
- BALLA, Steven J. (1998), “Administrative Procedures and Political Control of the Bureaucracy”, *American Political Science Review*, 92:3, September, ss. 663-673.
- BERTELI, Anthony (2006), The Role of Political Ideology in the Structural Design of New Governance Agencies, *Public Administration Review*; Jul/Aug; 66: 4; Research Library, ss. 583-595.
- BRECHT, Arnold (1937), “Bureaucratic Sabotage”, *Annals of the American Academy of Political and Social Science* Cilt 189, Improved Personnel in Government Service (Ocak), ss. 48-57.
- BRESSER-PREIRA, Luiz Carlos (2004), *Democracy and Public Management Reform: Building the Republican State*, Oxford: Oxford University Press.
- DAHL, Robert (1947), The Science of Public Administration: Three Problems, *Public Administration Review* 7:1-II, ss. 60-76.
- DAHL, Robert (1961), *Who Governs? Democracy and Power in an American City*, New Haven, CT ve London, Yale University Press.
- DAY, Patricia A., & KLEIN, Rudolph (1987), *Accountabilities*, London: Tavistock.
- DENHARDT, Robert B. ve DENHARDT, Janet V. (2007), *The New Public Service: Serving, not Steering*, New York ve Londra, M.E. Sharpe Inc.
- DREYFUS, Françoise (2007), Bürokrasinin İcadı: Fransa, Büyük Britanya ve ABD’de Devlete Hizmet Etmek, İletişim Yayınları, İstanbul.
- DUDLEY, Larkin (1997). “New Insights into Old Theories: Contracting Relationships and the Separation of Powers”, *Journal of Health and Human Services Administration*, 20, ss. 129-144.
- ERYILMAZ, Bilal (1993), “Kamu Bürokrasisinin Denetlenmesinde Yeni Gelişmeler”, *Amme İdaresi Dergisi*, 26:4, Aralık, ss. 81-106.
- FARAZMAND, Ali (2010a), Bureaucracy, Democracy and Public Administration: Editor’s Brief Introduction to the Symposium, *Public Organization Review*, 10:3, ss. 205-207.
- FARAZMAND, Ali (2010b), Bureaucracy and Democracy: A Theoretical Analysis, *Public Organization Review*, 10:3, ss. 245-258.
- GOODNOW, Frank (1900), *Politics and Administration*, New York:Macmillan.
- GREVE, Carsten (1999), “Quangos in Denmark and Scandinavia: Trends, Problems and Perspectives, içinde Matthew V. Flinders ve Martin J. Smith (editörler), *Quangos, Accountability and Reform: The Politics of Quasi-Government*, Basingstoke, İngiltere: Macmillan, ss. 83-108.
- GRUBER, Judith E. (1987), *Controlling Bureaucracies: Dilemmas in Democratic Governance*, University of California Press, ABD.
- GULICK, Luther (1937), “Science, Values and Public Administration”, *Papers on the Science of Administration*, der. Luther Gulick & Lyndall Urwick, Institute of Public Administration.
- GÜLER, Birgül Ayman (2005), *Kamu Personeli: Sistem ve Yönetim*, İmge Yayınevi, Ankara.
- HABERMAS, Jürgen (2002), *Küreselleşme ve Milli Devletlerin Akıbeti*, (Çev: Medeni Beyaztaş), Bakış Yayınları, İstanbul.
- HERRING, E. Pendelton (1936), *Public Administration and the Public Interest*, New York and London : McGraw-Hill Book Company, Inc.
- HOOD, Christopher, JAMES, Oliver, PETERS, B. Guy, ve SCOTT, Colin (2004). *Controlling modern government*, Cheltenham: Edward Elgar.
- KINGSLEY, Donald (1944), *Representative Bureaucracy: An Interpretation of the British Civil Service*, Yellow Springs: Antioch Press.

- KRANE, Dale (2006), "Democracy, Public Administrators and Public Policy", içinde Richard C. Box (der.), *Democracy and Public Administration*, Armonk, New York: M.E.Sharpe, Inc., ss. 21-39.
- KRANE, Deborah ve MARSHALL, Gary S. (2003), "Democracy and Public Policy", içinde Jack Rabin (der.), *Encyclopedia of Public Administration and Public Policy*, New York: Marcel Dekker, ss. 1-7.
- LEVITAN, David M. (1943) Political Ends and Administrative Means, *Public Administration Review* 3, ss. 353-359.
- LEVITAN, David M. (1946), "The responsibility of administrative officials in a democratic society", *Political Science Quarterly*, Vol. 61, No. 4 (December), ss. 562-598.
- LOWI, Theodore (1979) *The End of Liberalism: The Second Republic of the United States (2. Baskı)*, W.W.Norton&Company, New York & Londra.
- MEIER, Kenneth J. (1975), "Representative Bureaucracy: An Empirical Analysis", *The American Political Science Review*, 69, s. 526-542.
- MEIER, Kenneth J. (1997), "Bureaucracy and Democracy: The Case for More Bureaucracy and Less Democracy", *Public Administration Review*, 57:3, May/June, ss. 193-199.
- MEIER, Kenneth J. ve O'TOOLE, Larry J. (2006), *Bureaucracy in a democratic state: A governance perspective*, Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- MITNICK, Barry M. (1973), "Fiduciary Rationality and Public Policy: The Theory of Agency and Some Consequences", Amerikan Siyaset Bilimi Derneği'nde sunulan bildiri, New Orleans.
- NIEBUHR, Karl Paul Reinhold (1944), *The children of light and the children of darkness*, Macmillan 1985 baskısı.
- NISKANEN, William (1971), *Bureaucracy and Representative Government*, Chicago: Aldine.
- OTT, J. Steven, BOONYARAK, Pitima ve DICKE, Lisa A. (2001), "Public Sector Reform, Moral and Ethical Accountability, and Performance Measurement Technology." *Public Productivity and Management Review*, 3 (3), ss.277-289.
- ÖZCAN, Ömer (2006), "Kamu yönetiminde şeffaflaşma ve bunun idari usul yasa tasarısı açısından değerlendirilmesi" (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Ankara.
- PETERS, Guy B. (2001). *The Politics of Bureaucracy*, Routledge, Londra-New York.
- PETERS, B. Guy (2010), "Bureaucracy and Democracy", *Public Organization Review*, 10, ss. 209-222.
- PETERS, B. Guy ve PIERRE, Jon (2004), "Politicization of the Civil Service: Concepts, Causes, Consequences", içinde B. Guy Peters ve Jon Pierre (editörler), *The Politicization of the Civil Service in Comparative Perspective: The Quest for Control*, London&New York: Routledge / Taylor&Francis Group, ss. 1-12.
- PHARR, S., & Putnam, R. D. (2000). *Disaffected democracies: What's troubling the trilateral countries?* Princeton: Princeton University Press.
- ROMZEK, Barbara S. ve HENDRICKS, J. Stephen (1982), "Organizational Involvement and Representative Bureaucracy: Can We Have It Both Ways?", *The American Political Science Review*, 76, ss. 75-82.
- ROSENBLOOM, David H. ve MCCURDY, Howard E. (2007), "Introduction: Dwight Waldo's - The Administrative State-", in David H. Rosenbloom and Howard E. McCurdy (eds), *Revisiting Waldo's Administrative State: Constancy and Change in Public Administration*, Washington D.C.: Georgetown University Press.
- SUBRAMANIAM, V. (1967), "Representative Bureaucracy: A Reassessment", *American Political Science Review*, 61, ss. 1010-1019.
- SULEIMAN, Ezra N. (2003), *Dismantling the Democratic State*, Princeton: Princeton University Press.
- SVARA, James H. (2001), "The Myth of the Dichotomy: Complementarity of Politics and Administration in the Past and Future of Public Administration", *Public Administration Review* 61(2), ss. 176-182.
- TIEREAN, O. ve BRATUCU, G. (2009), *The Evolution of the Concept of Bureaucracy*, Bulletin of the Transilvania University of Braşov, Vol.2 (51), s. 245-250.

- VON MISES, Ludwig (2007), *Bureaucracy* (1944 tarihli Bureaucracy başlıklı orijinal eserin tekrar basımı), editör: Bettina Bien Greaves, Liberty Fund, Indianapolis, ABD.
- WALDO, Dwight (1952), "Development of Theory of Democratic Administration", *The American Political Science Review*, Vol. 46, No. 1 (March), ss. 81-103
- WALDO, Dwight (1984), *The Administrative State: A Study of the Political Theory of American Public Administration*, 2nd. Ed., New York: Holmes&Meier.
- WATERMAN, Richard W. ve MEIER, Kenneth J. (1998), "Principal-Agent Models: An Expansion?", *Journal of Public Administration Research and Theory*, 8:2, ss. 173-202.
- WATTENBERG, M. P., & Dalton, R. J. (2002). *Parties without Partisans: Political change in advanced industrial democracies*, Oxford: Oxford University Press.
- WEBER, Max (1978), *Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology* (ed.: Guenther Roth ve Claus Wittich), California: University of California Press.
- WILSON, Woodrow (1887), "The Study of Administration", *Political Science Quarterly*, II:2, ss. 197-222.
- WOOD, Dan B. (1989), Principal-Agent Models of Political Control of Bureaucracy, *American Political Science Review*, Vol.83, No.3, Eylül 1989, s. 965-978.
- WOOD, Dan B. ve Richard W. Waterman (1991), "The Dynamics of Political Control of Bureaucracy", *American Political Science Review*, Vol.85, No.3, Eylül1991, ss. 801-826.

Geleceğin Yöneticileri Astlarına Güvende Hangi Özelliklere Öncelik Veriyor?

Yrd. Doç. Dr. Güler SAĞLAM ARI

Gazi Üniversitesi, Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi, İşletme Eğt. Böl., ANKARA

Yrd. Doç. Dr. Nuray GÜNERİ TOSUNOĞLU

Gazi Üniversitesi, Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi, Bilgisayar Uygulamaları Eğt. Böl., ANKARA

ÖZET

Güven yazınında güveni etkileyen özellikler dürüstlük, yetkinlik, tutarlılık, sadakat ve açıklık olarak belirlenmektedir (Gabarro, 1978; Butler ve Cantrel, 1984; Schindler ve Thomas, 1993). Bu araştırmanın amacı Butler ve Cantrell'in (1984) çalışmasından hareketle, gelecekte yönetim kademelerinde yer alacak olan öğrencilerin varsayımsal astlar üzerinde hangi güven özelliklerine öncelik verdiklerini ortaya koymaktır. Ankara'daki iki devlet üniversitesinin İşletme Bölümü son sınıf öğrencileri üzerinde gerçekleştirilen çalışmada asta güveni etkilediği düşünülen beş özelliğin güveni etkileyip etkilemediği hiyerarşik regresyon analizi ile tespit edilmiştir. Analiz sonunda beş özelliğin de güven üzerinde etkili olduğu bulunmuş, hangisinin güveni daha fazla etkilediği regresyon katsayılarına bakılarak belirlenmiştir. Buna göre, değişkenlerin güveni etkileme düzeyleri dürüstlük, yetkinlik, açıklık, sadakat ve tutarlılık olarak sıralanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Güven, bireylerarası güven, güveni etkileyen özellikler.

JEL Sınıflaması: M0, M1, M10.

What Qualities Do The Future Managers Give Priority In Trust For Their Subordinates?

ABSTRACT

In the trust literature integrity, competence, consistency, loyalty and openness are determined as the qualities that affect the trust (Gabarro, 1978; Butler and Cantrel, 1984; Schindler and Thomas, 1993). The aim of this research is based on the Butler and Cantrell's (1984) study, to determine future managerial positions that will take place on the students' hypothetical subordinates to determine which trust qualities they give priority. In the research applied to senior students of Business Administration Departments of two State Universities in Ankara, the five qualities that are presumed to affect the trust for the subordinate are determined whether they do or not through the Hierarchical Regression Analysis. At the end of the analysis, the five qualities that effects on trust and their intensities are determined by regression coefficients and the variables and their levels of effect on trust are respectively lined up as integrity, competence, openness, loyalty and consistency.

Key Words: Trust, interpersonal trust, qualities that affect trust.

JEL Classification: M0, M1, M10.

GİRİŞ

Güven olgusu farklı disiplinlerdeki bilim insanlarınca farklı perspektif ve yaklaşımlarla uzun süredir üzerinde düşünülen bir konu olarak akademik araştırmalarda yer almaktadır. Güven ile ilgili ilk çalışmalar psikologlarca yapılmış, sosyoloji, sosyal psikoloji, siyaset bilimi, ekonomi gibi diğer alanlarda da çalışmalar gerçekleştirilmiştir.

Luhmann'a (aktaran Erdem ve Özen, 2003: 54) göre sosyal sistemler iletişimle biçimlenir ve güven bu mekanizmayı sağlayan bir araç olarak önemli bir yere sahiptir. Örgüt teorisyenleri ve örgütsel davranış alanında çalışan bilim insanlarının güvene olan ilgisi ise hem örgüt içerisinde bireyler arasındaki iletişim ve etkinliklerdeki payı hem de daha makro düzeyde güvenin karmaşıklık ve kaos karşısında yatıştırıcı etkisi ile artmıştır. Karmaşıklık ve karşılıklı bağımlılığın yüksek olduğu günümüz iş dünyasında güven belirsizliği azaltan bir unsur olarak da büyük önem taşımaktadır.

Gerek ast üst ilişkilerinde gerekse çalışanlar arasındaki güven, işletmenin uzun dönem istikrarı için olduğu kadar çalışanların huzur ve mutluluğu açısından da gereklidir. Güvensizlik ortamlarında bireylerin kendilerini diğerlerinden korumak için harcadıkları zaman, enerji ve kaynaklar işletmeler için görünen ve görünmeyen kayıplar oluşturmakta, bu tarz korumacı bir iklim yaratıcılığa ket vurmaktadır. Daha bütüncül düşünüldüğünde ise güven faydacı davranışları ortadan kaldıran, hiyerarşik kontrol ihtiyacını ve işlem maliyetini azaltan bir faktör olarak önem taşımaktadır. Çalışanlarla yönetim arasındaki ya da çalışanların kendi aralarındaki güven ilişkileri çok özel, yegane ve kopya edilemez yapısı ile işletmeler için bir rekabet üstünlüğü niteliğini de korumaktadır (Davis ve vd., 2000: 564).

İşletme ortamında güven ilişkileri özel hayattaki ya da ikili ilişkilerdeki güven ilişkilerinden farklılaşmaktadır. Bu anlamda örgütsel davranış yazınında iş ortamında güvenin nasıl oluştuğu, biçimlendiği ve geliştiği kadar güveni artıran mekanizma ve özelliklerin neler olduğu üzerinde de düşünüldüğü görülmektedir. Örneğin gündelik hayatımızda bir kişinin işinde başarılı olması, iyi bir işletmeci, iyi bir mühendis ya da iyi bir öğretmen olması kişilere güven duyulmasında aranan bir özellik olarak nitelenmeyebilirken iş ortamında bu durum önem kazanmaktadır (Gabarro, 1978). Öte yandan ilişki ve iletişim bağlamları da güven oluşumundaki unsurları farklılaştırabilmekte, asta duyulan güven, yöneticiye duyulan güven ve benzer pozisyonlarda yer alan iş arkadaşlarına duyulan güvende de farklı özelliklerin etkili olabileceği akla gelmektedir.

Güven yazını incelendiğinde güveni oluşturan özellikler, güvenin dayanakları, güvenin yapısı, güvenin unsurları, güvenin boyutları ve güvenilirlik başlıkları altında bir kişiye güvenmeyi sağlayan bazı özellikler vurgulanmaktadır. Yapılan çalışmalar iş ortamında dürüstlük, işinde yetkinlik ve uzmanlık, davranışlarında tutarlılık, sadakat ve bilgi paylaşımında açıklığın bireyler arası güvende belirleyici olduğu yönünde bulgular içermektedir (Gabarro, 1978; Butler, 1983; Butler ve Cantrell, 1984; Butler, 1991; Schindler ve Thomas, 1993; Börü, 2001; Kramer, 2006: 78; Tschannen-Moran ve Hoy, 2000: 552-555). Güveni sağlayan bu özellikler güven üzerinde etkili olmakla birlikte görece önemi ve ağırlığı ilişkideki karşılıklı bağımlılık derecesinden önemli ölçüde etkilenmektedir (Tschannen-Moran ve Hoy, 2000: 558). Güvenme kararında ise bu özelliklere atfedilen önem ve değer etkili olmaktadır.

Güven kavramı özünde bir beklenti ve inanç içermektedir. İşletme ortamında çalışan bireylerin sahip oldukları değer ve inanç sistemlerinin yanı sıra

yaşantı ve deneyimleri, güvenme kararı ve güvende önem verdikleri özelliklere ilişkin öncelikleri etkileyebilecektir. Öte yandan işletmecilik eğitimi alan ve iş yaşamına atılmaya hazır bireyler olarak yetişen öğrencilerin de gelecekte iş ortamlarında kuracakları ilişkilerde astlarından güven anlamında ne bekledikleri, hangi güven özelliklerine önem ve öncelik verdikleri de bir araştırma sorusu olarak akla gelmektedir.

Bu çalışmanın amacı gelecekte yönetim kademelerinde yer alacak olan işletme bölümü öğrencilerinin asta duyulan güvende hangi özelliklere hangi düzeyde önem ve öncelik verdiklerini, bunun yanı sıra bu özelliklerin güvenme kararlarındaki etkisini varsayımsal astlar üzerinden test etmektir. Bu çerçevede, Ankara'daki iki devlet üniversitesinin İşletme Bölümü son sınıf öğrencilerine, güveni oluşturan belirli özelliklere sahip varsayımsal astlara duydukları güven düzeyi sorularak, asta güvende söz edilen özelliklerin etkisi ve hangi özelliklerin öne çıktığı belirlenmeye çalışılmıştır. Çalışma ile güven özelliklerinin görece önem ve öncelikleri konusunda bir değerlendirme yapılarak Türkiye'deki güven yazınına katkı sağlanması hedeflenirken, gelecekte iş ortamlarında yer alacak bireylerin güven konusunda astlarından beklentilerinin de ortaya konulması amaçlanmıştır. Bunun yanı sıra güveni anlamak ve açıklamanın güven oluşumuna katkı sağlayacağı da düşünülmektedir.

I. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Örgütlerde güven konusunda yapılmış çalışmalar incelendiğinde kavram, hem örgüt düzeyinde hem de daha bütüncül bir şekilde örgütler arası ilişkiler açısından ele alınmakta, bireylerarası ilişkilerden örgütler arası ilişkilere yayılmaktadır. Bu anlamda güven birey, grup, firma ve kurumlarla birlikte düşünülmekte, psikolojik süreçler ve grup dinamikleri ile kurumsal düzenlemeler bütünleşmektedir (Sargut, 2003: 91). Bu ayrımlar güvende tarafların ve ilişkinin niteliğini tanımlama konusunda bir vurguyu zorunlu kılmaktadır (Erdem, 2003: 156). Bu doğrultuda daha dar bir çerçeveden bakıldığında bireyler arası ilişkilerde güven konusunda pek çok farklı tanımın yer aldığı görülmektedir. Kavrama ilişkin olarak yapılan bazı tanımlara bakıldığında güvenin karşıdaki kişinin kötü niyetli ya da keyfi eylemlerde bulunmayacağı duygusu, bir kişinin iyi niyetle davranan birisinden bekleyebileceği "normallik" çerçevesinde, diğer kişinin davranışlarının tahmin edilebilir olacağı beklentisi ve iki kişi arasında var olan açıklık düzeyi olarak nitelendirildiği görülmektedir (Gabarro, 1978: 294). Rempel ve arkadaşları (1985: 96) güveni bireyin, karşıdaki kişinin iyiliksever ve dürüst olacağına dair inancı olarak tanımlarken iyilikseverliği karşıdaki kişinin mutluluğu ile içtenlikle ilgilenmek, dürüstlüğü ise bireyin gelecek bir zamandaki niyetlerini içeren sözlerine inanılması olarak ifade etmektedir. Mayer ve arkadaşları (1995: 712) ise güvene, karşı tarafın eylemlerinin kontrol edilmesine gerek olmaksızın, birey için önemli olan eylemlerin sergileneceği beklentisine dayalı olarak, eylemlerde savunmasız olma isteği şeklinde bir tanım getirmektedirler. Butler (1991: 648) güveni, karşıdaki kişinin eylemlerinin değerlendirilmesine dayanarak, bu kişiye karşı olan eylem ve davranışlarında

savunmasız olma ve belirsizlikler karşısında riski kabul etme isteği olarak ifade etmektedir.

Güven tanımları ile birlikte kavrama ilişkin bir değerlendirme yapıldığında güvenme durumunda belirginleşen ortak davranış, durum ve noktaların var olduğu gözlenmektedir. Bu saptamalar; güvenin gelişmesi durumunda güvenen kişinin açıklığında ve savunmasızlığında bir artış olması, güvenilen kişinin davranışlarının güvenen kişi tarafından ya hiç kontrol edilmemesi ya da daha az kontrol edilmesi, güvenin risk ve zarar görme ihtimali içermesi, buna karşın risk alma isteğini doğasında bulundurması, iki veya daha fazla insanın etkileşimi ile biçimlenmesi, karşılıklı bağımlılığı zorunlu kılması ve zamanla gelişmesi olarak sıralanabilecektir. Güven tanımlarından çıkan bir diğer önemli çıkarım da güvenin olumlu yönde bir beklenti ve inanç içermesi, bu olumlu beklentinin karşı tarafa ilişkin iyi niyetlilik, dürüstlük gibi bazı özelliklerin varlığından ve bunlara yönelik değerlendirme ile algılardan etkilenmesidir (Zand, 1972: 230; Hosmer, 1995: 390-393; Bhattacharya ve vd., 1998: 462; Mayer ve ark., 1999; Tschannen-Moran ve Hoy, 2000: 552-555; Arı, 2003: 20-23).

Güven tanımları paralelinde, bireyler arası güven ilişkileri üzerine düşünüldüğünde akla ilk gelen sorulardan birisi, bir kişiye güvenmeyi sağlayan unsurların neler olduğu ve karşıdaki kişinin hangi özelliklerinin ona güvenilmesini sağladığıdır. Yazında var olan tartışmalara bakıldığında “güvenin dayanakları”, “güvenin unsurları”, “güvenin yapısı” başlıkları altında güvenen ve güvenilen tarafın sahip olduğu/sahip olduğunun düşünüldüğü bazı özellikler üzerinde durulduğu görülmektedir (Tablo 1).

Güvenen tarafa ilişkin özellikler, bireyin güvenme eğilimi olarak ifade edilmekte ve ilişkinin başında güvenme üzerinde etkili olduğu düşünülmektedir (Rotter, 1971; Mayer ve vd., 1999). Güvenilene ilişkin özellikler üzerinde ise yazındaki ilk çalışma Gabarro'nun (1978) 4 işletmede 33 üst-üst çifti ile yaptığı görüşmeler sonucunda güvenin dayanakları olarak nitelendirdiği özellikleri ortaya koyduğu araştırmasıdır. Gabarro (1978: 295-298) araştırmasında karşıdaki kişiye güvenmeyi sağlayan özellikler olarak karakter, yetkinlik ve yargı başlıkları altında bazı özellikler belirlemektedir. Bu çerçevede karaktere dayalı özellikler; niyet ve amaçlarının karşı tarafa zarar vermeyecek ölçüde olumlu olmasını ifade eden dürüstlük; tutarlılık ve tahmin edilebilirlik; açıklık; güvenen tarafından verilen ve ortaya çıktığında güvenene zarar verici olabilecek bilgiyi korumak anlamında ketumluk olarak belirlenmektedir. Yetkinliğe dayalı özellikler olarak; bireyin işinde gereken bilgi ve donanımına sahip olması; bireyler arası iletişimde, ilişkilerinde ve iş yaşamında akıl ve tecrübeden kaynaklanan yetkinlik güven dayanakları olarak nitelendirilmektedir. Son olarak araştırmada, bireyin davranışlarında ve işe ilişkin konularda yargıya varma ve karar almadaki yetkinliği güveni oluşturan özellikler olarak belirlenmektedir. Yazar, yapılan görüşmelerde yöneticiler ve astlar açısından güven oluşumunda etkili olan bu unsurlar arasında bir öncelik sıralaması yapıldığında, yöneticinin astına güveninde öncelik sırasının; dürüstlük, yetkinlik ve davranışlarda gösterilen tutarlılık olarak

belirlendiğini ortaya koymuştur. Astın yöneticiye güveninde ise dürüstlük, yöneticinin niyet ve amaçları ile açıklık sıralaması yapılmıştır (Gabarro, 1978: 298).

Tablo 1. Yazında Güven Unsurlarına İlişkin Olarak Yer Alan Özellikler

Taraflar	Yazarlar	Özellikler
Güvenen tarafın özellikleri	Rotter (1971), Mayer ve vd.(1999)	Güvenme eğilimi
Güvenilen tarafın özellikleri	Gabarro (1978)	Karaktere dayalı özellikler (dürüstlük, tutarlılık ve tahmin edilebilirlik, açıklık, ketumluk) Yetkinlik (iş için gerekli bilgi ve donanımına sahip olma, ilişkilerde akıl ve tecrübeye sahip olma) Doğru ve yerinde kararlar alma
	Butler ve Cantrell (1984)	Dürüstlük; yetkinlik; tutarlılık; sadakat; açıklık.
	Mayer ve diğ. (1995)	Yetkinlik, yardımseverlik/iyilikseverlik, dürüstlük
	Whitener ve diğ. (1998)	Tutarlı olmak; dürüstlük; yetkiyi delege etmek; doğru, açıklayıcı ve açık iletişim; özen gösterme ve sorunlarla ilgilenme.

Mayer ve arkadaşları (1995: 711, 715) da teorik bir modelle örgüt ortamında karşılıklı güven oluşumunda etkili olan özelliklerin neler olabileceğini tartışmışlardır. Çalışmanın önemli bir özelliği sadece güvenilen tarafa ilişkin özelliklerin değil, güvenene ilişkin özelliklerin de güvenme durumunu etkileyebileceği düşüncesi ile modele dâhil edilmiş olmasıdır. Güvenen kişinin özelliği olarak modele alınan unsur “kişinin güvenme eğilimi”dir. Burada, insanlara karşı genelleştirilen bir güven isteği vurgulanmaktadır. İnsanların sahip olduğu farklı gelişim deneyimleri, kişilik tipleri, kültürel farklılıkları ve geçmişleri güvenme eğilimlerinde etkili olabilmektedir. Bu doğrultuda yazarlar, güvenen kişinin güvenme eğilimi yükseldikçe, güvenilen hakkında bilgiye gerek kalmaksızın güvenin gerçekleşeceği şeklinde bir önermede bulunmaktadır. Modelde “güvenilirliği etkileyen unsurlar” olarak güvenilenin sahip olduğu özellikler üzerinde durulmaktadır. Bu özellikler ise; yetkinlik; güvenilenin, güvenenin iyiliği için olan şeyleri istemesi anlamında yardımseverlik-iyilikseverlik; ahlaki anlamı ile bir dizi ilkeye bağlılık gösterilmesi, davranışlar ve sözler arasındaki uyum ve adalet anlamında dürüstlük olarak belirlenmektedir. Çalışmada güvenilenin özelliklerine ilişkin elde hiç veri olmadığında, güvenme eğiliminin güven oluşumunda belirleyici olacağı savunulmaktadır. Güvenilene dair özellikler düşünüldüğünde, ilişkinin başında özellikle kişinin niyet ve amaçlarına ilişkin elde belirgin bir bilgi olmadığı durumlarda, dürüstlüğü en önemli güven özelliği olduğu düşünülmektedir. İlişki ilerledikçe ise iyilikseverliğin daha önemli olacağı konusunda bir önerme geliştirilmektedir (Mayer ve diğ., 1995: 715-724). Araştırmacıların geliştirdiği modelde önerme düzeyinde bırakılan teorik çözümleme ve yargılar daha sonraki çalışmalarda test edilmek üzere tartışmaya açılmaktadır.

İşletmelerde güveni oluşturan unsurların neler olabileceğine ilişkin bir diğer çalışma Whitener ve arkadaşlarının (1998) çalışmasıdır. Araştırmacılar, “Yönetimsel Güvenilirlik Modeli” olarak isimlendirdikleri modelde, Gabarro’dan (1978) farklı olarak yalnızca astların yöneticilere güveni üzerinde durmuşlar, bu çerçevede yöneticiye güven duyulmasında etkili olduğunu önerdikleri beş özellik belirlemişlerdir. Modelde belirlenen bu özellikler: davranışlarında tutarlı olmak, davranışlarında dürüst olmak, denetimi paylaşmak ve yetkiyi delege etmek, doğru, açıklayıcı ve açık iletişim, asta özen gösterme ve sorunları ile ilgilenme şeklinde sıralanmıştır (Whitener ve diğ., 1998: 516-517).

Yazında güveni artıran özellikler ve unsurlar ile ilgili tartışmalar, bu özellikler içinde hangilerinin daha önemli olduğu, bir sıralama yapıldığında astlar için, yöneticiler için ya da birlikte çalışılan iş arkadaşları için hangi öncelikte yer aldığı gibi soruları akla getirmiş bu da konuya ilişkin alan araştırmalarını teşvik etmiştir. Butler ve Cantrell (1984), Gabarro’ nun (1978) çalışmasından hareketle dürüstlük, yetkinlik, tutarlılık, sadakat ve açıklık olmak üzere beş güven özelliği belirlemiş, davranışsal karar teorisi dayanak alınarak astlara ve yöneticilere güven duymada bu özelliklerin öncelik sıralamasının nasıl olduğunu ortaya koymaya çalışmışlardır. Araştırmada katılımcı grup olarak yönetim bölümü lisans öğrencileri seçilmiş, çalışma sonunda, hem astlara hem de yöneticilere güven duyulmasında temel olan özellikler olarak en önemliden başlamak üzere yetkinlik, dürüstlük, tutarlılık, sadakat ve açıklık olarak belirlenmiş, güven özelliklerinin öneminin ast ve üst açısından farklılaşmadığı ortaya konulmuştur. Araştırmacılar, sonuçların Gabarro’nun (1978) çalışmasından farklı öncelik sıralaması ile sonuçlanmasını, katılımcıların iş dünyasından yer alan kişiler değil öğrenci olmalarından kaynaklanabileceğini düşünmektedirler. Bunun yanı sıra iki çalışmanın araştırma yöntemi de farklılık göstermekte, Gabarro görüşme yöntemini kullanırken Butler ve Cantrell varsayımsal ast ve üstler üzerinde yapılan deneysel çalışma sonuçlarına ilişkin değerlendirmelerden hareket etmektedirler (Butler ve Cantrell, 1984: 20, 24-25).

Schindler ve Thomas (1993), yukarıdaki çalışmaya benzer bir çalışmayı bir sağlık kuruluşunda gerçekleştirmiş, yöneticiye, asta ve örgütte aynı pozisyonda yer alan iş arkadaşlarına duyulan güvende hangi unsurların öncelikli olduğunu ortaya koymayı amaçlamışlardır. Çalışmada Butler ve Cantrell’in yöntemi (1984) kullanılarak farklı güven unsurlarına sahip varsayımsal astlar hakkında bir karar verilmesi istenmiştir. Çalışma sonunda hiyerarşik kademeler dikkate alınmaksızın bir sıralama yapıldığında ise en önemliden en az önemliye doğru olmak üzere; dürüstlük, yetkinlik, sadakat, tutarlılık ve açıklık şeklinde bir sıralama ortaya çıkmıştır (Schindler ve Thomas, 1993: 570). Buna karşın, tutarlılık ve açıklık özelliklerinin, aynı düzeyde yer alan iş arkadaşlarına güvende, yönetici ve asta güvene göre daha öncelikli öneme sahip olduğu ortaya konulmuştur (Schindler ve Thomas,1993:563). Sonuçlar açısından bir değerlendirme yapıldığında unutulmaması gereken bir konu, araştırmacıların bu çalışmayı hiyerarşik kademelerin daha az belirleyici olduğu, paylaşımcı bir yapıda olan, ekip temelli, hizmet üreten bir sağlık kuruluşunda yapmış olmasının

öncelikleri belirlemede etkili olabileceğidir. Gabarro'nun (1978) çalışması hiyerarşik kademelerin belirgin olduğu bir üretim işletmesinde gerçekleştirilmiştir. Butler ise (1984) araştırmasını öğrenciler üzerinde gerçekleştirmiştir. Yapılan çalışmaların her üçü de ABD'de gerçekleştirilmiştir.

Güveni oluşturan özelliklere ilişkin olarak Türkiye'de yapılan çalışmalara bakıldığında Börü'nün (2001) çalışması önemli bir ilk çalışma olarak yer almaktadır. Börü (2001) Türk toplumunda "güven" ve "güvenli insan"¹ tanımlamaya yönelik ifadeleri ortaya çıkarmayı amaçladığı çalışmada, yüksek lisans öğrencilerine, "güvenilir bir kişide bulunması gerektiğini düşündükleri niteliklerin neler olduğunu" kendi ifadeleri ile sıralamalarını istemiştir. Araştırmanın bu aşamasında 264 ifade elde etmiş, sonrasında elde ettiği bu ifadelerin güvenilir insanı ne kadar tanımladığını belirlemek amacıyla lisans ve yüksek lisans öğrencilerine bu özelliklerin, güvenmek için ne kadar gerekli olduğunu sormuştur. Çalışma sonunda bireylerin bir kimseye güven duymalarında etkili olan özellikler bir sıralama söz konusu olmaksızın; özgüven, diğerkâmlık (yardım etmek ve destek olmak), uyumluluk, dürüstlük, sevecenlik, açıklık, tutarlılık, bilgili olmak, dedikodu yapmamak olarak belirlenmiştir. Çalışmada işletme ortamında bireyler arası güven üzerinde durulmamıştır. Ancak, ABD'deki çalışmalarda güveni oluşturan özellikler olarak nitelendirilen beşli sınıflama ile karşılaştırıldığında dürüstlük, açıklık, tutarlılık ve bilgili olmak (yetkinlik olarak düşünülebilir) özelliklerinin örtüştüğü söylenebilecektir. Bireyin her koşulda sizin iyiliğinizi istemesi anlamında diğerkâmlık (yardım etmek ve destek olmak), uyumluluk, dedikodu yapmamak özellikleri de sadakate karşılık gelebilecek özellikler olarak nitelendirilebilecektir.

Çalışmanın bundan sonraki kısmında incelenen yazın bulgularının desteği ile güvenin öncülleri, güveni oluşturan özellikler ve önem önceliklerine ilişkin olarak Türkçe yazında var olan boşluğun ortadan kaldırılması ve işletmecilik eğitimi alan öğrencilerin astlarına güven duyma konusunda nasıl bir beklenti ve inançla iş yaşamına atılacaklarına ilişkin bir saptama yapma düşüncesi ile araştırma hipotezleri ortaya konulmuştur.

II. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ARAŞTIRMA HİPOTEZLERİ

Bu çalışmada, gelecekte yönetsel basamakları dolduracağı düşünülen yönetici adayları olarak işletme bölümü öğrencilerinin asta duyulan güvene ilişkin beklentilerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla, asta duyulan güvende etkili olan özelliklerin güvendeki açıklayıcılığı ve kültürel farklar da dikkate alındığında bu özelliklerin önceliğinde farklılıklar olabileceği düşüncesi ile görece önem ve öncelik sıralaması ortaya konulacaktır.

Güvenilene ilişkin özellikler: a) dürüstlük; doğruluk ve gerçeği söyleme, sözlerini yerine getirme b) yetkinlik/uzmanlık; bir kişinin işini yaparken gereksinim duyduğu teknik ve kişiler arası ilişkiye yönelik bilgi ve becerileri, c) tutarlılık; tahmin edilebilirlik, durumları ele almada gösterdiği yargı gücü, d)

¹ Börü (2001)'de "güvenli insan" ifadesini kullanmaktadır.

sadakat; iyiliğini isteme, kişiyi koruma ve kollama isteği, e) açıklık; fikir ve bilgiyi serbestçe paylaşma isteği olarak belirlenmiştir (Gabarro, 1978; Butler ve Cantrell, 1984: 19, Schindler ve Thomas, 1993; Clark ve Payne, 1997: 208). Önceki çalışmalarda hiyerarşik kademelerin güven özelliklerindeki öncelikleri farklılaştırabileceği yönünde bulgular yer almaktadır (Schindler ve Thomas, 1993). Bu çalışma asta duyulan güvende etkili olan güven özellikleri ve önceliklerinin nasıl olacağı ile sınırlandırılmıştır.

Bu amaçla aşağıdaki araştırma hipotezi belirlenmiştir.

Hipotez: Öğrencilerin varsayımsal astlara güvenmelerinde astın sahip olduğu dürüstlük, yetkinlik, tutarlılık, sadakat ve açıklık özellikleri güveni etkiler.

III. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

A. Araştırmanın Deseni

Çalışma, nicel yöntemle tasarlanmış bir alan araştırmasıdır. Araştırma amacı açısından ise güven ve güveni oluşturan özellikler arasındaki ilişkileri açıklamayı amaçlayan ilişkisel bir araştırmadır.

B. Evren ve Örneklem

Araştırmada Ankara'da eğitim veren 4 devlet üniversitesinin işletme bölümünde okuyan son sınıf öğrencileri evren olarak seçilmiştir. İşletme bölümü öğrencileri aldıkları eğitimle gelecekte gerek kamu gerekse özel işletmelerin yöneticilik kademelerinde görev alacak bireyler olarak yetiştirilmektedir. Son sınıf öğrencileri de 4 yıllık eğitim süreci içerisinde yönetim ve yöneticilik konusunda belirli bir teorik eğitimden geçmiş yönetici adaylarıdır. Bu çerçevede iki devlet üniversitesi olan Hacettepe ve Gazi Üniversitelerinin İşletme Bölümü son sınıf öğrencileri araştırmanın örneklemini olarak seçilmiştir. Araştırmaya Gazi Üniversitesi'nden 63, Hacettepe Üniversitesi'nden 52 olmak üzere toplam 115 öğrenci katılmıştır.

C. Araştırmada Kullanılan Veri Toplama Aracı

Araştırmada asta duyulan güveni belirlemek amacıyla Butler ve Cantrell'in (1984) kullandığı ölçek kullanılmıştır. Bu amaçla beş güven özelliği veri kabul edilerek dürüstlük, yetkinlik, tutarlılık, sadakat ve açıklık özelliklerine farklı kombinasyonlarda sahip olan 32 varsayımsal-hayali ast belirlenmiştir. Butler ve Cantrell (1984), bu tür bir ölçmenin, ölçümlerin geçerliliğini tehdit eden sosyal beğenirlik etkisinin yaratacağı sapmaları azaltarak daha objektif sonuçlar alınmasını sağlayacağını öne sürmektedirler.

Temel olarak her bir soru beş güven özelliğini farklı kombinasyonlarda taşıyan varsayımsal bir ast olarak düşünülmüş, katılımcıların her bir ast hakkında güvenme konusunda bir karar vermeleri istenmiştir. Her bir güven özelliği bir astta iki düzeyli olarak tanımlanmıştır. Bu iki düzey Evet=1, Hayır=0 şeklinde belirlenmiştir. Buna göre örneğin birinci ast dürüstlük özelliğine sahip (evet=1), fakat yetkinlik, tutarlılık, sadakat ve açıklık özelliklerine sahip değildir (hayır=0). Bu düşünüşle ölçekte her bir özelliğin varlığı ve yokluğu sonucunda 2^5 olarak 32 varsayımsal ast bulunmaktadır.

Ölçeğin orijinalinde sorular aşağıdaki şekilde yer almaktadır:

“Bu ankette çeşitli kişisel özelliklere sahip varsayımsal astlar ile ilgili olarak bir karar vermeniz istenmektedir.

1. Ast:

Kişisel özellikler

Evet/Hayır

Bu ast...

... dürüştür (her zaman dürüştür ve doğruları söyler)	Evet
... işinde yetkindir (iş için gerekli bilgi ve becerilere sahiptir)	Hayır
... davranışlarında tutarlıdır	Hayır
... size sadıktır (sizi korur ve iyiliğinizi ister)	Hayır
... sahip olduğu bilgi ve enformasyonu paylaşmada açıktır (fikirlerini ve bilgilerini açıkça sizinle paylaşır)	Hayır

Karar 1. Yukarıdaki kişisel özellikleri düşündüğünüzde bu kişiye bir ast olarak ne kadar güvenebilirsiniz?

- A. Asla güvenmem
- B. Pek de güvenmem
- C. Biraz güvenirim
- D. Güvenirim
- E. Çok güvenirim

Buna göre güven özelliklerinin varlığı ve yokluğuna ilişkin 32 durum oluşturularak karar alınması istenmektedir. Bu çalışmada bu tür bir sunumla bilgi toplamanın güç olacağı düşüncesi ile veri toplama aracı Ek.1'deki şekle dönüştürülerek örneklem grubuna sunulmuştur.

Ölçeğin görünüş geçerliliğini sağlamak amacıyla orijinal ölçek önce Türkçe'ye çevrilmiş ve İngiliz dili konusunda bir uzmanın görüşü alınarak ifadelerde gerekli değişiklikler yapılmıştır. Daha sonra ölçekte yer alan ifadelerin her okuyucu ve araştırmacı tarafından aynı şekilde anlaşılıp anlaşılmadığının araştırılması amacıyla birisi örgütsel davranış birisi ölçme değerlendirme alanında uzman olan iki öğretim üyesi ve beş öğrenci ile görüşme yapılarak sorular hakkındaki fikirleri alınmıştır. Ölçeğin görünüş geçerliği sağlandıktan sonra uygulamaya geçilmiştir.

Çalışmanın uygulanması aşamasında öncelikle bu beş özellikten kastedilenin ne olduğu ölçeğin başında birer cümle ile açıklanmıştır. Katılımcılardan farklı kombinasyonlarda güven unsuruna sahip olan bu astlara ne derece güven duyduklarına 5'li Likert tipi ölçek ile karar vermeleri istenmiştir. Buna göre, (1) Asla güvenmem, (2) Pek de güvenmem, (3) Biraz güvenirim, (4) Güvenirim, (5) Çok güvenirim şeklinde yapılan değerlendirmenin sonucu, o özellik kombinasyonuna sahip ast için bir güven skoru olarak nitelendirilmiştir.

Ölçeğin güvenilirliğini belirlemek için Cronbach Alpha güvenilirlik katsayısı hesaplanmış ve değeri 0.90 olarak bulunmuştur. Bu sonuç ölçeğin yüksek bir güvenilirliğe sahip olduğunu göstermiştir.

D. Araştırma Verilerinin Analizi

Çalışmanın amacı doğrultusunda güveni oluşturan özelliklerin güven üzerindeki etkisini ve hangi değişkenin güveni daha fazla etkilediğini belirlemek için verilerin analizinde hiyerarşik regresyon analizi kullanılmıştır. Analizde

bağımlı değişken asta duyulan güven iken güveni etkilediği düşünülen dürüstlük, yetkinlik, tutarlılık, sadakat ve açıklık değişkenleri ise bağımsız değişkenleri oluşturmuştur. Her bir güven özelliğinin varlığı ve yokluğu sonucunda ortaya çıkan 32 farklı durum için 115 öğrenciden elde edilen güven skorları veri setini oluşturmuştur.

E. Araştırmanın Bulguları

Araştırmaya katılan öğrencilerin eğitim aldıkları okullara göre dağılımlarına bakıldığında %54.4' ünün Gazi Üniversitesi, %45.6' sının Hacettepe Üniversitesinde okudukları, %47.4' ünün kadın, %52.6' sının erkek olduğu görülmüştür.

Araştırmada bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkenler üzerindeki etkisini belirlemek üzere hiyerarşik regresyon analizi yapılmıştır. Öncelikle değişkenler arasındaki korelasyon katsayıları hesaplanmıştır. Sonuçlar Tablo 2' de görülmektedir. Asta duyulan güven ile güvenin 5 özelliği olarak yer alan dürüstlük özelliği arasında 0.55, yetkinlik özelliği arasında 0.21, tutarlılık özelliği arasında 0.14, sadakat özelliği arasında 0.16 ve açıklık özelliği arasında 0.17 pozitif yönde bir ilişki bulunmuştur ($p<.001$).

Tablo 2. Güven Özellikleri Arasındaki Korelasyon Katsayıları

Değişkenler	1	2	3	4	5	6
1. Güven	1.00					
2. Dürüstlük	.55*	1.00				
3. Yetkinlik	.21*	.00	1.00			
4. Tutarlılık	.14*	.00	.00	1.00		
5. Sadakat	.16*	.00	.00	.00	1.00	
6. Açıklık	.17*	.00	.00	.00	.00	1.00

* $p<.001$

Hiyerarşik regresyon analizi ile bağımsız değişkenler sırayla modele eklenerek bağımlı değişkeni en iyi açıklayan model belirlenmeye çalışılmıştır. Regresyon analizi sonuçları Tablo 3' de sunulmuştur. İlk olarak dürüstlük değişkeni modele eklenmiştir. Dürüstlük değişkeninin güvene etkisi anlamlı bulunmuş ve dürüstlüğün tek başına asta duyulan güven üzerindeki değişimin %30'unu açıkladığı görülmüştür ($R^2= .30$, $p<.001$). İkinci olarak modele yetkinlik değişkeni eklenmiştir. Yetkinliğin güven üzerindeki etkisi anlamlı bulunmuş ve iki değişkenin beraber yer aldığı modelin güveni açıklama yüzdesi %35 olarak bulunmuştur ($\Delta R^2= .35$, $p<.001$). Modele üçüncü olarak tutarlılık değişkeni eklenmiş ve güven üzerindeki etkisi anlamlı bulunmuştur. Üç değişkenin beraber yer aldığı model güven üzerindeki değişimin %37' sini açıklamaktadır ($\Delta R^2= .37$, $p<.001$). Dördüncü olarak sadakat değişkeni modele eklenmiş, sadakatin güvene etkisi anlamlı bulunmuş ve dört değişkenli modelin güveni açıklama yüzdesi %39 olmuştur ($\Delta R^2= .39$, $p<.001$). Son olarak modele açıklık değişkeni eklenmiş ve bu değişkenin de güven üzerindeki etkisi istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Bu bulgular doğrultusunda araştırma hipotezi kabul edilmiştir.

Güveni etkileyen beş özelliğin hangisinin güveni daha fazla etkilediği regresyon katsayılarına bakılarak belirlenmiştir. Buna göre değişkenlerin güveni etkileme düzeyleri sırasıyla dürüstlük (1.34), yetkinlik (.52), açıklık (.41), sadakat (.39) ve tutarlılık (.35) olmuştur.

Yapılan regresyon analizi sonucuna göre güveni açıklayan tahmin modeli aşağıdaki gibidir:

$$\text{Güven} = 1.46 + 1.34 \text{ Dürüstlük} + 0.52 \text{ Yeterlilik} + 0.35 \text{ Tutarlılık} + 0.39 \text{ Sadakat} + 0.41 \text{ Açıklık}$$

Tablo 3. Regresyon Analizi Sonuçları

	B	St. Hata	B	t	Anl.	R ²	ΔR ²	F	Anl.
Model 1						.30	.30	1588.17	.000*
Sabit	2.30	.02		96.84	.000*				
Dürüstlük	1.34	.03	.55	39.85	.000*				
Model 2						.35	.35	982.35	.000*
Sabit	2.04	.02		72.54	.000*				
Dürüstlük	1.34	.03	.55	41.24	.000*				
Yetkinlik	.52	.03	.21	16.20	.000*				
Model 3						.37	.37	718.43	.000*
Sabit	1.86	.03		58.30	.000*				
Dürüstlük	1.34	.03	.55	41.93	.000*				
Yetkinlik	.52	.03	.21	16.47	.000*				
Tutarlılık	.35	.03	.14	11.14	.000*				
Model 4						.39	.39	602.01	.000*
Sabit	1.66	.03		47.65	.000*				
Dürüstlük	1.34	.03	.55	42.83	.000*				
Yetkinlik	.52	.03	.21	16.83	.000*				
Tutarlılık	.35	.03	.14	11.37	.000*				
Sadakat	.39	.03	.16	12.62	.000*				
Model 5						.42	.42	542.33	.000*
Sabit	1.46	.03		39.06	.000*				
Dürüstlük	1.34	.03	.550	43.88	.000*				
Yetkinlik	.52	.03	.216	17.25	.000*				
Tutarlılık	.35	.03	.146	11.64	.000*				
Sadakat	.39	.03	.162	12.92	.000*				
Açıklık	.41	.03	.17	13.53	.000*				

* $p < .001$

Çalışmanın bundan sonraki kısmında araştırma bulgularına ilişkin sonuç ve tartışmalara yer verilecektir.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Bu araştırmada Butler ve Cantrell'in (1984) çalışmasından hareketle yönetsel kadrolarda yer alacak öğrencilerin asta duyulan güvenlerinde etkili olan özelliklerin güven üzerindeki açıklayıcılığı ile birlikte önem ve öncelikleri belirlenmeye çalışılmıştır. Bu amaçla, yazında işletmelerde karşı tarafta güveni oluşturan beş özellik olarak yer alan dürüstlük, yetkinlik, tutarlılık, sadakat ve açıklık özelliklerine farklı kombinasyonlarda sahip 32 varsayımsal asta güven düzeyi sorgulanmış, güven özellikleri açısından asta duyulan güvende bir farklılaşma olup olmadığı araştırılmıştır. Çalışma Ankara'daki iki devlet üniversitesinin işletme bölümü son sınıf öğrencilerinden oluşan bir örneklem üzerinde gerçekleştirilmiştir.

Çalışmada güven yazınında güveni oluşturan özellikler olarak yer alan beş özelliğin güveni etkilediği yönünde kurgulanan araştırma hipotezi desteklenmiştir. Araştırmada bu beş özelliğin güven için önemli olmakla birlikte asta güveni açıklamada %40 gibi bir payının olduğu görülmüştür. Bu bulgu asta güveni açıklayan başka değişkenlerin de bulunduğunu düşündürmektedir.

Gabarro'nun (1978) çalışmasında güvene ilişkin özelliklerin dürüstlük, yetkinlik ve tutarlılık şeklinde sıralandığı görülmektedir. Butler ve Cantrell (1984), yönetim eğitimi alan lisans öğrencilerine uyguladıkları araştırmalarında, hem ast hem de yöneticiler için güveni oluşturan özellikler sıralamasını yetkinlik, dürüstlük, tutarlılık, sadakat ve açıklık olarak ortaya koymuşlardır. Schindler ve Thomas'ın (1993: 570) çalışmalarında ise asta duyulan güvende en önemliden başlamak üzere sıralama dürüstlük, yetkinlik, sadakat, tutarlılık ve açıklık olarak belirlenmiştir. Bu çalışmada, henüz iş yaşamına atılmamış ancak yöneticilik konusunda teorik bir eğitimden geçerek gelecekte yönetsel kademelerde yer alabilecek öğrencilerin astlarına güvenmelerinde hangi özellikleri öncelikli olarak belirledikleri çalışmadaki örneklem kapsamında tespit edilmiştir. Bu doğrultuda araştırma sonuçları öğrenciler açısından asta duyulan güvende 5 özelliğin dürüstlük, yetkinlik, açıklık, sadakat ve tutarlılık şeklinde bir sıralama oluşturduğunu göstermektedir. Bu çalışmanın sonuçları dürüstlük ve yetkinliğin Gabarro (1978) ile Schindler ve Thomas'ın (1993) çalışması ile aynı önem ve sıraya sahip olduğu görülmektedir.

Butler' in (1983) sekreterler ve yöneticileri arasındaki güven ilişkilerini incelediği çalışması, yöneticinin astına olan güveninin, çalışanın yöneticiye olan güvenini olumlu etkilediğini ortaya koymaktadır. Çalışmada, yönetici-ast ilişkisinde yöneticilerine güven duyan çalışanların daha az kontrol algıladığı ortaya konulmaktadır. Kramer' in (2006: 75-76) profesörler ve öğrenciler arasındaki ilişkide karşılıklı güven ve güvenilirliği açıklamada kullandığı betimlemeler yönetici ast ilişkisi için de önemli ölçüde benzeşmektedir. Yazar profesörler ve öğrenciler arasındaki ilişkide güç ve bağımlılık asimetrisine dayanarak güveni açıklamaya çalışmaktadır. Profesörler açısından güven önemlidir, çünkü araştırma verilerini toplamak ve analiz etme konusunda öğrenciye bağıdırlar. Her araştırma kurumunda araştırma verilerinin toplanması ve analizinde dürüstlük önemlidir, profesörlerin statüsü ve saygınlığı buna

bağlıdır. Profesörler öğrencilerine araştırmanın yetkin bir biçimde yürütüldüğü konusunda da güvenmelidir. Kontrol mümkündür, ancak profesörlerin iş yükü düşünüldüğünde araştırmanın her aşamasında bulunması güçtür. Bu durumda profesörler öğrencilerine karşı bağımlı ve savunmasızdır. Öğrencilerin güvenilirliği hakkında bir miktar belirsizlik hep vardır. Bu ilişkiye öğrenciler açısından bakıldığında ise öğrenciler profesöre bağımlıdır, profesörler öğrencilerin mesleki açıdan iyi olması için rehberlik etmekte ve onları korumaktadır. Profesörlerin güvenilirliği de temelde belirsizlik içerir, çünkü gücün profesör lehinde olması nedeniyle her an her şey değişebilir. Bu betimlemeler yönetici ast ilişkisine uyarlandığında yönetici-ast arasındaki güç ve bağımlılık asimetrisi açısından yöneticinin işlerin yapılmasında sürekli astını kontrol edemeyeceği gerçeği ile asta karşı savunmasız ve açık olduğu söylenebilecektir. İşlerin yapılmasında bu açıklık nedeniyle yöneticinin durduğu yerden bakıldığında ilişkide bir bağımlılık olduğu yargısına varılabilir. Çünkü işlerin içeriğine bağlı olarak yönetici, astın yaptığı işte dürüstlükten uzaklaştığında itibarını kaybedeceğini bilecektir. Bunun yanı sıra, işlerin sağlıklı yürümesi astın yetkinliğine de bağlı olacaktır. Bu bağımlılık ve açıklık, ilişkide güvenilirliği belirsiz hale getirirken güveni önemli kılmaktadır. Astın bakış açısından ise astın pozisyonu ve durumu, hakları ve konumunun devamı ve niteliksel gelişimi açısından yöneticiye bağımlılığından söz edilebilir ki bu durum da, astın yöneticisine olan açıklığını ve savunmasızlığını ifade etmektedir. Ancak bu ilişkide astın, güç statüsü daha az olan taraf olduğu açıktır. Bu çerçevede, yöneticiden amaçlarının iyi niyetli diğer bir ifade ile karşıdaki kişinin iyiliğini düşünme yönünde olması, asttan ise yetkinlik çerçevesinde davranması beklenebilecektir. Bu çalışmanın sonuçları da benzer biçimde asta duyulan güvende dürüstlük ve yetkinliği öne çıkarmıştır. Butler ve Cantrell (1984) ile Schindler ve Thomas'ın (1993) çalışmasında önem önceliğinde son sırada yer alan açıklık özelliği bu çalışmada üçüncü sırada yer almakta, sadakat ise tutarlılığın önüne geçmektedir.

Bu çalışmada gelecekte iş yaşamında yer alacak öğrencilerin güvenden beklentileri ortaya konulmuştur. Bu beklentilerle pek çok farklı sektörde iş yaşamına başlayacak olan yönetici adayları olarak öğrencilerin sergileyecekleri tutum ve davranışlar, buldukları örgütlerin iklim ve kültüründen etkilenecek, karşı bir düşünüşle norm ve değerleri vurgulayarak iklim ve kültürü etkileyecektir. Yöneticilerin güven konusundaki beklenti ve tutumları, astlarından bekledikleri davranışları da şekillendirecektir. Her bir özelliğin önem ve önceliğinin farklılaşması, hem ilişkinin biçimini hem de sürekliliğini etkilerken örgütsel politika, süreç ve uygulamalarda belirleyici bir etkiye sahip olacaktır.

Wasti ve arkadaşlarının, Mayer ve Davis' in (1999) geliştirdikleri güven ölçeğinin, yöneticilerin güvenilirliğindeki geçerliliğini belirlemek amacıyla 2007 yılında Amerika Birleşik Devletleri, Singapur ve Türkiye'de gerçekleştirdikleri ve bu üç ülkedeki ölçümleri karşılaştırdıkları çalışmanın sonuçları ilgi çekicidir. Araştırmada, güven ölçeğinde güveni sağlayan özellikler olarak yer alan

yetkinlik, iyilikseverlik² ve dürüstlük özellikleri açısından bir değerlendirme yapılmış, dürüstlüğü ölçen ölçümlerin geçerlendiği, ancak iyilikseverlik ölçeği ve yetkinlik ölçeğindeki bazı maddelerin Türkiye ve Singapur ile Amerika'da farklı yorumlandığı sonucuna ulaşılmıştır. Wasti ve arkadaşlarının (2007) araştırmasında ortaya çıkan bu farklılık sözü edilen çalışmada, Türkiye ve Singapur gibi kolektivist ve güç mesafesi yüksek toplumlarla, Amerika gibi bireyci ve güç mesafesi düşük toplumların güveni farklı algılaması ile açıklanmaktadır. Ancak çalışma, yöneticiye duyulan güven üzerinde odaklanmakla birlikte, güvenin kültürel anlamda farklı yorumlanacağını, dolayısı ile güveni oluşturan özelliklerin görece öncelik ve öneminin de ülkeden ülkeye değişebileceğine dair bulgular sunarak bu çalışma sonuçlarını desteklemektedir.

Bu çalışmada güveni oluşturan özellikler olarak güvenilen kişinin sahip olduğu/sahip olduğunun düşünüldüğü beş özelliğin güven oluşumunda diğer bir ifade ile güvenilirlikteki önemi üzerinde durulmuş, güvenin öncüllerini belirlemede bir ön çalışma olarak yazına katkı sağlamak hedeflenmiştir. Güven oluşumunun açıklanması, işletmecilik yazınındaki güvenin etki ve sonuçları ve güvenin kolaylaştırıcı etkisi ile birlikte düşünüldüğünde alan yazında bundan sonraki çalışmalar için bir adım teşkil edecektir.

ARAŞTIRMANIN KISITLARI VE SONRAKİ ÇALIŞMALAR

Bu çalışmada, yönetici adayları olarak öğrencilerin, varsayımsal astlar üzerinden, asta duydukları güvende belirleyici olan özellikler ve bu özelliklerin görece önem öncelikleri tespit edilmiştir. Ancak benzer çalışmaların daha fazla sayıda örneklem üzerinde gerçekleştirilmesi çalışmanın bulgularının genellenebilirliğini artıracaktır. Bundan sonraki çalışmalarda kültürel değerler de dikkate alınarak yöneticiye ve aynı düzeyde yer alan iş arkadaşlarına duyulan güven öncelikleri ve birbirleri ile karşılaştırılmasını içeren bir çalışmanın gerçekleştirilmesi de öneri olarak sunulabilecektir. Bir diğer dikkate değer konu da, bu çalışmada örnekleme alınan okullarda staj zorunluluğunun bulunmaması nedeniyle araştırmaya dahil edilmeyen staj ve iş deneyimine ilişkin bulguların, güveni etkileyebileceği düşüncesi ile bundan sonraki çalışmalarda bir kontrol değişkeni olarak incelenebileceğidir.

Bu araştırma işletme bölümü son sınıf öğrencileri üzerinde gerçekleştirilmiş olup, benzer bir çalışmanın işletme ortamında yapılmasının farklı bulgularla sonuçlanacağı söylenebilecektir. Bunun yanı sıra iş ortamında, cinsiyet, işletmede çalışma süresi, iş hayatında bulunma süresi gibi bazı değişkenlerin etkisi arındırılarak yapılacak çalışmalar konu ile ilgili yazına katkı sağlayacaktır. Farklı örgüt iklimlerinde özellikle farklı etik örgüt iklimlerinde güven oluşumu ve öncelikleri de araştırmaya değer bir konudur.

Mayer ve arkadaşlarının (1995) modeli çerçevesinde düşünüldüğünde ilişki düzeyleri kadar ilişkinin geçirdiği zaman açısından bu özelliklerin önem ve önceliğinin farklılaşıp farklılaşmadığı akla gelmektedir. İlişkinin başında ya da

² "Benevolence" karşılığı kullanılmıştır. Ancak bu çalışmada sadakate karşılık gelen bir anlam içermektedir.

ilişki ilerledikçe önem ve önceliklerin değişebileceği olasıdır. Bu çerçevede gelecekte yapılacak zamana yaygın nitel çalışmalarla bu soruların önemli ölçüde cevaplanacağı düşünülmektedir.

Bu çalışmada bireyin kendisinden ve yaşadıklarından kaynaklanan güvenme eğiliminin ölçülmemiş olması güven oluşumunda bu değişkenin de etkili olabileceğini akla getirmektedir. Öte yandan güven oluşumunda Türkiye'ye özgü başka özellik ve unsurların da olabileceği, gelecekte derinlemesine görüşmeler ve nitel çalışmalarla güveni oluşturan unsurlar ve güvenin anlamına ilişkin çalışmaların gerçekleştirilmesi ile güvene ilişkin bilgilerin artmasına katkı sağlanacağı düşünülmektedir. Örneğin, Börü'nün (2001) çalışmasında, sadakat karşılığı olabilecek ifade ve özelliklerin birden fazla tanımlama ile nitelendirildiği görülmekte, bu bulgu da çalışmaya ilişkin çıkarımlarımızı doğrular bir sonuç olarak değerlendirilmektedir. Buna ek olarak güveni oluşturan unsurlar açısından Türkiye için yöneten-yönetilen ilişkisi dışındaki ilişki bağlamının (akrabalık, hemşerilik gibi) da güven üzerindeki belirleyiciliği ve görece önemini ortaya koyan çalışmaların ilgi çekici sonuçlar vereceği düşünülmektedir.

Gabarro (1978:298-300) çalışmasında güvenin yanı sıra etkileme üzerinde de durmakta, etkiyi güven gelişiminin bir fonksiyonu olarak ortaya koymaktadır. Diğer bir ifade ile bir kişi ne kadar güvenilir ise o kadar fazla etkili olmaktadır. Bundan sonraki çalışmalar için, güven ve güvenilirlik ile birlikte hangi özelliklerin bireylerin diğerleri üzerinde etkisinde daha kritik önemde olduğu bir araştırma sorusu olarak önerilebilecektir.

Yönetici-ast ilişkisinde güvene ilişkin özelliklerin belirlenmesinde işteki karşılıklı bağımlılık, müşteri ile ilişkiler, işin içeriğindeki görev ve sorumlulukların fazlalığı ve güçlük derecesi gibi durumsal koşulların da bu sıralamalarda etkili olabileceği ve bundan sonraki çalışmalarda birer değişken olarak dâhil edilerek araştırmaların tasarlanması ilgi çekici sonuçlara ulaştıracaktır. Sonuçların Butler ve Cantrell'in (1984) örneklem grubunu oluşturan öğrencilerden farklı bir sıralama sergilemesinin ise kültürel farklar, sosyal geçmiş, değer ve inanç sistemi ile açıklanabileceği düşünülmektedir. Bunun yanı sıra "farklı kültürlerde güveni oluşturan özelliklerin sıralaması farklı mıdır" sorusu da bundan sonraki çalışmalar için bir araştırma sorusu olarak düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- ARI, G. S. (2003), "Yöneticiye Duyulan Güven Örgütsel Bağlılığı Artırır mı?", *Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2, 17-36.
- BHATTACHARYA, R., DEVINNEY, T. M. ve PILLUTLA, M. M. (1998), "A Formal Model of Trust Based on Outcomes." *Academy of Management Review*, 23 (3), 459-472.
- BUTLER, J.K.Jr.(1983), "Reciprocity of Trust Between Professionals and Their Secretaries", *Psychological Reports*, 53, 411-416.
- BUTLER, J.K.Jr. ve CANTRELL, S. (1984), "A Behavioral Decision Theory Approach to Modeling Dyadic Trust in Superiors and Subordinates", *Psychological Reports*, 55,19-28.
- BUTLER, J.K.Jr. (1991), "Toward Understanding and Measuring Conditions of Trust: Evolution of a Conditions of Trust Inventory." *Journal of Management*, 17, sayı 3, 643- 663.

- BÖRÜ, D. (2001), “Örgütlerde Güven Ortamının Yaratılmasında İlk Adım: Güvenilir İnsanlar Kim?”, *9.Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildiriler*, <http://www.isletme.istanbul.edu.tr/duyurular/kongrebook/15/kongre.html>
- CLARK, M. C. ve PAYNE, R.L. (1997), “ The Nature and Structure of Worker’s Trust in Management”, *Journal of Organizational Behavior*, 18, 205-224.
- DAVİS, J.H., SCHOORMAN, F.D., MAYER, R.G. ve TAN, H.H.. (2000), “The Trusted General Manager and Business Unit Performance: Empirical Evidence of a Competitive Advantage.”, *Strategic Management Journal*, May, Vol.21, 563-577.
- ERDEM, F. (2003), “Örgütsel Yaşamda Güven”, (Ed.) F. Erdem, *Sosyal Bilimlerde Güven* içinde, Ankara: Vadi Yayınları, 153-182.
- ERDEM, F. ve ÖZEN, J. (2003), “Niklas Luhmann’ın Tanıdıklık, Emin Olma ve Güven Ayrımı”, (Ed.) F. Erdem, *Sosyal Bilimlerde Güven* içinde, Ankara: Vadi Yayınları, 53-59.
- GABARRO, J.J. (1978), “The Development of Trust, Influence, and Expectations”, (Eds.) A.G.Athos ve J.J. Gabarro, *Interpersonal Behavior Communication an Understanding in Relationship* içinde, New Jersey: Prentice Hall Inc., 290-303.
- HOSMER, L.T. (1995), “Trust: the Connecting Link Between Organizational Theory and Philosophical Ethics”, *Academy of Management Review*, 20 (2), 379- 403.
- KRAMER, R.M. (2006), “Trust as Situated Cognition: An Ecological Perspective on Trust Decisions”, *Handbook of Trust Research*, R.Bachmann, A.Zaheer ve E.Ellgar (Eds), Publishing Limited, UK, s. 68-84.
- MAYER, R.C., DAVİS, J.H. ve SCHOORMAN, F.D. (1995), “An Integrative Model of Organizational Trust”, *Academy of Management Review*, 20 (3), 709-734.
- MAYER, R. C., & DAVİS, J. H. (1999), “The Effect of The Performance Appraisal System on Trust For Management: A Field Quasi-Experiment”, *Journal of Applied Psychology*, 84, 123–136.
- REMPEL, J. K., HOLMES, J.G. ve Zanna, M.P. (1985), “Trust in Close Relationships” *Journal of Personality And Social Psychology*, 49 (1), 95-112.
- ROTTER, J. B. (1971), “Generalized Expectancies for Interpersonal Trust”, *American Psychologist*, 44, 1-7.
- SARGUT, A. S. (2003), “Kurumsal Alanlardaki Örgüt Yapılarının Oluşmasında ve Ekonomik İşlemlerin Yürütülmesinde Güvenin Rolü”, (Ed.) F. Erdem, *Sosyal Bilimlerde Güven* içinde, Ankara: Vadi Yayınları, 89-124.
- SCHINDLER, P.L. ve THOMAS, C.C. (1993), “The Structure of Interpersonal Trust in the Workplace”, *Psychological Reports*, 73, 563-573.
- TSCHANNEN-MORAN, M. ve HOY, W.K. (2000), “A Multidisciplinary Analysis of the Nature, Meaning and Measurement of Trust”, *Review of Educational Research*, 70 (4), 547-593.
- WASTİ, S. A., TAN, H. H., BROWER, H.H. ve ÖNDER, Ç. (2007), “Cross-cultural Measurement of Supervisor Trustworthiness: an Assessment of Measurement Invariance Across Three Cultures”, *Leadership Quarterly*, 18, 477-489.
- WHITENER, E. M., BRODT, S.E., KORSGARD, M.A. ve WERNER, J.M. (1998), “Managers as Initiators of Trust: An Exchange Relationship Framework for Understanding Managerial Trustworthy Behavior”, *Academy of Management Review*, 23 (3), 513-531.
- ZAND, D. E. (1972), “Trust and Managerial Problem Solving” *Administrative Science Quarterly*, 17, 229-239.

Ek 1.

ARAŞTIRMANIN VERİ TOPLAMA ARACI

Bölüm 1. Genel Bilgiler

1. Cinsiyetiniz: Kadın Erkek 2. Üniversiteniz: ...

Bölüm 2. Güven Özellikleri

Bir işletmede çalıştığınızı varsayın. Bu işletmede bir departmana yönetici olarak atanmış. Emrinizde çalışan belli sayıda personele sahipsiniz. Bu bölümde, her bir personeliniz açısından, sahip oldukları belli özellikler doğrultusunda, onlara ne derece güvenip güvenmediğinize ilişkin bir değerlendirme yapmanız istenmektedir. Bu özellikler; astınızın dürüstlüğü, işinde yetkinliği, davranışlarında tutarlılığı, size olan sadakati ve fikirlerindeki açıklığıdır. Her bir astta bu özellikler farklı kombinasyonlar halinde bulunmaktadır. Her bir kombinasyonu ve özelliklere ilişkin aşağıdaki açıklamaları da dikkate alarak lütfen hangi durumlarda astlarınıza güvenip güvenmeyeceğinizi belirleyiniz.

Özellikler:

Dürüstlük: Her zaman doğruyu ve gerçekleri söylemesi, sözleri ve davranışları arasında uyum olması, sözlerini yerine getirmesi

Yetkinlik: İşini gerçekleştirmek için gerekli bilgi ve beceriye sahip olması

Tutarlılık: Benzer durumlarda benzer tepkiler vermesi, tahmin edilebilir olması

Sadakat: Her koşulda sizi koruması ve iyiliğinizi istemesi

Açıklık: Fikir ve bilgileri sizinle paylaşması, bilgiyi gizlememesi

1. Bu astınız dürüsttür. Ancak ne yetkin, ne tutarlı, ne sadık, ne de açıktır. Bu özelliklere sahip bir astta ne kadar güvenirsiniz.

Asla güvenmem Pek de güvenmem Biraz güvenirim Güvenirim Çok güvenirim

2. Bu astınız yetkindir. Ancak ne dürüst, ne tutarlı, ne sadık, ne de açıktır. Bu özelliklere sahip bir astta ne kadar güvenirsiniz.

Asla güvenmem Pek de güvenmem Biraz güvenirim Güvenirim Çok güvenirim

3. Bu astınız tutarlıdır. Ancak ne dürüst, ne yetkin, ne sadık, ne de açıktır. Bu özelliklere sahip bir astta ne kadar güvenirsiniz.

Asla güvenmem Pek de güvenmem Biraz güvenirim Güvenirim Çok güvenirim

4. Bu astınız sadıktır. Ancak ne dürüst, ne yetkin, ne tutarlı, ne de açıktır. Bu özelliklere sahip bir astta ne kadar güvenirsiniz.

Asla güvenmem Pek de güvenmem Biraz güvenirim Güvenirim Çok güvenirim

5. Bu astınız açıktır. Ancak ne dürüst, ne yetkin, ne tutarlı, ne de sadıktır. Bu özelliklere sahip bir astta ne kadar güvenirsiniz.

Asla güvenmem Pek de güvenmem Biraz güvenirim Güvenirim Çok güvenirim

6. Bu astınız dürüst ve yetkindir. Ancak ne tutarlı, ne sadık, ne de açıktır. Bu özelliklere sahip bir astta ne kadar güvenirsiniz.

Asla güvenmem Pek de güvenmem Biraz güvenirim Güvenirim Çok güvenirim

7. Bu astınız yetkin ve tutarlıdır. Ancak ne dürüst, ne sadık, ne de açıktır. Bu özelliklere sahip bir astta ne kadar güvenirsiniz.

Asla güvenmem Pek de güvenmem Biraz güvenirim Güvenirim Çok güvenirim

8. Bu astınız tutarlı ve sadıktır. Ancak ne dürüst, ne yetkin, ne de açıktır. Bu özelliklere sahip bir astta ne kadar güvenirsiniz.

Asla güvenmem Pek de güvenmem Biraz güvenirim Güvenirim Çok güvenirim

9. Bu astınız sadık ve açıktır. Ancak ne dürüst, ne yetkin, ne de tutarlıdır. Bu özelliklere sahip bir astta ne kadar güvenirsiniz.

Asla güvenmem Pek de güvenmem Biraz güvenirim Güvenirim Çok güvenirim

10. Bu astınız dürüst ve açıktır. Ancak ne yetkin, ne tutarlı, ne de sadıktır. Bu özelliklere sahip bir astta ne kadar güvenirsiniz.

Asla güvenmem Pek de güvenmem Biraz güvenirim Güvenirim Çok güvenirim

11. Bu astınız dürüst ve tutarlıdır. Ancak ne yetkin, ne sadık, ne de açıktır. Bu özelliklere sahip bir asta ne kadar güvenirsiniz.
()Asla güvenmem ()Pek de güvenmem ()Biraz güvenirim ()Güvenirim ()Çok güvenirim
12. Bu astınız dürüst ve sadıktır. Ancak ne yetkin, ne tutarlı, ne de açıktır. Bu özelliklere sahip bir asta ne kadar güvenirsiniz.
()Asla güvenmem ()Pek de güvenmem ()Biraz güvenirim ()Güvenirim ()Çok güvenirim
13. Bu astınız yetkin ve sadıktır. Ancak ne dürüst, ne tutarlı, ne de açıktır. Bu özelliklere sahip bir asta ne kadar güvenirsiniz.
()Asla güvenmem ()Pek de güvenmem ()Biraz güvenirim ()Güvenirim ()Çok güvenirim
14. Bu astınız yetkin ve açıktır. Ancak ne dürüst, ne tutarlı, ne sadıktır. Bu özelliklere sahip bir asta ne kadar güvenirsiniz.
()Asla güvenmem ()Pek de güvenmem ()Biraz güvenirim ()Güvenirim ()Çok güvenirim
15. Bu astınız tutarlı ve açıktır. Ancak ne dürüst, ne yetkin, ne de sadıktır. Bu özelliklere sahip bir asta ne kadar güvenirsiniz.
()Asla güvenmem ()Pek de güvenmem ()Biraz güvenirim ()Güvenirim ()Çok güvenirim
16. Bu astınız dürüst, yetkin ve tutarlıdır. Ancak ne sadık, ne de açıktır. Bu özelliklere sahip bir asta ne kadar güvenirsiniz.
()Asla güvenmem ()Pek de güvenmem ()Biraz güvenirim ()Güvenirim ()Çok güvenirim
17. Bu astınız dürüst, yetkin ve sadıktır. Ancak ne tutarlı, ne de açıktır. Bu özelliklere sahip bir asta ne kadar güvenirsiniz.
()Asla güvenmem ()Pek de güvenmem ()Biraz güvenirim ()Güvenirim ()Çok güvenirim
18. Bu astınız dürüst, tutarlı ve sadıktır. Ancak ne yetkin, ne de açıktır. Bu özelliklere sahip bir asta ne kadar güvenirsiniz.
()Asla güvenmem ()Pek de güvenmem ()Biraz güvenirim ()Güvenirim ()Çok güvenirim
19. Bu astınız dürüst, yetkin ve açıktır. Ancak ne tutarlı, ne de sadıktır. Bu özelliklere sahip bir asta ne kadar güvenirsiniz.
()Asla güvenmem ()Pek de güvenmem ()Biraz güvenirim ()Güvenirim ()Çok güvenirim
20. Bu astınız dürüst, tutarlı ve açıktır. Ancak ne yetkin, ne de sadıktır. Bu özelliklere sahip bir asta ne kadar güvenirsiniz.
()Asla güvenmem ()Pek de güvenmem ()Biraz güvenirim ()Güvenirim ()Çok güvenirim
21. Bu astınız yetkin, tutarlı ve açıktır. Ancak ne dürüst, ne de sadıktır. Bu özelliklere sahip bir asta ne kadar güvenirsiniz.
()Asla güvenmem ()Pek de güvenmem ()Biraz güvenirim ()Güvenirim ()Çok güvenirim
22. Bu astınız dürüst, sadık ve açıktır. Ancak ne yetkin, ne de tutarlıdır. Bu özelliklere sahip bir asta ne kadar güvenirsiniz.
()Asla güvenmem ()Pek de güvenmem ()Biraz güvenirim ()Güvenirim ()Çok güvenirim
23. Bu astınız yetkin, sadık ve açıktır. Ancak ne dürüst, ne de tutarlıdır. Bu özelliklere sahip bir asta ne kadar güvenirsiniz.
()Asla güvenmem ()Pek de güvenmem ()Biraz güvenirim ()Güvenirim ()Çok güvenirim
24. Bu astınız tutarlı, sadık ve açıktır. Ancak ne dürüst, ne de yetkindir. Bu özelliklere sahip bir asta ne kadar güvenirsiniz.
()Asla güvenmem ()Pek de güvenmem ()Biraz güvenirim ()Güvenirim ()Çok güvenirim
25. Bu astınız yetkin, tutarlı ve sadıktır. Ancak ne dürüst, ne de açıktır. Bu özelliklere sahip bir asta ne kadar güvenirsiniz.
()Asla güvenmem ()Pek de güvenmem ()Biraz güvenirim ()Güvenirim ()Çok güvenirim
26. Bu astınız dürüst, yetkin, tutarlı ve sadıktır. Ancak açık değildir. Bu özelliklere sahip bir asta ne kadar güvenirsiniz.
()Asla güvenmem ()Pek de güvenmem ()Biraz güvenirim ()Güvenirim ()Çok güvenirim
27. Bu astınız dürüst, yetkin, tutarlı ve açıktır. Ancak sadık değildir. Bu özelliklere sahip bir asta ne kadar güvenirsiniz.
()Asla güvenmem ()Pek de güvenmem ()Biraz güvenirim ()Güvenirim ()Çok güvenirim
28. Bu astınız dürüst, yetkin, sadık ve açıktır. Ancak tutarlı değildir. Bu özelliklere sahip bir asta ne kadar güvenirsiniz.
()Asla güvenmem ()Pek de güvenmem ()Biraz güvenirim ()Güvenirim ()Çok güvenirim

29. Bu astınız dürüst, tutarlı, sadık ve açıktır. Ancak yetkin değildir. Bu özelliklere sahip bir asta ne kadar güvenirsiniz.

Asla güvenmem Pek de güvenmem Biraz güvenirim Güvenirim Çok güvenirim

30. Bu astınız yetkin, tutarlı, sadık ve açıktır. Ancak dürüst değildir. Bu özelliklere sahip bir asta ne kadar güvenirsiniz.

Asla güvenmem Pek de güvenmem Biraz güvenirim Güvenirim Çok güvenirim

31. Bu astınız dürüst, yetkin, sadık, tutarlı ve açıktır. Bu özelliklere sahip bir asta ne kadar güvenirsiniz.

Asla güvenmem Pek de güvenmem Biraz güvenirim Güvenirim Çok güvenirim

32. Bu astınız ne dürüst, ne yetkin, ne sadık, ne tutarlı ve ne açıktır. Bu özelliklere sahip bir asta ne kadar güvenirsiniz.

Asla güvenmem Pek de güvenmem Biraz güvenirim Güvenirim Çok güvenirim

Die Entwicklung Des Privatkredits und Die Rolle Des Risikomanagements

Yrd. Doç. Dr. Kemal YAMAN

İstanbul Aydın Üniversitesi, İ.İ.B.F, Ekonomi ve Finans Bölümü, İSTANBUL

ABSTRAKT

Das Kreditgeschäft im türkischen Bankensektor blüht seit 2005 stark auf. Dabei haben der Privatkredit und der Hypothekenkredit als Komponente dessen einen beachtlichen Teil des Wandels innerhalb des Gesamt-Kredits ausgemacht. Die ausländischen Banken als (Teil-)Besitzer der türkischen Banken erlangen seit 2005 zunehmend großes Gewicht im türkischen Bankensektor und gehören damit zu den zehn führenden Banken in der Türkei. Im ersten Teil der Arbeit wird die Entwicklung des Privatkredits von 2002 bis 2009 dargestellt und es wird dabei auf die Bedeutung des Risikomanagements eingegangen. Im zweiten Teil werden die wichtigsten Komponenten des Privatkredits hervorgehoben. Schließlich werden im dritten Teil in einer abschliessenden Zusammenfassung die Ergebnisse und die Schlussfolgerungen geschildert.

Schlagwörter: Internationale Finanzkrise, Kreditgeschäft, Unternehmens und Privatkredit, Hypothekenkredit, Kreditkartennutzung und Notleidende Kredite

JEL Klassifikation: E0, E51, G01, G21

Bireysel Kredilerin Gelişimi ve Risk Yönetiminin Rolü

ÖZET

Türk bankacılık sektöründe 2005 yılından beri kredi alanında ciddi bir canlanma göze çarpmaktadır. Bununla birlikte, bireysel kredi ve bunun önemli bir ögesi olan ipotekli kredinin toplam krediler bazında meydana gelen değişimin içinde önemli bir rol üstlendiğini ifade etmek gerekir. Yabancı bankalar ise, 2005 yılından beri Türk bankacılık sektöründe Türk bankaları ile ortaklığa giderek veya bizzat bu sektörde yer alarak paylarını artırmış ve böylece bu bankalar Türkiye'nin önde gelen on bankası arasında yer almıştır. Çalışmamızın ilk bölümünde bireysel kredilerin 2002 ile 2009 yılı arasındaki gelişimi ortaya konmuş ve bu bağlamda risk yönetiminin önemine de dikkat çekilmiştir. İkinci bölümde ise, bireysel kredilerin gelişmekte olan önemli öğeleri üzerinde durulmuş ve son olarak üçüncü bölümde elde edilen çıkarımlar ve sonuçlar sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası Mali Kriz, Kredi, Kurumsal ve Bireysel Kredi, İpotek Kredisi, Kredi Kartı Kullanımı ve Takipteki Krediler

JEL Sınıflaması: E0, E51, G01, G21

I. Einleitung

In diesem Artikel wird die Entwicklung des Privatkredits untersucht, da dieser innerhalb einer Volkswirtschaft eines Landes einen besorgniserregenden Effekt haben kann. Die internationale Finanzkrise ab 2007 hat gezeigt, dass bei der Kreditvergabe die Kreditrisiken unterschätzt worden sind und damit die Banken wie die Kapitalmärkte sich zu völlig unzureichenden Bonitätsprüfungen verleiten ließen. Außerdem hatten sie in ihrem Kreditvergabeverhalten die Informationen aus der Bonitätsanalyse nicht beachtet (Schwächen im Risikomanagement der Finanzinstitute) (Rudolph, 2009). Rudolph führt noch aus, dass sogar die sonst übliche Anforderung an einen Eigenkapitalanteil am Wert der Wohnimmobilie in Höhe von mindestens 20 % nicht eingehalten worden ist und

sogar ganz fallen gelassen worden ist (Rudolph, 2009: 9). Seit 2001 hat das niedrige Zinsniveau in den USA zu einem Anstieg der Hypothekenkredite für den Eigentumserwerb und damit zu einem starken Preisanstieg am Wohnungsmarkt geführt. Jedoch sind die Zinsen 2006/2007 angestiegen und die Immobilienpreise in den USA sind zusammengebrochen. So waren die Kreditnehmer nicht mehr in der Lage ihren Hypothekenkredit mit einem Zwischenkredit zu finanzieren, wie dies früher vorgekommen ist. Als Folge dessen konnten die Kreditnehmer ihre Schulden nicht begleichen. Also begann die Finanzkrise in den USA als Folge der Zahlungsausfälle auf Subprime-Kredite und diese Situation hat bald zu einer internationalen Liquiditätskrise geführt. Die internationale Banken- und Finanzkrise war somit nicht zu vermeiden (Gräf, 2008).

Nachdem die Bedeutung der Kreditvergabe des Privatkredits am Beispiel der USA in Verbindung mit der internationalen Finanzkrise gezeigt worden ist, wird nun die Entwicklung des Privatkredits in der Türkei seit 2002 näher untersucht. Dieser Zeitpunkt wird deshalb gewählt, da die ausländischen Banken nach 2004 durch Akquisition von Bank(-Anteilen) als Markteintrittsform verstärkt in den türkischen Bankensektor eingetreten sind. Der Leser kann damit einen besseren Einblick in die Entwicklung des Privatkredits sowohl vor als auch nach dem Markteintritt der Ausländer in den türkischen Bankensektor erhalten.

Zunächst werden die einzelnen Komponenten des Kreditvolumens betrachtet, hier der Privat- und der Unternehmenskredit. Es ist festzustellen, dass der Kredit und damit die Bestandteile des Kredits allesamt von 2002 bis zum März 2008 zunehmen. Insbesondere ist ein rapider Boom des Privatkredits zu registrieren, wogegen beim Unternehmenskredit ein weniger starker Aufschwung als beim Privatkredit festgestellt werden kann (BDDK, Mart 2008: 25).

II. Entwicklung des Privatkredits

Um die Bedeutung der Entwicklung des Privatkredits hervorzuheben, wird vorerst der Privatkredit in den Jahren von 2002 bis 2009 in absoluten Zahlen (Mrd. US-Dollar) betrachtet. Dabei ist ein stetiges Wachstum des Privatkredits zu beobachten. Während dieser 4 Mrd. US-Dollar im Jahr 2002, 20 Mrd. US-Dollar im Jahr 2004, 81,9 Mrd. US-Dollar im Jahr 2007 und 77,2 Mrd. US-Dollar im Jahr 2008 und letztlich 86,8 Mrd. US-Dollar im Jahr 2009 beträgt. Auf Grund der schwachen türkischen Währung zum 31. Dezember 2008 gegenüber dem 31. Dezember 2007 kommt es zu einer Schrumpfung des Privatkredits in Mrd. US-Dollar, obwohl in der türkischen Währung ein starker Anstieg zu verzeichnen ist. So erreicht der Privatkredit 117,4 Mrd. YTL im Dezember 2008 im Vergleich zu dem absoluten Wert des Vorjahres in Höhe von 94,9 Mrd. YTL (BDDK, Eylül 2008: 26 und Aralık 2008: 23). Damit geht ein prozentualer Anstieg von 24 % einher. Es ist somit von 2002 bis 2009 ein stetiger jährlicher Anstieg festzustellen. Somit hat sich der Privatkredit von 2002 bis 2009 um mehr als das Zwanzigfache erhöht.

Eine weitere wichtige Tatsache ist, dass der Anteil des Unternehmenskredits in der bereits niedrig gebliebenen Gesamt-Kreditsumme im Jahr 2000 bereits 78,7 % und 2002 beträchtliche 84,3 % aller Kredite ausgemacht hat. Damit hatte der Privatkredit kaum an Bedeutung innerhalb des Gesamtkredits (BDDK, Eylül 2001: 11 und Şubat 2004: 40).

Außerdem ist ein starker Anstieg bei Unternehmenskrediten festzustellen: Im Jahr 2002 liegt der Unternehmenskredit bei 25,9 Mrd. US-Dollar und erreicht nur fünf Jahre später 164,4 Mrd. US-Dollar (BDDK, Aralık 2007: 54). Also hat sich der Unternehmenskredit von 2002 bis 2007 um mehr als das Sechsfache gesteigert. Hierbei ist zu erkennen, dass die Komponenten des Kredits – Privat- und Unternehmenskredit – sich gegensätzlich entwickeln: Der prozentuale Anteil des Unternehmenskredits am Kreditgeschäft beträgt 81 % im Jahr 2003 und geht kontinuierlich zurück, bis er 67 % im Jahr 2007 annimmt. Dagegen macht der Privatkredit im Jahr 2003 19 % aller Kredite aus und steigt kontinuierlich an, bis er vier Jahre später 33 % beträgt (BDDK, Aralık 2007: 54). Dieser Trend setzt sich fort, so dass der Privatkredit im Jahr 2009 ebenfalls 33,3 % aller Kredite ausmacht (BDDK, Aralık 2009: 38f).

Nachdem die absoluten Werte des Privatkredits für die Jahre von 2002 bis 2009 dargestellt worden sind, werden diejenigen 10 Banken betrachtet, die im Jahr 2004 91,5 %, im Jahr 2006 89,1 % und im Jahr 2008 88,2 % des Privatkredits dem türkischen Bankensektor bereitstellen. Dabei ist zu sehen, dass diese Banken seit 2004 eine absteigende Bedeutung erlangen. So war im Jahr 2004 nur eine ausländische Bank bei der Vergabe von Privatkrediten unter den zehn führenden Banken, im Jahr 2006 drei ausländische Banken und im Jahr 2008 bereits sechs ausländische Banken (BDDK, Aralık 2006: 51 und Aralık 2009: 43). Diese Tendenz zeigt ihre steigende Rolle beim Privatkredit.

III. Zusammensetzung des Privatkredits

Ferner bestehen im Jahr 2002 13,8 % (BDDK, Mart – Haziran 2006: 36), im Jahr 2003 19,9 %, im Jahr 2007 33,2 % und letztlich im Jahr 2009 33,3 % aller Kredite aus Privatkrediten (BDDK, Mart – Haziran 2006: 36 und Eylül 2006: 42 und Aralık 2009: 38f). Diese Daten belegen somit das steigende Kreditvolumen der privaten Haushalte und damit zugleich die steigende Nachfrage der Haushalte nach Privatkrediten. Es ist davon auszugehen, dass eine solche Situation vor allem durch die verbesserte wirtschaftliche Lage ab dem Jahr 2003 ermöglicht und vorangetrieben worden ist (Schuss, 2007). Zusätzlich wurde sie begünstigt durch fallende Kreditzinsen ab dem Jahr 2003: Diese beträgt im Jahr 2003 39,1 %, im Jahr 2004 24,4 %, im Jahr 2007 22,7 %, im Jahr 2008 dagegen 27 % aber im Jahr 2009 nur 17,1 %. Damit ist eine absteigende Entwicklung ab 2003 bis 2007 zu sehen, wobei im darauf folgenden Jahr vermutlich als Folge der internationalen Krise diese Zahl ansteigt, jedoch im Jahr 2009 wieder stark zurückgeht.

Nachdem die prozentualen Anteile des Privatkredits am gesamten Kreditvolumen des gesamten Sektors und ihre absoluten Werte dargestellt worden sind, wird in Tabelle 1 die Aufteilung des Privatkredits für die Jahre von 2003 bis 2009 angegeben:

Tabelle 1: Zusammensetzung des Privatkredits (in Mio. US-\$)

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Konsumentenkredit	4,178	9,529	21,957	33,846	58,550	54,685	62,263
• Hypothekendarlehen	564	1,969	9,716	16,631	27,989	25,811	30,015
• Autodarlehen	1,282	3,139	4,804	4,739	5,308	3,634	2,921
• Konsumgüter ¹	n. k. ²	4,181	6,495	11,183	22,307	21,820	25,614
• Andere	2,332	240	942	1,293	2,945	3,420	3,713
Kreditkarten	5,047	10,419	12,863	15,314	23,379	22,493	24,520
Summe des Privatkredits	9,225	19,948	34,820	49,160	81,929	77,178	86,783

Quelle: Eigene Darstellung in Anlehnung an BDDK

Bei der Aufteilung des Privatkredits ist nicht zu übersehen, dass der Hypothekenkredit im Zeitraum von 2003 bis 2009 gewaltig zunimmt: Damit ist der Hypothekenkredit von 2003 bis 2004 um 249 % und von 2004 bis 2005 um 393 % gestiegen. In den darauf folgenden Jahren stieg dieser jedoch weniger stark an. Jedoch findet von 2005 bis 2006 eine Zunahme um 71 % und von 2006 bis 2007 um 68 % statt (vgl. Tabelle 1). Von 2007 bis 2008 ist jedoch in US-Dollar ein Rückgang des Hypothekenkredits festzustellen, welcher wiederum auf die schwache türkische Währung gegenüber dem US-Dollar zum 31. Dezember 2008 zurückzuführen ist. So beträgt der Hypothekenkredit im Jahr 2007 32.448 Mio. YTL und im Jahr 2008 39.278 Mio. YTL (BDDK, Aralık 2009: 43). Damit ist in der türkischen Währung beim Hypothekenkredit von 2007 bis 2008 sogar ein Anstieg von 21 % abzulesen.

¹ „Konsumgüter“ wird als deutscher Begriff für *Ihtiyaç Kredisi* verwendet.

² Not known

A. Hypothekendarlehen

In Anlehnung an Tabelle 1 kann beobachtet werden, dass der Hypothekenkredit zunehmend an Relevanz gewinnt. So ist festzustellen, dass der Hypothekenkredit im Jahr 2003 nur 13 %, im Jahr 2004 21 %, im Jahr 2005 44 %, im Jahr 2006 49 % und im Jahr 2009 48 % des Konsumentenkredits ausgemacht hat.

Beim Hypothekengeschäft fällt sofort auf, dass ein großer Wandel zwischen den Jahren 2004 und 2006 stattfindet. Dabei sollte jedoch nicht unbeachtet bleiben, dass sich das Hypothekenkreditvolumen zwischen 2003 und 2009 mehr als dreiundfünfzigfache gestiegen ist (vgl. Tabelle 1). So ist festzustellen, dass die Banken in ausländischem (Teil-)Besitz im Jahr 2006 und ebenfalls im Jahr 2008 einen großen Teil des Marktes bearbeiten. Im Jahr 2008 haben sechs von zehn marktführenden Banken ausländische (Teil-)Inhaber, im Jahr 2006 sind es vier, wogegen im Jahr 2004 nur zwei Banken sind, die sich unter den zehn führenden Banken hinsichtlich der Hypothekenkreditvergabe befinden (BDDK, Aralık 2007: 44 und Aralık 2008: 42). Diese Entwicklung lässt sich auf folgendes zurückführen: Ausländische Banken sind bis zum Jahr 2002 insbesondere durch eigene Niederlassungen oder Tochtergesellschaften in der Türkei aktiv geworden. Diese Situation ändert sich mit den Direktinvestitionen ab 2005: Die Auslandsbanken präferieren seither Akquisition von Bank(-Anteilen) als Markteintrittsform (TBBa). Während die ausländischen Banken im Jahr 2003 nur über 3 % der Aktiva verfügen (TBBb), steigt ihr Anteil im Dezember 2006 auf 35,9 % und im ersten Quartal des Jahres 2010 auf 39,8 % an (BDDK, Aralık 2006: 33 und Mart 2010: 19).

Ein Überblick über dieses Geschäftsfeld ist vonnöten, um herausfinden zu können, wie intensiv das Marktsegment des Hypothekengeschäfts vom Bankensektor bearbeitet worden ist. Hierfür werden die türkischen Werte hinsichtlich des Hypothekenkredits mit den EU-25 Ländern verglichen. Dabei werden in den Jahren von 2003 bis 2006 die Werte der EU-25-Länder und für das Jahr 2007 dagegen die Werte der EU-27-Länder herangezogen, da in der Literatur ab dem Jahr 2007 die Werte der EU-27-Länder als Grundlage in die Kalkulation einfließen.

Demzufolge ist ab dem Jahr 2003 eine verstärkte Marktbearbeitung dieses Segments festzustellen. Hypothekenkredite nehmen jedoch in den EU-Ländern eine gewichtige Position innerhalb des gesamten Kreditvolumens ein. Im Jahr 2007 machen in den EU-27-Ländern Hypothekendarlehen 26 % der Gesamtkredite aus und somit weniger als in den Vorjahren aus, wobei dies auf die neuen EU-Mitgliedsstaaten zurückzuführen ist (TCMB, Haziran 2006: 69 und Kasım 2007: 43 und Kasım 2008: 50). Es ist davon auszugehen, dass diese

Neumitglieder im Hypothekensegment einen weniger entwickelten Bankensektor aufweisen.

Jedoch ist die Entwicklung des Hypothekenkredits in der Türkei nicht zu unterschätzen, da diese sich von 1,2 % im Jahr 2001 auf 11,4 % im Jahr 2007 bezüglich des Gesamt-Kredits erhöht (TCMB, Haziran 2006: 69 und Kasim 2007: 43 und Kasim 2008: 50). Die maximale Kreditlaufzeit des Hypothekenkredits beträgt in der Türkei in den Jahren 2004 – 2007 nur 5 Jahre, hingegen in den USA, den Niederlanden und in Dänemark 30 Jahre, in Deutschland 25 – 30 Jahre sowie in Italien, Spanien und Frankreich 15 Jahre (BDDK, Mart 2008: 17). Damit stellt die kürzere Laufzeit des Hypothekenkredits ebenfalls ein Hindernis dar, wodurch die geringere Bereitschaft der Aufnahme des Hypothekenkredits im Vergleich zu den EU-25-Ländern begründet werden kann.

Daraus lässt sich erkennen, dass die Kreditaufnahme vorrangig zum Immobilienerwerb und für Konsumgüter, dagegen weniger für den Konsum durch Kreditkarten eingesetzt worden ist (vgl. Tabelle 1). Die in der Untersuchungsperiode geschilderten Entwicklungen, beispielsweise hinsichtlich des Hypotheken- und Unternehmenskreditgeschäfts zeigen, dass das Vertrauen der Privatpersonen und Unternehmen in die türkische Wirtschaft gefestigt worden ist.

B. Kreditaufnahme durch Kreditkarten

Außerdem hat sich das Kreditvolumen, das durch den vermehrten Einsatz von Kreditkarten aufgenommen worden ist, stark gesteigert (*Credit Card Balance of Debt*). Im Jahr 2008 geht diese Summe auf Grund des Wechselkurses zurück und erreicht 22.493 Mio. US-Dollar. Danach sieht die Kreditaufnahme in türkischer Währung wie folgt aus: Im Jahr 2007 beträgt sie 27.103 Mio. YTL und im Jahr 2008 34.230 Mio. YTL, womit ist ein Zuwachs von 26 % zu verzeichnen (BDDK, Aralık 2009: 43). Damit hat sich die Summe des Kreditvolumens durch Kreditkartennutzung von 2003 bis 2009 beinahe verfünffacht (vgl. Tabelle 1).

Auffällig ist im Zusammenhang mit den Krediten die anhaltende Zunahme der Zahl der Kreditnehmer: Im Jahr 2002 haben 15,8 Mio. Kunden und im September 2009 schon 38,5 Mio. Kunden Kredite aufgenommen. Überdies lässt sich beobachten, dass die Zahl der Kreditkartennutzer in den Jahren von 2002 bis September 2009 um mehr als das Doppelte ansteigt: Im Jahr 2002 11,8 Mio. Kunden und im September 2009 25,9 Mio. Kunden, wobei diese Zahl von 27,7 Mio. im Jahr 2007 auf 25,7 Mio. im Jahr 2008 zurückgeht (BDDK, Eylül 2006: 27 und Aralık 2009, 26). Der Rückgang in 2008 kann auf die unsichere wirtschaftliche Lage auf Grund der globalen Finanzkrise zurückgeführt werden. Dennoch verdeutlicht die positive Entwicklung hinsichtlich der steigenden Zahl der Kreditnehmer und der Kreditkartennutzer seit 2002 das steigende Vertrauen der privaten Haushalte in die türkische Wirtschaft.

Es ist nicht zu übersehen, dass der prozentuale Anteil der notleidenden Kredite am gesamten Kreditvolumen von 17,6 % im Jahr 2002 auf 3,5 % im Jahr 2007 stark abnimmt. Im Jahr 2008 steigt diese Zahl nur auf 3,6 % und im Jahr 2009 sogar auf 5,3 % an (BDDK, Eylül 2006: 38 und Aralık 2009: 38). Diese fallende Tendenz lässt ein verbessertes Risikomanagement der Banken bei der Kreditvergabe vermuten und eine verbesserte wirtschaftliche Situation der Kreditnehmer ablesen. Außerdem ist davon auszugehen, dass das verbesserte Pro-Kopf-Einkommen in der Untersuchungsperiode vor allem in den Großstädten wie Istanbul zum Eintreten niedrigerer prozentualer Werte hinsichtlich der notleidenden Kredite am Kreditvolumen beigetragen haben, da tatsächlich die Haushalte mit einer besseren wirtschaftlichen Einkommenslage ausgestattet sind als zuvor. Die Situation hinsichtlich der notleidenden Kredite ab 2008 kann durch die Auswirkungen der globalen Finanzkrise in der Türkei herbeigeführt worden sein. Dabei sollten wir nicht vergessen, dass die türkische Wirtschaft im Jahr 2008 nur um 0,7 % gestiegen ist und im darauf folgenden Jahr sogar um 5 % geschrumpft ist (TUIK, 1923 – 2009: 554 und 647).

Hinsichtlich der Kreditaufnahme durch Kreditkarten der zehn wichtigsten Banken ist zu beobachten, dass sie fast den gesamten Sektor dominieren – sogar bis zu 94,8 % im Jahr 2006 und 92,6 % im Jahr 2008. Daraus ist abzulesen, dass die Banken mit ausländischen (Teil-)Besitzern in diesem Geschäftsfeld ab 2006 besonders aktiv sind. So haben im Jahr 2008 sieben der zehn Banken ausländische (Teil-)Eigentümer, wogegen sich im Jahr 2004 nur eine ausländische Bank unter den zehn führenden Banken befindet (BDDK, Aralık 2007: 47 und Aralık 2008: 45).

IV. Zusammenfassung

Es fällt sofort auf, dass in den Jahren von 2002 bis 2009 kontinuierliches Wachstum an Privatkredit stattfindet. Insbesondere verzeichnen die Hypothekenkredite starken Anstieg und die Kreditaufnahme durch Kreditkarten steigen genauso an – wenn auch nicht in gleicher Intensität. Es wird offensichtlich, dass der türkische Bankensektor hinsichtlich des Hypothekenkredits verglichen mit den EU-25 Ländern weitgehend unbearbeitet geblieben ist, obwohl dieser seit 2002 stark zunimmt. Vor allem aber stellt die kürzere Laufzeit des Hypothekendarlehen ein wichtiges Hindernis dar, wodurch die Nachfrage nach Hypothekendarlehen im Vergleich zu den EU-25-Ländern viel geringer ausfällt. Der Vergleich zwischen der Türkei und den EU-25 Ländern hinsichtlich des Verhältnisses von Hypothekendarlehen zum Gesamt-Kreditvolumen verschafft eine klare Übersicht und ein besseres Verständnis über die Entwicklung dieses Marktsegmentes. In diesem Geschäftsfeld gewinnen die ausländischen Banken ab dem Jahr 2005 immer mehr an Gewicht und sind vermehrt an der Kreditvergabe beteiligt. Diese Entwicklung veranschaulicht ihre zugenommene Rolle im türkischen Bankensektor seit 2005.

Gleichzeitig kann aus den bisher geschilderten Zahlen hergeleitet werden, dass der Bankensektor seine Vermittlerrolle effektiver als vor 2005 wahrgenommen hat. An Hand der bisherigen Entwicklungen der von ausländischen Banken bevorzugten Marktsegmente kann abgelesen werden, dass diese immer noch ein hohes Potential aufweisen, da sie im Vergleich zu denen in den EU-25/27 Ländern noch nicht umfassend genug bearbeitet worden sind.

Erfreulich ist ebenso die fallende Tendenz betreffs der notleidenden Kredite am Gesamtvolumen, die auf ein verbessertes Risikomanagement deutet. Denn wie die US-Hypothekenkrise gezeigt hat, spielt das Risikomanagement bei der Kreditvergabe eine beachtliche Rolle. Also ist die Kreditwürdigkeitsanalyse von großer Bedeutung, da die Analyse der persönlichen und wirtschaftlichen Verhältnisse eines Kreditnehmers genauesten überprüft werden müssten. Außerdem können die Aufsichtsbehörden eine wichtige Funktion bei der Kontrolle dieser Finanzinstitute übernehmen, damit solche Probleme wie in den USA in der Türkei nicht vorkommen.

LİTERATURVERZEİCHNİS

Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK),

Finansal Piyasalar Raporu (Eylül 2001)

Finansal Piyasalar Raporu (Şubat 2004)

Finansal Piyasalar Raporu (Ekim 2004)

Finansal Piyasalar Raporu (Mart - Haziran 2006)

Finansal Piyasalar Raporu (Eylül 2006)

Finansal Piyasalar Raporu (Aralık 2006)

Finansal Piyasalar Raporu (Aralık 2007)

Finansal Piyasalar Raporu (Mart 2008)

Finansal Piyasalar Raporu (Eylül 2008)

Finansal Piyasalar Raporu (Mart 2008)

Finansal Piyasalar Raporu (Aralık 2008)

Finansal Piyasalar Raporu (Aralık 2009).

Gräf, Bernhard (2008): „Die internationale Finanzkrise: Bedrohung für die globale Wirtschaft – Wie alles begann“, <http://www.dbresearch.de>, (06.05.2011).

Rudolph, Bernd (2009), „Die internationale Finanzkrise: Ursachen, Treiber, Veränderungsbedarf und Reformansätze“, <http://epub.ub.uni-muenchen.de/10964/>, (10.05.2011).

Schuss, Heiko (2007): Vergleich institutionenökonomischer und kulturwissenschaftlicher Ansätze zur Erklärung der wirtschaftlichen Entwicklung in der Türkei und dem Osmanischen Reich, Berlin.

Türkiye Bankalar Birliği (TBBa), “Banka Bilgileri”, <http://www.tbb.org.tr>, (18.05.2011).

Türkiye Bankalar Birliği (TBBb), “52.year-1.statistics”, <http://www.tbb.org.tr>, (18.05.2011).

Türkiye İstatistik Kurumu (TUİK), *İstatistik Göstergeler. Statistical Indicators 1923 – 2009*.

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB), “Gösterge Niteliğindeki TCMB Kurları“ <http://www.tcmb.gov.tr/> (06.05.2011).

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası,
Finansal İstikrar Raporu-Haziran 2006, Sayı 2,
Finansal İstikrar Raporu-Kasım 2007, Sayı 5 und
Finansal İstikrar Raporu-Kasım 2008, Sayı 7.

Basel II Sürecinde Kredi Derecelendirme ve Bir Tekstil İşletmesinde Uygulaması¹

Yrd. Doç. Dr. Nilgün KAYALI

Celal Bayar Üniversitesi, İ.İ.B.F., İşletme Bölümü, MANİSA

Bilim Uzmanı Aslı ÇÜMEN

ÖZET

Bir ülke ekonomisinin temelini oluşturan ve çoğunlukla küçük ve orta büyüklükteki [KOBİ] reel sektör firmaları ile bunların kredi temin ettikleri bankalar arasındaki kredi ilişkileri süreci özellikle 90'lı yıllardan itibaren uluslararası finansal sistemde oluşan entegrasyon neticesinde uluslararası standartlarda hizmet sunulmasını zorunlu kılmaktadır. Bu da özellikle kredilendirme sürecinde kullanılan geleneksel değerlendirme yöntemlerinden uzaklaşarak daha bilimsel, üzerinde uluslararası bir uzlaşma sağlanmış olan yeni kredi derecelendirme yöntemlerinin kullanılmasını gerektirmiştir.

2007 yılından itibaren G-10 ülkelerinde uygulanmaya başlanan BASEL II Sermaye Yeterliliği uzlaşısının diğer ülkelerinde uygulamaya koyması planlanmaktadır. Böylelikle kredi riskinin hesaplanmasında daha objektif, anlaşılabilir ve uygulanması daha basit bir yaklaşım olan standart bankalarımız tarafından uygulanması durumunda bu şartları yerine getiren KOBİ ler para ve sermaye piyasalarından daha düşük maliyetli fon temin edebileceklerdir. Konuya makro açıdan bakıldığında ise riskli yatırımların azalması neticesinde fonların ülke ekonomileri bakımından etkin değerlendirilmesi söz konusu olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Basel II, KOBİ, Derecelendirme, Tekstil Sanayi

JEL Sınıflandırması: G24, M19

Credit Rating in Process of Basel II and Application in The Textile Company

ABSTRACT

Small and medium scale enterprises (SMEs) operating in the real sector and the credit relationships of these with the banks that offer them credits provide the backbone of a country's economy. Starting from 1990 onwards, as a result of the integration experienced in the international financing systems, it became compulsory to provide these services in compliance with the international standards. This requires distancing from traditional evaluation methods used in the crediting process and moving towards a more scientific, and internationally recognized credit rating systems.

BASEL II Capital Accord that started being implemented in G-10 countries as of 2007, is planned to be implemented in other countries as well. Thus, in the calculation of credit risks there will be a more objective, understandable and easy to implement tool available. In case this is used by our banks, the SMEs fulfilling such requirements will be in a position to acquire low cost funds from financial and capital markets. When a macro perspective is brought to the topic, as a result of diminishement of high-risk investments, it will be possible to make an effective evaluation of the funds by the country economies.

Key Words: Basel II, SME's, Rating, Textile Industry

JEL Classification: G24, M19

¹ Aslı Çümen'in CBÜ SBE'de 12.03.2010 tarihinde sunduğu "Basel II Sürecinde Kredi Derecelendirme ve KOBİ'lere Etkileri ve Denizli'de Faaliyet Gösteren Bir Kobi'de Uygulanması" adlı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

GİRİŞ

Basel II düzenlemeleri bankacılık ve finans sistemine yönelik olmakla birlikte, sistemden kredi kullanmak isteyen KOBİ'leri de çok yakından ilgilendirmektedir. Basel II standartları ile geleneksel kredilendirme sürecinden, risk odaklı kredilendirme sürecine geçilerek KOBİ'lerin kullanacakları kredinin vadesi, fiyatı ve teminatları etkilenecektir.

Bankaların sermaye yeterliliği standartlarını yeniden tanımlayan ve risk yönetimini öne çıkaran Basel II düzenlemesi, bankaların kendi risk yönetimi anlayışının kredi müşterilerine de yansımaları sonucunu doğurmaktadır. Basel II düzenlemelerine göre kredilerin, farklı unsurları açısından risk seviyeleri belirlenecek ve kredi fiyatlaması da bu risklerin sonucuna göre hesaplanacaktır. Bu uygulamayla reel sektör şirketlerinin bağımsız derecelendirme kurumlarından verilen kredi notuna göre risk değerlendirmesi yapılacak ve bu riske göre belirlenecek kredi fiyatlaması, müşterilerin kullanacakları kredi fiyatını ve miktarını etkileyecektir. Bu nedenle, özünde bankacılık sistemine yenilikler getiren bu uzlaşının reel sektöre etkilerinin şirketler tarafından değerlendirilerek gerekli hazırlıkların yapılması kaçınılmazdır. Bu kapsamda derece, bir kredi müşterisinin kredibilitesinin sayısal olarak değerlendirilmesidir. Kredi müşterisinin borcunu ödeme kapasitesini belirlemek, müşterileri risklerine göre sınıflandırmak, gelecekteki temerrüde düşme olasılığını tahmin etmek için kullanılacaktır.

1. DERECELENDİRME KAVRAMI

Derecelendirme finansal piyasalar ile yatırımcılar arasında önemli veri sağlayan bilgi asimetrisini sağlayan işlemdir (An, Chan, 2008: 584). Derecelendirme, firmaların gerek finansal verileri gerekse finansal olmayan verilerinin mevcut ve geçmişteki performanslarının değerlendirilerek, firmanın gelecek performans tahminleri çerçevesinde firmaya standart bir puan verme işlemidir. Başka bir ifade ile aslında derecelendirme firmanın taşıdığı riskinin ya da karşı tarafın maruz kalacağı riskin sayısallaştırılmasıdır. Derecelendirme, firmaların performanslarının objektif kriterlere göre belirlenmesini sağlamaktadır. Buradan elde edilen çıktı yani firmanın derecesi aynı zamanda firma için bir "finansal not" oluşturmaktadır. Bu not, gerek kredi başvurularında, gerekse firmaların diğer firmalar, ortakları, müşterileri, tedarikçileri ve diğer işletme ilgilileri ile ilişkilerinde aradaki "asimetrik bilgi" ve "saklı bilgi" (hidden information) sorununu ortadan kaldıran ve performansının göstergesi olmaktadır. Derecelendirme notu ile firmanın borç ödeme gücü iyiden kötüye doğru, harflerden oluşan bir scala kullanılarak yapılmaktadır. Geçmişte bugüne kredi derecelendirme çalışmaları, Oran analizi, Fon akım analizi, Nakit akış analizi gibi yöntemler kullanılarak yapılmaktadır. Günümüzde de bu analiz yöntemleri gerek bankalar gerekse derecelendirme kuruluşları tarafından hala kullanılmakla beraber daha objektif yöntemlerin uygulanabilirlik çalışmaları önem kazanmaktadır (Çonkar, Vurur, 2008:137).

BDDK tarafından 1 Kasım 2006 tarih ve 26.333 sayılı Resmi Gazete’de yayınlanan Derecelendirme Kuruluşlarının Yetkilendirilmesine ve Faaliyetlerine İlişkin Esaslar Hakkında Yönetmeliğe göre kredi değerliliğinin derecelendirilmesi, müşterinin;

- Kullanacağı krediyi geri ödeyebilme gücünün veya
- Borçluluğunu temsil eden sermaye piyasası araçlarının anapara, faiz ve benzeri yükümlülüklerini vadelerinde karşılayabilme riskinin, derecelendirme kuruluşu tarafından bağımsız, tarafsız ve adil olarak değerlendirilmesi ve sınıflandırılması faaliyeti olarak tanımlanmıştır.

Risk derecelendirme sistemleri; risk profilinin portföy bazında izlenmesine olanak veren, kredi müşterilerini yükümlülüklerini yerine getirme güçlerine göre sınıflandıran, müşterilerin kredi değerliliklerini belirlemeye olanak veren ölçek sistemleridir. Derece notu bankanın kredi riskini üstlendikleri borçluları, risklilik seviyeleri itibariyle birbirinden ayırma işlevi görmektedir (Candan, Özün, 2006:156).

Derecelendirme işleminin güvenilir olması ve tarafsız bir yaklaşımla yapılmalıdır. Aksi takdirde elde edilen sonuçlar fazla bir değer ve inanılabilirlik ifade etmeyecektir. Bunu sağlamanın tek yolu ise derecelendirme şirketlerinin bağımsız bir şekilde çalışması ile mümkün olacaktır.

Risk dereceleri bir ülkenin veya kuruluşun borç ödeme gücünü ve pazar payını kaybetme olasılığını yansıttığından derecelendirme firmaları derecelendirme işlemlerinde oldukça tutucu ve tarafsız davranmaktadırlar. Derecelendirme şirketlerince verilen derecelerin güvenilirliği, kullandıkları metodların yanı sıra, şirketlerin sahip oldukları deneyim, bilgi birikimleri ve tarafsız analizlerden kaynaklanmaktadır (Çelik, Kızıl, 2008; 32).

1.1. Şirketlerin Derecelendirme Kriterleri

Derecelendirme sürecinde ele alınacak ve inceleme konusu yapılabilecek temel kriterler şöyle sıralanabilmektedir (Bulutçu, 2007; 6);

- Sermaye piyasasındaki kuruluşların organizasyon yapıları,
- Mali yükümlülüklerini karşılayabilme gücü,
- Şirketin orta vadeli fırsat ve riskleri,
- Şirketin sektördeki diğer şirketlerle rekabet konumu, üretim kapasitesi, dağıtım sistemi ve pazarlama ağı,
- Finansal yönetim ve muhasebe politikaları,
- Şirketin geleceğini etkileyecek yönetsel ve sermaye yapısı değişiklikleriyle yatırımlardaki değişiklikler, teknolojik yenilikler ve benzeri gibidir.

2. BASEL II'DE KREDİ DERECELENDİRMESİ

Firmanın kredi derecelendirilmesi banka tarafından verilen kredinin, kime verildiğinin riskinin ölçülmesi anlamına gelmektedir. İşletmenin finansal (bilanço, gelir tablosu gibi finansal verilerinin değerlendirilmesi) ve niteliksel (yönetici ve

ortakların geçmişi, ithalat-ihracat, pazar payı vb.) faktörlerinin değerlendirilmesi sonucu atanan derecelendirme notu, bankaya bu işletmeye verilecek kredinin taşıyacağı riski gösterir ve bu işlem sonucu bankanın tutması gereken sermayenin belirlenmesinde girdi olarak kullanılmaktadır. Bir kredi derecelendirme sistemi kullanılmasında amaç, işletmenin taşıdığı riskleri objektif olarak ölçmektir. Bu durum, ortak bir dilin oluşmasına yardımcı olmanın yanında bankaların bir işletme için çok benzer fiyatlama yapmasına olanak tanımaktadır (Türkiye Bankalar Birliği, 2002).

Basel-II kapsamında kredi riskin hesaplanmasına yönelik olarak çeşitli alternatif yöntemlerin kullanılması mümkündür. Söz konusu yöntemler Tablo 1’de yer almaktadır.

Tablo 1. Basel II Kapsamındaki Alternatif Yöntemler

GELİŞMİŞLİK DÜZEYİ	KREDİ RİSKİ
Basit	Basitleştirilmiş Standart Yaklaşım
Orta	Standart Yaklaşım
İleri	Temel İçsel Derecelendirme Yaklaşımı
	Gelişmiş İçsel Derecelendirme Yaklaşımı

Kaynak: Basel-II QIS-TR3 Değerlendirme Raporu,2011, s.6.

Basel-II düzenleme taslaklarına göre yapılacak raporlamalarda tüm bankalarca kredi riskine ilişkin Standart Yaklaşım kullanılarak raporlama yapılması zorunlu tutulmuştur.

Basel II ile birlikte asgari sermaye yeterliliğinin hesaplanması için bir dizi seçenek de geliştirilmiştir. Buna göre bankalara, kredi risklerine ilişkin sermaye gereksinimlerini hesaplamak için iki ana yöntem arasında seçim yapma olanağı verilmiştir.

Alternatif yöntemlerden biri, kredi riskinin bağımsız kredi derecelendirmelerine dayanılarak standart biçimde ölçülmesidir. Standart Yaklaşımında işletmeler kredi kuruluşlarından kredi alabilmek için öncelikle dış derecelendirme kuruluşlarından derece almak durumundadır. İşletmelerin aldıkları kredi derecelendirme notu, kredi maliyetlerinin belirleyicisidir. KOBİ’lerin kredi notu düştükçe, uygulanan risk ağırlıkları artmakta ve bu etki düşük derecelendirme notuna sahip işletmelerin kredi maliyetlerinde artış olarak yansımaktadır.

Standart yaklaşım kapsamında kredi riski karşılığında tutulması gereken sermaye miktarı “Azaltılmış Kredi Riski” tutarı ile ilişkilendirilmiştir. Söz konusu tutarın hesaplanmasında bankanın varlıkları ile bilanço dışı işlemleri dolayısıyla maruz kaldığı kredi riski ile bu riskin azaltılması amacıyla kullanılan Kredi Riski Azaltma Teknikleri (CRM) dikkate alınmaktadır. Bu kapsamda dikkate alınan azaltma teknikleri teminatlar, bilanço içi netleşme anlaşmaları ile garantiler ve kredi türevleri olarak gruplanmaktadır (Türkiye Bankalar Birliği, 2002).

Kredi riskini ölçmede kullanılan standart yaklaşımın, Basel I kuralları ile kıyaslandığında kredi riski açısından getirdiği en önemli yenilik, kullanılan kredilerin risk ağırlıklarının belirlenmesinde kredi borçlusunun derece notlarının esas alınmasıdır. Standart yaklaşımda alacaklar çeşitli varlık sınıflarına ayrılmış ve her bir varlık sınıfının tabi olduğu risk ağırlıkları belirlenmiştir (Candan, Özün, 2006; 21).

Diğer yöntem ise denetim otoritesinin onayına tâbi olarak bankaların kredi riski için içsel derecelendirme sistemlerini kullanmalarına olanak verilmesidir. (BDDK Raporu, 2007; 23). İçsel Derecelendirmeye Dayalı Yaklaşımın kullanımı Komite'nin geliştirdiği standartlara dayalı olarak denetim otoritesinin iznine bağlı olacaktır. Bazı standartlara bağlı kalmak kaydı ile bankalara borçlunun kredibilitesini kendi dâhili yöntemleriyle belirleme izni verilecektir. Bankanın her bir borçlu için yapacağı hesaplar, gelecekteki olası bir zarar tahmini cinsinden ifade edilecek, bu da asgari sermaye gereklerinin temelini oluşturacaktır. İçsel derecelendirmeye dayalı temel yaklaşımda bankaların yapması gereken kredi başvurusunda bulunan işletmelerin “Ödememe Olasılıklarını” tespit etmektir. Banka değerlendirmesini denetim otoritesinden sağlayacağı “Ödememe Durumunda Maruz Kalınacak Risk” ve “Doğacak Zarar Tahminleri” verilerine göre yapacaktır. İçsel derecelendirmeye dayalı yaklaşımları benimseyen bankalar için daha kapsamlı ve geniş boyutta veri ihtiyacı ortaya çıkmaktadır. Bankaların düzenlemeye uygun derecelendirme modelini en az üç yıldır kullanıyor olması ve borç ödememe olasılıkları tahminleri için geriye dönük en az beş yıllık gözlem dönemini kullanmaları gerekmektedir. İleri yaklaşımda bankaların bu verileri alabilmeleri için gelişmiş bir sermaye tahsis yapısına sahip olmaları özelliği aranmaktadır(BDDK Yayını, 2009).

Basel II kriterleri kapsamında, KOBİ'lerin kullanacakları kredilerin türünden vadesine, teminatından işletme kredi derecelendirme notuna kadar çeşitli kriterler işletmelerin kullanacakları kredilerin fiyatına yansıtacaktır (Güler, Taner, 2008; 157). Bunun yanı sıra KOBİ'ler banka kredisi alabilmek ve fiyatlama avantajından yararlanabilmek için eşitli teminatlar vermek zorundadırlar. Basel II ile birlikte teminatlar konusunda önemli değişiklikler yaşanacaktır. Günümüzde ülkemizde kullanılan belli başlı teminatlar, ipotek, imza karşılığı, kefalet, belge karşılığı ve Kredi Garanti Fonudur. Türkiye'deki mevcut teminat sisteminin Basel II'nin yürürlüğe girmesiyle birlikte KOBİ'ler üzerinde risk azaltıcı bir etkisi olmayacaktır. Sistemin Basel II'ye uyumlu hale getirilememesi halinde KOBİ'lerin sermaye yükümlülüğü ve kredi maliyetleri azalmayacaktır. Basel II'nin yürürlüğe girmesi ile geçerli olacak teminatlar ise şu şekilde sıralanabilir; nakit para, altın, ana endekste hisse senetleri, mevduat veya mevduat sertifikası, yatırım fonları, borçlanma senetleri (değerlendirme notuna göre), borçlanma senetleri (değerlendirme notu yoksa; likit ve bankalarca çıkartılmış), ana endeks dışında, fakat düzenlenmiş piyasalarda işlem gören senetler, ana endeks dışında, fakat düzenlenmiş piyasalarda işlem gören senetleri barındıran fonlardan oluşmaktadır. (Aktürk, Şenol, 2009; 105).

3. BASEL II KAPSAMINDA BİR TEKSTİL FİRMASININ DERECELENDİRİLMESİ

Basel II düzenlemelerine göre kredilerin, farklı unsurları açısından risk seviyeleri belirlenecek ve kredi fiyatlaması da bu risklerin sonucuna göre belirlenecektir. Bu kapsamda Basel II kriterlerinin uygulamaya geçmesi ile birlikte, her firmanın derecelendirme notuna sahip olması gerekmektedir. Uygulamamızın amacı da Basel II kapsamında Tekstil Sektöründe faaliyet gösteren bir firmanın derecelendirme notunun tespit edilmesidir.

3.1. Uygulamanın Kapsamı

Uygulama kısmı iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde ABC tekstil firmasının derecelendirmesinde dikkate alınan kalitatif ve kantitatif kriterler belirlenmiştir.

İkinci bölümde ise firmanın derecelendirme notu belirlenmesi için, kalitatif ve kantitatif kriterleri ölçmek için içeren derecelendirme soru formu oluşturulmuş ve bir derecelendirme programı kullanılarak elde edilen derecelendirme notu değerlendirilmiştir.

3.2. Uygulamanın Yöntemi

Firmanın derecelendirme notu belirlemek için kullanılan soru formu Türkiye’de faaliyet gösteren 4 bankanın derecelendirme sisteminin derlenmesi ile oluşturulmuştur. Bu sorulardan elde edilen veriler bir bankanın uyguladığı şirket derecelendirme programında kullanılarak, ABC tekstil firmasının derecelendirme notu hesaplanmıştır.

ABC firmasının derecelendirme notunun belirlenmesi için, görüşme yöntemiyle elde edilen kalitatif ve kantitatif kriterleri dikkate alan Analitik Hiyerarşi Süreci modeli kullanılmıştır.

Firmaların derecelendirilmesinde Analitik Hiyerarşi Süreci Modelinin yanı sıra, ekonometrik yöntemler, yapay sinir ağları, eksper sistemler, optimizasyon modelleri, hybrid yöntemlerden de yararlandığı, konuyla ilgili yapılan çalışmalarda görülmektedir (Caoutte v.d.; 2008: 129-130).

Analitik Hiyerarşi Süreci Modeli, kriter ve alternatiflerle hiyerarşi oluşturup, farklı alternatifleri önem derecelerine göre sıralayan bir derecelendirme yöntemidir (Çonkar, Vurur; 2008: 136). Modeller her zaman hiyerarşik bir yapıyla ifade edilemeyebilirler. Modelde yer alan kriterler ve alternatifler birbirleriyle karşılıklı etkileşim halinde olabilirler. Bu durumda kriterlerin ağırlıklarını bulmak gerekmektedir. Analitik Hiyerarşi Süreci Modeli, bu tür problemlerde kullanılabilen bir yöntemdir (Meydan, 2010; 80).

Bankaların uyguladığı derecelendirme işleminde derecelendirme notundaki ağırlıkları dikkate alınarak, uygulamamızda mali veriler için 56, firma tanıtımının etkisi için 15, sektörel durumun etkisi için 10, firma faaliyetlerinin etkisi için 12, mali kesim ile olan ilişkilerinin etkisi için 7 ağırlık puanları kullanılmıştır.

Derecelendirmede, Tablo 2’de belirtilen derecelendirme notları dikkate alınmıştır.

Tablo 2. Derecelendirme Notları

Risk Notu (0-100)	Risk Grubu	Risk Grubu Tanımı
100-93,5	A+	Mali ve mali olmayan kriterleri itibari ile son derece olumlu bir firma olup, kuruluşun anapara ve faizleri geri ödeme kabiliyeti son derece yüksek kabul edilmektedir.
93,49-88,5	A-	Mali ve mali olmayan kriterleri itibari ile olumlu bir firma olup, yüksek kredibilitisini uzun vadeli olarak sürdürebilecektir. Anapara ve faiz yükümlülüklerini yerine getirme kabiliyeti oldukça yüksek olan bu kategorideki menkul kıymetler A+ kategorisinden oldukça küçük bir farklılık göstermektedir.
88,49-82,5	B+	Mali ve mali olmayan kriterleri itibari ile optimizasyonu sağlamış olan ve kısa vadeli olarak yüksek kredibiliteye sahipken, orta vadeli olarak kredibil bir firmadır. Borçlarını geri ödeme güçleri iyi olmakla beraber, önceki kategorilere oranla piyasa koşullarındaki değişimlere karşı daha duyarlıdır. Borçlunun anapara ve faiz ödeme yeteneği ekonomik ve politik etkenlerden daha çabuk etkilenebilmektedir.
82,49-75,5	B-	Mali ve / veya mali olmayan kriterlerinin bazıları itibari ile optimizasyonu sağlayamamakla beraber kredibil bir firmadır. Anapara ve faiz ödeme gücü açısından yeterince güçlü olduğu kabul edilmektedir. Ancak ilk üç kategori ile kıyaslandığında ekonomik koşullarda meydana gelebilecek gelişmelerden daha fazla etkileneceği açıktır.
Risk Notu (0-100)	Risk Grubu	Risk Grubu Tanımı
7,49 – 65,5	C-	Mali ve / veya mali olmayan kriterlerinin bazıları olumsuzdur. Yüksek düzeyde spekulatif özellik taşır. Olumlu konjoktüre bağlı olarak, kısa vadeli kredibil bir firmadır. Kuruluşların yükümlülüklerini yerine getirebilmeleri uzun vadede oldukça zordur.
65,49 – 55,5	D	Mali ve / veya mali olmayan kriterlerinin önemli bir kısmı olumsuz olup, taahhütlerini yerine getirmekte zorlanma eğilimi taşır. Ancak olumlu konjoktüre bağlı olarak teminatlı ve kısa vadeli olarak kredibiliteye sahiptir.
55,49 – 45,5	E	Mali ve / veya mali olmayan kriterleri ile birlikte değerlendirildiğinde kabul edilebilir risk sınırlarını zorlamakta olup, kredibilitesi zayıftır. Risk ve belirsizlik oldukça fazladır ve ekonomik koşullarda oluşabilecek bir değişiklik ihracının borçlarını geri ödemesinde oldukça ciddi problemlere yol açabilecektir.
45,49-0	F	Herhangi bir şekilde kredibilitesi bulunmamaktadır. Bu derece, geri ödemenin yapılamayacağını göstermektedir. Bu kategori verilen ek sürede ödemelerin yapılacağından emin olması durumu ayırık tutularak, faiz veya anapara ödemelerinin vadesinde yapılmadığı menkul kıymetler için kullanılmaktadır. "D" derecesi kredi hizmet ödemeleri tehlikeye sokulmuş ise iflas talebinin kayda alınması durumunda da kullanılmaktadır.

3.3. Firmanın Derecelendirilmesi

Derecelendirme işleminde 1 en iyi, 2 iyi, 3 orta, 4 kötüyü ifade etmektedir. Derecelendirme piyasadan temin edilen Basel II kapsamında şirketlerin derece notlarının belirlenmesi için **kullanılan bir bilgisayar programı** ile yapılmıştır. ABC firmasının imalat sektöründe faaliyet gösteriyor olması nedeniyle kalitatif kriterlerin rating notuna etkisi %45, kantitatif kriterlerin etkisi ise %55'tir.

3.3.1. Firmanın Kalitatif Kriterlerinin Değerlendirilmesi

Firmaların kredi değerliliklerinin ölçülebilir ve derecelendirilebilir olmasını sağlayan mali olmayan, ancak mali verilerine ve rakamsal performansına doğrudan etki yapan unsurlardır. Bu kriterlerde,

- Ortakların ve firmanın moral değerleri ve güvenilirlikleri,
- Firmanın yöneticilerinin kişilikleri, becerileri ve yönetim tarzları,
- Bir tüzel kişilik olan ortaklığın yapısı ve organizasyonu oluşturan unsurların sağlamlığı,
- Firmanın faaliyet konusu ile ilgili iş kolunun, piyasa kuralları, firmanın piyasa içindeki konumu, davranış kalıpları ve firmanın rakamsal olmayan gücü,

ile ilgili konular yer almakta ve firmanın kredi değerliliğini ölçme amacıyla dizayn edilmektedir.

Firma ve ortaklarının, ticari ahlak ve davranış kalıpları ile yönetsel kapasite ve bilgi birikimlerinin araştırılacağı bu bölümde; firmaların buldukları piyasalardaki ticari ve sosyal itibarlarının ortaya konulması ve bunların firma faaliyetlerine etkilerinin belirlenmesi çalışılmıştır. Bunun için firmanın piyasadaki konumu, bankalarla ilişkileri, ortaklık ve ticari yapısı, tesislerinin durumu, finansal açıdan kullanılan kaynakları, üretim olanakları, yurt içi ve yurt dışı pazarlama dağıtım imkanları hakkındaki veriler değerlendirilmiştir.

Kalitatif kriterlerin değerleri, firma ile yapılan görüşme sonrasında elde edilen veriler derecelendirme programında dikkate alınarak elde edilmiştir.

Tablo 3. Kalitatif Kriterler

KALİTATİF KRİTERLER	AĞIRLIKLIL
I. ABC FİRMASININ GENEL BİLGİLERİ	11,25
1.Firmanın ana faaliyet konusu ile ilgili faaliyet süresi 10 yıldan fazladır.	2
2.Çoğunluk hissesine sahip ortakların faaliyet konusunda 10 yıldan fazla sürede deneyimlidir.	1
3.Yöneticilerin (hissedarların dışındaki) faaliyet konusu ile ilgili ortalama deneyim süreleri 4-7 yıl arasındadır.	0,5
4.Yöneticilerin şirketteki ortalama görev süresi 8-10 yıl arasındadır.	0,75
5.Tek adam yönetiminden dolayı yönetim riski yoktur.	2
6.İşyerinin mülkiyeti firma/ortaklarına mı aittir.	2
7.Gecikmiş kamu (SSK, vergi, vb) borcu yoktur.	2
8.Firma üzerinde ihale, ithalat, ihracat vb. yasaklar yoktur.	1
II. ABC FİRMASININ SEKTÖR İÇİNDEKİ DURUMU	9
1.Sektör hammadde temininde dışa bağımlı değildir.	2
2.Sektörün ekonomik krizlerden az etkilenir.	2
3.Sektörün dış piyasalarda rekabet gücü vardır.	1
4.Sektör içinde payı büyümektedir.	3
5.Firmanın atıl kapasitesi yoktur.	1
III. ABC FİRMASININ FAALİYETLERİNİN DURUMU	10,25
1.Firmanın alım yaptığı ürünlerde satıcı sayısı birden fazladır.	0,75
2.Firmanın satım yaptığı ürünlerden alıcı sayısı birden fazladır.	1,25
3.Firmanın ihracatı, cirosunun %75'in üzerindedir.	3
4.Firma 3 yıldır aynı oranda ihracat yapmaktadır.	1,25
5.Firma kendisine yetecek düzeyde bir teknoloji kullanmaktadır.	0,5
6. Firma mali (bilanço, gelir tablosu vb) ve mali olmayan verileri zamanında ve eksiksiz olarak hazırlamaktadır.	1
7. Üretim tesisleri ve stokları sigortalıdır.	1
8. Firma kur riskinden etkilenmemektedir.	1
9.Firmanın mevcut kapasite kullanım oranları sektör ortalamaları seviyesindedir.	0,5
IV. ABC FİRMASININ MALİ PİYASALARLA OLAN İLİŞKİSİ	6,4
1.Firmanın kredi ilişkisinde olduğu banka sayısı 5-10 arasındadır.	0,15
2.Firma pazarlıkdır; teminat, vade ve fiyat için sıkı pazarlık yapmaktadır.	1,25
3. Firma taksitlerini ve faizlerini zamanında ödemektedir.	1,75
4.Firma/Ortaklarının, karşılıksız çek, protestolu senet ve negatif nitelikli bireysel kredi kaydı yoktur.	3,25
KALİTATİF DERECELENDİRME PUANI	36,9

ABC firmasının kalitatif özellikleri doğrultusunda hesaplanan derecelendirme puanı 36,9 olarak hesaplanmıştır. Bu puan kantitatif derecelendirme puanı ile toplanarak, firmanın genel derecelendirme puanı elde edilecektir.

3.3.2. ABC Firmasının Kantitatif Kriterlerinin Derecelendirilmesi

Kredi talep eden firmaların mali verileri açısından, kredi değerliliklerini ölçülebilir ve derecelendirilebilir olmasını sağlamak amacıyla; mali veri ve rasyolarının, trendleri ve nihai olarak ulaştıkları noktaların birbirleriyle ilişkilendirilerek rakamsal kredi değerliliğinin ölçüldüğü kısımdır.

Bu kısımda;

- Firmanın likidite yapısı,
- Aktif yapısı ve kalitesi,
- Pasif yapısı ve borçluluk durumu gelişimi,
- Karlılık durumu,
- Boyutlarına ve özelliklerine göre değerlendirilen yatırımları (varsa) ile ilgili konular yer almakta ve firmanın rakamsal kredi değerliliği ölçülmektedir.

Mali kayıt disiplininin, değerlendirme güçlükleri yaratabildiği ve ekonomik konjonktürün dalgalı bir trend izlediği ülkemizde, mali kayıtların yorumlanması ve projeksiyonunun yapılması güçlükler içermektedir. Basel II'nin uygulamaya geçmesi ile birlikte söz konusu sorunun azalacağı düşünülmektedir.

Kantitatif derecelendirme puanı, mali oranların değerleri, sektör ortalaması değerleri, son üç yıllık medyan, alt ve üst kartil değerlerini kapsayan formülasyon sonucunda elde edilmiştir.

Tablo 4. Kantitatif Kriterler

KANTİTATİF KRİTERLER	AĞIRLIKLIL DERECELENDİRME PUANI
1.Likidite Oranları	17
a. Cari oran	155
b. Likidite oranı	131
c. Nakit oranı	13
2.Varlık/Kaynak Kullanımı Oranları	2,7
a. Stok devir hızı	7
b. Alacak devir hızı	4
c. Özkaynak devir hızı	4
3.Mali Güç Oranları	13,25
a. Özkaynaklar / Toplam borçlar	90
b. Banka kredileri / Toplam borçlar	39
c. K.V.Toplam borçlar / Toplam borçlar	94
d. Banka kredileri / Net satışlar	12
e. Maddi duran varlıklar/Özkaynak oranı	35
f. Toplam borçlar / Aktif toplamı	53
4.Karlılık Oranları	6
a. Net kar / Özkaynak	24
b. Net kar / Aktif toplamı	8
c. Brüt Satış Karı / Net satışlar	15
d. Faaliyet karı / Net satışlar	6
e. Net kar / Net satışlar	5
5.Büyüme Oranları	4,75
a. Ciro artışı	44
b. Öz kaynak artış oranı	17
c. Aktif toplamı artış oranı	-1
d. Duran varlık artış oranı	20
KANTİTATİF DERECELENDİRME PUANI	43,7

ABC firmasının kantitatif derecelendirme puanını hesaplamak için son üç yıla ait konsolide mali tablolar verilerinden oluşturulan mali oranların değerleri ağırlıklı derecelendirme puanlarına dönüştürülmüştür. Kantitatif kriter gruplarının ağırlıklı derecelendirme puanları toplanarak, ABC firmasının toplam kantitatif kriterlerin derecelendirme puanı 43,7 olarak hesaplanmıştır.

3.3.3. ABC Firmasının Derecelendirilme Puanının Hesaplanması

Derecelendirme puanı kalitatif ve kantitatif kriterler için hesaplanan puanların toplanmasıyla belirlenmektedir. Buna göre ABC firmasının 2009 yılı için uzun vadeli kredi derecelendirme puanı **Tabloda** gösterilmiştir.

Tablo 5. ABC Firmasının Derecelendirme Puanı Hesaplaması

	2010 YILI PUANI
Kalitatif Kriterlerin Derecelendirme Puanı	36,9
Kantitatif Kriterlerin Derecelendirme Puanı	43,7
ABC FİRMASININ DERECELENDİRME PUANI	80,6

ABC firmasının kredi derecelendirme notu Tablo 'da görüldüğü gibi 80,60 olarak hesaplanmıştır. Çalışmamızda dikkate alınan derecelendirme skalasına göre 80,60 puanı, B-risk grubuna girmektedir.

Çalışmamızda dikkate alınan risk grubuna göre firma, kalitatif ve/veya kantitatif olmayan kriterlerinin bazıları itibari ile optimizasyonu sağlayamamakla beraber kredibil bir firmadır. Anapara ve faiz ödeme gücü açısından yeterince güçlü olduğu kabul edilmektedir. Ancak ilk üç kategori (A+, A-, B+) ile kıyaslandığında ekonomik koşullarda meydana gelebilecek gelişmelerden daha fazla etkileneceği açıktır. Sonuç olarak B- derecelendirme notuna sahip firmaya, ek teminatlar almak suretiyle(kefalet ve ikamet amaçlı ipotek) kredi limiti tahsis edilmiştir.

SONUÇ

Basel II bankaların olası riskler karşısında elinde bulundurması gereken sermaye düzeyini belirleyen kriterlerin bütünüdür. Tek tip risk ölçümüne odaklı, tek kuruluşlar için tek tip model uygulanan, risk temeline dayalı sermaye yeterliliği yapısına sahip Basel I' deki eksikleri gidermek amacıyla, eleştiriler dikkate alınarak hazırlanmıştır. Basel II ile birlikte bankalarda risk yönetimi ve kültüründeki etkinliğin artacağı, bankaların aracılık fonksiyonlarını daha etkin bir biçimde yerine getireceği, bankaların sermaye düzeylerinin maruz kaldıkları risklere paralel hale geleceği, bankalar tarafından kamuya açıklanacak bilgiler aracılığıyla piyasa disiplininin artırılacağı, bankaların müşterileri konumundaki kişi ve kuruluşların kurumsal yönetim yapılarının iyileştireceği, firmalar açısından sağlamlık ve kredi değerliliğini önceden tespit edilebilmesini sağlaması gibi faydaları olacaktır.

Basel II'nin daha güçlü bir sermaye yapısı için bankalara daha iyi bir sistem sunduğu bir gerçektir. Bankaların kredi verirken sadece maliyetinin göz

önünde tutmamaları ancak maliyeti de dikkate almalarından dolayı, kredi maliyetlerinin çok fazla etkilenmeyeceği tahmin edilmektedir. Fakat menkul kıymet ihraç eden bir işletmenin güçlülük durumunu birebir yansıtan derece notları, yatırımcıların eğilimlerini birebir etkileyecektir. Bazı yatırımcılar riski alsa bile genelde piyasada çok fazla riskli yatırımlara talebin fazla olmaması beklenmektedir. Bu sebeple notları iyi olan firmalarda; yatırımcılar tarafından duyulan ilgi sebebiyle menkul kıymet yoluyla borç edinmelerinin daha ucuz finansman bulmaları sonucunu doğuracağı beklenmektedir.

Ayrıca Basel II uygulaması ile ilgili olası sonuçlardan birisi güçlü firmaların sermaye piyasasında faaliyetlerinde derece notlarını daha çok kullanmaya başlamasının menkul kıymetler borsasına olan ilgiyi artıracağı yönündedir. Bu açıdan bakıldığında güçlü firmaların bankadan kredi almak yerine daha çok sermaye piyasasını tercih etmeleri olası sonuçlardan birisidir. Ayrıca bankaların da bu firmaları kendilerine çekmek için daha düşük faiz oranlarıyla kredi vermesi olası gözükmemektedir. Zayıf not alan firmaların ise düşük maliyetle dış kaynak bulmaları pek mümkün gözükmemekle birlikte mevcut sistemdeki kredi maliyetlerinden çok farklı bir fiyata kredi sağlamaları beklenmemektedir. Fakat bunun için sistemin bir süre uygulanması ve benimsenmesi gerekmektedir.

Çalışmamızın uygulama bölümünde konuyla ilgili olarak bir şirket derecelendirmesi örneği kullanılmıştır. Derecelendirmede kullanılan yöntem daha önceden bu konuda kullanılmış olan bir yöntemden ve bazı yönlerinin farklı şekilde ele alınmasından oluşmaktadır. Bu yöntemin yeniliklerinden birisi işletmenin finansal ve finansal olmayan analizden aldığı derecelerin ayrı ayrı görülmesidir. Yine aynı şekilde finansal ve finansal olmayan analizin altında bulunan tüm başlıklar içinde işletmeye ayrı bir derece notu verilmektedir. Bu sayede işletmenin, muhasebe değerini yansıtan finansal analizi ve işletmenin daha çok pazardaki yeri ve geleceği ile ilgilenen finansal olmayan analiz için aldığı derece notlarının, firma hakkında daha detaylı bilgi edinilmesine olanak sağlayacağı düşünülmektedir.

Yapılan derecelendirme işlemi sonucunda firmanın kredi derecelendirme notu ise 80,60, risk grubu ise B- olarak hesaplanmıştır.

Çalışmamızda dikkate alınan risk grubuna göre firma, Mali ve / veya mali olmayan kriterlerinin bazıları itibari ile optimizasyonu sağlayamamakla beraber kredibil bir firmadır. Anapara ve faiz ödeme gücü açısından yeterince güçlü olduğu kabul edilmektedir. Ancak ilk üç kategori (A+, A-, B+) ile kıyaslandığında ekonomik koşullarda meydana gelebilecek gelişmelerden daha fazla etkilenmeyeceği açıktır.

Görüldüğü üzere, Basel II ile birlikte firmaların kredi notu önem arz etmektedir. Basel II kararlarından önceki uygulamalarda da bazı rasyolara bakılmaktaydı, fakat bu kadar detaylı değildi. Basel II ile birlikte kredilendirmede; firmanın sektörü ve sektördeki yeri ve önemi ile ilgili analizler (sektör derecesi), finansal yapısı ile ilgili analizler (cari, likidite vb. oranlar), satış ve karlılık analizi, yönetim gücü ile ilgili analizler (ortakların deneyimi, mali güçleri, yönetim ve iş tecrübeleri gibi), faaliyet ile ilgili analizler (yönetim yapısı,

makine gücü, alacak ve ödeme gücü analizi), kredibilite analizleri (ödemedeki düzenliliği, bankalarla çalışma süresi, merkez bankasındaki risk durumu, bankaya yapılan ödemelerin düzenliliği ve bankadaki çalışma verimliliği).

Görüldüğü gibi Basel II bir finansman kavramı olmaktan çok firmaları A'dan Z'ye değiştiren ve bu değişime zorlayan bir yönetim ve denetim sistemi gibi görülmektedir. Firmalar istemese de, zorunlu olarak bazı adımları atmak zorunda kalacaklardır. Ya da banka ile çalışmayacaklardır. Dünya ile entegre olduğumuz günümüzde banka ile çalışmadan da ayakta kalmak veya faaliyet göstermek imkansız gibi görülmektedir. Olumsuz ya da sıkıntılı gibi görünse de Basel II fırsata dönüştürülebilir. Aslında kendini yenilemek, değişime ayak uydurmak isteyen firmalar için bu bir fırsat olabilir. Erken davranan firmalar yol alacak davranmayan firmalar ise yolda kalacak gibi görünüyor.

KAYNAKLAR

- AKTÜRK A. Şenol H. (2009), "KOBİ'ler Açısından Basel II Uzlaşısının Kredi Piyasasına Etkileri ve Alternatif Finansman Yöntemleri", SDÜ Vizyoner E- Dergisi, Cilt I, Sayı I.
- AN Heng , Kam C. Chan (2008), "Credit ratings and IPO pricing", Journal of Corporate Finance 14 584–595.
- BULUTÇU Ö. (2007), Yeni Basel II Kriterlerine Uygun Şirket Derecelendirmesi, Forum Meiad Yayıncılık, İstanbul.
- BDDK, Sermaye Ölçümü ve Sermaye Standartlarının Uluslar arası Düzeyde Uyumlaştırılması, Basel Bankacılık Denetim Komitesi 2007.
- BDDK (2006), Derecelendirme Kuruluşlarının Yetkilendirilmesine ve Faaliyetlerine İlişkin Esaslar Hakkında Yönetmelik.
- BDDK (2009)“ Operasyonel Riske Basel Yaklaşımı : 3 Yapısal Blok Çerçevesinde” başlıklı yayını.
- BDDK (2011), Basel-II QIS-TR3 Değerlendirme Raporu.
- CANDAN H., Özün A.(2006), Bankalarda Risk Yönetimi ve Basel II, T.C. İş Bankası Kültür Yayınları,1. baskı, İstanbul.
- CAOQUETTE John ve diğerleri (2008), Managing Credit Risk, The Great Challenge for the Global Financial Markets, 2. ed., John Wiley&Sons.
- ÇELİK F, İ. Kızıl (2008), “ Banka Sermaye Yeterliliğinde Basel II yaklaşımı ve Türk Bankacılığı” Doğu Üniversitesi Dergisi, Sayı:9., İstanbul.
- ÇONKAR K., S. Vurur (2008), “Türkiye’de KOBİLER Derecelendirilme Notu Almalı mı?”, Basel II’ye Geçiş Öncesi KOBİlerde Genel Durum Değerlendirmesi: Sorun ve Çözüm Önerileri Bildiriler Kitabı, İzmir Ekonomi Üniversitesi,2-4 Mayıs 2008.
- ÇÜMEN, Aslı 2009, Basel II Sürecinde Kredi Derecelendirme ve Kobi'lere Etkileri ve Denizli’de Faaliyet Gösteren Bir Kobi’de Uygulanması, Celal Bayar Üni. Sos. Bil. Ens.
- GÜLER S., Taner B. (2008), Basel II Sürecinde Kredi Derecelendirmesi ve KOBİ’ler Üzerindeki Etkileri, Türkiye İş Bankası Yayınları.
- MEYDAN, C., (2010); Bağımsız Derecelendirme Şirketlerinin Kurumsal Derecelendirme Yaklaşımları Çerçevesinde Bir Derecelendirme Uygulaması”, Maliye Finans Yazıları, Yıl: 24, Sayı:86, 2010.
- Türkiye Bankalar Birliği, “Basel Komitesi Yeni Sermaye Yeterliliği Düzenlemesi” Türkiye Bankalar Birliği Özet Sunumu, Ekim 2002.

Türkiye’de Banka Kredi Kanalının İşleyişi: Ampirik Bir Analiz*

Yard. Doç. Dr. Osman PEKER

Adnan Menderes Üniversitesi, Nazilli İ.İ.B.F., İktisat Bölümü, AYDIN

Öğr. Gör. Dr. Birgül CANBAZOĞLU

Gedik MYO, Menkul Değerler ve Sermaye Piyasası Programı, İSTANBUL

ÖZET

Bu çalışmada, Türkiye’de banka kredi kanalının işleyişi, vektör otoregresif (vector autoregression: VAR) yöntemi yardımıyla, 1990:01-2008:11 dönemi aylık verileri kullanılarak test edilmiştir. Banka kredi kanalının etkinliği farklı iki para politikası değişkeni temel alınarak araştırılmıştır. Çalışmanın ampirik bulgularına göre, para arzı, gecelik faize göre, daha etkin bir para politikası değişkeni olduğu tespit edilmiştir. Merkez Bankası, para arzını kontrol etmesi durumunda, banka kredi kanalını etkin bir şekilde işletebilir ve dolayısıyla çıktı miktarı ve enflasyonu daha kolay yönlendirebilir. Bu bağlamda, Türkiye’de banka kredi kanalının işleyişinin etkin olduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Banka Kredi Kanalı, VAR, Türkiye.

Jel Sınıflaması: E44, E52, E58.

Processing of Bank Lending Channel in Turkey: An Empirical Analysis

ABSTRACT

In this study, processing of bank lending channel in Turkey was tested with the help of vector auto regression (VAR) method by using 1990:01-2008:11 period monthly data. Processing of bank lending channel was investigated on the basis of two different monetary policy variables. According to the empirical findings of the study, on the contrary overnight interest rate, money supply was found to be a more effective monetary policy variable. In case of controlling money supply, Central Bank can operate effectively bank credit channels and therefore the amount of output and inflation is going to be directed more easily. In this context it can be said that the processing of the bank lending channel is effective in Turkey

Key Words: Bank Lending Channel, VAR, Turkey

Jel Classification: E44, E52, E58.

GİRİŞ

Geleneksel aktarım kanalında, para politikasının reel ekonomi üzerindeki etkileri faiz kanalı temelinde analiz edilmektedir (Jain ve Tomic, 1995; Taylor, 1995). Oysa para politikasına reel sektörün verdiği tepkilerin sadece faiz kanalıyla açıklanamayacağı yönündeki yaklaşımların ortaya çıkması kredi kanalının hesaba katılması gerekliliğini doğurmuş ve parasal aktarım kanalının tamamlayıcı bir unsuru olarak görülmesine yol açmıştır (Bernanke ve Blinder, 1988; Bernanke ve Gertler, 1995). Genel olarak banka kredi kanalı, alternatif fon kaynakları ile

*Bu çalışmanın temeli, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalında hazırlanan “Parasal Aktarım Mekanizmasının Kredi Kanalı: Kuram ve Türkiye Örneği” adlı doktora çalışmasına dayanmaktadır.

kredilerin banka ve firmalar açısından aksak ikame olduğu varsayımı altında, banka kredi arzı ve reel üretim arasındaki ilişkiyi açıklamaktadır. Banka kredi kanalının işleyişinin etkin olabilmesi için para politikası uygulamalarının kredi arzını etkilemesi, krediler ile diğer alternatif fon kaynaklarının banka ve firmalar açısından aksak ikame olması ve birçok firmanın bankaya bağımlı olması gerekir (Hall, 2001; Morgan, 1998; Meltzer, 1995; Cecchetti, 1995; Holtemöller, 2002, 2003).

Bankaya bağımlılık, birçok işletme açısından banka kredilerinin temel dış finansman kaynağı olmasını ifade eder. Özellikle, tahvil ve hisse senedi piyasası gelişmemiş ülkelerde, bankalara bağımlı olan firma sayısı daha fazladır. Finansal piyasası gelişmiş ülkelerde ise, doğrudan finansman yöntemi daha fazla tercih edilmektedir (Cecchetti, 1999). Ancak, bu yöntemde firmalar, sermaye piyasasına katılımın sabit maliyetlerinin yüksek olmasından dolayı bankalar üzerinden borçlanmayı daha fazla tercih etmektedir (Bernanke, 1995). Bu durum, bankalara olan bağımlılığın artması sonucunu doğurmaktadır. Daraltıcı bir para politikası sözkonusu olduğunda, banka mevduatlarındaki azalmaya bağlı olarak, bankaların kredi arz eğrisi sola kaydığı için reel çıktı miktarı azalmaktadır (Oliner ve Redubusch, 1996). Daraltıcı para politikası sonrasında bankalar, kredi arzını daraltmak yerine menkul değerlerini elden çıkarmak veya mevduat dışı yükümlülüklerini (tahviller, öz varlıklar, mevduat sertifikası) arttırmak gibi alternatif tepkisel davranışlara yönelebilmektedir (Kashyap vd., 1994; 1994; Romer vd., 1990). Bu çerçeve de literatürde banka kredi kanalının hangi durumlarda etkin olacağı, bankaların para politikasına nasıl tepki verdiğine ve bağımlılık ilkesine göre ele alınmaktadır.

Herhangi bir parasal daralmaya bankaların tepkisi, sadece menkul değerlerin azaltılması ya da mevduat dışı yükümlülüklerin (tahviller, öz varlıklar, mevduat sertifikası) artırılması yönünde gerçekleşirse, kredi arz eğrisi değişmeyeceği için banka kredi kanalı işlemeyecektir (Romer vd., 1990). Bu durumda, bankalar için krediler ile alternatif fon kaynakları tam ikame olmaktadır (Bernanke ve Blinder, 1992).¹ Dolayısıyla banka kredi kanalının işlemesi için mutlak biçimde kredi arzının daralması gerekir. Nitekim çoğu iktisatçı daraltıcı para politikasına bankaların, kredi arzını daraltmak biçiminde verdiği tepkilerin banka kredi teorisiyle uyumlu tepkiler olduğu konusunda uzlaşma içindedir (Bernanke ve Blinder, 1992). Bununla birlikte, Morgan (1998), Meltzer (1995) ve Cecchetti'ye (1995) göre, para politikasının banka kredi kanalı yoluyla etkin olabilmesi için reel ekonomik faaliyetleri etkilemesi gerekir. Bu ise, temel dış finansman kaynağı açısından işletmelerin, banka kredilerine bağımlı olmasıyla ve kredi daralmalarının başka kaynaklardan finanse edilmemesiyle mümkündür.

¹ Daraltıcı para politikasına, işletmeler gibi, bankalar da, ölçek yapısına bağlı olarak tepki verdiği için, sermaye yapısı güçlü olan bankalar daha az etkilenir. Örneğin, daraltıcı parasal şok sonrasında sermaye yapısı güçlü olan bankalardan mevduat çıkışı daha az olacağından bu bankalar, kredilerini azaltmak yerine başka bir davranış geliştirebilir (Kashyap ve Stein, 1995, 2000; Kishan ve Opiela, 2000; Opiela, 2007).

Türkiye’de bankalar finansal sistemde belirleyici bir rol üstlenmektedir. TCMB (2006, 2009) verilerine göre, 2005–2008 döneminde bankaların finansal sistemdeki payı ortalama olarak %87.6 olarak gerçekleşmiştir. Bu oran, diğer aracı kurumların finansal piyasa payının az olduğunu dolayısıyla firmaların bankalara olan bağımlılığının yüksek bir oranda devam ettiğini göstermektedir.

Türkiye’de işletmelerin bankaya bağımlı olmasının nedenlerinden birisi, vergi yükleri ve kamu borçlanma araçlarının yüksek getirisi nedeniyle bono ve tahvil piyasalarında özel sektörün tahvil ve bono ihracının olmamasından kaynaklanmaktadır (TBB, 2005: 12). Türkiye’de özel sektör borçlanma kâğıtlarının yüksek faizli ve düşük riskli Devlet İç Borçlanma Senetleriyle (hazine bonusu, devlet tahvili vb.) rekabet edemediği bir yapının olması, işletmelerin bankalara yönelmesine neden olmaktadır. Bunun yanı sıra BBDK’ya (2007) göre, hanehalklarının kredi ihtiyacının %97’si mevduat bankalarınca karşılanmış olması, söz konusu kesimin bankaya bağımlı olduğunu göstermektedir. Bu yapı, hanehalkı ve özellikle işletmelerin banka kredileri haricinde alternatif dış kaynak yaratamamaları nedeniyle yüksek oranda bankalara bağımlı olduğunu ve bunlar açısından banka kredileri ile alternatif fon kaynaklarının tam ikame olmadığı sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Diğer bir neden ise, Türkiye’de işletmelerin, bankaları temel dış finansman kaynağı olarak algılamasından kaynaklanmaktadır (OECD, 2009). Çünkü doğrudan finans piyasasının katılım maliyeti yüksektir (Bernanke, 1995). Bu koşullar bankalara olan bağımlılığın sürmesine neden olmaktadır.

Bu çerçevede, Türkiye’de banka kredi kanalının işleyişinin etkin olup olmadığı VAR yöntemi yardımıyla, 1990:01–2008:11 dönemi verileri kullanılarak araştırılmıştır. Çalışmanın bundan sonraki kısmı üç bölüme ayrılmıştır. İkinci bölümde ampirik literatür incelenmiş; üçüncü bölümde ampirik bulgular analiz edilmiş; son bölümde ise, genel bir değerlendirmeye yer verilmiştir.

I. AMPİRİK LİTERATÜR

Bu bölümde kredi kanalının işleyişini araştıran ampirik çalışmalar incelenmiştir. Bunların ortak özelliği, VAR yöntemini tercih etmiş olmalarıdır. Amerika Birleşik Devletleri için 1959:01–1989:12 dönemi verileriyle, kredi kanalının işleyişini araştıran Bernanke ve Blinder (1992), daraltıcı para politikası sonrasında, banka mevduatlarında ortaya çıkan daralmanın menkul değerlerin satılması yoluyla telafi edildiği ve gecikmeli kredi tayinlamasıyla kredi hacminin daraltıldığı bulgusunu elde etmiştir. Ayrıca, kredi hacmindeki daralma ile işsizlik oranlarındaki artışın eş zamanlı olduğu ve bu durumun kredi görüşüyle uyum gösterdiği dile getirilmiştir.

Kredi kanalının işleyişini 1975–1998 dönemi verileriyle, Almanya için iki ayrı VAR modeli kullanarak test eden Holtemöller (2002, 2003), parasal daralmayla kredi faiz oranlarının önemli ölçüde yükseldiğini ve bunun, kredi arzına düşük oranda yansdığı bulgusunu elde etmiştir. Parasal daralma sonrasında kısa vadeli faiz oranlarındaki artışın, dış finansman primini yükselttiği

ve bunun uzun dönemde enflasyon oranı üzerinde zayıf, sanayi üretimi üzerinde ise güçlü negatif bir etkisi olduğu görülmüştür. Bu bulgu, Almanya'da kredi kanalının etkin olduğu yönünde yorumlanmıştır. Almanya için bir başka çalışma, Hülsewig, Mayer ve Wollmershäuser (2006) tarafından yapılmıştır. 1991:Q1–2003:Q2 dönemini kapsayan bu çalışmada, negatif parasal şok sonrasında toplam kredi faiz oranı ile kısa vadeli faiz oranı arasındaki farkın azalmakta olduğu ve kredi arzı ile talebinin anında daralmasının toplam çıktı miktarını azaltıcı yönde etki yarattığı bulgusuna rastlanmıştır. Dolayısıyla banka kredi kanalı işlemektedir.

Avustralya için 1989:Q2–2002:Q2 dönemini inceleyen Suzuki (2004), daraltıcı parasal şok sürecinde kredi talebinde ortaya çıkan geçici artışı dengelemek için bankaların, menkul değerler portföyünü azaltarak ve yurtdışı kredilere yönelerek tepki verdiği bulgusunu elde etmiştir. Bankaların bu yönde tepki vermesi, banka kredi kanalının parasal aktarım mekanizması içerisindeki önemini azalttığı için banka kredi kanalının etkin çalışmasını engellemektedir.

Türkiye için banka kredi kanalının işleyişini 1986:01–1998:10 dönemi için araştıran Gündüz (2001), banka kredi kanalının sınırlı bir biçimde desteklediği bulgusunu elde etmiştir. Şengönül ve Thorbecke (2005), Türkiye'deki yabancı, kamu ve özel sektör bankalar olmak üzere toplam 60 bankaya ait verilerle 1997:1-2001:5 dönemini analiz etmiştir. Bu çalışmada, daraltıcı parasal şoktan sonra, likiditesi yüksek olan bankaların, kredi portföylerini korumak için nakit ve menkul değerlerini azalttıkları; likiditesi düşük olan bankaların ise, likiditelerindeki azalmayı gidermek için kredi arzlarını daralttıkları bulgusuna rastlanmıştır. Türkiye'de parasal aktarım mekanizması kanallarını 1995:Q1-2003:Q2 dönemi verileriyle inceleyen Çiçek (2005), kredilerin faize duyarsızlığı nedeniyle para politikasının banka kredi arzı üzerinde etkin olmadığını dile getirmektedir. Öztürkler ve Çermikli (2007), Türkiye'de 1990-2006 döneminde para politikası ile banka kredileri ve banka kredileri ile reel ekonomi ilişkisini incelemiştir. Çalışmanın bulgularına göre, bankalararası para piyasası faiz oranlarında bir şok olduğunda, reel kredi büyüme oranları azalmakta ve bu durum iki çeyrek dönem sürmektedir. Bunun yanı sıra, Demiralp (2008), ve Cengiz ve Duman (2008) yaptıkları çalışmada banka kredi kanalının işlediği yönünde bulgular elde etmiştir.

II. AMPİRİK ANALİZ

A. YÖNTEM ve DEĞİŞKEN SEÇİMİ

Çalışmada, Türkiye'de banka kredi kanalının işleyişi, VAR yöntemi yardımıyla test edilmiştir. Greene (1993), değişkenler arası dinamik ilişkileri araştırmada, VAR modellerinin, diğer yapısal modellerden daha etkin olduğunu ileri sürmektedir. İlk defa Sims (1980) tarafından formüle edilen VAR yönteminde, güçlü önsel kısıtlamalar olmaksızın içsel değişkenler arasındaki dinamik ilişkiler tahmin edilmektedir. Dolayısıyla, bu yaklaşımda hangi değişkenin içsel değişken, hangi değişkenin dışsal değişken olacağı zorunluluğunun olmaması ve modellerin kurulmasında sıkı ekonomik kurama bağlı kalınmaması uygulayıcılar açısından büyük bir kolaylık olarak

yorumlanmaktadır (Charezma ve Deadman, 1993: 181–182; Davidson ve MacKinnon, 1993: 685).

VAR yönteminin söz konusu edilen kolaylığı yanında, uygulayıcılar açısından bazı güçlüklerinin de olduğu bilinmektedir. Gujarati'ye (1995: 750) göre, m-değişkenli bir VAR modelinde bütün m-değişkenleri durağan olmak zorundadır. Eğer, durağanlık sağlanamıyorsa, veriler uygun bir şekilde dönüştürülmelidir. Başka bir güçlük ise, VAR modelinde uygun gecikme uzunluğunun saptanması konusudur. Örneğin, üç değişkenli bir VAR modelinde, her denklemdaki değişkenin sekiz gecikmeye sahip olduğu varsayılsa, her denklemden yirmidört gecikmeli parametre ve sabit terim bulunacaktır. Dolayısıyla örnek uzayının boyutu büyük olmadıkça, tahmin edilen birçok parametre serbestlik derecesini tüketeyeceği için, modelin parametrelerinin tahmini zorlaşacaktır. Farklı içsel değişkenlerin birlikte düşünüldüğü eşanlı denklem modeline dayanan VAR yönteminde, her içsel değişken kendi gecikmeli ve modeldeki diğer bütün içsel değişkenlerin gecikmeli değerleriyle açıklanmakta ve modelde genellikle herhangi bir dışsal değişken yer almamaktadır. Bu kapsamda iki değişkenli standart bir VAR modeli şu şekilde ifade edilebilir:

$$y_t = a_1 + \sum_{i=1}^p b_{1i} y_{t-i} + \sum_{i=1}^p b_{2i} x_{t-i} + v_{1t} \quad (1)$$

$$x_t = c_1 + \sum_{i=1}^p d_{1i} y_{t-i} + \sum_{i=1}^p d_{2i} x_{t-i} + v_{2t} \quad (2)$$

burada; y_t ve x_t değişkenleri, a_1 ve c_1 sabit terimleri, b ve d 'ler tahmin edilecek katsayıları, p gecikme uzunluğunu, v_t 'ler ise beyaz gürültülü (white-noise) hata terimlerini temsil etmektedir.

Toplam yedi değişkenin kullanıldığı VAR modelinde, değişken seçiminde Bernanke ve Blinder (1988); Holtemöller (2003) ve Suzuki'nin (2004, 2008) çalışması temel alınarak karar verilmiştir. Tahmin edilen VAR modellerinde kullanılan değişkenlerin ayrıntılı açıklaması ve bu değişkenler için kullanılan harf sembolleri Tablo 1'de sunulmuştur. Buna göre modelin değişken vektörü $x_t = [P_b, Y_b, MK_b, R_b, M_b, TD_b, LQ_t]$. Ayrıca modelde 1994, 2001 finansal krizleri için kukla değişken kullanılmıştır. R_t değişkeni, Devlet Planlama Teşkilatı Temel Ekonomik Göstergelerden diğer değişkenler ise Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sistemi'nden temin edilmiştir. Bütün test ve tahminler için Econometric Views (*Eviews, version 5.1*) bilgisayar paket programından yararlanılmıştır.

Tablo 1: Değişkenler

<i>M</i>	M2 Para Arzı (reel ve logaritmik)
<i>R</i>	Bankalararası Gecelik Ağırlıklı Ortalama Faiz Oranı (% ve reel)
<i>TD</i>	Mevduat Bankaları Toplam Mevduatları (reel ve logaritmik)
<i>LQ</i>	Mevduat Bankaları Toplam Kredileri (reel ve logaritmik)
<i>Y</i>	Sanayi Üretim Endeksi (2003=100, logaritmik)
<i>P</i>	Tüketici Fiyat Endeksi (2003=100, logaritmik)
<i>MK</i>	Mevduat Bankaları Toplam Menkul Kıymet Portföyleri (reel ve logaritmik)

Not: *M*, *Y*, *R*, *TD*, *MK* ve *LQ* sembolleri ile temsil edilen değişkenler, 2003 bazlı TÜFE serisi ile deflete edilmiştir. Türkiye'de 2004 -2009 yılları arasında sektör payı ortalama % 94 olan mevduat bankalarının, 2002–2007 yılları arasında ortalama olarak % 90 kredi hacmine ve %96 mevduat hacmine ulaşmaları piyasa belirleyicisi konumunda olması sonucunu doğurmuştur. Dolayısıyla, bu çalışmada, Türkiye'de banka kredi kanalının etkinliğinin test edilmesinde mevduat bankalarına ait toplam veriler dikkate alınmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. BDDK (2007).

B. ÖN TESTLER

VAR modeliyle analizin yapılabilmesi için söz konusu değişkenlere ilişkin seriler bazı işlemlere tabi tutulmuştur. İlk aşamada *R* dışındaki tüm değişkenlerin logaritması alınarak aynı düzeye getirilmiştir.² İkinci aşamada, mevsimsel etkilere sahip olduğu anlaşılan *Y* serisi, Census Bureau's X12 yöntemi kullanılarak mevsimsel etkilerden arındırılmıştır. Sonraki aşamada ise, değişkenlerin durağanlığı genişletilmiş Dickey Fuller (Augmented Dickey Fuller: ADF) testiyle araştırılmıştır. Değişkenler önce düzey değerleriyle, daha sonra birinci farkı alınmış değerleriyle teste tabi tutulmuştur. ADF test sonuçlarının sunulduğu Tablo 2'de görüleceği üzere, *R* düzeyde durağan; diğer değişkenler ise birinci farkı alındıktan sonra durağan olduğu tespit edilmiştir. Bu durumda Johansen eş-bütünleşme yöntemine dayalı VAR modeli yerine, standart VAR modeli tahmin edilmiştir.

Tablo 2: Serilerin Düzeyleri ve Farkları İçin ADF Birim Kök Test Sonuçları

Seriler	ADF Test	Kritik Değer	Seriler	ADF Test	Kritik Değer
<i>R</i>	-10.664[1]	-3.999*	<i>lnLQ</i>	-2.6394[12]	-3.4310*
<i>lnY</i>	-2.3975[12]	-4.0015*	$\Delta lnLQ$	-3.6487[5]	-3.4304**
$\Delta lnYSA$	-4.2354[12]	-3.4610*	<i>lnP</i>	-0.7037[6]	-4.000*
<i>lnTD</i>	-2.1261[12]	-4.0015*	ΔlnP	-4.4815[5]	-4.000*
$\Delta lnTD$	-3.7920[11]	-3.4608*	<i>lnMK</i>	-2.1883[2]	-3.9997*
<i>lnM</i>	-1.7274[12]	-4.0015*	$\Delta lnMK$	-11.1735[1]	-3.4596*
ΔlnM	-3.3598[11]	-3.4608*			

Not: Tek yıldız işareti (*) %1 anlamlılık düzeyini, çift yıldız işareti (**) %10 anlamlılık düzeyini gösterir. Bütün değişkenler için test biçimi olarak düzey değerde sabit terim ve trend; birinci farklar (Δ) için ise, sabit terim kullanılmıştır. Köşeli parantez içindeki değerler değişkenlerin maksimum 12 gecikme uzunluğu temel alınarak; Akaike Bilgi Ölçütü'ne (Akaike Information Criterion: AIC) göre belirlenen gecikme uzunluklarını gösterir.

² Kısa vadeli faiz serisi, yüzdesel değer olarak temsil edildiğinden logaritması alındığında sıfır değerine yaklaşmasının yarattığı hesaplama sorunları nedeniyle logaritması alınmamaktadır (Sims, 1992: 981).

VAR modelinde uygulanması gereken ve aynı zamanda uygulayıcılar açısından bir güçlük olarak da kabul edilen diğer bir işlem ise değişkenlerin hangi sırayla analizde yer alacağı konusudur. Bir VAR modelinde değişkenlerin hangi sırada yer alacağı Granger nedensellik testi ile belirlenebileceği gibi, iktisat kuramı temel alınarak da belirlenebilmektedir. x ve y gibi iki değişken olduğu varsayımı altında, Granger (1969), eğer x değişkenine ait bilgilerin modele eklenmesi, y değişkeninin öngörüsüne katkı sağlıyorsa, x değişkenini y değişkeninin nedeni olarak ifade etmekte ve nedenselliğin yönünü x değişkeninden y değişkenine doğru olarak belirlemektedir. Granger nedensellik testi, VAR modeli için yazılan birinci regresyon denklemine göre yapıldığı düşünülürse, nedenselliğin yönü Wald testi yardımıyla H_0 ve H_1 hipotezi sınanarak tanımlanmaktadır:

$$H_0 = \sum_{i=1}^p b_{2i} = 0$$

$$H_1 = \sum_{i=1}^p b_{2i} \neq 0$$

H_0 hipotezinin kabul edilmesi durumunda x , y 'nin nedeni değildir; H_1 hipotezinin kabulü durumunda ise x , y 'nin nedeni olduğu sonucuna varılır.

Değişkenler arası karşılıklı ilişkiler Granger nedensellik testiyle araştırılmış sonuçları Ek 1'de sunulmuştur. Buna göre, sistemdeki tüm değişkenler arasında doğrudan veya dolaylı bir ilişki söz konusudur. Enflasyon ve para arzı hem kendi aralarında hem de sistemdeki diğer bazı değişkenlerle çift yönlü bir ilişki içindedir. Enflasyonun, toplam mevduatlar ve toplam kredilerle; para arzının ise sanayi üretim endeksi ve toplam mevduatlarla ilişki içinde olduğu belirlenmiştir. Faiz değişkeni, sistemdeki diğer değişkenleri, enflasyon değişkeni vasıtasıyla dolaylı olarak etkilemektedir. Mevduat bankalarına ilişkin değişkenlerden toplam mevduatların toplam kredileri ve toplam kredilerin ise toplam menkul kıymet portföyünü doğrudan etkilemesi, banka kredi kanalıyla uyumlu bir aktarım mekanizması sürecini göstermektedir. Bunun yanı sıra, sözkonusu mevduat bankaları değişkenlerinin para arzını doğrudan etkilemesi bankaların para yaratma sürecini desteklemesi bakımından önemli bir bulgudur.

Bu çerçevede, değişkenlerin analizde hangi sırayla yer alacağına büyük ölçüde nedensellik ilişkilerine göre karar verilmiş olmakla birlikte, iktisat kuramından da yararlanılmıştır. Sonuç olarak değişkenler analizde şu sırayla yer almıştır: $[TD_t, LQ_t, MK_t, M_t, R_t, Y_t, P_t]$. Bu sıralamada ilk üç değişken mevduat bankalarını temsil etmekte ve nedenselliğin yanı sıra, kredi kanalı kuramına da uymaktadır. Toplam mevduatların ilk sırada yer alması diğer bütün değişkenleri etkileyeceği anlamı taşır. Nedensellik ilişkisinde banka kredileri ve banka toplam menkul kıymet portföyü, toplam mevduatlardan etkilendiği için sırasıyla ikinci ve üçüncü sırada yer almıştır. Parasalcı görüşe göre, para politikası reel ekonomiyi

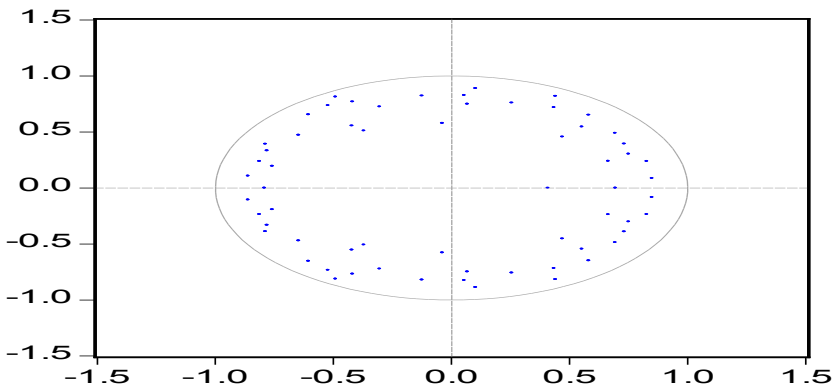
gecikmeli bir şekilde etkiler. Faiz oranının hedef düzeyi para arzıyla belirlediği için sıralamada para arzı faizden önce yer almıştır. Sıralamada toplam talebi temsilen kullanılan sanayi üretim endeksi para aktarım mekanizmasına uygun bir şekilde enflasyondan önce yer almaktadır. Enflasyonun en sonda yer alması diğer bütün değişkenlerden etkileneceğini ve Keynes'in fiyatlar ekonomik gelişmeleri gecikmeli bir şekilde yanıtlar görüşüne dayanmaktadır.

VAR modelinde değişkenlerin hangi sırayla yer alacağı belirlendikten sonra, yapılması gereken bir başka işlem ise, modelin en uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesi işlemidir. Bunun için literatürde birden fazla bilgi ölçütü kullanılmaktadır (Johansen, 1995; Enders, 1995). Bunlar arasında Akaike bilgi ölçütü (Akaike Information Criterion: AIC), Schwarz Bilgi ölçütü (Schwarz Information Criterion: SC) ve Son Tahmin Hatası ölçütü (Final prediction error: FPE) ilk akla gelenler arasındadır. VAR modeli doğrulama testlerinin sunulduğu Ek 2'de, uygun gecikme uzunluğunun AIC ve FPE'ye göre dört, SC'ye göre ise bir olarak gerçekleşmiştir. Ancak sözkonusu gecikme uzunluklarının hiçbirinde LM olasılık değerlerinin tümü 0.05'den büyük çıkmadığı için hata teriminin bilinen varsayımları sağlanamamaktadır. Dolayısıyla gecikme uzunluğu daha büyük olan VAR modelleri tahmin edilerek denenmiş ve en uygun gecikme uzunluğunun dokuz olduğuna karar verilmiştir. Ek 2'den izlenebileceği gibi, sözkonusu gecikme uzunluğunda otokorelasyonun olmadığı H_0 hipotezi kabul edilmektedir.

Bununla birlikte dokuz gecikmeli modelde değişen varyans sorunu olup olmadığı White testi ile araştırılmış ve joint probability değerinin Ek 2'de görüldüğü üzere, 0.05 den büyük çıktığı görülmüştür. Buna göre, değişen varyansın olmadığı H_0 hipotezi reddedilememektedir.

Şekil 1'de, dokuz gecikmeli modelin karakteristik ters kökleri gösterilmiştir. Burada ters kökler birim çember içinde kalmaktadır. Lütkepohl'e (1991) göre, böyle bir VAR modeli durağan bir sürece sahip olup; etki-tepki fonksiyonları, standart hata ve benzeri sonuçlar açısından geçerlidir. Sonuç olarak dokuz gecikmeli VAR modeli, doğrulama testleri açısından etkin ve tutarlıdır.

Şekil 1: VAR Modelinin Karakteristik Ters Kökleri

C. ETKİ-TEPKİ FONKSİYONLARI

Türkiye’de banka kredi kanalının etkinliğini araştırmak amacıyla, diğer çalışmalaradan farklı olarak, para politikası şoku hem gecelik faiz oranları hem de M2 para arzıyla verilmiştir. Otuzbeş dönem için elde edilen etki-tepki fonksiyonları Şekil 2 ve Şekil 3’de sunulmuştur. Şekil 2’de, para politikası değişkeni olarak seçilen gecelik faiz oranlarının hata terimlerinde meydana gelen 1 standart hatalık genelleştirilmiş etkisine diğer değişkenlerin gösterdiği tepkiler analiz edilirken; Şekil 3’de, para politikası değişkeni olarak seçilen M2 para arzının hata terimlerinde meydana gelen 1 standart hatalık genelleştirilmiş etkisine diğer değişkenlerin verdiği tepkiler araştırılmıştır. Pesaran ve Shin (1998), tarafından ortaya atılan genelleştirilmiş etkiler yaklaşımında, şokların etkisi VAR modelindeki değişkenlerin sıralamasına bağlı olmadan analiz edilmektedir. Dolayısıyla bu yaklaşımda farklı sıralama biçimlerine bağlı olarak ortaya çıkması muhtemel sonuçlar engellenmiş olmaktadır. Bu analizde etki-tepki fonksiyonları için gerekli olan güven aralıkları Monte Carlo simülasyonları kullanılarak elde edilmiştir (± 2 standart hata için).

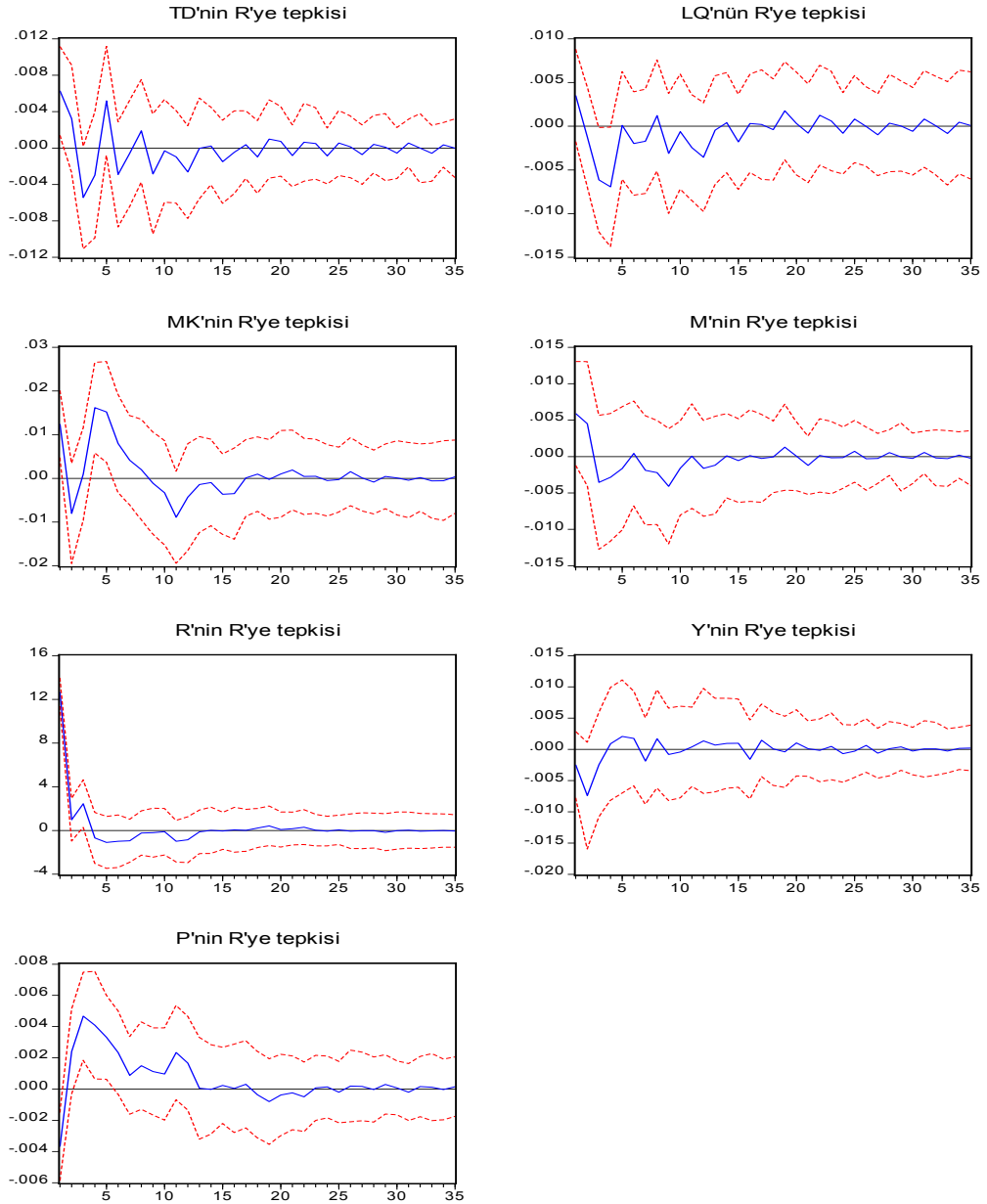
Şekil 2’de, faiz oranı şokuna, başlangıç döneminde, toplam mevduatlar, toplam krediler ve toplam menkul değerler azalarak tepki vermiştir. Oysa kredi kanalı teorisinde, toplam menkul değerlerin, toplam mevduatlar ve toplam kredilerden farklı olarak artış yönünde tepki vermesi gerekirdi. Yani, para politikası şokundan sonra, toplam kredilerde meydana gelen azalış, menkul değerlerin satışıyla telafi edilmemeliydi. Bankaların bu davranış biçimi mutlak anlamda kredi arzının daralmasını önlemiştir. Bu bulgu çalışmamız açısından önemli bir bulgu olup, Türkiye’de kredi kanalının etkin çalışmadığı yönünde bir kanıt olarak değerlendirilmektedir.

Şekil 2’de, kredi kanalının etkinliği bağımlılık ilkesi açısından değerlendirildiğinde ise, ortaya şöyle bir sonuç çıkmaktadır. Başlangıç döneminde para politikası şokuna, banka kredileriyle sanayi üretiminin aynı yönde tepki göstermiş olması, kredi kanalı teorisi açısından beklenen bir sonuçtur. Ancak banka kredilerinin tepkisiyle karşılaştırıldığında, sanayi üretiminin tepkisi zayıf olmasının yanısıra, dönem olarak da kısa sürmüştür. Bununla birlikte asıl dikkati çeken konu, banka kredileri dördüncü döneme kadar daralmasını sürdürürken; sanayi üretimi, birinci dönemden itibaren banka kredilerinden bağımsız hareket ederek genişlemesi ve sekizinci dönemden sonra istikrara kavuşmasıdır. Banka kredilerinin ise, onbeşinci dönemden itibaren istikrara kavuştuğu görülmektedir. Bu bulguya göre, sanayi üretimi para politikası şokuna fazla duyarlı değildir. Dolayısıyla, kredi kanalının etkin olabilmesi için önerilen bağımlılık ilkesinin geçerliliği sınırlı ölçüde kalmakta ve tartışmalı bir duruma gelmektedir.

Şekil 2’de, para politikası şokuna başlangıç döneminde, para arzı azalarak, tüketici fiyatları ise artarak tepki vermiştir. Para arzının azalış yönünde tepki vermesi, para politikası şokunun daraltıcı etkisinden kaynaklanmıştır. Daraltıcı para politikası sonucunda tüketici fiyatlarında ortaya çıkan artışın enflasyonist beklentilerden kaynaklanmış olacağı düşünülmektedir. Onikinci

döneme kadar dalgalanan tüketici fiyatlarının bu dönemden itibaren, para arzının ise ondürdüncü dönemden sonra istikrara kavuğuğı görülmektedir. Diğer değişkenlerde ortaya çıkan şokun etkisi yaklaşık olarak onbeş ile yirminci dönemden sonra bitmektedir.

Şekil 2: Etki-Tepki Fonksiyonları

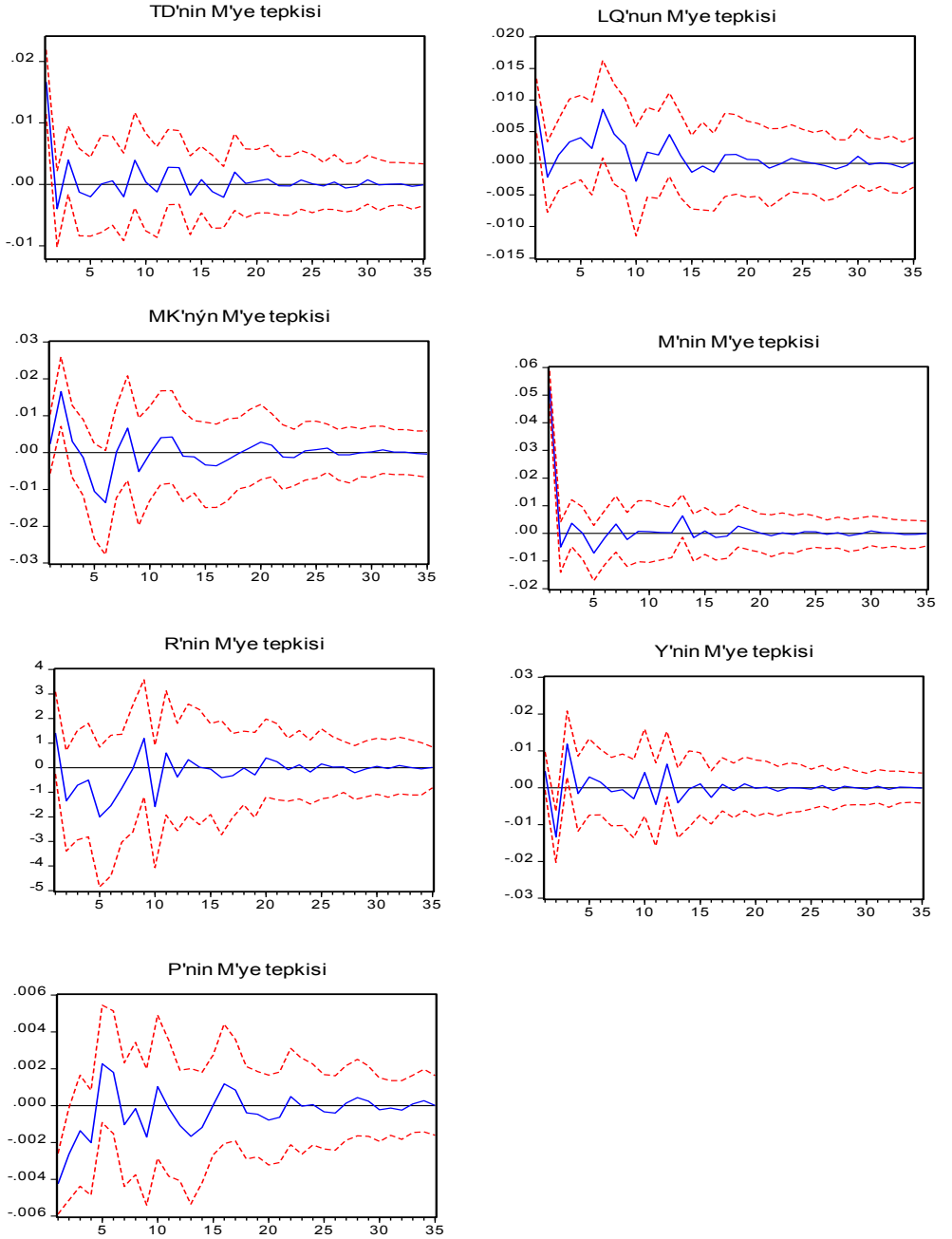
Şekil 3’de, para politikası değişkeni olarak seçilen para arzı şokuna başlangıç döneminde, toplam mevduatlar, toplam krediler, toplam menkul değerler ve toplam sanayi üretiminin eşanlı olarak gösterdiği tepkiler banka kredi kanalı teorisiyle uyumlu olduğu anlaşılmaktadır. Toplam kredilerle toplam sanayi üretiminin eşanlı olarak daralması, söz konusu değişkenlerin para arzı şokuna karşı duyarlı olduğunun tespit edilmesi bakımından önemli bir bulgu olarak değerlendirilmektedir.

Şekil 3’de toplam kredilerin azalışına rağmen, toplam menkul değerlerin artışı kredi arz eğrisinin mutlak anlamda sola kaydığını göstermektedir. Yani toplam kredilerdeki azalışla birlikte toplam sanayi üretimi daralmıştır. Bu durumda kredi kanalının etkin olabilmesi için önerilen bağımlılık ilkesi ve kredi daralmalarının başka kaynaklardan finanse edilmemesi koşulu gerçekleşmektedir.

Dolayısıyla, para politikası değişkeni olarak para arzı, gecelik faizle karşılaştırıldığı zaman, daha etkin bir politika değişkeni olduğu görülmektedir. Bu durumda Merkez Bankası’nın, para arzını kontrol etmesi durumunda, banka kredi kanalı üzerinden çıktı miktarı ve enflasyonu daha etkin bir şekilde yönlendirebileceği ve banka kredi kanalını etkin bir şekilde işletebileceği düşünülmektedir.

Aslında Türkiye’deki finansal sistemde bankaların ağırlıklı paya sahip olması, banka dışı aracı kurumların görece azlığı, bankaların mevduata dayalı kaynak yapısına sahip olması dolayısıyla kredilerin mevduatlarla finanse edilmesi, bono ve tahvil piyasasının görece olarak gelişmemişliği ve benzeri faktörler nedeniyle banka kredi kanalının pozitif yönde etkilendiği söylenebilir. Bu faktörler, borçluların bankaya bağımlılığını arttırmakta ve hem borçlular hem de bankalar açısından alternatif fon kaynaklarının banka kredileri ile aksak ikame olmasına yol açmaktadır. Ortaya çıkan sistem, Türkiye’de banka kredi kanalının etkin olması için gerekli yapısal özelliklerin mevcut olduğunu göstermektedir.

Şekil 3: Etki-Tepki Fonksiyonları

SONUÇ

Bu çalışmada, Türkiye’de banka kredi kanalının etkinliği, VAR yöntemi yardımıyla, 1990:01–2008:11 dönemi aylık verileri kullanılarak araştırılmıştır. Ulaşılan teorik ve ampirik sonuçlar şu şekilde özetlenebilir.

Teorik olarak, banka kredi kanalının etkinliği, para politikası şokunun kredi kanalı üzerinden reel ekonomiyi etkilemesine ve bankaların para politikası şokunu yanıtlarken gösterdikleri davranış biçimine bağlı olarak ele alınmıştır. Daraltıcı parasal şoka bankaların tepkisi sadece menkul değerlerin azaltılması ya da mevduat dışı yükümlülüklerin artırılması yönünde gerçekleşirse, kredi arz eğrisi değişmeyeceği için banka kredi kanalı işlemeyecektir. Dolayısıyla para politikasının banka kredi kanalı yoluyla etkin olabilmesi için reel ekonomik faaliyetleri etkilemesi gerekir. Bu ise, çoğu işletmenin, temel dış finansman kaynağı açısından, banka kredilerine bağımlı olmasıyla ve kredi daralmalarının başka kaynaklardan finanse edilmemesiyle mümkündür.

Ampirik bulgulara göre, para politikası değişkeni olarak gecelik faiz oranları seçildiğinde, banka kredi kanalının etkin çalıştığını söylemek zordur. Çünkü para politikası şokundan sonra bankalar, daralan kredi hacmini menkul değerler portföyünü azaltarak yanıtlamıştır. Yani, para politikası şoku toplam kredileri mutlak olarak azaltmamıştır. Oysa kredi kanalı teorisinde, kredi kanalının etkin çalışabilmesi, kredi arzının düşmesiyle mümkün olmaktadır. Ampirik bulgularda, para politikası şokundan sonra banka kredi kanalıyla sanayi üretiminin başlangıç döneminde aynı yönlü tepki vermiş olması teorik beklentiler açısından doğru olmakla birlikte, bu dönemden sonra sanayi üretiminin banka kredilerinden bağımsız olarak dalgalanması bağımlılık ilkesinin geçerliliğini kuşkulu duruma düşürmektedir.

Para politikası değişkeni olarak M2 para arzı tercih edildiğinde ise, banka kredi kanalının etkin çalıştığına ilişkin önemli bulgulara ulaşılmıştır. Para politikası şokundan sonra toplam kredilerle toplam sanayi üretiminin eşanlı olarak daralması, bağımlılık ilkesinin etkin işlediği konusunda önemli bir kanıt olarak düşünülmektedir. Yani toplam kredilerdeki azalışla birlikte toplam sanayi üretimi daralmıştır. Bununla birlikte toplam kredilerin azalışına rağmen, toplam menkul değerlerin artması kredi arz eğrisinin mutlak anlamda sola kaydığını göstermektedir. Dolayısıyla, kredi kanalının etkin olabilmesi için kredi daralmalarının başka kaynaklardan finanse edilmemesi koşulu gerçekleşmektedir.

Sonuç olarak, para politikası değişkeni olarak para arzı, gecelik faizle karşılaştırıldığında, daha etkin bir politika değişkeni olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, sözkonusu değişkenlerin kredi kanalı açısından farklı yönde etkilerinin olması bu iki değişken arasındaki ilişkinin kırıldığı anlamını da taşımaktadır. Bu durumda, Merkez Bankası’nın, para arzını kontrol etmesi durumunda, banka kredi kanalı üzerinden çıktı miktarı ve enflasyonu daha kolay bir şekilde yönlendirebileceği ve banka kredi kanalını etkin bir şekilde işletebileceği düşünülmektedir.

Ek 1: Granger Nedensellik Testi

<i>Boş Hipotez (Nedenselliğin Yönü):</i>	<i>Gözlem Sayısı</i>	<i>F-İst.</i>	<i>Olasılık</i>
LQ →R	224	0.52900	0.58995
R →LQ		0.94377	0.39074
D →R	224	0.36853	0.69218
R →TD		1.15462	0.31709
MK →R	223	0.11491	0.89150
R →MK		0.39332	0.67529
NP →R	224	0.61729	0.54034
R→NP		8.76915	0.00022
M →R	224	0.22031	0.80245
R →M		1.22630	0.29538
Y → R	224	0.84563	0.43068
R →Y		0.53923	0.58397
TD →LQ	224	3.39123	0.03544
LQ →TD		1.02437	0.36074
MK →LQ	223	0.41107	0.66345
LQ →MK		3.46129	0.03312
P →LQ	224	19.0435	2.4E-08
LQ →P		10.3790	4.9E-05
M →LQ	224	0.90806	0.40482
LQ →M		3.07260	0.04830
Y →LQ	224	1.66823	0.19097
LQ →Y		0.61997	0.53890
MK →TD	223	3.78572	0.02420
TD →MK		7.56103	0.00067
P →TD	224	12.1436	1.0E-05
TD →P		10.9841	2.8E-05
M →TD	224	1.32140	0.26888
TD →M		3.49070	0.03219
Y →TD	224	0.04987	0.95137
TD → Y		1.37380	0.25532
P →MK	223	11.4619	1.8E-05
MK →P		1.72842	0.17999
M →MK	223	2.09181	0.12594
MK→M		5.14295	0.00657
Y →MK	223	0.53122	0.58865
MK→Y		0.13259	0.87589
M →P	224	3.34955	0.03691

P →M		11.2159	2.3E-05
Y →P	224	1.02995	0.35875
P →Y		2.09024	0.12612
Y →M	224	10.9550	2.9E-05
M→Y		6.76285	0.00141

Not: İki gecikme ve 0.05 anlamlılık derecesi esas alınmıştır. Analizde serilerin durağan düzeyleri kullanılmıştır.

Ek 2: Tahmin Edilen VAR Modeli Doğrulama Testleri

<i>Gecikme Uzunluğu Bilgi Ölçütleri</i>			
Gecikme sayısı	FPE	AIC	SC
0	2.55e-15	-13.73772	-13.40632
1	9.73e-16	-14.70126	-13.59661*
2	7.83e-16	-14.92112	-13.04322
3	8.23e-16	-14.87553	-12.22437
4	7.35e-16*	-14.99646*	-11.57205
5	9.20e-16	-14.78401	-10.58634
6	9.62e-16	-14.75791	-9.786982
7	1.10e-15	-14.64851	-8.904326
8	1.36e-15	-14.46774	-7.950308
9	1.54e-15	-14.39062	-7.099934
10	1.86e-15	-14.25714	-6.193199
11	1.80e-15	-14.35693	-5.519730
12	1.85e-15	-14.41126	-4.800805

Otokorelasyon Testi

Gecikme Sayısı	LM-Stat	Prob
1	51.95469	0.3595
2	47.55366	0.5319
3	42.97587	0.7147
4	34.70637	0.9389
5	43.43784	0.6973
6	56.98434	0.2024
7	38.90277	0.8488
8	55.64355	0.2390
9	60.18280	0.1314
10	46.71660	0.5662
11	45.00948	0.6356
12	61.93281	0.1016

Değişen Varyans Testi

(VAR Residual Heteroskedasticity Test: No Cross)

chi-sq : 3675.448

df : 3584

Prob : 0.1403

KAYNAKÇA

- BANKACILIK DÜZENLEME ve DENETLEME KURUMU (BDDK) (2007), Finansal Piyasalar Raporu, Aralık 2007, <http://www.bddk.org.tr>.
- BERK, J. M. (2001), The Preparation of Monetary Policy Essays on a Multi-Model Approach, The Netherlands, Kluwer Academic Publishers.
- BERNANKE, B. S. ve S. A. BİLİNDER (1988), “Credit Money and Aggregate Demand”, *The American Economic Review*, 78(2): 435-439.
- BERNANKE, B. S. ve M. GERTLER (1995), “Inside the Black Box: The Credit Channel of Monetary Policy Transmission”, *The Journal of Economic Perspectives*, 9(4): 27-48.
- BERNANKE, B. S. (1995), “A Conference Panel Discussion: What Do We Know About How Monetary Policy Effects The Economy”, *Federal Reserve Bank of St. Louis Review*, 77(3): 127-30.
- BERNANKE, B. S. ve S. A. BİLİNDER (1992), “The Federal Funds Rate and the Channels of Monetary Transmission”, *The American Economic Review*, 82(4): 901-921.
- CECCHETTI, S. G. (1995), “Distinguishing Theories of the Monetary Transmission Mechanism”, *Federal Reserve Bank of St. Louis Review*, May/June: 83-97.
- CECCHETTI, S. G. (1999), “Legal Structure, Financial Structure, and Monetary Policy Transmission Mechanism”, *FRBNY Economic Policy Review*, 5(2): 9-28.
- CENGİZ, V. ve M. DUMAN (2008), “Türkiye’de Banka Kredi Kanalının Önemi Üzerine Etki Tepki Fonksiyonlarına Dayalı Bir Değerlendirme (1990-2006)”, *Hacettepe Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi*, 26(2): 81-104.
- CHAREZMA, W. W. ve D. F. DEADMAN (1993). *New Directions in Econometric Practice*. USA: Edward Elgar.
- ÇİÇEK, M. (2005), “Türkiye’de Parasal Aktarım Mekanizması: VAR (vektör Otoregresyon) Yaklaşımıyla Analizi”, *İktisat İşletme ve Finans Dergisi*, 20(233): 82-105.
- DAVIDSON, R. ve J. G. MACKINNON (1993), *Estimation and Inference in Econometrics*, London: Oxford University Press.
- DEMİRALP, S. (2008), “Parasal Aktarım Mekanizmasında Paranın Yeri: Türkiye İçin Bir Analiz”, *İktisat İşletme ve Finans Dergisi*, 23(264): 5-20.
- ENDERS, W. (1995), *Applied Econometric Time Series*, John Willey and Song, Inc.
- GRANGER, C. W. J. (1969), “Investigating Causal Relations by Econometric Models and Cross-Spectral Methods”, *Econometrica*, 37(3): 424-438.
- GUJARATI, D. N. (1995), *Basic Econometrics*, McGraw-Hill, Third Edition.
- GÜNDÜZ, L. (2001), “Türkiye’de Parasal Aktarım Mekanizması ve Banka Kredi Kanalı”, *İMKB Dergisi*, 5(18): 13-30.
- HALL, S. (2001). <http://www.bankofengland.co.uk/publications/quarterlybulletin/qb010404.pdf>.
- HOLTEMÖLLER, O. (2002), : <http://www.econometricsociety.org/meetings/esem02/cdrom/papers/669/Grch-ger.pdf>.
- HOLTEMÖLLER, O. (2003), “Further VAR Evidence for the Effectiveness of a Credit Channel in Germany”, *Applied Economics Quarterly*, 49 (4): 359-381.
- HULSEWIG, O. MAYER, E. ve T. WOLLMERSHAUSER (2006), “Bank Loan Supply and Monetary Policy Transmission in Germany: An Assessment Based on Matching Impulse Responses”, *Journal of Banking & Finance*, 30(10): 2893-2910.
- IRELAND, P. N. (2005), http://escholarship.bc.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1172&context=econ_papers.PDF.
- JAIN, L. C. ve I. M. TOMIC (1995), *Essential of Monetary and Fiscal Economics*, NewYork: Graceway Publishing Company, Inc.
- JOHANSEN, S. (1995), *Likelihood Based Inference in Cointegrating Vector Autoregressive Models*, NewYork: Oxford University Press.
- KASHYAP, A. K. Ve J. C. STEIN (1995), “The Impact of Monetary Policy on Bank Balance Sheets”, *Carnegie-Rochester Conference Series on Public Policy*, 42(June): 151-195.
- KASHYAP, A. K. ve J. C. STEIN (2000), “What Do a Million Observations on Banks Say about the Transmission of Monetary Policy?”, *American Economic Review*, 90(3): 407-428.

- KASHYAP, A. K. LAMONT, O. A. ve J. C. STEIN (1994), "Credit Conditions and the Cyclical Behavior of Inventories", *The Quarterly Journal of Economics*, 109(3): 565-592.
- KISHAN R. P. ve T. P. OPIELA (2000), "Bank Size, Bank Capital, and the Bank Lending Channel", *Journal of Money, Credit and Banking*, 32(1): 121-141.
- LÜTKEPOHL, H. (1991), *Introduction to Multiple Time Series Analysis*, Berlin: Springer-Verlag.
- MELTZER, A. H. (1995), "Monetary, Credit and (Other) Transmission Processes: A Monetarist Perspective", *The Journal of Economic Perspectives*, 9(4): 49-72.
- MORGAN, D. P. (1998), "The Credit Effects of Monetary Policy: Evidence Using Loan Commitments", *Journal of Money, Credit and Banking*, 30(1): 102-118.
- OECD, (2009), <http://www.oecd.org/dataoecd/37/37/33705673.pdf>.
- Oliner, S. D. Ve Rudebusch, G. D.. (1996). <http://www.frbsf.org/econrsrch/econrev/96-1/3-13.pdf>.
- OPIELA, T. P. (2007), "Differential Deposit Guarantees and the Effect of Monetary Policy on Bank Lending", *Economics Inquiry*, 46(4): 610-623.
- ÖZTÜRKLER, H. ve A. H. ÇERMİKLİ (2007), "Türkiye'de Bir Parasal Aktarım Kanalı Olarak Banka Kredileri", *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 44(514): 57-68.
- PESARAN, M. H. ve Y. Shin (1998), "Generalised Impulse Response Analysis in Linear Multivariate Models", *Economics Letters*, 58(1): 17-29.
- ROMER, C. D., ROMER, D. H., GOLDFELD, S. M. ve B. M. FRIEDMAN (1990), "New Evidence on the Monetary Transmission Mechanism", *Brookings Papers on Economic Activity*, 1990(1): 149-213.
- SIMS, C. A. (1992), "Interpreting The Macroeconomic Time Series Facts the Effects of Monetary Policy", *European Economic Review*, 36(5): 975-1011.
- SIMS, C.A. (1980), "Macroeconomics and Reality", *Econometrica*, 48(1): 1-49.
- SUZUKI, T. (2004), "Is the Lending Channel of Monetary Policy Dominant in Australia?", *The Economic Record*, 80(249): 145-156.
- SUZUKI, T. (2008), http://amw2008.econ.usyd.edu.au/pdfs/B-4_Tomoya%20Suzuki.pdf.
- ŞENGÖNÜL, A. ve W. THORBECKE (2005), "The Effect of Monetary Policy on Bank Lending in Turkey", *Applied Financial Economics*, 15(13): 931-934.
- TAYLOR, J. B. (1995), "The Monetary Transmission Mechanism: An Empirical Framework", *The Journal of Economic Perspectives*, 9(4): 11-26.
- TÜRKİYE BANKALAR BİRLİĞİ (TBB) (2005), *Türkiye'de Finansal Sektör ve Bankacılık Sistemi*, Türkiye Bankalar Birliği Yayını, İstanbul.
- TÜRKİYE CUMHURİYET MERKEZ BANKASI (TCMB) (2006) <http://www.tcmb.gov.tr>.
- TÜRKİYE CUMHURİYET MERKEZ BANKASI (TCMB) (2009) <http://www.tcmb.gov.tr>.

Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye'ye İlişkin Ampirik Kanıtlar

Yrd. Doç. Dr. Ömer Faruk ALTUNÇ

Muş Alparslan Üniversitesi, İ.İ.B.F., İktisat Bölümü, MUŞ

ÖZET

Çalışmanın amacı kamu harcamaları ve kamu harcamalarının bileşenleri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Türkiye ekonomisi bağlamında analiz etmektir. Barro'nun (1990) içsel büyüme modelinden hareketle 1960-2009 dönemi yıllık verilerinin kullanıldığı çalışmada ekonometrik yöntem olarak ARDL sınır testi yaklaşımı ve Vektör Otoregresif (VAR) Granger nedensellik/Blok Dışsallık Wald Testi benimsenmiştir. Ampirik bulgular kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasında Wagner yasasını destekleyici kanıtlar sunmaktadır. Ancak ekonomik kategoriye göre ayrıştırılmış kamu harcamalarının bileşenlerinin analize dahil edilmesi durumunda nedenselliğin yönünün değiştiği görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kamu harcamaları, ekonomik büyüme, ARDL sınır testi yaklaşımı, VAR Granger Nedensellik/Blok Dışsallık Testi.

JEL Sınıflaması Kodu: C51, H50, O40

The Relationship Between Public Expenditures and Economic Growth: Empirical Evidence For Turkey

ABSTRACT

The purpose of this paper is to analyse the linkages between public expenditure, the components of public expenditure and economic growth in Turkish economy. Building on the Barro's (1990) endogenous growth model, ARDL bound test and VAR Granger Causality/Block Exogeneity Wald Test approaches are adopted as econometric tools over the period of 1960-2009 for Turkey. The empirical results support Wagner hypothesis for the relationship between economic growth and public expenditure. However, the direction of causality is understood to change when disaggregated accounts of public expenditure with respect to economic categories are included in our analysis.

Key Words: Public expenditures, Economic growth, ARDL bound test approach, VAR Granger Causality/Block Exogeneity Wald Test.

JEL Classification: C51, H50, O40

Giriş

Artan kamu harcamalarına ilişkin Wagner yasası, ekonomik kalkınma düzeyinin büyüyen kamu harcamalarının bir nedeni olduğunu açıklamaktadır. Wagner yaklaşımında nedensellik ekonomik kalkınma düzeyinden kamu harcamalarına doğrudur. Bu yasa farklı ülkeler için yoğun ampirik araştırmalara konu olmuştur. Bazı ampirik çalışmalar bu hipotezi desteklerken, bazıları bu hipotezin geçerli olmadığı yönünde kanıtlar sunmuştur. Barro'nun (1990) içsel büyüme modelinde GDP içinde kamu harcamaları ile fert başına reel GDP artışı arasında muhtemel bir ilişki olduğunu varsaymaktadır. Barro modelinin temel özelliği geniş anlamda özel sermaye ve kamu hizmetlerinin sabit getiri varsayımına göre modellenmesidir. Barro modelinde kamu kesiminin büyüklüğüne bağlı olarak büyüme oranı değişebilmektedir. Kamu kesimi payının

azalması ile birlikte ekonomik büyüme hızlanacak, aksine bu payın artması durumunda ekonomik büyüme hızı düşecektir. Teoride, kamu kesiminin büyüklüğü ekonomik büyümeyi ve etkinliği önemli ölçüde düşürür. Kamu faaliyetlerinin etkin olmayan bir şekilde yürütülmesi ve sistemin verimliliğini düşürebilecek mali ve finansal yükler büyümeyi olumsuz etkilemektedir. Diğer yandan hükümet harcamaları özel ve toplumsal menfaatler arasındaki ilişkiyi geliştirme ve ticari dışa açıklığı sağlayıcı mekanizmaları da içermektedir. Ayrıca kamu yatırımları ekonomik büyümeyi teşvik edici bir rol de üstlenmektedir (Ram, 1986: 191).

Barro (1991) 98 ülke için yaptığı ve 1960-1985 dönemini kapsayan çalışmasında fert başına GDP artış hızı ile beşeri sermaye, kamu harcamalarının GDP içindeki payı ve kamu yatırımlarının GDP içindeki payı arasındaki ilişkileri test etmiştir. Ampirik bulgular hükümet harcamalarının GDP içindeki payının büyümeyi negatif etkilediğini ancak kamu yatırımlarının özellikle verimlilik kanalıyla büyümeyi pozitif etkilediğini ortaya koymuştur. Ghali (1997), Barro (1990) içsel büyüme modelinden hareketle Suudi Arabistan için ekonomik büyüme ve kamu harcamaları arasındaki ilişkiyi test etmeyi amaçlamıştır. Ekonometrik yöntem olarak VAR analizinden hareketle Granger nedensellik tekniğinden yararlanılmıştır. Bulgulardan hareketle Suudi Arabistan'da hükümet harcamalarının ekonomik büyümeyi arttırdığına ilişkin bir nedensellik bağının olmadığı sonucuna ulaşmıştır.

Hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki üzerine sayısız ampirik çalışma yapılmıştır. Çalışmada nedensellik ve nedenselliğin yönü bağlamında incelenen literatürde birbiriyle çelişen sonuçlara ulaşıldığı görülmektedir. Bazı çalışmalarda Wagner yasasını destekleyen sonuçlara ulaşılırken (Ram, 1986; Devarajan vd., 1996; Sahoo, 2001), bazı çalışmalarda kamu harcamaları ile reel ekonomik büyüme arasında herhangi bir ilişki bulunamamıştır (Ghali, 1997; Frimpong ve Oteng-Abayie, 2009).

Türkiye'ye ilişkin yapılan çalışmalarda genellikle Wagner yasası ve Keynes hipotezinin test edildiği görülmektedir. Ampirik çalışmalara bakıldığında Wagner yasasına ilişkin sonuçların seçilen modele (Peacock-Wiseman versiyonu, Musgrave versiyonu vb.) bağlı olarak farklılaştığı görülmektedir. Bu modellerde bağımlı değişkenin belirleyicisi olarak sadece kamu harcamalarının alınması ve kamu harcamalarının bileşenlerinin analize dahil edilmemesi önemli bir kısıttır. Ayrıca ampirik sonuçlar, değişkenlerin mutlak değerlerinin dikkate alınması ve kişi başına alınması durumunda da farklılaşabilmektedir. Türkiye ekonomisine ilişkin yapılan çalışmalarda daha çok Wagner yasasını destekleyen sonuçlara ulaşıldığı gözlenmektedir (Taban, 2010; Aytaç ve Güran, 2010; Mohammadi vd., 2007; Arısoy, 2005; Sarı, 2003; Terzi, 1998; Yamak ve Küçükkale, 1997). Bazı çalışmalarda ise kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkiye ulaşılamamıştır (Halicioğlu, 2001; Bağdiken ve Çetintaş, 2003).

Bu çalışmanın arka planının oluşturulması ve gerekçelendirilmesi amacıyla alt bölümde ampirik çalışmanın dayandığı model irdelenmektedir. Daha sonra ampirik çalışmada yararlanılan ekonometrik yöntem ve veri seti tanıtılmakta son olarak ampirik bulgular ve bulguların değerlendirilmesi yapılmaktadır.

I. Teorik Çerçeve

Ekonomik büyüme ile kamu harcamaları arasındaki ilişkiyi açıklamayı amaçlayan ve ampirik çalışmamıza temel oluşturan model Barro (1990) modelidir. Modelde temsili bireyin veya hanehalkının, sabit ikame esnekliğinin (δ) geçerli olduğu dönemlerarası fayda fonksiyonunu maksimize edici bir tüketim patikası (c_t) tercihinde bulunduğu varsayılmaktadır.

$$U = \int_0^{\infty} e^{-\rho t} u(ct) dt \quad (1)$$

$$= \int_0^{\infty} e^{-\rho t} (c_t - 1)(1 - \sigma)^{-1} dt$$

Sermaye birikimi kısıtına bağlı olarak $k = y - g - c$, a kamu bütçe kısıtı, $g = \tau y$ ve üretim fonksiyonu $y = k\phi(g/k)$, burada ρ iskonto oranı ($\rho > 0$), y kişi başına çıktı, g kişi başına hükümet satınalmaları, k çalışan başına sermaye ve τ ortalama vergi oranını simgelemektedir.

Üretim fonksiyonunun pozitif ve azalan marjinal ürüne tabi olma gibi genel koşulları sağladığı varsayılmaktadır. Bu nedenle model eğitim, meslek içi eğitim ve kamu altyapı yatırımları gibi kamu hizmetlerinin üretim fonksiyonuna ayrı bir girdi olarak dahil edilmesine imkan sağlar. Yukarıdaki model veri alındığında durağan durum (steady-state) büyüme oranı (\bar{y}),

$$\bar{y} = \dot{c}/c = [(1 - g/y)(1 - \eta)\phi(g/k) - \rho]/\sigma \quad (2)$$

olur. Burada η , g 'ye göre y 'nin esnekliğini tanımlamaktadır. $(1 - \eta)\phi(g/k) = \partial y/\partial k$ ise sermayenin marjinal ürünüdür. g/y kesrindeki artış $(1 - g/y)$ oranını düşürmekte, bu da özel kesim yatırımlarını dışlayıcı etkisi yaratarak büyüme oranının düşmesine yol açmaktadır. Diğer yandan daha yüksek bir g/y oranı özel sermayeyi üretken kılmakta, $\partial y/\partial k$ oranını artırmakta ve böylece büyüme oranı (y) pozitif yönde etkilenmektedir. Net etki aşağıdaki türetilmiş (3) no.'lu denklemle ifade edilebilir:

$$\partial y/\partial(g/y) = \phi(g/k)(\phi' - 1)/\sigma \quad (3)$$

Kamu harcamalarının düzeyine bağlı olarak farklı çıkarsamalarda bulunulabilir. Kamu harcamalarının fazla olması durumunda ($\phi' < 1$) $\partial y/\partial(g/y) < 0$ olmakta ve sonuçta genişleyen kamu harcamaları ekonomik büyümeyi baskı altına almaktadır. Hükümet harcamalarının çok düşük olması durumunda

($\phi' > 1$), $\partial y / \partial (g / y) > 0$ olmakta ve kamu harcamalarındaki artış büyüme hızını artırabilmektedir. Kamu harcamalarının optimal düzeyde olduğu durumda ($\phi' = 1$) $\partial y / \partial (g / y) = 0$ olacak ve büyümeyi maksimum kılacak kamu harcamaları oranı belirlenebilmektedir.

Kamu tüketim hizmetleri (h) dikkate alındığında (1) no.'lu denklemde formüle edilen model aşağıdaki gibi yazılabilir:

$$U = \int_0^{\infty} e^{-\rho t} ((c^{1-\beta} h^{\beta})^{1-\sigma} - 1) / (1 - \sigma) dt \quad 0 < \beta < 1 \quad (4)$$

ve durağan-durum büyüme oranı aşağıdaki gibi olur.

$$\dot{\bar{y}} = \dot{c} / C = [(1 - g / y - h / y)(1 - \eta)\phi(g / k) - \rho] / \sigma \quad (5)$$

Üretken kamu harcamalarının büyüme üzerindeki etkilerine ilişkin açıklamalar bu analizde de aynı şekilde geçerlidir. $\partial y / \partial (h / y) = -(1 - \eta)\phi(g / k) / \sigma$ olduğundan genişleyen kamu harcamalarının önemli ölçüde tüketim hizmetlerine gitmesi durumunda büyüme hızı düşmektedir. Kamunun büyüklüğünden bağımsız olarak, üretken olmayan hizmetlere ilişkin artan kamu harcamaları büyüme hızını düşürür. Yatırım harcamaları ise pozitif dışsallıklar yaratarak ekonominin üretken kapasitesini artırabilmektedir. Toplam ya da net etkiler bağlamında üretken hizmetlere ilişkin artan bir birimlik kamu harcaması kamunun büyüklüğüne bağlı olarak büyüme hızını hem artırabilir hem de düşürebilir. Model üretken ve üretken olmayan hizmetler için ayrı ayrı veriler kullanılarak test ediliyor olsa da, Tablo 1'deki sonuçlar toplam harcama kalemleri ile çalışmanın daha fazla bilgi verici olacağını önermektedir.

Tablo 1: Modelin Katsayı İşaretlerine İlişkin Çıkarımlar

	Üretken alanlara optimal altı harcama	Üretken alanlara optimal harcama	Üretken alanlara optimal üstü harcama
Üretken hizmetlere yapılan harcamalar	$\partial y / \partial (g / y) > 0$	$\partial y / \partial (g / y) = 0$	$\partial y / \partial (g / y) > 0$
Tüketim hizmetlerine yapılan harcamalar	$\partial y / \partial (g / y) < 0$	$\partial y / \partial (g / y) < 0$	$\partial y / \partial (g / y) < 0$
Birleşik etkilerin işareti	+ veya -	-	-

Kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Barro (1990) modeli temelinde ampirik olarak test etmeye çalışan sınırlı sayıda çalışma vardır. Çalışmada bu ilişki Barro modelinden hareketle Türkiye ekonomisi için test edilmeye çalışılmıştır.

II. Veri Seti ve Ekonometrik Yöntem

Çalışmada ekonomik büyümeyi (Y) etkileyen toplam kamu harcamaları ile toplam kamu harcamalarının bileşenleri olarak gerçek (reel) harcama kalemleri (cari harcamalar ve yatırım harcamaları) dikkate alınmıştır. Kamu harcamalarının ekonomik tasnifinde harcamalar reel harcamalar ve transfer harcamaları şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Reel harcamalar da kendi arasında cari harcamalar ve yatırım harcamaları olarak ikiye ayrılmaktadır (Akdoğan, 2003: 84). Çalışmada Barro (1990) modeline uygun olarak ekonominin üretim kapasitesini doğrudan etkileyen reel harcama kalemleri dikkate alınmıştır. Çalışmada kullanılan veriler ve kaynakları aşağıdaki Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2: Veri Tanımları ve Kaynakları

Veri	Tanımı	Kaynak
Y	Fert başına reel GDP artış hızı	Dünya Bankası, “World Development Indicators (WDI)” (1960-2009)
PSHARE	Toplam kamu harcamalarının GDP içindeki payı	Maliye Bakanlığı konsolide bütçe rakamları, 1923–2007 İstatistik Göstergeleri; DPT 1993–2005 Konsolide bütçe toplamları; TÜİK verileri; Muhasebat Genel Müdürlüğü verileri ve Bütçe gider ve gelir gerçekleştirmeleri (1924-1995) verilerinden derlenmiştir.
CSHARE	Kamu tüketim harcamalarının GDP içindeki payı	Maliye Bakanlığı konsolide bütçe rakamları, 1923–2007 İstatistik Göstergeleri; TÜİK verileri
ISHARE	Kamu yatırım harcamalarının GDP içindeki payı	Maliye Bakanlığı konsolide bütçe rakamları, 1923–2007 İstatistik Göstergeleri; TÜİK verileri

Çalışmada kullanılan veriler, (1987=100) GDP deflatörüne bölünerek reel hale getirilmiş ve doğal logaritmaya dönüştürülmüştür. Ekonometrik metodoloji öncelikle zaman serilerinin durağanlık özelliklerini irdeler. Hata terimleri konusundaki sınırlayıcı varsayımlara yer vermeyen ve yüksek derecedeki korelasyonu kontrol etmek için geliştirilen Phillips-Perron (1988) testi ADF testini tamamlayıcı bir birim kök testidir. Phillips-Peron (PP) testinde otokorelasyonu gidermeye yetecek kadar bağımlı değişkenin gecikmeli değerleri modele dahil edilmemekte, bunun yerine Newey-West tahmincisi ile uyarlanmaktadır. Her iki test için de, Dickey-Fuller test istatistiğinin (τ) mutlak değerinin MacKinnon tarafından tablolastırılan kritik değerlerin mutlak değerinden büyük olması durumunda serinin durağan olduğu sonucuna ulaşılır. Bu birim kök testleri dışında Kwiatkowski vd. (1992, KPSS) ve Eliot, Rothenberg ve Stock (1996, DF-GLS) testleri de her bir değişkenin durağanlığını etraflıca analiz etmektedir.

Bu çalışmada kullanılan yöntem Engle-Granger (1987) ve Pesaran ve Shin'in (1999) ARDL yaklaşımının bileşimine dayanmaktadır. ARDL test prosedürünün diğer alternatif eşbütünleşme testlerine göre en önemli avantajı, örneklemedeki değişkenlerin durağanlık özelliklerini dikkate almaksızın modelleyebilmesi ve uzun dönem tahminlerine dayalı çıkarımlara izin vermesidir. Buna ek olarak modeldeki değişken sayısı VAR modellerinin aksine arttırılabilir. Engle-Granger yöntemi, bağımsız değişkenlerin içsellığı ve hata terimlerindeki ardışık bağımlılığa karşı duyarlı olması nedeniyle eleştirilmektedir. ARDL yöntemi modele bağımsız değişkenleri dahil ederek bu problemlerin etkilerini azaltmaktadır. Model içsel ve dışsal değişkeleri birbirinden ayırarak içsellik probleminin ortaya çıkmasını da önlemektedir. Johansen eşbütünleşme testi geçerli amaçlar için büyük örneklem gerektirirken, bu yaklaşım küçük hacimli örneklerde de etkin sonuçlar verir. Son olarak, basit bir doğrusal dönüştürme yoluyla ARDL'den türetilen dinamik hata düzeltme modeli (ECM) uzun dönemli bilgi kaybına yol açmaksızın kısa dönemli dinamikleri uzun dönemli dinamiklerle birleştirmektedir (Banerjee vd., 1993: 51-52). Ayrıca zaman serilerinin durağan olmaması sonucunda ortaya çıkan sorunların ARDL yaklaşımı ile ortadan kalkabileceği ifade edilmektedir. Bu yaklaşımın performansı üzerine yapılan son yıllardaki araştırmalar, diğer eşbütünleşme yöntemleriyle kıyaslandığında ARDL yaklaşımının Engle-Granger (1987), Johansen (1988), Johansen ve Juselius (1990) ve Gregory ve Hansen (1996) gibi geleneksel eşbütünleşme tekniklerine göre daha fazla tercih edildiğini ortaya koymuştur (Faras ve Ghali, 2009: 136). ARDL modelinin bu çalışmaya uyarlanmış formu aşağıdaki gibidir:

$$\Delta LY = \alpha_0 + \sum_{i=1}^m \alpha_{1i} \Delta \ln(Y_{t-i}) + \sum_{i=0}^m \alpha_{2i} \Delta \ln(CSHARE_{t-i}) + \sum_{i=0}^m \alpha_{3i} \Delta \ln(ISHARE_{t-i}) + \sum_{i=0}^m \alpha_{4i} \Delta \ln(PSHARE_{t-i}) + \alpha_5 LY_{t-1} + \alpha_6 LSHARE_{t-1} + \alpha_7 LISHARE_{t-1} + \alpha_8 LPSHARE_{t-1} + \mu_t \quad (6)$$

Burada t zaman trendi değişkeni, μ ise modeldeki hata terimidir. Eşbütünleşmenin olmadığı şeklindeki sıfır (null) hipotezi $H_0 : \alpha_5 = \alpha_6 = \alpha_7 = \alpha_8 = 0$ alternatif hipotez ise $H_1 : \exists \alpha_k \neq 0, k \in \{5,6,7,8\}$ şeklindedir.

ARDL modellemesinde iki kritik değer seti türetilmektedir. Üst sınır kritik değerler I(1) serilerini alt sınır kritik değerler ise I(0) serilerini tanımlamaktadır. Herhangi bir anlamlılık seviyesi için hesaplanan F istatistiği Pesaran vd. (2001) çalışmasında verilen alt ve üst kritik değerlerin dışına düştüğü takdirde değişkenlerin bütünleşme derecelerini dikkate almaksızın kesin bir yorum yapmak mümkün olabilmektedir. F istatistiğinin üst kritik değer üzerinde olması, seriler arasında uzun dönemli bir ilişki olduğunu, alt değer altında olması ise uzun dönemli bir ilişkinin olmadığını göstermektedir. F istatistiğinin kritik değerler arasında kalması durumunda bir sonuca varılamamakta ve serilerin

bütünleşme derecelerini dikkate alan diğer eşbütünleşme testlerine başvurulmaktadır. ARDL modelinde ilk olarak (6) no'.lu eşitlikteki bağımlı ve bağımsız değişkenlerin "m" sembolüyle gösterilen gecikme uzunluğunun (lag order) AIC, SBC ve HQ kriterlerine göre belirlenmesi gerekir. En küçük kritik değeri sağlayan gecikme uzunluğu modelin gecikme uzunluğu olarak seçilir. Seçilen gecikme uzunluğu ile oluşturulan modelin ardışık bağımlılık içermesi durumunda, ikinci en küçük değeri sağlayan gecikme uzunluğu alınır ve eğer ardışık bağımlılık ortadan kalkmamışsa kalkana kadar bu işleme devam edilir. Son yıllarda sınırlı veriler için (30 gözlemden 80 gözleme kadar) kritik değerler Narayan (2004) tarafından geliştirilmiştir. Değişkenler arasında eşbütünleşik bir ilişki olması durumunda aşağıdaki uzun dönem modeli tahmin edilir:

$$\Delta LY = \alpha_0 + \sum_{i=1}^m \alpha_{1i} (\ln Y)_{t-i} + \sum_{i=0}^m \alpha_{2i} (\ln CSHARE)_{t-i} + \sum_{i=0}^m \alpha_{3i} (\ln ISHARE)_{t-i} + \sum_{i=0}^m \alpha_{4i} \ln(PSHARE)_{t-i} + \mu_t \quad (7)$$

Değişkenler arasında uzun dönemli ilişki olması durumunda bir sonraki adım, değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisini incelemektir. Granger nedensellik testi için tüm değişkenlerin simetrik ve içsel olduğu dört değişkenli bir VAR modeli tahmin edilmiştir.

$$\begin{bmatrix} Y \\ PSHARE \\ ISHARE \\ CSHARE \end{bmatrix} = A_0 + A_1 \begin{bmatrix} Y_{t-1} \\ PSHARE_{t-1} \\ ISHARE_{t-1} \\ CSHARE_{t-1} \end{bmatrix} + \dots + \begin{bmatrix} Y_{t-m} \\ PSHARE_{t-m} \\ ISHARE_{t-m} \\ CSHARE_{t-m} \end{bmatrix} + \begin{bmatrix} u_{1t} \\ u_{2t} \\ u_{3t} \\ u_{4t} \end{bmatrix} \quad (8)$$

Burada t zaman alt simgesini, m VAR modelindeki gecikme sayısını, A_0 sabit terim vektörü, A_1, A_2, \dots, A_p ise tüm parametrelere ilişkin matrisleri temsil etmektedir.

Çalışmada değişkenler arasındaki nedensellik ilişkilerini analiz etmede VAR Granger nedensellik/Blok Dışsallık Wald Testi kullanılmıştır. VAR sisteminde içsel ve dışsal değişken ayrımı yapılmamaktadır. Bu test bir değişkenin gecikmeli değerlerinin sistemde yer alan diğer herhangi bir değişkenin Granger nedeni olup olmadığını belirlemektedir. Sıfır hipotezi bir değişkenin tüm gecikmeli değerlerinin VAR sistemindeki her bir denklemden dışlanabileceği şeklinde formüle edilmektedir. Örneğin bu test PSHARE değişkeninin tüm gecikmeli değerlerinin Y denkleminde dışlanıp dışlanmayacağı sorusunu cevaplamada yardımcı olur. Sıfır hipotezinin reddilmesi PSHARE değişkeninin Y denkleminde dışlanamayacağı anlamına gelir. Bu, Y'nin içsel bir değişken olduğu ve PSHARE değişkeninden Y'ye doğru bir nedensellik olduğu şeklinde yorumlanır. Çalışmada bağımsız değişkenlere ilişkin katsayıların bir bütün olarak sıfırdan farklı olup olmadığı hipotezi için ki-kare (Wald) istatistiği kullanılmıştır (Enders, 2003: 282-284).

III. Ampirik Bulgular

Son yıllarda geliştirilen çoğu birim kök testleri, makro ekonomik değişkenlerin $I(1)$ veya $I(0)$ oldukları konusunda çelişik sonuçlar vermektedir. Bu argümanı sınamak amacıyla çalışmada 4 ayrı birim kök testi uygulanmıştır. Dickey ve Fuller (1981, ADF), Phillips ve Peron (1988, PP), Kwiatkowski vd. (1992, KPSS) ve Eliot, Rothenberg ve Stock (1996,DF-GLS) testleri her bir değişkenin durağanlığını etraflıca analiz etmektedir. Bunların arasında KPSS testinin sıfır hipotezi serinin $I(0)$ olduğu şeklinde iken diğer testlerin sıfır hipotezi serilerin $I(1)$ olduğu şeklindedir. Birim kök test sonuçları aşağıda Tablo 3'te özetlenmiştir. Her bir seriye ilişkin grafikler incelenmiş, çoğu serinin trend içerdiği sonucuna varıldığı için birim kök test sonuçları serilerin sabit terim ve trend içerecek şekilde formüle edilmiştir.

Tablo 3: Birim Kök Hipotez Testleri

Değişkenler	ADF	PP	KPSS	DF-GLS
Y	-1.87(0)	-2.43(3)	0.76(3)	-1.84
ISHARE	-3.37(3)***	-2.22(3)	0.41(5)	-2.85
CSHARE	-0.63(1)	-2.10(5)	0.93(5)	-2.03
PSHARE	-1.30(0)	-2.12(3)	0.69(5)	-1.73
D(Y)	-6.29(0)*	-4.88(2)	0.12(3)	-6.46
D(ISHARE)	----	-6.35(3)*	0.08(3)*	-5.96*
D(CSHARE)	-4.59(0)*	-4.77(2)*	0.24(5)*	-6.68*
D(PSHARE)	-6.79(0)*	-6.83(3)*	0.13(3)*	-6.38*
McKinnon (1996) Kritik Değerleri				
Anlamlılık Düzeyi				
1%	-4.16	-3.56	0.73	-3.77
5%	-3.50	-2.92	0.46	-3.19
10%	-3.18	-2.60	0.35	-2.89

*, **, *** sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerini göstermektedir. ADF ve PP birim kök testlerinde sıfır hipotezi "seri birim kök içermektedir" şeklinde kurulduğundan serinin durağan olduğunu kabul etmek için sıfır hipotezi ret etmek gerekmektedir. KPSS testinde ise sıfır hipotezi "seri durağandır" şeklinde kurulduğundan durağanlık koşulunu sağlamak için sıfır hipotezini red edememek gerekmektedir. ADF testi için parantez içindeki rakamlar Schwarz Bilgi Kriterine (SIC) göre otokorelasyonun bulunmadığı minimum gecikme değerleridir. PP ve KPSS testlerinde Newey ve West tarafından geliştirilen band genişliği kullanılmıştır. Modeldeki değişkenler logaritmik formda ele alınmıştır.

Tablo 3'te yer alan birim kök test sonuçları tüm değişkenlerin birinci dereceden durağan $I(1)$ olduklarını göstermektedir. Kamu yatırım harcamalarının GDP içindeki payı (ISHARE) için ADF test sonucu serinin düzeyde durağan olduğunu göstermesine rağmen, diğer testler bu değişkenin fark durağan olduğu yönünde sonuçlar ortaya koymuştur. Çalışmada ISHARE değişkeninin $I(1)$ olduğu kabul edilmiştir. ARDL modellemesinde değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin test edilmesinde öncelikle uygun gecikme sayısı belirlenir. Analizde yıllık verilerin kullanılması ve gözlem sayısının sınırlı olması nedeniyle en fazla 3 gecikmeye kadar tahmin yapılmıştır.

Tablo 4: Sınır Testi İçin Gecikme Sayısının Belirlenmesi

m	AIC	SBC	HQ	χ_{BG}^2 (Prob)
0	2,342	2,498	2,401	0,03
1	-8,295	-7,516	-8,001	0,23
2	-9,992*	-8,588*	-9,461*	0,49
3	-9,798	-7,770	-9,031	0,04

Not: m, gecikme sayısı simgelemektedir. Modelde bağımlı değişkenin gecikmeli değerleri yer aldığından DW testi yerine Breusch-Godfrey ardışık bağımlılık testi kullanılmıştır.

Tablo 4'te her üç kritere göre de uygun gecikme uzunluğu 2 olarak belirlenmiş ve bu gecikme uzunluğunda ardışık bağımlılığa rastlanmamıştır. Bu nedenle özel yatırım modeli 2 gecikme ile tahmin edilmiştir. ARDL sınır testi yaklaşımı özel yatırımlar ile onu etkileyen değişkenler arasında uzun dönem ilişkinin olup olmadığını test etmek için kullanılmıştır. Modelde yer alan değişkenler arasında uzun dönemli ilişki olup olmadığını ifade eden temel hipotezin geçerliliğini test etmek için hesaplanan F istatistiği Pesaran vd. (2001)'den ve Narayan P. (2005) alınan üst kritik değerlerden daha yüksek çıkmıştır. Bu sonuç, bağımlı değişken ile bağımsız değişkenler arasında bir eşbütünlük ilişkisi olduğunu göstermektedir.

Tablo 5: Sınır Testinde Hesaplanan F İstatistiği

k	F Test İstatistiği	Kritik Değerler	Pesaran vd. (2001) ^a		Narayan P. (2005) ^b	
			Alt Sınır Değeri I(0)	Üst Sınır Değeri I(1)	Alt Sınır Değeri I(0)	Üst Sınır Değeri I(1)
3	5,713*	1%	5,17	6,36	5,99	7,33
		5%	4,01	5,07	4,37	5,42
		10%	3,47	4,45	3,67	4,71

* Pesaran vd. (2001) kritik değerlerine göre %1 düzeyinde anlamlı

^a Kritik değerler Pesaran vd. (2001) Tablo C1(V) alınmıştır. Kısıtlanmamış sabit terim ve trend, s. (T.5)

^b Kritik değerler Narayan P. (2005) Tablo CI(V) alınmıştır. Kısıtlanmamış sabit terim ve trend, s. 1990.

Not: Gecikme uzunluğunun seçilmesinde Schwarz bilgi kriteri dikkate alınmıştır. 2 gecikmenin kullanıldığı modelde Breusch-Godfrey ardışık bağımlılık test istatistiği χ_{BG}^2 , 1.395(0.49) çıkmıştır. Bu da temel hipotezin reddedilemeyeceğini ve kurulan modelde ardışık bağımlılık probleminin olmadığını göstermektedir. Çalışmada Pesaran vd. (2001) kritik değerlerine göre anlamlılık düzeyi yorumlanmıştır.

Değişkenler arasındaki ilişkinin uzun dönem parametrelerinin tahmin edilmesi için SBC kriteri kullanılarak uygun gecikme uzunluğu belirlenmiştir. Fert başına reel GDP artış hızı (Y) için 1 gecikme, toplam kamu harcamalarının GDP içindeki payı (PSHARE) için 0 gecikme, kamu tüketim harcamalarının GDP içindeki payı (CSHARE) için 2 gecikme ve kamu yatırım harcamalarının GDP

içindeki payı (CSHARE) için 0 gecikme alınmıştır. ARDL (1,0,2,0) modeline ilişkin uzun dönem katsayı tahmin sonuçları Tablo 6'da verilmiştir¹.

Tablo 6: ARDL (1,,0,2,0) Modeli Uzun Dönem Katsayıları

Değişkenler	Uzun Dönem Katsayıları	Standart Hata	Probabilite
PSHARE	.246	.078	.003*
CSHARE	-.682	.316	.036**
ISHARE	.747	.377	.054**
C	3.118	.612	.000*

*%1, **%5 düzeyinde anlamlılığı gösterir.

Uzun dönem katsayı işaretleri, Barro (1991) sonuçlarını destekler nitelikte çıkmıştır. Destekleyici bir diğer ampirik kanıt da üretken harcamaların (yatırım) GDP içindeki payı ile büyüme hızı arasındaki pozitif ilişkidir. Yatırım harcamalarındaki artışın yol açtığı dışlama etkisi (crowding-out) bu ilişkinin zayıflamasına yol açabilmektedir. Diğer yandan üretken olmayan harcamalardaki (tüketim) artış ile büyüme hızı arasında negatif bir ilişki bulunmuştur. Toplam etkilere bakıldığında kamu harcamalarındaki artış ile büyüme hızı arasında ise pozitif ve istatistiki olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Barro (1991) modeline göre net etkinin pozitif ya da negatif olması kamu kesiminin büyüklüğüne bağlı olarak değişebilecektir. Kamu kesiminin payı ne kadar büyükse negatif etkiler o ölçüde büyük olacak ve büyüme oranı buna bağlı olarak düşecektir. Çalışmada kamu harcamalarının net etkisi pozitif bulunmuştur.

Çalışmada Barro modelinden hareketle değişkenler arasındaki nedensellik ilişkilerini analiz etmek için VAR Granger nedensellik/Blok Dışsallık Wald Testinden yararlanılmıştır. Blok dışsallık Wald testi sonuçları (Tablo 7) dört değişkenin (Y, PSHARE, ISHARE, CSHARE) dışsal olmadığını göstermektedir. Bu değişkenlerin yer aldığı her bir denklem için ortak (joint) test olasılık değerleri sırasıyla .014, .091, .035 ve .089'dur. Test çoğu değişkenler için, sözkonusu değişkenlerin gecikmeli değerlerinin denklemden dışlanabileceği şeklindeki sıfır hipotezinin reddedilemeyeceği yönünde ampirik kanıtlar da sunmaktadır. Y denkleminde PSHARE ve CSHARE değişkenleri, PSHARE denkleminde ISHARE ve CSHARE değişkenleri, ISHARE denkleminde CSHARE değişkeni ve CSHARE denkleminde Y değişkeni dışlanabilir şeklindeki sıfır hipotezi reddedilememektedir. Bu sonuçlar her bir denkleme ilişkin bağımsız değişkenlerin gecikmeli değerlerinin bağımlı değişkenin nedeni olmadığı anlamına gelmektedir. Ekonomik büyüme toplam kamu harcamalarındaki artışın nedeni iken, toplam kamu harcamalarından büyümeye doğru bir nedensellik bulunmamıştır. Bu sonuç Wagner hipotezini desteklerken, kamu harcamalarının ekonomik büyümenin nedeni olduğu şeklindeki Keynesyen görüşün Türkiye ekonomisi için geçerli olmadığını göstermektedir. Kamu harcamalarının bileşenleri olarak kamu yatırım ve tüketim harcamaları dikkate alındığında nedenselliğin yönü özellikle kamu yatırım harcamaları (ISHARE) için

¹ ARDL uzun dönem katsayıları, bağımsız değişkenlerin katsayılarının toplamının, bağımlı değişken katsayılarının ve gecikmelerinin toplamının 1'den farkına bölünmesiyle elde edilir.

değişmektedir. Test sonuçları ISHARE ile büyüme arasında çift yönlü bir nedensellik olduğunu ortaya koymaktadır. Kamu yatırım harcamalarının GDP içindeki payı (ISHARE) dikkate alındığında, Türkiye ekonomisi için hem Wagner yasası hem de Keynesyen görüşün geçerli olduğu sonucu çıkmaktadır. Kamu tüketim harcamalarının GDP içindeki payı (CSHARE) ile büyüme (Y) arasında da tek yönlü nedensellik çıkmıştır. Nedenselliğin yönü büyümeden CSHARE değişkenine doğrudur.

Tablo 7: VAR Granger Nedensellik/Blok Dışsallık Wald Testi Sonuçları

Bağımlı Değişken	Dışlanan Değişkenler	Ki-kare İstatistiği	Serbestlik Derecesi	P değeri
Y	PSHARE	.678	2	.712
	ISHARE	11.199	2	.003
	CSHARE	.837	2	.657
	All	15.868	6	.014
PSHARE	Y	6.514	2	.089
	ISHARE	2.304	2	.315
	CSHARE	2.814	2	.244
	All	10.891	6	.091
ISHARE	Y	9.778	2	.007
	PSHARE	5.878	2	.052
	CSHARE	4.287	2	.117
	All	13.495	6	.035
CSHARE	Y	9.341	2	.053
	PSHARE	5.259	2	.072
	ISHARE	4.629	2	.098
	All	10.968	6	.089

Sonuç

Çalışmada Barro (1990) modelinden hareketle 1960-2009 döneminde Türkiye ekonomisi için kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki test edilmiştir. Ekonometrik yöntem olarak geleneksel eşbütünleşme testlerine göre bazı üstünlükleri olan ARDL sınır testi yaklaşımı benimsenmiştir. Çalışmada Barro (1990) modelinden hareketle ekonomik büyümeyi temsilen kişi başına reel GDP artış hızı (Y), kamu harcamalarının GDP içindeki payı (PSHARE), ve reel harcama kalemleri olan kamu yatırım harcamalarının GDP içindeki payı (ISHARE) ve kamu tüketim harcamalarının GDP içindeki payı (CSHARE) değişkenlerinden yararlanılmıştır. Sadece toplam kamu harcamaları değil aynı zamanda kamu harcamalarının bileşiminin de analize dahil edilmesi makroekonomik politika çıkarımlarını etkileyebilmektedir. ARDL modeli uzun dönem katsayı işaretleri, kamu yatırımlarının payı ile ekonomik büyüme arasında pozitif, kamu tüketim harcamalarının payı ile ekonomik büyüme arasında negatif bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca toplam kamu harcamalarının payı ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Her üç değişkene ilişkin katsayılar istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Toplam kamu harcamalarının payına ilişkin katsayının pozitif çıkması Barro (1990)

modelinden hareketle Türkiye'deki kamu harcamalarının optimal düzeyin altında olduğu şeklinde yorumlanabilir. Kamu harcamaları optimal düzeyi geçtiği takdirde ekonomik büyüme hızı yavaşlayacaktır.

Değişkenler arasındaki ilişkinin yönü, kamu harcamalarının bir istikrar politikası aracı olarak kullanılıp kullanılmayacağı bağlamında önem taşımaktadır. Çalışmada değişkenler arasındaki nedenselliğin analizi VAR Granger nedensellik/Blok Dışsallık Wald Testi ile yapılmıştır. Ampirik sonuçlar, ekonomik büyümeden toplam kamu harcamalarının payına doğru tek yönlü nedensellik şeklinde çıkmıştır. Bu sonuç Wagner yasasını desteklemektedir. Makroekonomik politikalar açısından bu durum, kamu harcamalarının bir maliye politikası aracı olarak kullanılmasının reel değişkenler üzerinde etkili olmayacağı anlamına da gelebilmektedir. Kamu harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkileri incelenirken bu harcamaların düzeyi kadar bileşimi de önemli olabilmektedir. Kamu harcamalarının bileşenlerinden kamu yatırım harcamalarının payı dikkate alındığında çift yönlü nedensellik sonucuna ulaşılmaktadır. Buradan hareketle, 1960-2009 dönemleri arasında Türkiye ekonomisi için hem Wagner yasasının hem de Keynesyen yaklaşımın geçerli olduğu söylenebilir. Bu sonuç, kamu yatırım harcamalarının özel yatırımları tamamlayıcı nitelikte olduğu şeklinde de yorumlanabilir.

Kaynakça

- AKDOĞAN, A. (2003), *Kamu Maliyesi*, (9. Baskı), Ankara: Gazi Kitabevi.
- ARISOY, İ. (2005), "Wagner ve Keynes Hipotezleri Çerçevesinde Türkiye'de Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi", *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(2), 63-80.
- AYTAÇ D. ve M.C. GÜRAN (2010), "Kamu Harcamalarının Bileşimi Ekonomik Büyüme Etkiler mi? Türkiye Ekonomisi İçin Bir Analiz", *Sosyo Ekonomi*, 2010 (2), 129-152.
- BAĞDİGEN, M. ve H. ÇETİNTAŞ (2003), "Causality Between Public Expenditure and Economic Growth: The Turkish Case", *Journal of Economic and Social Research*, 6 (1), 53-72.
- BANERJEE, A., GALBRAITH J. ve D. HENDRY (1993). *Cointegration, Error Correction and Econometric Analysis of Non-stationary Data*, Oxford: Oxford Univ. Press.
- BARRO, R.J. (1990), "Government Spending in a Simple Model of Endogenous Growth", *Journal of Political Economy*, 98 (5), 103-125.
- BARRO, J.R. (1991), "Economic Growth in A Cross Section Countries", *Quarterly Journal of Economics*, 106 (2), 407-443.
- DEVARAJAN, S., SWAROOP, V. ve H. ZOU (1996), "The Composition of Public Expenditure and Economic Growth", *Journal of Monetary Economics*, 37 (2), 313-344.
- ENDERS, W. (2003), *Applied Econometric Time Series*, New York: John Wiley And Sons Inc.
- FARAS, R.Y. ve K.H. GHALI (2009), "Foreign Direct Investment and Economic Growth: The Case of the GCC Countries", *International Research Journal of Finance and Economics*, 29, 134-145.
- FRIMPONG, M.J ve E.F. OTENG-ABAYIE (2009), "Does the Wagner's Hypothesis Matter in Developing from Three West African Monetary Zone (WAMZ) Countries", *American Journal of Economics and Business Administration*, 1 (2), 141-147.
- GHALI, K.H. (1997), "Government Spending and Economic Growth in Suudi Arabia", *Journal Of Economic Development*, 22 (2), 165-172.
- GRANGER, C.W.J. (1969), "Investigating Causal Relations by Econometric Models and Cross-spectral Methods", *Econometrica*, 37 (3), 424-38.
- HALICIOGLU, F. (2003), "Testing Wagner's Law for Turkey, 1960-2000", *Review of Middle East Economics and Finance*, 1 (2), 129-140.

- LANDAU, D. (1983), "Government Expenditure and Economic Growth: A Cross-Country Study", *Southern Economic Journal*, 49, 783-97.
- MOHAMMADI, H., ÇAK M. ve D. ÇAK (2008), "Wagner's Hypothesis New Evidence from Turkey Using The Bounds Testing Approach", *Journal of Economic Studies*, 35 (1), 94-106.
- NARAYAN, P.K. ve R. SMYTH (2006), "What Determines Migration Flows from Low-income to High-income Countries? An Empirical Investigation of Fiji-US Migration 1972-2001", *Contemporary Economic Policy*, 24(2), 332-342.
- NARAYAN, P.K. (2004), "Do Public Investment Crowd Out Private Investments? Fresh Evidence from Fiji", *International Economic Journal*, 12, 93-104.
- PESARAN, M.H., SHIN, Y. ve R. J. SMITH (2001), "Bound Testing Approaches to the Analysis of Long Run Relationships", *Journal of Applied Econometrics*, Special Issue, 16, 289-326.
- PESARAN, M.H. ve B. PESARAN (1997), *Working with Microfit 4.0, Interactive Econometric Analysis*, Oxford: Oxford Univ. Press.
- PHILLIPS, P. ve P. PERRON (1988), "Testing for Unit Root in The Time Series Regression", *Biometrika*, 75 (2), 336-340.
- RAM, R. (1986), "Government Size and Economic Growth: A Framework and Some Evidence from Cross-Section and Time Series", *American Economic Review*, 76 (1), 191-203.
- RAO, V.V. B. (1989), "Government Size and Economic Growth: A New Framework and Some Evidence from Cross-section and Time-Series Data: Command", *American Economic Review*, 79 (1), 272-280.
- SAHOO, P. (2001), "Wagner's Hypothesis: Further Empirical Evidence From India", *Journal of Indian School of Political Economy*, 13 (1), 45-53.
- SAID, E.S. ve D.A. DICKEY (1989), "Testing for Unit Roots in ARMA(p,q) Models with Unknown p and q", *Biometrika*, 71, 599-607.
- SARI, R. (2003), "Kamu Harcamalarının Dunyada ve Türkiye'deki Gelişimi ve Türkiye'de Ulusal Gelir ile İlişkisi", *İktisat, İşletme ve Finans Dergisi*, 209 (Ek), 25-38.
- ŞİMŞEK, M. (2004), "Türkiye'de Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme, 1965-2002", *Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi*, 18 (1), 37-52.
- TERZİ, H. (1998), "Kamu Harcaması ve Ekonomik Kalkınma İlişkisi Üzerine Ekonometrik Bir İnceleme", *İktisat, İşletme ve Finans Dergisi*, 13 (142), 67-78.
- UZAY, N., (2002), "Kamu Büyüklüğü ve Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri: Türkiye Örneği (1970-1999)", *Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi*, 19, 151-172.
- YAMAK, N. ve Y. KÜÇÜKKALE (1997), "Türkiye'de Kamu Harcamaları Ekonomik Büyüme İlişkisi", *İktisat İşletme ve Finans*, 12 (131), 5-14.

Müzakere Sürecinde Türkiye'ye Yönelik Avrupa Birliği Mali Yardımları: Taahhütler ve Gerçekleşmeler

Yrd. Doç. Dr. Sibel MEHTER AYKIN

Akdeniz Üniversitesi, İ.İ.B.F., İktisat Bölümü, ANTALYA

SMMM Kemal GÜRSOY

Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Öğrencisi

ÖZET

Bu çalışmada, geçiş dönemi desteği olarak aday ülkelere tahsis edilen Avrupa Birliği (AB) mali yardımları ele alınmaktadır. Tasarlandığı günden bu yana önemli yapısal değişiklikler gösteren mali yardımların miktarı Türkiye'ye adaylık perspektifinin verildiği Helsinki Zirvesi sonrasında arttırılırken, kullanım alanları başta Kopenhag siyasi kriterlerinin karşılanması olmak üzere, üyelik için gerekli dönüşümün sağlanmasına yönelik projelerin finansmanına odaklanmıştır. Müzakerelerin açılmasıyla birlikte, daha önce değişik bütçe kalemlerinden tahsis edilen yardımlar Katılım Öncesi Yardım Aracı (IPA - Instrument for Pre-Accession Assistance) adıyla bütüncül bir çerçeveye oturtulmuştur. IPA kapsamında AB Türkiye'ye 2007-2012 dönemi için toplam 3.937.400.000 Euro tahsis etmiş olup, söz konusu yardımlar özellikle sivil toplum örgütlerinin kuruluş amaçlarını gerçekleştirmeleri açısından önemli bir finansman kaynağı sağlamaktadır. Taahhüt edilen mali yardımların gerçekleşme düzeyi Türkiye'nin söz konusu fonları "hazmetme kapasitesine" bağlıdır. Dolayısıyla, çeşitli kurum ve kuruluşlarının proje geliştirme ve uygulama kapasitelerinin güçlendirilmesine yönelik programların devam etmesi uyum süreci için önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: AB Mali Yardımları, Katılım Öncesi Yardım Aracı – IPA, Müzakere Süreci, Türkiye, Sivil Toplum Kuruluşları

JEL Kodlaması: H81, H87, O19, R58, L31

The European Union Grants For Turkey In The Negotiating Process: Allocated and Realized Amount

ABSTRACT

This paper deals with the EU grants allocated to the candidate countries to ease the transition process. Changing structurally since its inception, the amount of grants given to Turkey has gradually been increased since Turkey was officially declared a candidate country at the Helsinki Summit, while the priorities focused on harmonizing rules and regulations in Turkey with the Acquis Communautaire, foregrounding the political aspect of the Copenhagen criteria. Funds allocated under various budget lines were gathered in a single framework named Instrument for Pre-accession Assistance – IPA by the time accession talks with Turkey opened. A total of 3.937.400.000 Euro has been allocated for Turkey under Instrument for Pre-accession Assistance for the period between 2007-2012; thus enabling the civil society organizations realize their founding aims. Allocation of the proposed grants depends on the absorption capacity of Turkey. In this respect, sustaining the programs aiming at reinforcing project development and implementation capacities of the governmental and non-governmental organizations is vital for the harmonization process.

Key Words: EU grants, IPA – Instrument for Pre-accession Assistance, Negotiating Process, Turkey, Non-governmental Organizations

JEL Classification: H81, H87, O19, R58, L31

GİRİŞ

Avrupa Birliği (AB) mali yardımları, aday ülkelere geçiş dönemi desteği olarak tahsis edilen fonları ifade etmektedir. Söz konusu fonlar iki ayrı kaynaktan sağlanmaktadır: Bunlardan birincisi Avrupa Yatırım Bankası (AYB) kaynaklarından sağlanan düşük faizli, uzun vadeli kredilerdir. İkincisi ise, Birlik bütçesinden proje bazlı tahsis edilen karşılıksız hibeleri içermektedir.

Türkiye'ye yönelik AB mali yardımlarının geçmişi taraflar arasında ortaklık ilişkisini tesis eden Ankara Antlaşması'nın yürürlüğe girdiği 1964 yılına kadar gitmekle birlikte, tasarlandığı günden bu yana önemli yapısal değişiklikler göstermiştir. Türkiye'ye adaylık perspektifinin verildiği Helsinki Zirvesi sonrasında mali yardımların miktarı artarken, kullanım alanları ise başta Kopenhag siyasi kriterlerinin karşılanması olmak üzere, üyelik için gerekli dönüşümün sağlanmasına yönelik projelerin finansmanına odaklanmıştır. Müzakerelerin açılmasını takiben, AB ve Türkiye arasında siyasi ve kültürel diyalogun tesisi ve bu sürece sivil toplumun dahil edilmesi fikri giderek önem kazanmıştır. Öte yandan, AB'nin 2007-2013 dönem bütçesinde önemli değişikliklere gidilmiş, daha önce değişik bütçe kalemlerinden tahsis edilen yardımlar Katılım Öncesi Yardım Aracı (IPA) adıyla bütüncül bir çerçeve içinde toplanmıştır.

AB mali yardımları üniversitelerden yerel yönetimlere, derneklerden meslek örgütlerine kadar geniş bir yelpazeye yayılan sivil toplum örgütlerinin kuruluş amaçlarını gerçekleştirmeleri için önemli bir finansal kaynak sağlamaktadır. Çeşitli kesimlerin AB mali yardımlarına ilişkin bilgi ihtiyacı giderek artmakla birlikte, bu konuda sınırlı sayıda çalışma mevcuttur. Gençkol (2003) çalışmasında AB mali işbirliği politikalarının genel çerçevesini çizdikten sonra, Türkiye'ye yönelik mali yardımları gümrük birliği öncesi, sonrası dönem ve aylık dönemi olmak üzere üç dönemde ele alıp incelemektedir. Benzer şekilde, Karabacak (2004) da AB mali yardımlarının çerçevesini çizdikten sonra, Türkiye'ye yönelik AB mali yardımlarını Helsinki öncesi ve sonrası olmak üzere iki döneme ayırıp, 2007 yılına kadar olan süreci ele almaktadır. Her iki çalışmanın da yazıldıkları dönem itibariyle henüz uygulamaya konulmamış olan IPA'yı kapsamaması beklenmemektedir. Koçak (2009) da aynı şekilde Türkiye'ye yönelik AB mali yardımlarını açıklarken Ankara Anlaşması'ndan müzakere sürecine kadar olan dönemi çalışmasına dahil etmektedir. Çelikaş (2009), IPA tüzüğü'nün gerektirdiği kurumsal düzenlemeyi ele aldığı çalışmasında IPA'nın finansal boyutuna kısaca değinmektedir. Onur (2009) ise, IPA ile AB'nin yapısal fonlarını karşılaştırdığı çalışmasında, Türkiye'ye sağlanan mali yardımların gelişim seyrini AB – Türkiye ilişkileri çerçevesinde değerlendirirken, konuya adaylık öncesi, sonrası dönem ve müzakere süreci olmak üzere üç aşamalı yaklaşmaktadır.

Bu çalışmada ise, konuyu sınırlandırmak açısından Topluluk programları ile AYB kredileri bir kenara bırakılmakta, sadece Birlik bütçesinden aktarılan hibelere yer verilmektedir. Diğer çalışmalardan farklı olarak, halen yürürlükte olan IPA tüzüğü çerçevesinde sunulan mali yardımlar ayrıntılı olarak ele

alınmakta, AB'nin Türkiye'ye yönelik mali yardım taahhütleri ile gerçekleştirmeler rakamsal boyutuyla değerlendirilmektedir. Gerçekleşmelerin "hazmetme kapasitesine bağlı olduğu" gerçeğinden hareketle, çeşitli kurum ve kuruluşlarının proje geliştirme ve uygulama kapasitelerinin güçlendirilmesine yönelik programların devam ettirilmesinin ne denli önemli olduğu bu çalışmayla ortaya konulmaktadır.

I. ADAYLIK DÖNEMİNE KADAR AVRUPA BİRLİĞİ MALİ YARDIMLARI

A. 1964-1995 Döneminde AB Mali Yardımları

1964-1995 yılları Ankara Anlaşması hükümleri uyarınca tesis edilen ortaklık ilişkisinin hazırlık ve geçiş dönemine rastlamaktadır. Bu dönemde, Türkiye'nin sosyo-ekonomik gelişimine katkıda bulunmak amacıyla Birlik bütçesinden Türkiye'ye kaynak aktarılması ve ayrıca AYB kanalıyla kredi kolaylığı sağlanması öngörülmüş, ancak siyasi nedenlerle taahhüt edilen ile gerçekleşen miktar örtüşmemiştir. Ankara Anlaşması'nın yürürlüğe girdiği 1 Aralık 1964 tarihinden başlayarak gümrük birliğinin tesis edildiği 1 Ocak 1996 yılına kadar geçen zaman diliminde 4 Mali Protokol, 1 Tamamlayıcı Protokol ve 2 ayrı İşbirliği Fonu çerçevesinde Türkiye'ye 1.090.000.000 ECU tutarında mali yardım sağlanması taahhüdünde bulunulmuştur (Tablo 1). Ancak, 4. Mali Protokol'ün Yunanistan'ın vetosuna takılması nedeniyle taahhüt edilen toplam rakamın sadece 715.000.000 ECU tutarındaki kısmı fiilen kullanılmıştır.

Tablo 1: 1964-1995 Döneminde Türkiye'ye Tahsis Edilen ve Gerçekleşen Hibe Miktarı (ECU)

Kaynak	Dönem	Hibe Miktarı (ECU)	
		Taahhüt Edilen	Gerçekleşen
1. Mali Protokol	1964 – 1969	175.000.000	175.000.000
2. Mali Protokol	1971 – 1977	195.000.000	195.000.000
Ek Protokol	1971 – 1977	47.000.000	47.000.000
3. Mali Protokol	1979 – 1982	220.000.000	220.000.000
Özel İşbirliği Fonu	1980 – 1982	75.000.000	75.000.000
4. Mali Protokol	1982 – 1986	375.000.000	-
İdari İşbirliği Fonu	1993 – 1995	3.000.000	3.000.000
Körfez Krizi Yardımı	1991	-	-
TOPLAM		1.090.000.000	715.000.000

Kaynak: Verileri Avrupa Birliği Genel Sekreterliği'nden derleyen Odabaşı Sarı, 2006: 60.

B. 1996-1999 Döneminde AB Mali Yardımları

1996-1999 yılları ise, AB ile Türkiye arasındaki ortaklık ilişkisinin son dönemine rastlamaktadır. 1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı uyarınca 1 Ocak 1996'da tamamlanan gümrük birliği çerçevesinde, Türkiye'ye Birlik bütçesinden ve Akdeniz ülkelerine yönelik MEDA programından kredi ve hibe verilmesi öngörülmüştür. Söz konusu hibeler, Bütçe Kaynaklı Yardım, MEDA, İdari İşbirliği Fonu gibi başlıklar altında toplanmış ve 768.000.000 Euro tutarında yardım yapılması öngörülmüştür (Tablo 2). Ancak, gerçekleşen yardım miktarı

yine Yunanistan'ın vetosu nedeniyle 52.000.000 Euro gibi düşük bir seviyede kalmıştır.

Tablo 2: 1996-1999 Döneminde Türkiye'ye Tahsis Edilen ve Gerçekleşen Hibe Miktarı (Euro)

Kaynak	Dönem	Hibe Miktarı	
		Taahhüt	Gerçekleşen
AB Bütçesinden Yardım	1996 – 2000	375.000.000	-
MEDA I	1995 – 1999	376.000.000	35.000.000
İdari İşbirliği Fonu	1996 – 2000	3.000.000	3.000.000
Diğer (uyuşturucu ve AIDS ile mücadele, çevre, sivil toplum projeleri)	1992 – 1999	14.000.000	14.000.000
TOPLAM		768.000.000	52.000.000

Kaynak: Verileri Avrupa Birliği Genel Sekreterliği'nden derleyen Odabaşı Sarı, 2006: 60.

II. ADAYLIK DÖNEMİNDE AVRUPA BİRLİĞİ MALİ YARDIMLARI

12-13 Aralık 1997 tarihleri arasında gerçekleştirilen Lüksemburg Zirvesi sonrasında Türkiye tarafından askıya alınan siyasi ilişkiler, 11 Aralık 1999 tarihli Helsinki Zirvesi Başkanlık Bildirgesi'nde Türkiye'nin "diğer aday Devletlere uygulanan aynı kriterler temelinde Birliğe katılmaya yönelmiş bir aday Devlet" (European Council, 10-11 December 1999: par.12) olarak resmen ilan edilmesiyle birlikte yepyeni bir zemine oturtulmuştur. Helsinki Zirvesi Başkanlık Bildirgesi'nde, Kopenhag kriterlerini karşılamak üzere Türkiye tarafından hayata geçirilmesi beklenen reformların desteklenmesi için Katılım Öncesi Strateji'nin (KOS) oluşturulması fikri benimsenmiştir. Başta siyasi kriterlerinin yerine getirilmesi olmak üzere, sınır sorunlarının barışçıl yollardan çözüme kavuşturulması ve Kıbrıs sorununun siyasi açıdan çözümlenmesini de kapsayacak şekilde söz konusu stratejinin güçlendirilmiş bir siyasi diyalog temelinde yapılandırılması öngörülmüştür. Başkanlık Bildirgesi'nde ayrıca, katılım öncesi mali yardım araçlarının Türkiye'nin kullanımına açılacağı, Topluluk program ve ajanslarına Türkiye'nin katılımının sağlanacağı belirtilmiştir (European Council, 10-11 December 1999: par.4, 9 ve 12). Öte yandan, adaylık sürecinde AB'nin tüm mali yardım kaynaklarının koordinasyonu için Avrupa Komisyonu'ndan Türkiye'ye yönelik tek bir çerçeve oluşturması istenmiştir (European Council, 10-11 December 1999: par.12).

Helsinki Zirvesi Başkanlık Bildirgesi'nde ifadesini bulan "tek çerçeve"nin iki ayrı boyutu bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, hibe nitelikli tüm yardımların tek bir program altında toplanmasıdır. Nitekim, 17 Aralık 2001 tarih ve 2500/2001/EC sayılı Türkiye için Katılım Öncesi Mali Yardıma Dair Çerçeve Tüzük 1 Ocak 2002 tarihi itibarıyla yürürlüğe girmiştir. Tüzüğün amacı, mali yardımları Katılım Ortaklığı Belgesi'nin öncelikleriyle uyumlu hale getirerek, tüm araçları tek bir çatı altında toplamaktır. Bu bağlamda, Avrupa – Akdeniz İşbirliği (MEDA II), Gümrük Birliği'nin Güçlendirilmesine İlişkin Avrupa Stratejisi ve Ekonomik ve Sosyal Kalkınmaya Yönelik Avrupa Stratejisi

kapsamında Türkiye'ye yapılacak olan yardımlar tek bir yasal metin altında toplanmıştır. Ancak, 2000 ve 2001 yıllarında henüz merkezi olmayan yapılanma sisteminin hukuki ve kurumsal altyapısının oluşturulmamış olması nedeniyle programlama çalışmaları MEDA programının mevcut esasları çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. 2002 yılından itibaren de Çerçeve Tüzük ile getirilen katılım öncesi mali yardım prosedürü uyarınca programlama çalışmaları yürütülmeye başlanmıştır (ABGS, 2007: 5-6).

Başkanlık Bildirgesi'nde belirtilen tek çerçevenin ikinci boyutu ise, 18 Temmuz 2001 tarih ve 2001/41 sayılı Başbakanlık Genelgesi çerçevesinde AB hibelerinin yönetimi ve denetiminde merkezi olmayan uygulama sistemine (DIS – Decentralized Implementation System) geçilmiş olmasıdır. Buna göre, AB ve Türkiye arasındaki mali işbirliği kapsamında hayata geçirilecek projelerin seçimi Türkiye'ye bırakılmıştır. Söz konusu projelerin programlanması, uygulanması, uygulamanın izlenmesi ve denetimi, kurumlar arası eşgüdümün sağlanması gibi görevler Dışişleri Bakanlığı, Maliye Bakanlığı, Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, Hazine Müsteşarlığı, Merkezi İhale ve Finans Birimi, Devlet Planlama Teşkilatı, Avrupa Komisyonu Türkiye Delegasyonu gibi kurumlar arasında paylaştırılmıştır. Oluşturulan bu yeni sistemin akreditasyonu 8 Ekim 2003 tarihinde gerçekleştirilmiştir (ABGS, 2007: 6-8).

2000-2006 döneminde Türkiye'ye ayrılan mali yardımların toplam miktarı 1.748.000.000 Euro'dur (Tablo 3). 2000 yılı itibariyle, 20 milyon Euro'luk MEDA deprem yardımı dahil olmak üzere, Türkiye'ye toplam 209 milyon Euro yardım yapılmıştır. Öte yandan, 2004 ve 2005 yıllarında sırasıyla 250 milyon, 300 milyon Euro mali yardım taahhüdünde bulunmuş olmakla birlikte, gerçekleştirmeler sırasıyla 236 milyon, 276 milyon Euro olarak kaydedilmiştir. Türkiye'ye tahsis edilen mali yardımlarının üçte ikisi mevzuat uyumu ve bunun için gerekli kurumsal yapılanmanın oluşturulmasına yönelik projelerde, üçte biri ise AB ile ekonomik ve sosyal uyumun desteklenmesine yönelik projelerde kullanılmıştır (ABGS, 2007:10). Milli Eğitim Bakanlığı'nın yürüttüğü "Mesleki Eğitimin Geliştirilmesi Projesi"; Devlet Planlama Teşkilatı ile GAP BKİ tarafında yürütülen "GAP Bölgesel Gelişme Programı" ve "NUTS II Bölgesel Gelişim Programları"; Tarım Bakanlığı'nın yürüttüğü "Türkiye'nin AB Veterinerlik Müktesebatına ve AB Bitki Sağlığı Müktesebatına Uyumu Projeleri", "Balıkçılık Sektörünün Yasal ve İdari Olarak AB Mevzuatına Uyumu Projesi", "Gıda Güvenliği ve Kontrol Sisteminin Yeniden Yapılandırılması ve Güçlendirilmesi Projesi"; Adalet Bakanlığı ve İçişleri Bakanlığı'nın ortaklaşa yürüttüğü "Yargının Modernizasyonu", "Türkiye'de İsnaf Mahkemelerinin Kurulması", "Türk Polisinin Denetime Açıklığının, Verimliliğinin ve Etkinliğinin Geliştirilmesi", "Jandarmanın Modernizasyonu Projesi", "Türkiye'de Çocuklar için İyi Yönetişim, Koruma ve Adalet Projesi" ve "Çocuk İşçiliğinin En Kötü Biçimlerinin Ortadan Kaldırılması Projesi"; Ulaştırma Bakanlığı tarafından yürütülen "Demiryolu Taşımacılığı Sektörünün Yeniden Yapılandırılması ve Güçlendirilmesi Projesi", "Türkiye'deki Karayolu Taşımacılığı Sektörünün AB Müktesebatı ile Uyumlu Hale Getirilmesi için Destek Sağlanması" ve "Deniz

Taşımacılığı Güvenliğinin Arttırılmasının Desteklenmesi Projesi”; bunlar dışında “Meslek Sağlığı ve Güvenliği”, “Üreme Sağlığı Projesi”, “Aktif İş Piyasası Stratejisi” gibi çok sayıda proje AB mali yardımlarıyla hayata geçirilmiştir. Hiç kuşkusuz, sivil toplumun geliştirilmesine ve ayrıca çeşitli kurum ve kuruluşların proje hazırlama ve uygulama kapasitelerinin arttırılmasına yönelik programlar sözü edilen projelerin hayata geçirilebilmesinde önemli bir etken olmuştur.

Tablo 3: 2000-2006 Döneminde Türkiye'ye Yönelik Katılım Öncesi Mali Yardım Miktarı (milyon Euro)

Yıllar	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	Toplam
Katılım Öncesi Mali Yardım	209	219	126	144	250	300	500	1.748

Kaynak: Verileri Avrupa Birliği Genel Sekreterliği'nden derleyen Odabaşı Sarı, 2006: 61.

III. MÜZAKERE SÜRECİNDE AVRUPA BİRLİĞİ MALİ YARDIMLARI

A. Müzakere Çerçeve Belgesi

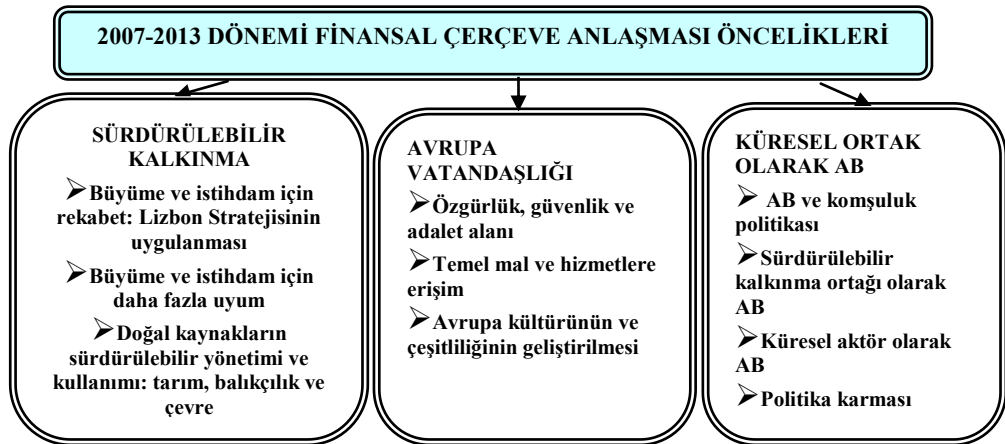
12-13 Aralık 2002 tarihleri arasında Kopenhag'da gerçekleştirilen AB Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesinde, 2004 yılı sonunda Avrupa Komisyonu tarafından hazırlanacak bir rapor çerçevesinde Kopenhag siyasi kriterlerinin Türkiye tarafından karşılandığının teyit edilmesi halinde, katılım müzakerelerine gecikmeksizin başlanacağı açıklanmıştır (European Council, 12-13 December 2002: par.19). Reform sürecinin desteklenmesi, katılım müzakerelerinin belirli bir çerçevede sürdürülmesi, sivil toplum eliyle politik ve kültürel diyalogun geliştirilmesi olmak üzere Türkiye'ye yönelik stratejinin uçayak üzerine oturtulduğu 6 Ekim 2004 tarih ve COM(2004)656 sayılı Komisyon Raporu'na istinaden, 16-17 Aralık 2004 tarihli Brüksel Zirvesi Başkanlık Bildirgesinde Türkiye ile müzakerelere 3 Ekim 2005 tarihi itibariyle başlanacağı belirtilmiş; Komisyondan Türkiye'ye yönelik Müzakere Çerçeve Belgesi hazırlaması istenmiştir (European Council, 16-17 December 2004: par.22). Müzakerelerin açılma tavsiyesi ve kararıyla birlikte, taraflar arasında siyasi/kültürel diyalogun tesisi ve bu sürece sivil toplumun dahil edilmesi fikri giderek önem kazanmıştır. 3 Ekim 2005 tarihli Katılım Konferansı'nda Türkiye'ye sunulan Müzakere Çerçeve Belgesi'nde, Türkiye'nin AB'ne katılımının Birlik müktesebatı olarak bilinen Birlik sistemine ve Birliğin kurumsal çerçevesine bağlanan hak ve yükümlülüklerin kabulü anlamını taşıdığı belirtilerek, söz konusu müktesebat müzakerelere esas oluşturmak üzere 35 fasıl altında toplanmıştır (Council of the European Union, 12 October 2005). Bu gelişmeleri takiben AB'nin yeni bütçe döneminde (2007-2013) geliştirilen IPA, aşağıda detaylandırıldığı gibi, Birlik müktesebatının zamanında ve etkili olarak uygulanması amacına yönelik olarak yapılandırılmıştır.

B. 2007 – 2013 Finansal Çerçeve Anlaşması

AB, 2005 yılı Aralık ayı itibariyle 27'ler Avrupası'nın 2007-2013 dönemi hedef ve bütçe kaynaklarını belirlemiştir (Council of the European Union, 19

December 2005). Giderek genişleyen AB için 2007-2013 dönemi öncelikleri, Şekil 1’de verildiği gibi, “sürdürülebilir gelişme”, “Avrupa vatandaşlığı” ve “küresel ortak olarak AB” olmak üzere üç başlık altında toplanmıştır. Buna göre; sürdürülebilir gelişme hedefi doğrultusunda ekonomi politikası, sosyal politika ve çevre politikası uygun bir şekilde yapılandırılarak iç pazar tamamlanacak, rekabet gücü arttırılacak, kıtasal uyum gözetilecek, doğal kaynaklar korunarak sürdürülebilir kullanımı sağlanacaktır. Avrupa vatandaşlığı kavramı, özgürlük adalet ve güvenlik alanının tamamlanması ve temel kamu mallarına ulaşımın teminat altına alınması bağlamında daha da güçlendirilecektir. AB, sahip olduğu değerler çerçevesinde, bölgesel sorumlulukları ile sürdürülebilir gelişme gereklerini de gözeterek, küresel aktör olarak sivil halkın güvenliği ve stratejik güvenlik konularına katkıda bulunmak üzere daha tutarlı bir rol üstlenecektir (Commission of the European Communities, 26.02.2004 ve Commission of the European Communities, 14.07.2004).

Şekil 1: AB’nin 2007–2013 Bütçe Dönemi Öncelikleri

Kaynak: Commission of the European Communities, 14.07.2004 ve Commission of the European Communities, 26.02.2004'den derlenmiştir.

2007-2013 dönemi için öngörülen toplam bütçe büyüklüğü 2004 yılı sabit fiyatlarıyla 862.363.000.000 Euro'dur (Tablo 4). Bu rakam, AB brüt gelirlerinin (GNI) %1.045'ini temsil etmektedir (Council of the European Union, 19 December 2005: 3). Bütçe ana kalemleri sürdürülebilir kalkınma (rekabet gücü ve uyum); doğal kaynakların korunması ve yönetimi; vatandaşlık, özgürlük, güvenlik ve adalet; küresel ortak olarak AB; idari giderler ve ihtiyat akçesi olmak üzere 6 ana başlık altında toplanmıştır. 2007-2013 Dönemi AB Bütçesinin Ana Kalemler Bazında Rakamsal Dağılımı Tablo 4'de, Yüzdesele Dağılımı ise Şekil 2'de verilmiş olup, buna göre bütçeden en büyük pay (%44,6) sürdürülebilir kalkınma için ayrılmıştır. Bunu sırasıyla, doğal kaynakların korunması ve yönetimi (%42,5), idari giderler (5,8), küresel aktör olarak AB (%5,7) ve Avrupa vatandaşlığı, özgürlük, adalet ve güvenlik (%1,3) takip etmektedir [Avrupa

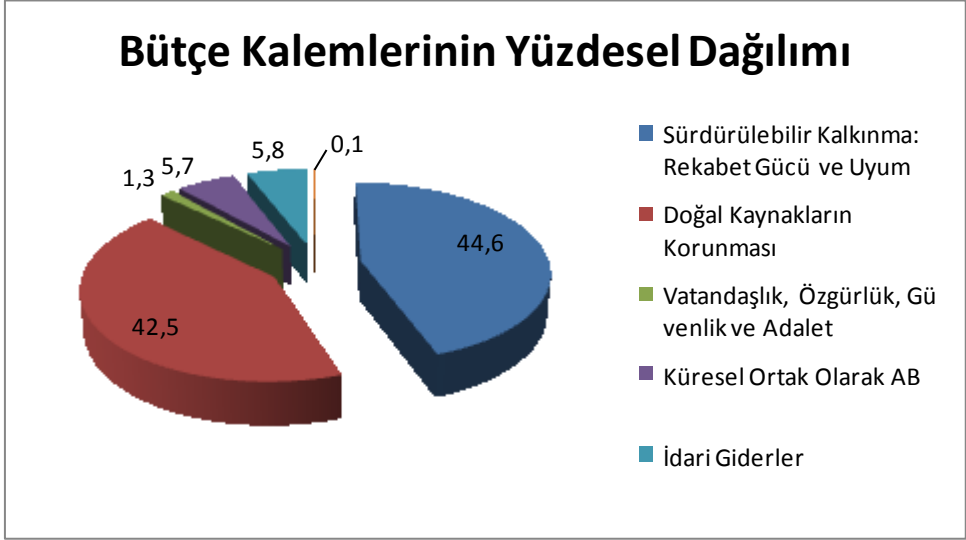
Komsiyonu'nun "Finansal Programlama ve Bütçe" başlığını taşıyan resmi internet sayfası.
http://ec.europa.eu/budget/explained/budg_system/fin_fwk0713/fin_fwk0713_en.cfm#content_struct (Erişim Tarihi: 22 Eylül 2011)].

Tablo 4. 2007-2013 Dönemi AB Bütçesi'nin Ana Kalemler Bazında Rakamsal Dağılımı
(2004 Fiyatlarıyla, Milyon Euro)

Bütçe Ana Kalemleri	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	Toplam
1. Sürdürülebilir Kalkınma	51.090	52.148	53.330	54.001	54.945	56.384	57.841	379.739
1.a Büyüme ve İstihdam için Rekabet Gücü	8.250	8.860	9.510	10.200	10.950	11.750	12.600	72.120
1.b Büyüme ve İstihdam için Uyum	42.840	43.288	43.820	43.801	43.995	44.634	45.241	307.619
2. Doğal Kaynakların Korunması ve Yönetimi	54.972	54.308	53.652	53.021	52.386	51.761	51.145	371.244
3. Vatandaşlık, Özgürlük, Güvenlik ve Adalet	1.120	1.210	1.310	1.430	1.570	1.720	1.910	10.270
3.a Özgürlük, Güvenlik ve Adalet	600	690	790	910	1.050	1.200	1.390	6.630
3.b Vatandaşlık	520	520	520	520	520	520	520	3.640
4. Küresel Ortak Olarak AB	6.280	6.550	6.830	7.120	7.420	7.740	8.070	50010
5. İdari Giderler	6.720	6.900	7.050	7.180	7.320	7.450	7.680	50.300
6. İhtiyat Akçesi	419	191	190	0	0	0	0	800
TOPLAM	120.601	121.307	122.362	122.752	123.641	125.055	126.646	862.363

Kaynak: (Council of the European Union, 19 December 2005: 33).

Şekil 2. 2007-2013 Dönemi AB Bütçesinin Ana Kalemler Bazında Yüzdesele Dağılımı

Kaynak: Avrupa Komisyonu'nun "Finansal Programlama ve Bütçe" başlığını taşıyan resmi internet sayfası. http://ec.europa.eu/budget/explained/budg_system/fin_fwk0713/fin_fwk0713_en.cfm#content_struct (Erişim Tarihi: 22 Eylül 2011).

Küresel aktör olarak AB başlığını taşıyan 4 numaralı bütçe ana kalemi kapsamında kullanılan araçlar yeni bütçe döneminde basitleştirilerek altıya indirgenmiştir. Aday ve potansiyel ülkelere yönelik Katılım Öncesi Yardım Aracı (IPA); güney ve doğu Akdeniz ülkeleri ile Ukrayna, Moldova, Belarus ve güney Kafkasya ülkelerine yönelik Avrupa Komşuluk ve Ortaklık Aracı (ENPI) ve bunlara ilave olarak Avrupa Kalkınma Fonu kapsamındaki ülkelere yönelik Kalkınma İşbirliği ve Ekonomik İşbirliği Aracı AB'nin dış politikasının uygulanmasında kullanılan başlıca araçları oluşturmaktadır. Ayrıca, İstikrar Aracı, İnsanı Yardım Aracı ve Makro-Finansal Destek Aracı (MFA) bölgesel ve uluslararası sorunları gidermek üzere kullanılan araçlar arasında yer almaktadır (Odabaşı Sarı, 2006: 42; Commission of the European Communities, 14.07.2004: 24-27).

C. Katılım Öncesi Yardım Aracı

Katılım Öncesi Yardım Aracı – IPA (Instrument for Pre-accession Assistance), 7 yıllık bir bütçe döneminde (2007-2013) aday ülkeler¹ ile potansiyel aday ülkelere² AB tarafından yapılacak mali yardımların kapsamının belirlendiği bir programdır. 17 Temmuz 2006 tarih ve 1085/2006 sayılı Katılım Öncesi Mali Aracın Tesisine İlişkin Konsey Tüzüğü uyarınca, adaylık döneminde yürürlükte

¹ Türkiye, Hırvatistan, Makedonya

² Arnavutluk, Bosna Hersek, Karabağ, Sırbistan, Kosova

olan 5 mali program (PHARE³, ISPA⁴, SAPARD⁵, CARDS⁶ ve Türkiye için Katılım Öncesi Yardım⁷) 1 Ocak 2007 tarihi itibarıyla yerini tüm yardımları tek bir çatı altında toplayan IPA'ya bırakmıştır (Council of the European Union, 17.07.2006).

AB, 1085/2006 sayılı IPA Tüzüğü'nün 1. maddesiyle, üyelik perspektifi çerçevesinde aday ve potansiyel aday ülkelere AB müktesebatını üstlenmeleri ve AB norm ve politikalarına uyum sağlamaları konusunda destek olma taahhüdünde bulunmuştur. AB mali yardımlarının aday ülkeler için Katılım Ortaklığı, potansiyel aday ülkeler için de Avrupa Ortaklığı belgeleriyle çerçevesi çizilen politik önceliklere uygun olarak yapılandırılacağı söz konusu Tüzüğün 6. maddesiyle hükme bağlanmıştır. Ayrıca, Kopenhag kriterlerinin karşılanması ve AB müktesebatının üstlenilmesi hususunda kaydedilen ilerlemeler ile bölgesel işbirliği gerekleri de göz önünde bulundurularak mali yardımların planlanacağı hükmü getirilmiştir (Council of the European Union, 17.07.2006: md.6). Bu bağlamda, aday ve potansiyel aday ülkelerde demokratik kurumları güçlendirme ve hukukun üstünlüğünü tesis etme çabalarına katkıda bulunmak; kamu yönetimi reformu ile ekonomik reformun gerçekleştirilmesine, sivil toplumun geliştirilmesine, bölgesel ve sınır ötesi işbirliğinin tesisine dönük çabaları desteklemek; temel hak ve özgürlükler, insan hakları, azınlık hakları, cinsiyet eşitliği, toplumsal dışlanmışlıkla mücadele, uzlaşma, güven tesis edici tedbirler, yeniden yapılanma, vb. konulara katkıda bulunmak üzere AB mali yardımları kullanılmaktadır (Council of the European Union, 17.07.2006: md.2).

1085/2006 sayılı Tüzüğün 3. maddesiyle IPA'nın Geçiş Yardımı ve Kurumsal Yapılanma Bileşeni, Sınır Ötesi İşbirliği Bileşeni, Bölgesel Kalkınma Bileşeni, İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi Bileşeni ve Kırsal Kalkınma Bileşeni olmak üzere 5 ayrı bileşen çerçevesinde programlanması ve uygulanması öngörülmüştür. 'Geçiş Yardımı ve Kurumsal Yapılanma Bileşeni' ile 'Sınır Ötesi İşbirliği Bileşeni' AB norm ve kurallarına uyum sağlamaları konusunda desteklenmeleri, aynı zamanda bölgesel işbirliğinin teşviki için aday ve potansiyel aday ülkelerin tamamının katılımına açılmıştır. Buna karşın, 'Bölgesel Kalkınma Bileşeni', 'İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi Bileşeni' ve 'Kırsal Kalkınma Bileşeni' başta uyum ve kırsal kalkınma olmak üzere, çeşitli Birlik politikalarının üstlenilmesine hazırlık destekleri olarak özellikle merkezi olmayan uygulama sistemine geçmiş ve akredite olmuş aday ülkelerin kullanımına sunulmuştur (Council of the European Union, 17.07.2006: md.2).

³ PHARE - Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerinin kurumsal kapasite ve ekonomik sosyal uyum alanlarını desteklemek üzere geliştirilmiştir.

⁴ ISPA - Doğu Avrupa'daki Aday ülkelerin, Topluluğun özellikle taşımacılık ve çevre alanlarındaki altyapı standartlarına uyumunu sağlamak üzere geliştirilmiştir.

⁵ SAPARD - Doğu Avrupa'da bulunan aday ülkelerin tarımsal açıdan uyumuna yardımcı olmak üzere geliştirilmiştir.

⁶ CARDS - Batı Balkan Ülkelerinin kurumsal kapasitelerinin artırılması amacıyla geliştirilmiştir.

⁷ Türkiye İçin Katılım Öncesi Yardım: Türkiye'nin 1999 yılında AB'ye aday ülke ilan edilmesinden sonra ülkemize çeşitli kaynaklar aracılığıyla sağlanan yardımlar tek bütçe altında toplanmıştır. Bu kapsamda müktesebat uyumu, müktesebat uyumu için gerekli idari kapasite oluşturulması ve bunun için gerekli yatırım ihtiyacı ve ekonomik ve sosyal uyum konularındaki projeler finanse edilmiştir.

Katılım Öncesi Yardım Aracı bileşenleri, alt bileşenleri, amaçları ve sorumlu kuruluşlar ayrıntılı olarak Şekil 3’de verilmiştir. Buna göre; Geçiş Yardımı ve Kurumsal Yapılanma Bileşeni’nin yönetiminden sorumlu kurum Avrupa Birliği Genel Sekreterliği’dir. Bu bileşen, AB müktesebatının benimsenmesi ve başta siyasi alan olmak üzere Kopenhag kriterlerinin yerine getirilebilmesi amacıyla kurumsal kapasitenin artırılması, ilgili birimler arasında koordinasyon ve işbirliğinin geliştirilmesi amacıyla yönelik olarak tasarlanmıştır. Bileşen için tahsis edilen toplam bütçenin yaklaşık %15-25’inin Kopenhag siyasi kriterlerinin karşılanmasına dönük çalışmaların, %45-65’inin ise müktesebat uyumuna yönelik çalışmaların desteklenmesinde; öte yandan yaklaşık %20-35’inin sivil toplum diyalogu ekseninde, %3-5’inin de destek programları çerçevesinde kullanılması öngörülmüştür (Commission of the European Communities, MIPD 2009-2011: 19-23).

AB Genel Sekreterliği sorumluluğunda olan bir diğer bileşen ise Sınır Ötesi İşbirliği’dir. Bu bileşen kapsamında, AB’nin sınırdaş ülkeleri arasında işbirliğinin geliştirilmesi, sınır bölgelerinde istikrarlı ve sürdürülebilir ekonomik ve sosyal kalkınmanın sağlanması, ortak doğal kaynakların etkin kullanımıyla yaşam kalitesinin artırılması ve ayrıca tarihi ve kültürel mirasın korunması hedeflenmektedir. Bu bileşen altında Bulgaristan – Türkiye Sınır Ötesi İşbirliği Programı ve ENPI Karadeniz Havzası İşbirliği Programı olmak üzere fiilen iki program yürütülmektedir (Commission of the European Communities, MIPD 2009-2011: 24-27).

Çevre ve Orman Bakanlığı, Ulaştırma Bakanlığı, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı olmak üzere üç ayrı Bakanlığın görevlendirildiği Bölgesel Kalkınma Bileşeni’nin amacı, bölgeler arası gelişmişlik farklılıklarını gidermek üzere AB’nin uyum politikası araçlarının Türkiye’nin ulusal politikaları kapsamına alınmasına katkıda bulunmaktır. Bölgesel Kalkınma Bileşeni’nin çevre, ulaştırma ve bölgesel rekabet edebilirlik olmak üzere 3 operasyonel programı bulunmaktadır. Çevre Operasyonel Programı’nın su, atık su ve katı atık yönetimi konularına odaklanması öngörülmüş olup, Bölgesel Kalkınma Bileşeni için tahsis edilen bütçenin yaklaşık %35-40’ının bu programa yönelik kullanılması kararlaştırılmıştır. Bütçenin yaklaşık olarak %30-35’inin ayrılması planlanan Ulaştırma Operasyonel Programı’nın ise trans-Avrupa ağları ve ulaştırma altyapısı üzerinde odaklanması öngörülmüştür. Öte yandan, Bölgesel Rekabet Edebilirlik Operasyonel Programı satın alma gücü paritesine göre kişi başına düşen gelirin Türkiye ortalamasının %75’inin altında olan Düzey II bölgeleri için tasarlanmıştır. Bu kapsamda, Şekil 4’de verilen büyüme merkezlerinde özellikle KOBİ’lerin geliştirilmesi ve güçlendirilmesi amaçlanmaktadır. Bütçeden ayrılması öngörülen pay yaklaşık %25-35’dir (Commission of the European Communities, MIPD 2009-2011: 28-34).

İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi Bileşeni’nden sorumlu kurum Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı’dır. Bu bileşen kapsamındaki yardımların satın alma gücü paritesine göre kişi başına düşen gelirin Türkiye ortalamasının %75’inin altında olan Düzey II bölgelerine yönltilmesi öngörülmüştür. Söz

konusu bileşenin amacı, gerekli kurumsal yapıyı oluşturmak suretiyle Türkiye'yi Lizbon Stratejisi çerçevesinde Avrupa Sosyal Fonu'na hazırlamaktır. Kadın ve gençlerin emek piyasasına entegrasyonu yoluyla istihdamın artırılması, eğitim-öğretim aracılığıyla insan kaynaklarının yaşam boyu geliştirilmesi ve toplumsal dışlanmışlıkla mücadele temel öncelikler arasında yer almaktadır. Bu bileşen için ayrılan bütçenin yaklaşık % 45'inin istihdam, %30'unun eğitim ve %20'sinin sosyal içerme için, kalan kısmının ise teknik destek için kullanılması öngörülmüştür (Commission of the European Communities, MIPD 2009-2011: 35-40).

Kırsal Kalkınma Bileşeni Tarım ve Köyişleri Bakanlığı'nın sorumluluğundadır. Bileşenin amacı tarım, balıkçılık ve gıda alanındaki müktesebata uyum sağlamak ve alternatif istihdam alanları açmak üzere kırsal alanı yeniden yapılandırarak modernleştirmektir. Tarım, balıkçılık ve gıda sektörlerinin AB norm ve standartlarına uyumu, "Leader" örneğinde olduğu gibi agro-çevre programlarının uygulanması için hazırlık desteklerinin verilmesi, kırsal alanda ekonomik faaliyetlerin çeşitlendirilmesi öncelikli alanlar olarak belirlenmiştir. Çiftliklerin modernleştirilmesi, üretici birliklerinin oluşturulması, çevrenin korunması, kamu-özel işbirliği ekseninde kırsal kalkınma stratejisinin yürütülmesi, ekonomik faaliyetlerin çeşitlendirilerek geliştirilmesi ve eğitimin iyileştirilmesi başlıca faaliyet alanlarını oluşturmaktadır. Kırsal Kalkınma Bileşeni 42 ili hedef almaktadır⁸. Yeniden yapılanma ve modernizasyon eylemleri için bütçenin asgari %50'sinin ayrılması, kırsal kalkınma stratejisinin oluşturulması ve kırsal ekonominin çeşitlendirilmesi için bütçenin en az %20'sinin ayrılması, Leader gibi agro-çevre programlarına hazırlık desteği olarak da bütçenin en çok % 3'ünün kullanılması öngörülmüştür (Commission of the European Communities, MIPD 2009-2011: 41-47).

Öte yandan, Çok Yıllı İndikatif Planlama Dokümanı'nda (2009-2011), tüm bileşenler için gözetilmesi gereken 6 ortak alan tanımlanmıştır. Bunlar: cinsiyet eşitliği, çevre koruma, sivil toplumun dahil edilmesi, azınlıkların ve dezavantajlı grupların gözetilmesi, coğrafi ve sektörel yoğunlaşma ve iyi yönetişimdir.

AB, 2007-2013 bütçe döneminde aday ve potansiyel ülkelere IPA kapsamında 11.468.000.000 Euro tutarında mali yardımda bulunmayı öngörmüştür (Odabaşı Sarı, 2006: 43). Söz konusu mali yardımın ülke, yıl ve bileşen bazında dağılımı ile stratejik öncelikler Çok Yıllı İndikatif Finansal Çerçeve Dokümanı (MIFF - Multi-annual Indicative Financial Framework Document⁹) ve Çok Yıllı Endikatif Planlama Dokümanı (MIPD - Multi-annual

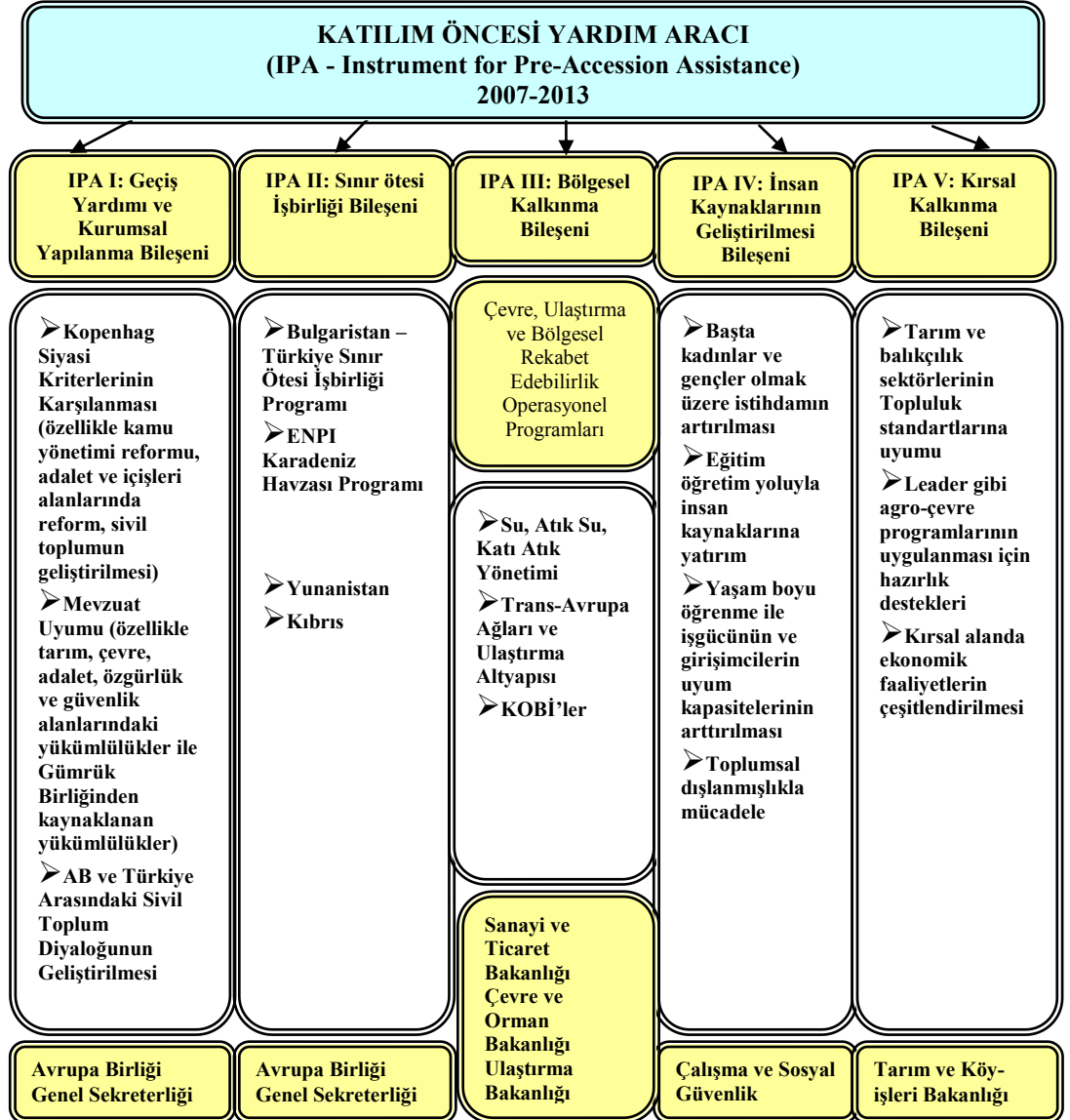
⁸ İlk etapta; Afyon, Amasya, Balıkesir, Çorum, Diyarbakır, Erzurum, Hatay, Isparta, Kahramanmaraş, Kars, Konya, Malatya, Ordu, Samsun, Şanlıurfa, Sivas, Tokat, Trabzon, Van, Yozgat.

İkinci etapta; Ağrı, Aksaray, Ankara, Ardahan, Aydın, Burdur, Bursa, Çanakkale, Çankırı, Denizli, Elazığ, Erzincan, Giresun, Karaman, Kastamonu, Kütahya, Manisa, Mardin, Mersin, Muş, Nevşehir, Uşak.

⁹ MIFF – Avrupa Komisyonu tarafından 3 yıllık bir dönem için IPA çerçevesinde tahsis edilecek yardım miktarını gösteren finansal dokümandır. Tahsis edilen rakamın ülke ve bileşen bazında dağılımını gösteren MIFF verilen yardımın kullanım koşullarını da açıklığa kavuşturmuştur.

Indicative Planning Document¹⁰) adı verilen belgeler çerçevesinde belirlenmektedir.

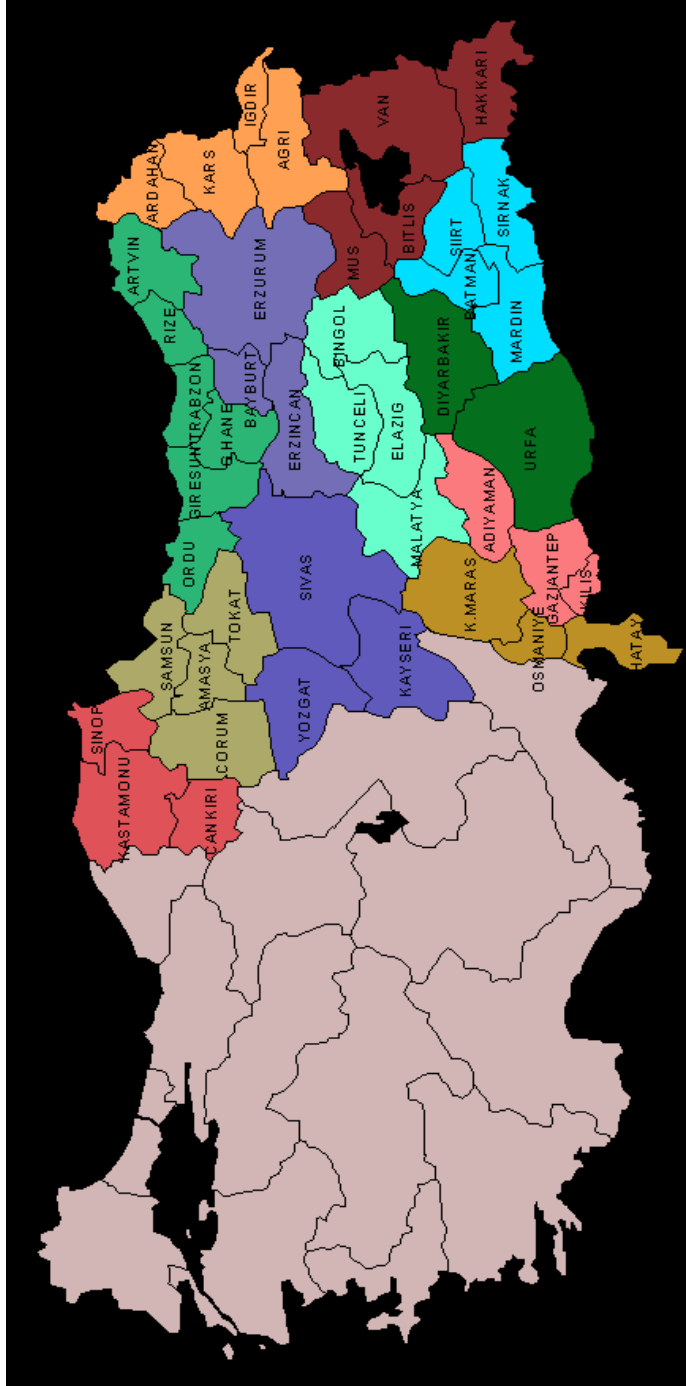
Şekil 3: Katılım Öncesi Yardım Aracı Bileşenleri, Alt Bileşenleri, Amaçları ve Sorumlu Kuruluşlar

Kaynak: Commission of the European Communities, MIPD 2009-2011'den derlenmiştir.

¹⁰ MIPD – her bir aday ülke için Avrupa Komisyonu tarafından hazırlanan 3 yıllık stratejik planlama dokümanıdır. Temel müdahale alanlarının, önceliklerin ve hedeflerin belirlendiği MIPD ile IPA kapsamında gerçekleştirilecek faaliyetlerin eşgüdümünü sağlamaktadır.

Şekil 4: Düzey II Bölgeleri ve Büyüme Merkezleri
(Kaynak: Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, 25 Nisan 2008: 13)

Tablo. 5: 2007-2012 Döneminde Aday Ülke ve Program Bileşeni Bazında Tahsis Edilen Katılım Öncesi Yardım Miktarı (carî fiyatlarla, Euro)

ÜLKE	BİLEŞEN	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Hırvatistan	Kurumsal Gelişme	49.611.775	45.374.274	45.601.430	39.483.458	39.959.128	40.872.310
	Sınır Ötesi İşbirliği	9.688.225	14.725.726	15898.570	16216.542	16.540.872	16.871.690
	Bölgesel Kalkınma	45.050.000	47.600.000	49.700.000	56.800.000	58.200.000	59.348.000
	İnsan Kaynakları	11377.000	12700.000	14.200.000	15.700.000	16.000.000	16.040.000
	Kırsal Kalkınma	25.500.000	25.600.000	25.800.000	26.000.000	26.500.000	27.268.000
	Toplam	141.227.000	146.000.000	151.200.000	154.200.000	157.200.000	160.400.000
Makedonya	Kurumsal Gelişme	41.641.613	41.122.001	38.128.499	36.317.068	34.503.410	32.979.479
	Sınır Ötesi İşbirliği	4.158.387	4.077.999	5.571.501	5.682.932	5.796.590	5.912.521
	Bölgesel Kalkınma	7.400.000	12.300.000	20.800.000	29.400.000	35.000.000	39.400.000
	İnsan Kaynakları	3.200.000	6.000.000	7.100.000	8.400.000	9.400.000	10.580.000
	Kırsal Kalkınma	2.100.000	6.700.000	10.200.000	12.500.000	14.000.000	16.928.000
	Toplam	58.500.000	70.200.000	81.800.000	92.300.000	98.700.000	105.800.000
Türkiye	Kurumsal Gelişme	256.702.720	256.125.297	233.200.653	211.312.664	230.620.919	250.900.336
	Sınır Ötesi İşbirliği	2.097.280	2.874.703	9.399.347	9.587.336	9.779.081	9.974.664
	Bölgesel Kalkınma	167.500.000	173.800.000	182.700.000	238.100.000	291.400.000	350.805.000
	İnsan Kaynakları	50.200.000	52.900.000	55.600.000	63.400.000	77.600.000	89.930.000
	Kırsal Kalkınma	20.700.000	53.000.000	85.500.000	131.300.000	172.500.000	197.890.000
	Toplam	497.200.000	538.700.000	566.400.000	653.700.000	781.900.000	899.500.000

Kaynak: (Commission of the European Communities, 5.11.2008: 5).

Yardımların ülke bazında dağılımı, her bir ülke için 2006 yılı yardımlarından daha az olmayacak şekilde, ülke büyüklüğü, hazmetme kapasitesi, kişi başına düşen gelir gibi faktörler göz önünde bulundurularak hesaplanmaktadır. Bileşen bazında dağılım yapılırken ise, ilgili ülkenin merkezi olmayan uygulama sistemine geçip geçmediği temel faktör olarak dikkate alınmaktadır (Commission of the European Communities, 5.11.2008: 3). MIFF ile 2007-2012 döneminde Türkiye'ye toplam 3.937.400 Euro tutarında AB kaynağının tahsis edilmesi öngörülmüş olup, bu miktar diğer aday ülkelere kıyasla çok daha yüksektir (Tablo 5).

D. IPA Finansal Desteğinin Yıllık Programlar ve Öncelikler Çerçevesinde Uygulanma Durumu (2007-2009)

IPA'nın I. Bileşenini oluşturan Geçiş Desteği ve Kurumsal Kapasite Geliştirme kapsamında 2007-2009 döneminde taahhüt edilen toplam 716.880.000 Euro'nun %34.57'si sözleşmeye bağlanmış ve sözleşmeye bağlanan toplam

247.800.000 Euro'nun da %31.77'si proje bazlı ödenmiştir. Söz konusu dönemde tahsis edilen proje ödeneklerinin büyük bir bölümü (%46.64) üyelik yükümlülüklerini üstlenebilme önceliğine yönelik olup, bunu sırasıyla sivil toplum diyalogu (%29.67), politik kriterler (%14,72), sivil toplum geliştirme (%5.61) ve destek programları (%3.37) takip etmektedir (Tablo 6).

Tablo 6: IPA Finansal Desteğinin (I. Bileşen – Geçiş Desteği ve Kurumsal Kapasite Geliştirme) 31 Aralık 2009 Tarihi İtibariyle Yıllık Programlar Bazında Uygulanma Durumu ve 2007-2009 Dönemi İçin Taahhüt Edilen Toplam Fonun Öncelikler Çerçevesinde Tahsisi (Euro)

	Taahhüt Edilen	Sözleşmeye Bağlanan	Henüz Sözleşmeye Bağlanmamış (RAC)*	Sözleşmeye Bağlanan (%)	Ödenen	Henüz Ödenmemiş (RAL)**	Ödenen (%)
IPA-2007	256.200.000	91.680.000	164.520.000	%35.78	72.90	183.31	%28.45
IPA-2008	256.130.000	67.990.000	188.140.000	%26.54	66.73	189.39	%26.05
IPA-2009	204.550.000	88.130.000	116.420.000	%43.08	88.13	116.42	%43.08
Toplam	716.880.000	247.800.000	469.080.000	%34.57	227.75	489.12	%31.77
Öncelikler				2007-2009 Dönemi Tahsislerin Yüzdesi			
Politik kriterler				%14.72			
Sivil toplum geliştirme				%5.61			
Sivil toplum diyalogu				%29.67			
Üyelik yükümlülüklerini üstlenebilme				%46.64			
Destek programları				%3.37			
Toplam				%100			

* RAC (Reste à Contracter- Remains to be contracted)

**RAL (Reste à Liquider– Remains to be paid)

Kaynak: (European Commission, 1.12.2010: 107).

IPA'nın II. Bileşenini oluşturan Sınır Ötesi İşbirliği kapsamında 2007-2009 döneminde taahhüt edilen toplam 8.020.000 Euro'nun %0.69'u sözleşmeye bağlanmış ve sözleşmeye bağlanan toplam 60.000 Euro'nun da %0.04'ü proje bazlı ödenmiştir. Söz konusu dönemde tahsis edilen proje ödeneklerinin büyük bir bölümü (%62.60) üye ülkelerle sınır-ötesi işbirliği önceliğine yönelik olup, bunu ENPI'ye katılım geçiş programı (%37.40) izlemektedir (Tablo 7).

Tablo 7: IPA Finansal Desteğinin (II. Bileşen – Sınır Ötesi İşbirliği) 31 Aralık 2009 Tarihi İtibariyle Yıllık Programlar Bazında Uygulanma Durumu ve 2007-2009 Dönemi İçin Taahhüt Edilen Toplam Fonun Öncelikler Çerçevesinde Tahsisi (Euro)

	Taahhüt Edilen	Sözleşmeye Bağlanan	Henüz Sözleşmeye Bağlanmamış (RAC)*	Sözleşmeye Bağlanan (%)	Ödenen	Henüz Ödenmemiş (RAL)**	Ödenen (%)
IPA-2007	2.100.000	60.000	2.040.000	%2.63	0.04	2.05	%2.11
IPA-2008	2.870.000	0	2.870.000	%0.00	0.00	2.87	%0.00
IPA-2009	3.050.000	0	3.050.000	%0.00	0.00	3.05	%0.00
Toplam	8.020.000	60.000	7.960.000	%0.69	0.04	7.98	%0.55
Öncelikler				2007-2009 Dönemi Tahsislerin Yüzdeleri			
Üye ülkelerle sınır-ötesi işbirliği				%62.60			
ENPI (Karadeniz Havzası) sınır-ötesi programına katılım				%37.40			
Toplam				%100			

Kaynak: (European Commission, 1.12.2010: 109).

IPA'nın III. Bileşenini oluşturan Bölgesel Gelişme kapsamında 2007-2009 döneminde taahhüt edilen toplam 524.000.000 Euro'nun %30'u proje bazlı ödenmiştir. Söz konusu dönemde tahsis edilen proje ödeneklerinin %34.29'u ulaştırma, %38.95'i çevre ve %26.76'sı bölgesel rekabet edebilirlik operasyonel programları kapsamında sunulmuştur (Tablo 8).

Tablo 8: IPA Finansal Desteğinin (III. Bileşen – Bölgesel Gelişme) 31 Aralık 2009 Tarihi İtibariyle Yıllık Programlar Bazında Uygulanma Durumu ve 2007-2009 Dönemi İçin Taahhüt Edilen Toplam Fonun Öncelikler Çerçevesinde Tahsisi (Euro)

	Taahhüt Edilen	Ödenen	Henüz ödenmemiş (RAL)	Ödenen (%)
IPA-2007-2008-2009	524.000.000	157.200.000	366.800.000	%30.00
Öncelikler		2007-2009 Dönemi Tahsislerin Yüzdeleri		
Ulaştırma		%34.29		
Çevre		%38.95		
Bölgesel rekabet edebilirlik		%26.76		
Toplam		%100		

Kaynak: (European Commission, 1.12.2010: 110).

IPA'nın IV. Bileşenini oluşturan İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi kapsamında 2007-2009 döneminde taahhüt edilen toplam 158.700.000 Euro'nun %30'u proje bazlı ödenmiştir. Söz konusu dönemde tahsis edilen proje ödeneklerinin %44'ü istihdam, %20'si sosyal içerme, %19.29'u eğitim, %10.71'i adaptasyon önceliklerine yönelik olarak ve %6.00'si da teknik destek kapsamında sunulmuştur (Tablo 9).

Tablo 9: IPA Finansal Desteğinin (IV. Bileşen – İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi) 31 Aralık 2009 Tarihi İtibariyle Yıllık Programlar Bazında Uygulanma Durumu ve 2007-2009 Dönemi İçin Taahhüt Edilen Toplam Fonun Öncelikler Çerçevesinde Tahsisi (Euro)

	Taahhüt Edilen	Ödenen	Henüz ödenmemiş (RAL)	Ödenen (%)
IPA-2007-2008-2009	158.700.000	47.610.000	111.090.000	%30.00
Öncelikler		2007-2009 Dönemi Tahsislerin Yüzdesi		
İstihdam			%44.00	
Eğitim			%19.29	
Adaptasyon			%10.71	
Sosyal içerme			%20.00	
Teknik destek			%6.00	
Toplam			%100	

Kaynak: (European Commission, 1.12.2010: 110).

Son olarak, IPA'nın V. Bileşenini oluşturan Kırsal Kalkınma kapsamında 2007-2009 döneminde taahhüt edilen toplam 159.200.000 Euro'nun %73'ünün piyasa etkinliğinin artırılması, %25'inin kırsal ekonominin gelişmesi öncelikleri çerçevesinde tahsis edilmesi, %2'sinin ise teknik destek kapsamında kullanılması öngörülmüş olmakla birlikte, 2010 yılı Aralık ayı itibariyle proje bazlı herhangi bir tahsisat yapılamamıştır (Tablo 10).

Tablo 10: IPA Finansal Desteğinin (V. Bileşen – Kırsal Kalkınma) 31 Aralık 2009 Tarihi İtibariyle Yıllık Programlar Bazında Uygulanma Durumu ve 2007-2009 Dönemi İçin Taahhüt Edilen Toplam Fonun Öncelikler Çerçevesinde Tahsisi (Euro)

	Taahhüt Edilen	Ödenen	Henüz ödenmemiş (RAL)	Ödenen (%)
IPA-2007-2008-2009	159.200.000	0	159.200.000	%0.00
Öncelikler		2007-2009 Dönemi Tahsislerin Yüzdesi		
Piyasa etkinliğinin artırılması			%73.00	
Agro-çevre tedbirlerine hazırlık ve yerel kırsal kalkınma stratejileri			%0.00	
Kırsal ekonominin gelişmesi			%25.00	
Teknik destek			%2.00	
Toplam			%100	

Kaynak: (European Commission, 1.12.2010: 111).

I. SONUÇ

AB'nin Türkiye'ye yönelttiği mali yardımlarının geçmişi taraflar arasında ortaklık ilişkisini tesis eden Ankara Antlaşması'nın yürürlüğe girdiği 1964 yılına kadar gitmektedir. AB mali yardımları tasarlandığı günden bu yana önemli yapısal değişiklikler göstermiştir. Mali yardımların miktarı Türkiye'ye adaylık perspektifinin verildiği Helsinki Zirvesi sonrasında artarken, kullanım alanları başta Kopenhag siyasi kriterlerinin karşılanması olmak üzere, üyelik için gerekli

dönüşümün sağlanmasına yönelik projelerin finansmanına odaklanmıştır. Müzakerelerin açılmasıyla birlikte, AB ve aday ülkeler arasında siyasi ve kültürel diyalogun tesisi ve bu sürece sivil toplumun dahil edilmesi fikri giderek önem kazanmıştır. Öte yandan, AB'nin 2007-2013 dönem bütçesinde önemli değişikliklere gidilmiş, daha önce değişik bütçe kalemlerinden tahsis edilen yardımlar IPA adıyla bütüncül bir çerçeve içinde toplanmıştır.

1085/2006 sayılı Tüzük uyarınca, IPA'nın amacı, üyelik perspektifi çerçevesinde aday ve potansiyel aday ülkelere AB müktesebatını üstlenmeleri ve AB norm ve politikalarına uyum sağlamaları hususunda destek olmaktır. Geçiş Yardımı ve Kurumsal Yapılanma Bileşeni, Sınır Ötesi İşbirliği Bileşeni, Bölgesel Kalkınma Bileşeni, İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi Bileşeni ve Kırsal Kalkınma Bileşeni olmak üzere IPA'nın 5 ayrı bileşen çerçevesinde programlanması ve uygulanması öngörülmüştür. Bunlardan Geçiş Yardımı ve Kurumsal Yapılanma Bileşeni ve Sınır Ötesi İşbirliği Bileşeni, AB norm ve kurallarına uyum sağlamaları konusunda desteklenmeleri ve aynı zamanda bölgesel işbirliğinin teşviki için aday ve potansiyel aday ülkelerin tamamının katılımına açılmıştır. Buna karşın, Bölgesel Kalkınma Bileşeni, İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi Bileşeni ve Kırsal Kalkınma Bileşeni, başta uyum ve kırsal kalkınma olmak üzere, çeşitli Birlik politikalarının üstlenilmesine hazırlık destekleri olarak özellikle merkezi olmayan uygulama sistemine geçmiş ve akredite olmuş aday ülkelerin kullanımına sunulmuştur. Türkiye'ye 3.937.400.000 Euro, Hırvatistan'a 910.227.000 Euro ve Makedonya'ya 507.400.000 Euro olmak üzere, 2007-2012 döneminde aday ülkelere IPA kapsamında toplam 5.354.927.000 Euro tahsis edilmiştir.

IPA yararlanıcıları sadece Türk Hükümeti ve kamu kurum ve kuruluşları ile sınırlı değildir. Yerel yönetimler, iş dünyasını temsil eden örgütler (meslek örgütleri vb.), sosyal tarafları temsil eden kuruluşlar (sendikalar), KOBİ'ler, dernekler, vakıflar, kar amacı gütmeyen örgütler gibi sivil toplum kuruluşları da yararlanıcı olabilmektedir. AB mali yardımları üniversitelerden yerel yönetimlere, derneklerden meslek örgütlerine kadar geniş bir yelpazeye yayılan sivil toplum örgütlerinin kuruluş amaçlarını gerçekleştirmeleri açısından önemli bir finansal kaynak sağlamaktadır. Bu anlamda, potansiyel faydalanıcıların AB – Türkiye mali işbirliği çerçevesinde sunulan hibeleri yakından takip ederek kuruluş amaçları doğrultusunda etkin bir şekilde kullanmaları mümkündür. Hiç kuşkusuz, IPA kapsamında taahhüt edilen mali yardımların gerçekleşme düzeyi Türkiye'nin söz konusu fonları "hazmetme kapasitesine", bir diğer söyleyişle değişim fikirlerini projelendirme ve uygulama becerisine bağlıdır. Bu anlamda, çeşitli kurum ve kuruluşlarının proje geliştirme ve uygulama kapasitelerinin güçlendirilmesine yönelik programların devam etmesi uyum süreci için önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- ABGS (2007). **Avrupa Birliği Türkiye Mali İşbirliği**. Ankara
- Commission of the European Communities. (26.02.2004). **Communication from the Commission to the Council and the European Parliament: Building our common future, policy challenges and budgetary means of the enlarged Union 2007-2013**. COM(2004)101 final/2.
- Commission of the European Communities. (14.07.2004). **Communication from the Commission to the Council and the European Parliament: Financial Perspective 2007-2013**. COM(2004)487 final.
- Commission of the European Communities (06.10.2004). **Commission Staff Working Document on Issues Arising from Turkey's Membership Perspective**. COM(2004)656 final.
- Commission of the European Communities (8.11.2006). **Communication from the Commission to the Council and the European Parliament on Instrument for Pre-accession Assistance (IPA) Multi-annual Indicative Financial Framework (MIF) for 2008-2010**. COM(2006)672 final.
- Commission of the European Communities (6.11.2007). **Communication from the Commission to the Council and the European Parliament on Instrument for Pre-accession Assistance (IPA) Multi-annual Indicative Financial Framework (MIF) for 2009-2011**. COM(2007)689 final.
- Commission of the European Communities (5.11.2008). **Communication from the Commission to the Council and the European Parliament on Instrument for Pre-accession Assistance (IPA) Multi-annual Indicative Financial Framework (MIF) for 2010-2012**. COM(2008)705 final.
- Commission of the European Communities (30/04/2007) **Commission Decision on a Multi-annual Indicative Planning Document (MIPD) 2007-2009 for Turkey**. C(2007)1835.
- Commission of the European Communities (2008-2010) **Instrument for Pre-accession Assistance (IPA) Multi-annual Indicative Planning Document (MIPD) for Turkey**.
- Commission of the European Communities (2009-2011) **Instrument for Pre-accession Assistance (IPA) Multi-annual Indicative Planning Document (MIPD) for Turkey**.
- Commission of the European Communities (2011-2013) **Instrument for Pre-accession Assistance (IPA) Multi-annual Indicative Planning Document (MIPD) for Turkey**.
- Commission of the European Communities (12.06.2007). **Commission Regulation on implementing Council Regulation (EC) No. 1085/2006 establishing an instrument for pre-accession assistance (IPA)**. C(2007)2499.
- Commission of the European Communities (5.11.2008). **Communication from the Commission to the Council and the European Parliament on Enlargement Strategy and Main Challenges 2008-2009**. COM(2008)674.
- Commission of the European Communities. (1.12.2010). **2009 Annual Report on the Implementation of the Instrument for Pre-accession Assistance (IPA)**. SEC(2010) 687 final/2 of 1.12.2010.
- Council of the European Union (12 October 2005). **ENLARGEMENT: Accession negotiation with Turkey: General EU Position**. 12823/1/05 REV 1.
- Council of the European Union (19 December 2005). **Financial Perspective 2007-2013**. 15915/05 CADREFIN 268.
- Council of the European Union (17.07.2006). **Council Regulation on establishing an Instrument for Pre-Accession Assistance (IPA)**. (EC) No 1085/2006.
- ÇELİKTAŞ, İbrahim. (2009). **Katılım Öncesi Mali Yardım Aracının Merkezi Olmayan Yapılanmada Getirdiği Değişiklikler ve Yardımların Planlanması**. Sayıştay Dergisi, 74-75(Temmuz-Aralık), 73-95.
- European Council (12-13 December 1997). **Presidency Conclusions**. Luxembourg.
- European Council (10-11 December 1999). **Presidency Conclusions**. Helsinki.
- European Council (12-13 December 2002). **Presidency Conclusions**. Copenhagen.
- European Council (16-17 December 2004). **Presidency Conclusions**. Brussels

- GENÇKOL, Metin (2003). **Avrupa Birliği Mali İşbirliği Politikaları ve Türkiye**. DPT Yayın No: 2679.
- KARABACAK, Hakan (2004). **Avrupa Birliği Mali Yardımları ve Türkiye ile Mali İşbirliği**. Maliye Dergisi, 146(Mayıs-Ağustos), 69-106.
- KOÇAK, Süleyman Yaman (2009). **Ankara Anlaşması'ndan Müzakerelere Avrupa Birliği Mali Yardımları**. Celal Bayar Üniversitesi Yönetim ve Ekonomi Dergisi, 16(2), 133-146.
- ONUR, Ayşenur. (2009). IPA ve Yapısal Fonlar. Bütçe Dünyası, 3(31/Kış), 45-59.
- ODABAŞI SARI, Arzu (2006). **Avrupa Birliği Uyum Politikası, Katılım Öncesi Mali Araçları ve Türkiye**. İKV Yayınları No: 196, İstanbul.
- Sanayi ve Ticaret Bakanlığı (25 Nisan 2008). **Bölgesel Rekabet Edebilirlik Operasyonel Programı Tanıtım ve Bilgilendirme Toplantısı**. Ankara.
- Avrpa Komisyonu'nun "Finansal Programlama ve Bütçe" başlığını taşıyan resmi internet sayfası. http://ec.europa.eu/budget/explained/budg_system/fin_fwk0713/fin_fwk0713_en.cfm#content_struct (Erişim Tarihi: 22 Eylül 2011)

Dış Ticaret ile Sanayi Sektörü İstihdam Oranı Arasındaki Kısa ve Uzun Dönem İlişkisi: Türkiye Örneği (1963-2009)

Doç. Dr. Zeynep KARAÇOR

Selçuk Üniversitesi, İ.İ.B.F., İktisat Bölümü, KONYA

Yrd. Doç. Dr. Taha Bahadır SARAÇ

Niğde Üniversitesi İ.İ.B.F., İktisat Bölümü, NİĞDE

ÖZET

Dış ticaret ile sanayi sektörü istihdamı oranı arasındaki ilişkilerinin sınır testi eşbütünleşme yöntemi ile araştırıldığı çalışmada; dış ticaret ile sanayi sektörü istihdam oranı arasında kısa dönemde bir ilişki olmadığı fakat uzun dönemde pozitif bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Bu sonuçlar ışığında, sanayi sektöründe istihdam sorununun dış ticaret ile çözüm noktasında, özellikle sanayi sektörünün işgücü taleplerine uygun nitelikte işgücünün yetiştirilmesinin gerekli olduğu düşünülmektedir.

Anahtar Sözcükler: İstihdam, İhracat, İthalat, Türkiye, Sınır Testi

Jel Sınıflaması: E24, F1, C22

The Short-Term and Long-Term Relationship Between Foreign Trade and Industrial Sector Employment Rate: Turkey Case (1963-2009)

ABSTRACT

In this study, the relationship between foreign trade and industrial sector employment was investigated by bounds testing cointegration method. It was determined that there was not any relationship between foreign trade and industrial sector employment in the short-term, but a positive relationship in the long-term. With the help of these results, it can be said that in order to eliminate the industrial employment problem with foreign trade, qualified labor force should be trained to meet the labor force demands of industrial sector.

Key Words: Employment, Export, Import, Turkey, Bounds Test

Jel Classification: E24, F1, C22.

GİRİŞ

İktisat politikasının en temel amaçları içerisinde ekonomik büyümenin gerçekleştirilmesi yer almaktadır. Bu anlamda, üretim imkânlarının dışa doğru genişlemesi şeklinde tanımlanan ekonomik büyümenin gerçekleştirilmesi toplum refahının artırılmasının önemli bir ön koşulunu oluşturmaktadır. Kapalı ekonomi anlayışının artık çoğu ülke açısından terk edildiği günümüzde ülkelerin bu amacı gerçekleştirme doğrultusunda dış ticareti önemli bir unsur olarak gördükleri gözlenmektedir. Zira bu anlayış içerisinde olan ülkeler dış ticaret yoluyla bir yandan istihdam artışı sağlayabilmekte bir yandan da mevcut teknoloji seviyelerini teknoloji ithali ile geliştirebilmektedirler.

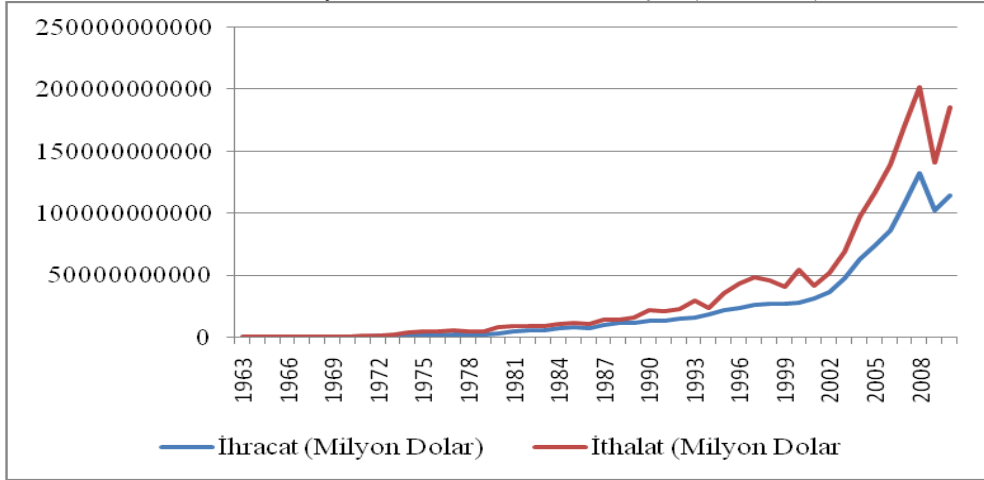
Bu anlayış çerçevesinde, 24 Ocak 1980 İstikrar Tedbirlerinin ardından ihracata yönelik sanayileşme stratejisini benimseyen Türkiye'nin de bu sanayileşme stratejisi ile hızlı bir ekonomik büyüme ve yüksek bir istihdam düzeyini gerçekleştirmeyi amaçladığı ifade edilmektedir (Egeli, 2001: 153). Bu

stratejinin uygulamaya konulmasının ardından ise Türkiye'nin ihracat ve ithalat miktarlarında önemli artışların meydana geldiği tespit edilmektedir. Bunun bir sonucu olarak da 1980'de dünyadaki toplam ihracat içerisindeki payı yüzde 0.45 olan Türkiye'nin 2008 yılı itibariyle bu payını yüzde 0.80'e, aynı şekilde 1980'de dünyadaki toplam ithalat içerisindeki payı yüzde 0.40 olan Türkiye'nin 2008 yılı itibariyle bu payını yüzde 1.2'ye yükselttiği görülmektedir (WTO). Dışa açılma yönünde sağlanan bu olumlu gelişmelere bağlı olarak dış ticaretin ekonomik etkileri üzerine Türkiye'nin konu alındığı birçok uygulamalı çalışmanın yapıldığı görülmektedir. Bu çalışmalar incelendiğinde ise çalışmaların genelde dış ticaretin istihdam üzerindeki etkisinden çok dış ticaretin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini incelemeyi amaçladıkları; bununla birlikte dış ticaretin istihdam üzerindeki etkisini inceleyen çalışmaların ise genelde sanayi sektörü alt dalı olan imalat sanayi üzerindeki istihdam etkisini inceledikleri gözlenmektedir. Dolayısıyla da dış ticaretin toplam sanayi sektörü üzerindeki istihdam etkisini ele alan çalışmaların azlığı bu nokta da dikkat çekmektedir. Bu doğrultuda hazırlanan çalışmada, dış ticaretin sanayi sektörü istihdamı üzerindeki etkisinin incelenmesi amaçlanmıştır. Üç bölümden oluşan çalışmanın ilk bölümünde Türkiye'de dış ticaretin ve istihdamın gelişimine yer verilirken ikinci bölümde konu ile ilgili teorik çerçeve ve literatür özetine yer verilmiştir. Ekonometrik yöntem ve ekonometrik analiz sonuçlarının yer aldığı üçüncü bölümün ardından ise sonuç bölümü ile çalışma tamamlanmıştır.

I. TÜRKİYE'DE DIŞ TİCARET ve İSTİHDAMIN GELİŞİMİ

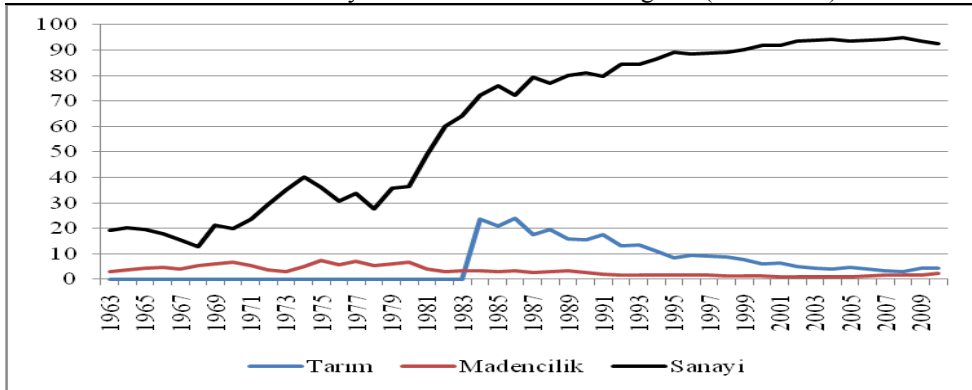
A. Türkiye'de Dış Ticaretin Gelişimi

1970'li yıllarda yaşanan iki petrol krizi sonrasında dünya ekonomisinde baş gösteren olumsuz gelişmelere paralel olarak Türkiye ekonomisinde geniş kapsamlı bir ekonomik program yürürlüğe konulmuştur. 24 Ocak kararları olarak ifade edilen ve ülke ekonomisinin serbest piyasa mekanizması kurallarına göre işleminin ve dünya ekonomisi ile bütünleşmenin gerçekleştirilmesinin amaçlandığı bu ekonomik program ile Türkiye, ülke ekonomisini dışa kapalı bir ekonomi haline getiren ithal ikameci sanayileşme stratejisini terk etmiş ve ihracata yönelik sanayileşme stratejisini benimsemiştir. Bu stratejinin benimsenmesinin ardından ise Grafik 1'den de görüleceği üzere gelinen noktada 1980'de 2.9 milyar dolar olan toplam ihracat değerinin 2010'da 113 milyar dolara; 1980'de 7.9 milyar dolar toplam ithalat değerinin ise 185 milyar dolara ulaştığı görülmektedir.

Grafik 1. Türkiye’de İhracat ve İthalatın Gelişim (1963-2010)

Kaynak: <http://www.tuik.gov.tr> (Erişim Tarihi: 11.10.2010)

Toplam ihracat ve ithalat miktarlarındaki bu artışın yanında özellikle ihracatın sektörel dağılımındaki değişmeye değinmek gerekmektedir. Zira Grafik 2’de de ifade edildiği üzere 1980’de toplam ihracat içerisinde sanayi sektörü ürünlerinin ağırlığının %36.6’dan 2010 yılı itibariyle %92.6’ya, buna karşılık tarım sektörü ürünlerinin ağırlığının ise yine aynı dönemde %56.0’dan %3.9’a gerilediği görülmektedir. Bu durum Türkiye’nin tarım ülkesinden sanayi ülkesine doğru bir ilerleme kaydettiğini göstermektedir.

Grafik 2. Türkiye’de İhracatın Sektörel Dağılımı (1963-2010)

Kaynak: <http://www.tuik.gov.tr> (Erişim Tarihi: 11.12.2010)

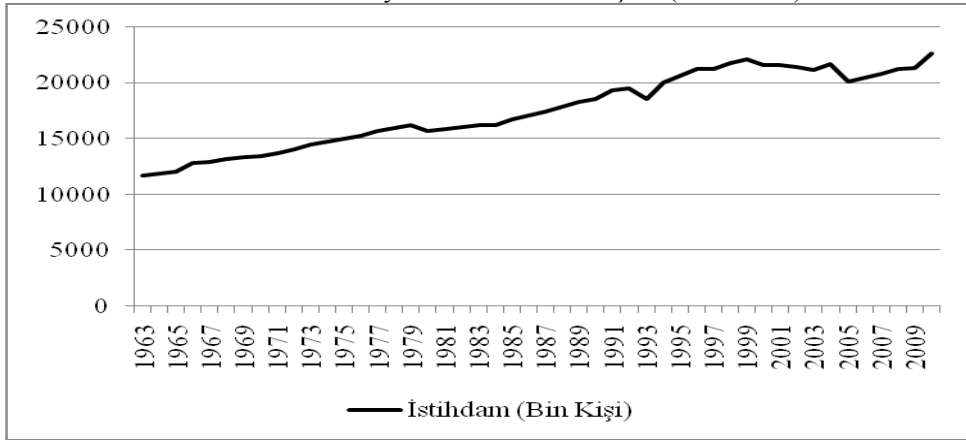
Türkiye sanayileşme ülkesi olma yolunda ilerlerken ithalata olan bağımlılığın da azalmadığına değinmek gerekmektedir. Bu anlamda, 1980’li yıllarda gündeme gelen yeniden yapılanma politikaları sonucunda, 1930’lu ve 1960’lı yıllarda kurulan ve Türkiye sanayisine girdi sağlayan birçok KİT (Kamu İktisadi Teşebbüsü) ve üretim sektörü zamanla üretimden çekilmeye başlamış,

bunun sonucunda ekonominin ithal ara malına olan bağımlılığı daha da artmıştır. Diğer taraftan, 1990'lı yıllarda gündeme gelen kısa vadeli sermaye girişleriyle aşırı değerlendirilen Türk Lirası karşısında yatırımları ticarete konu olmayan sektörlerle yönelmiştir. Reel sektörün bu şekilde imalat sanayi gibi üretken sektörlerle yönelik sabit yatırımlardan uzaklaşması ve ihracat artışlarının yeni kapasitelerin oluşturulmasından ziyade ara malı ithalatı artışı yolu ile kapasite kullanım oranlarının artışlarına dayalı gelişmesi ihracatın ithalata olan bağımlılığını da artırmıştır (Eşiyok, 2008: 153).

B. Türkiye'de İstihdamın Gelişimi

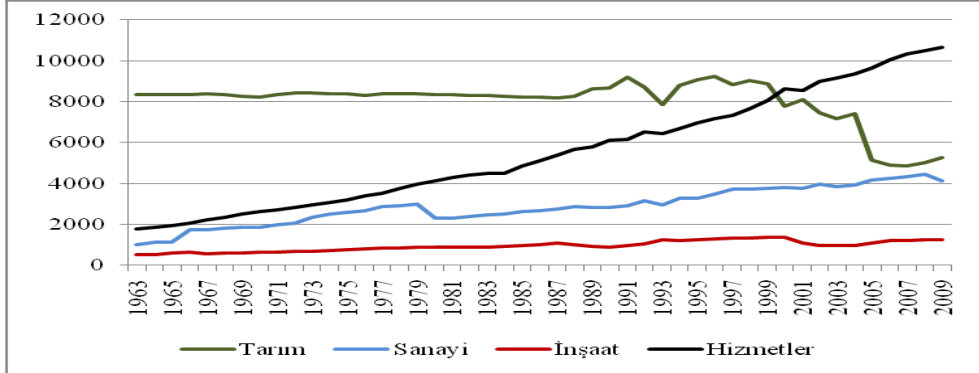
İstihdam kavramı dar ve geniş anlamda tanımlanmaktadır. Buna göre, geniş anlamda istihdam kavramı, bütün üretim faktörlerinin mal ve hizmet üretmek amacıyla üretim sürecinde kullanılmasını kapsarken, dar anlamda istihdam kavramı ise sadece emek faktörünün mal ve hizmet üretmek amacıyla üretim sürecinde kullanılmasını kapsamaktadır. Bu nedenle bir ekonomide emek faktörünün eksik istihdamı varsa o ekonomide işsizlik sorunu bulunmaktadır (Uysal, 2007: 55). Bu anlamda Türkiye ekonomisi incelendiğinde Grafik 3'de de görüleceği istihdam oluşturma kapasitesinin sınırlı kaldığı; diğer bir deyişle, 1980'de 16.523 kişi olan istihdam hacminin 2010'da ise 22.594 kişiye yükseldiği görülmektedir. Bu sonuçlar Türkiye ekonomisinin aradan geçen yirmi dokuz yıllık süre zarfında 1980 yılına göre ilave olarak 6.071 kişiye istihdam olanağı sağladığını göstermektedir.

Grafik 3. Türkiye'de İstihdamın Gelişimi (1963-2010)

Kaynak: <http://www.tuik.gov.tr> (Erişim Tarihi: 16.12.2010)

İstihdamın sektörel dağılımı incelendiğinde ise Grafik 4'den de izleneceği üzere tarım istihdamının azaldığı fakat hizmet sektörü istihdamının diğer sektörlerle göre daha yüksek bir oranda yükseldiği tespit edilmektedir.

Grafik 4. Türkiye’de İstihdamın Sektörel Dağılımı (1963-2009) (Bin Kişi)

Kaynak: <http://www.tuik.gov.tr> (Erişim Tarihi: 16.12.2010)

Bu durum ise Türkiye’de istihdamın nitelik itibariyle hizmet sektörüne daha uygun bir yapı sergilediğini göstermektedir. Zira istihdamın 2010 yılı itibariyle eğitim durumuna göre dağılımı Türkiye’de toplam 22.594 kişiden oluşan istihdamın 13.427 kişisini lise altı eğitimlilerin oluşturduğunu ortaya koymaktadır. Başka bir ifadeyle, toplam istihdamın yaklaşık %60’ı lise altı eğitimli insanlardan oluşmaktadır. Buna karşılık özellikle sanayi sektöründe istihdam edilmesi düşünülen mesleki ve teknik lise eğitimi almış kişilerin toplam istihdam hacmi içerisindeki payının ise yaklaşık %10 olduğu görülmektedir. Bu sonucu destekler nitelikte işgücüne katılma oranı açısından her iki grup karşılaştırıldığında lise altı eğitimli grupta bu oranının %46.8, mesleki veya teknik lise eğitimi grupta ise bu oranın %65.8 olduğu; işsizlik oranı itibariyle ise lise altı eğitimli grupta %11.6, mesleki veya teknik lise eğitimi grupta %13.2 olduğu tespit edilmektedir. Bu sonuçlara göre lise altı eğitimli grupta işgücü piyasasına girenlerin %46.8’inin yaklaşık %75’i istihdam edilmekte fakat mesleki veya teknik lise eğitimi grupta ise işgücü piyasasına girenlerin % 65.8’inin yaklaşık %80’i iş bulabilmektedir. Dolayısıyla Türkiye’de mevcut işgücünün eğitim seviyesi bir aşama ilerletildiğinde istihdam sorunu çözülebilmektedir. Böylelikle sanayi sektöründe istihdamın artırılmasının büyük ölçüde sektörün ihtiyaçları karşılayacak düzeyde nitelikli işgücü yetiştirilebilmesine bağlı olduğu düşünülmektedir.

II. TEORİK ÇERÇEVE ve LİTERATÜR ÖZETİ

Dış ticaret ile istihdam arasındaki ilişkinin teorik çerçevesini büyük ölçüde Heckscher-Ohlin teorisinin oluşturduğu görülmektedir. Söz konusu bu teoriye göre ise ülkeler arasında dış ticaret belirli varsayımlar altında ülkeler arasındaki faktör yoğunlukları tarafından belirlenmektedir. Buna göre emeğin bol olduğu ülkeler emek yoğun malları üretip bu malları ihraç etmekte iken; sermayenin bol olduğu ülkeler ise sermaye yoğun malları üretip bu malları ihraç etmekte ve böylelikle dış ticaret kazançları artırmaktadırlar. Bu sürecin istihdam üzerindeki etkisi ise emek yoğun malları ihraç eden ülkelerde emek kullanımının

artması şeklinde, sermaye yoğun malları ihraç eden ülkelerde ise sermaye kullanımının artması şeklinde ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla söz konusu teoriye göre, ihracat ile istihdamın artırılması mümkün olabilmektedir (Greenaway, 1998: 488).

Bununla birlikte, neoklasik ekonomi modellerin istihdam ve işsizlik, ticaret politikalarından ziyade makroekonomik değişkenler ve işgücü piyasası ile ilgili kurumlar tarafından belirlenmektedir. Buna göre, neoklasik yaklaşımda, kısa dönemde ekonomik aktiviteler makroekonomik politika şokları tarafından etkilenmektedir. Fakat uzun dönemde bu etkinin arz ve talep ilişkisi ile ortadan kalkacağı diğer bir deyişle piyasaların temizleneceği düşünülmektedir. Buna karşılık yapısalcı görüş ise ticaret politikaları ile istihdam üzerinde geçici değil kalıcı etkilerin oluşabileceğini savunmaktadır. Bu anlamda yapısalcılar, kısa dönemde ticaret politikaları ile oluşabilecek dengesizlikleri öne çıkarmaktadırlar (Ocampo ve Taylor, 1998: 1523; Hoekman ve Winters, 2005: 2). Teorik yaklaşımlardaki farklılıklara rağmen uygulamalı çalışmalara büyük bölümünde dış ticaretin istihdam üzerinde olumlu etkileri olduğu görülmektedir. Benzer şekilde 1980 sonrası ihracata yönelik sanayileşme stratejisini benimseyen Türkiye’de dış ticaretin istihdam üzerindeki çalışmaların yeterli düzeyde olmasa da Tablo 1’de belirtildiği üzere yabancı literatürdeki benzer sonuçlara ulaştığı görülmektedir.

Tablo 1. Literatür Özeti

Yazar (lar)	Kapsam ve Dönem	Yöntem	Sonuç
Revenga (1992)	ABD (1977-1987)	Regresyon Analizi	İthalat fiyatlarındaki artışın istihdamda yüzde 4.5-7.5 oranında bir azalmaya neden olduğu sonucuna ulaşmıştır.
Sachs ve Shatz (1994)	ABD (1990)	Regresyon Analizi	Dış ticaretin nitelikli işgücü istihdamını artırdığı fakat niteliksiz işgücü istihdamını azalttığını ortaya koymuşlardır.
Krugman (1995)	ABD (1960-1993)	Çekim Modeli	Gelişmekte olan ülkeler ile yapılan ticaretin istihdamı %1.43 oranında azalttığını tespit etmiştir.
Messerlin (1995)	Fransa (1980-1992)	Borjas, Freeman ve Katz Yöntemi	Dış ticaretin istihdam üzerinde her yıl ortalama %8’lik bir artışa neden olduğunu ortaya koymuştur.
Noel ve Trefler (1997)	Kanada (1980-1993)	Regresyon Analizi	İhracattaki bir birimlik artışın istihdamda 0.044 birimlik bir artışa, ithalattaki bir birimlik artışın istihdamda -0.025’lik bir azalışa neden olduğunu tespit etmişlerdir.
Şenesen (1998)	Türkiye (1973-1990)	Girdi-Çıktı Yöntemi	Ülkenin istihdam oluşturabilme kapasitesinin beklenildiğinin aksine azaldığı sonucuna ulaşmıştır.
Bernard ve Jensen (1999)	ABD (1984-1992)	Simülasyon Analizi	İhracat yapan firmaların ihracat yapmayan firmalara göre daha fazla istihdam artışı sağladığını tespit etmişlerdir.
Harrison ve Hanson (1999)	Meksika (1984-1990)	Regresyon Analizi	Makine ithalatı ve ara girdi ithalatının nitelikli işgücü istihdamını artırdığını buna karşılık yatırım malı ithalatının nitelikli işgücü istihdamını azalttığını ortaya koymuşlardır.

Greenaway vd. (1999)	İngiltere (1979-1991)	Dinamik Panel Veri Analizi	İhracattaki yüzde bir oranındaki artışın istihdamı kısa dönemde %3.8; uzun dönemde ise %4.71 oranında azalttığını belirlemişlerdir.
Erlat (2000)	Türkiye (1963-1994)	Basit Muhasebe Yöntemi	İmalat sanayisindeki istihdam değişiminde dış ticaretin dışında yurtiçi tüketimin ve verimlilik değişimlerinin de etkili olduğu ifade etmiştir.
Slaughter (2001)	ABD (1961-1991)	Panel Veri Analizi	Niteliksiz işgücü talep esnekliğinin kesin bir şekilde dış ticaretten kaynaklanmadığını belirlemiştir.
Fu ve Balasubramanyam (2004)	Çin (1987-1998)	Dinamik Panel Veri Analizi	İhracattaki yüzde birlik bir artışın istihdamı yüzde 0.10 oranında artırdığı bulgusunu elde etmişlerdir.
Davidson ve Matusz (2005)	ABD (1974-1992)	Regresyon Analizi	İhracat ile iş kayıpları arasında güçlü bir negatif ilişki olduğunu belirlemişlerdir.
Welsum ve Reif (2006)	14 OECD Ülkesi (1996-2003)	Dinamik Panel Veri Analizi	İhracattaki bir birimlik artışın istihdamı yüzde 0.90 oranında artırdığı sonucuna ulaşmıştır.
Ayaş ve Çeştepe (2010)	Türkiye (1998-2002)	Girdi-Çıktı Yöntemi	1998 ve 2002 girdi çıktı tabloları ile dış ticaret değişmelerinin istihdam üzerindeki etkilerini imalat sanayi kapsamında inceledikleri çalışmalarında, dış ticaret değişmelerinin istihdam üzerindeki etkilerinin sektörlere göre farklılaştığı, bazı sektörlerde istihdamı artırırken, bazılarında azalttığını ve dış ticaretin imalat sanayinde 277.092 kişiye istihdam yarattığı sonuçlarını elde etmişlerdir.
Polat ve Uslu (2010)	Türkiye (1988:1- 2007:3)	Sınır Testi Eşbütünlüşme Yöntemi	Uzun dönemde dış ticaretin istihdam üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olmadığını, kısa dönemde ise hem ihracatın hem de ithalatın istihdam üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahip olduğunu tespit etmişlerdir.

Kaynak: Çalışmanın yazarları tarafından oluşturulmuştur.

III. EKONOMETRİK YÖNTEM ve UYGULAMA SONUÇLARI

A. Ekonometrik Yöntem

Çalışmada ekonometrik yöntem olarak Sınır Testi Eşbütünlüşme yönteminin uygulanması benimsenmiştir. Bununla birlikte, çalışmada 1963-2009 dönemine ait yıllık sanayi sektörüne ait istihdam oranı, toplam ihracatın GSMH'ye (Gayri Safi Milli Hasıla) oranı ile toplam ithalatın GSMH'ye oranı kullanılmıştır. Söz konusu verilerin oluşturulmasında ise TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) veri tabanından yararlanılmıştır.

B. Uygulama Sonuçları

Zaman serileri ile çalışırken ilgili serilerin durağan bir özellik taşıması gerekmektedir. Aksi takdirde durağan olmayan zaman serileri ile çalışılması halinde sahte regresyon problemi ile karşılaşılacaktır. Bu nedenle serilerin

durağanlık durumları serilerdeki yapısal kırılma durumunda geleneksel birim kök testlerine göre daha iyi sonuç verdiği ifade edilen Zivot-Andrews birim kök testi ile gerçekleştirilmiştir ve elde edilen sonuçlar Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2. Zivot-Andrews Testi Sonuçları-1

Değişkenler	Model A	Model A Kırılma Yılı	Model B	Model B Kırılma Yılı	Model C	Model C Kırılma Yılı
İHR	-3.04 ^a (0)	1994	-2.88 (0)	1970	-4.28 (0)	2001
İTH	-3.27 (1)	1995	-2.70 (1)	1971	-3.00 (1)	2000
İST	-4.79 (0)	1980	-3.21 (0)	1996	-5.76 (0)	1980
Kritik Değerler	Model A Kritik Değerleri		Model B Kritik Değerleri		Model C Kritik Değerler	
	-5.34 *		-4.93		-5.57	
	-4.80 **		-4.42		-5.08	
	-4.58 ***		-4.11		-4.82	

1) a, t-istatistik değerlerini; *, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 önem düzeylerindeki kritik değerleri göstermektedir. İlgili kritik değerler için bkz Zivot ve Andrews, 1992: 256, 257.

2) Parantez içerisindeki değerler Akaike Bilgi Kriterine göre belirlenmiş gecikme uzunluklarını ifade etmektedir.

3) İHR = Toplam ihracat/GSMH, İTH = Toplam ithalat/GSMH ve İST = İstihdam oranını belirtmektedir.

Tablo 2’de toplam ihracatın GSMH’ye oranı ile toplam ithalatın GSMH’ye oranı serileri için hesaplanan t-istatistik değerlerinin yüzde 1, yüzde 5 ve yüzde 10 önem düzeylerinde her üç model için hesaplanan kritik değerlerden büyük olması nedeniyle ilgili serilerin yapısal kırılmaya rağmen durağan olmadığı tespit edilmiştir.

Tablo 3. Zivot-Andrews Testi Sonuçları-2

Değişkenler	Model A	Model A Kırılma Yılı	Model B	Model B Kırılma Yılı	Model C	Model C Kırılma Yılı
Δ İHR	-7.87 ^a (0)	1980	-8.22 (0)	2001	-9.14 (0)	2001
Δ İTH	-5.74 (0)	1980	-6.30 (0)	2001	-6.82 (0)	2000
Kritik Değerler	Model A Kritik Değerleri		Model B Kritik Değerleri		Model C Kritik Değerler	
	-5.34 *		-4.93		-5.57	
	-4.80 **		-4.42		-5.08	
	-4.58 ***		-4.11		-4.82	

1) a, t-istatistik değerlerini; *, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 önem düzeylerindeki kritik değerleri göstermektedir. İlgili kritik değerler için bkz Zivot ve Andrews, 1992: 256, 257.

2) Parantez içerisindeki değerler Akaike Bilgi Kriterine göre belirlenmiş gecikme uzunluklarını ifade etmektedir.

3) İHR = Toplam ihracat/GSMH ve İTH = Toplam ithalat/GSMH belirtmektedir.

4) " Δ " değişkenin farkının alındığını belirtmektedir.

İstihdam oranı serisi incelendiğinde ise hesaplanan t-istatistik değerlerinin, Model A için hesaplanan kritik değerlerden yüzde 1 ve yüzde 5

önem düzeyinde, Model B için hesaplanan kritik değerlerden yüzde 1, yüzde 5 ve yüzde 10 önem düzeyinde büyük olmakla birlikte, Model C için hesaplanan kritik değerlerden yüzde 1, yüzde 5 ve yüzde 10 önem düzeyinde küçük olması nedeniyle istihdam serisinin durağan olduğuna karar verilmiştir.

Toplam ihracatın GSMH'ye oranı ile toplam ithalatın GSMH'ye oranı serilerinin düzey değerinde durağan olmaması nedeniyle serilerin birinci farkları alınmış ve Zivot-Andrews birim kök testi gerçekleştirilmiştir. Tablo 3'den de görüleceği üzere birinci farkları alınmış serilerin durağan olduğu belirlenmiştir.

Toplam ihracatın GSMH'ye oranı ile toplam ithalatın GSMH'ye oranı serilerinin birinci farklarında durağan, istihdam oranı serisinin ise düzey değerinde durağan olması ve sınır testi eşbütünlük yönteminin dışındaki diğer eşbütünlük yöntemlerinde böyle bir durum karşısında eşbütünlük ilişkisinin belirlenmesinin mümkün olmaması nedeniyle değişkenler arasındaki eşbütünlük ilişkisinin sınır testi eşbütünlük yöntemi ile araştırılmasına karar verilmiştir (Pesaran vd., 2001). Bunun için ise teorik açıklamalar ışığında; (1) ve (2) numaralı modeller oluşturulmuştur. Modellere ayrıca serbestlik derecesi de göz önüne alınarak her üç değişken üzerindeki etkisi olabileceği düşüncesinden hareketle modele 1980 ve öncesi 1 (bir); 1980 sonrası için 0 (sıfır) değerini alan ve D_1 ile ifade edilen kukla değişken eklenmiştir.

$$\Delta IST = \beta_0 + D_1 + \sum_{i=1}^{p-1} \alpha_{1i} \Delta IST_{t-i} + \sum_{i=0}^{q_1-1} \phi_{2i} \Delta IHR_{t-i} + \theta IST_{t-1} + \theta_1 IHR_{t-1} + u_t \quad (1)$$

$$\Delta IST = \beta_0 + D_1 + \sum_{i=1}^{p-1} \alpha_{1i} \Delta IST_{t-i} + \sum_{i=0}^{q_1-1} \phi_{2i} \Delta ITH_{t-i} + \theta IST_{t-1} + \theta_1 ITH_{t-1} + u_t \quad (2)$$

(1) ve (2) numaralı modeller Schwarz Bilgi Kriterine göre 2(iki) gecikme ile tahmin edildikten sonra $H_0 = \theta = \theta_1 = 0$ hipotezi her iki model için hesaplanan F-istatistik değerinin Tablo 4'de de görüleceği üzere belirlenen üst sınır değerinden büyük olması nedeniyle de kabul edilmiştir. Bu sonuçlara göre değişkenler arasında eşbütünlük ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 4. Eşbütünlük İlişkisi Sonuçları

(1) Numaralı Model İçin Eşbütünlük İlişkisi Sonuçları			
(k)	F-istatistiği	%10 Önem Düzeyindeki Kritik Değerler	
		Alt Sınır	Üst Sınır
	12.19	7.40	8.51
(2) Numaralı Model İçin Eşbütünlük İlişkisi Sonuçları			
(k)	F-istatistiği	%10 Önem Düzeyindeki Kritik Değerler	
		Alt Sınır	Üst Sınır
	18.67	7.40	8.51

1) Kritik değerler Narayan, 2005: 1988'deki Tablo'dan alınmıştır.

2) (k) modeldeki bağımsız değişken dışındaki değişken sayısını belirtmektedir.

Değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi belirlenmesinin ardından değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkisinin belirlenebilmesi için (3) ve (4) numaralı modeller oluşturulmuştur ve modellerin tahmin sonuçları Tablo 5 ve Tablo 6'da gösterilmiştir.

$$\dot{I}ST = \beta_0 + D_1 + \sum_{i=1}^{p-1} \alpha_{1i} (\dot{I}ST_{t-i}) + \sum_{i=0}^{q_1-1} \phi_{2i} (\dot{I}HR_{t-i}) + u_t \quad (3)$$

$$\dot{I}ST = \beta_0 + D_1 + \sum_{i=1}^{p-1} \alpha_{1i} (\dot{I}ST_{t-i}) + \sum_{i=0}^{q_1-1} \phi_{2i} (\dot{I}TH_{t-i}) + u_t \quad (4)$$

Tablo 5. (3) Numaralı Model için ARDL (1,0) Modeli Uzun Dönem Tahmin Sonuçları

Değişkenler	Katsayılar	Standart Hatalar	t-istatistikleri	Olasılık Değerleri
$\dot{I}ST_{t-1}$	0.72	0.07	9.23	0.000*
$\dot{I}HR$	0.06	0.02	2.16	0.037**
D_1	-0.18	0.21	-0.87	0.001*
Sabit Terim	0.04	0.01	4.08	0.000*
Tamamlayıcı Testler				
Breusch-Godfrey Otokorelasyon Testi F-istatistik Değeri = 0.40 (0.524)				
White Değişen Varyans Testi F-istatistik Değeri = 0.03 (0.847)				
$R^2 = 0.79$, F-istatistik Değeri = 53.16 (0.000)				
Uzun Dönem Katsayıları				
Değişkenler	Katsayılar	Standart Hatalar	t-istatistikleri	Olasılık Değerleri
$\dot{I}HR$	0.21	0.08	2.49	0.017**
D_1	-0.67	0.84	-0.80	0.428
Sabit Terim	0.15	0.00	15.88	0.000*

1) Parantez içindeki değerler olasılık değerlerini ifade etmektedir ve söz konusu olasılık değerlerine göre modelde, yüzde 1, yüzde 5 ve yüzde 10 önem düzeylerinde otokorelasyon ve değişen varyans olmadığı belirlenmiştir.

2) * İlgili değişkenin yüzde 1, yüzde 5 ve yüzde 10 önem düzeylerinde; ** ilgili değişkenin yüzde 5 ve yüzde 10 önem düzeylerinde istatistiksel açıdan anlamlı olduğunu ifade etmektedir.

3) İHR = Toplam ihracat/GSMH ve İST = İstihdam oranını belirtmektedir.

Tablo 5'deki sonuçlara göre, toplam ihracatın GSMH'ye oranındaki yüzde 1'lik bir artış, uzun dönemde istihdam oranında yaklaşık yüzde 0.21 oranında bir artış meydana getirmektedir.

Tablo 6'daki sonuçlara göre, toplam ithalatın GSMH'ye oranındaki yüzde 1'lik bir artış, uzun dönemde istihdam oranında yaklaşık yüzde 0.28 oranında bir artış meydana getirmektedir.

Tablo 6. (4) Numaralı Model için ARDL (1,1) Modeli Uzun Dönem Tahmin Sonuçları

Değişkenler	Katsayılar	Standart Hatalar	t-istatistikleri	Olasılık Değerleri
IST_{t-1}	0.52	0.08	6.52	0.000*
ITH	-0.04	0.05	-0.94	0.352
ITH_{t-1}	0.18	0.05	3.34	0.002*
D_1	0.04	0.00	-3.12	0.003*
Sabit Terim	0.06	0.01	5.87	0.000*
Tanısal Testler				
Breusch-Godfrey Otokorelasyon Testi F-istatistik Değeri = 0.09 (0.761)				
White Değişen Varyans Testi F-istatistik Değeri = 0.03 (0.529)				
$R^2 = 0.79$, F-istatistik Değeri = 57.12 (0.000)				
Uzun Dönem Katsayıları				
Değişkenler	Katsayılar	Standart Hatalar	t-istatistikleri	Olasılık Değerleri
ITH	0.28	0.04	6.01	0.000*
D_1	-0.02	0.00	-3.32	0.002*
Sabit Terim	0.14	0.00	25.53	0.000*

1) Parantez içindeki değerler olasılık değerlerini ifade etmektedir ve söz konusu olasılık değerlerine göre modelde, yüzde 1, yüzde 5 ve yüzde 10 önem düzeylerinde otokorelasyon ve değişen varyans olmadığı belirlenmiştir.

2) * İlgili değişkenin yüzde 1, yüzde 5 ve yüzde 10 önem düzeylerinde istatistiksel açıdan anlamlı olduğunu ifade etmektedir.

3) İTH = Toplam ithalat/GSMH ve İST = İstihdam oranını belirtmektedir.

İlgi değişkenler arasında uzun dönem ilişkisi belirlendikten sonra, değişkenler arasındaki kısa dönem ilişkiyi belirlemek amacıyla (5) ve (6) numaralı modeller oluşturmuştur ve tahmin sonuçları Tablo 7 ve Tablo 8'e ifade edilmiştir.

$$\Delta \dot{I}ST = \beta_0 + EC_{t-1} + D_1 + \sum_{i=1}^{p-1} \alpha_{1i} (\Delta \dot{I}ST_{t-i}) + \sum_{i=0}^{q_1-1} \phi_{2i} (\Delta \dot{I}HR_{t-i}) + u_t \quad (5)$$

$$\Delta \dot{I}ST = \beta_0 + EC_{t-1} + D_1 + \sum_{i=1}^{p-1} \alpha_{1i} (\Delta \dot{I}ST_{t-i}) + \sum_{i=0}^{q_1-1} \phi_{2i} (\Delta \dot{I}TH_{t-i}) + u_t \quad (6)$$

Tablo 7'deki sonuçlara göre kısa dönemde toplam ihracatın GSMH'ye oranının istihdam oranını yüzde 1, yüzde 5 ve yüzde 10 önem düzeylerinde istatistiksel açıdan anlamlı olmamakla birlikte pozitif yönde etkilediği belirlenmiştir.

Tablo 7. (3) Numaralı Model için ARDL (1,0) Modeline Dayalı Kısa Dönem Tahmin Sonuçları

Değişkenler	Katsayılar	Standart Hatalar	t-istatistikleri	Olasılık Değerleri
$\Delta \dot{IHR}$	0.02	0.07	0.30	0.759
$\Delta \beta_0$	0.05	0.01	4.57	0.000*
ECT_{t-1}	-0.35	0.07	-4.53	0.000*
ΔD_1	0.01	0.00	-2.26	0.029**
$R^2 = 0.37$, F-istatistik Değeri = 7.55 (0.000)				

1) * İlgili değişkenin yüzde 1, yüzde 5 ve yüzde 10 önem düzeylerinde; ** ilgili değişkenin yüzde 5 ve yüzde 10 önem düzeylerinde istatistiksel açıdan anlamlı olduğunu ifade etmektedir.

2) ECT_{t-1} uzun dönem ilişkisinden elde hata terimlerinin bir dönemli gecikmeli değerini göstermektedir. Bu katsayısının negatif değer olması beklenmektedir.

3) IHR = Toplam ihracat/GSMH ve " Δ " değişkenin farkının alındığını belirtmektedir.

Tablo 8. (4) Numaralı Model için ARDL (1,1) Modeline Dayalı Kısa Dönem Tahmin Sonuçları

Değişkenler	Katsayılar	Standart Hatalar	t-istatistikleri	Olasılık Değerleri
$\Delta \dot{ITH}$	-0.04	0.05	-0.94	0.352
$\Delta \beta_0$	0.06	0.01	4.57	0.000*
ECT_{t-1}	-0.47	0.08	-5.82	0.000*
ΔD_1	-0.01	0.00	-3.12	0.003*
$R^2 = 0.37$, F-istatistik Değeri = 7.55 (0.000)				

1) * İlgili değişkenin yüzde 1, yüzde 5 ve yüzde 10 önem düzeylerinde istatistiksel açıdan anlamlı olduğunu ifade etmektedir.

2) ECT_{t-1} uzun dönem ilişkisinden elde hata terimlerinin bir dönemli gecikmeli değerini göstermektedir. Bu katsayısının negatif değer olması beklenmektedir.

3) ITH = Toplam ithalat/GSMH ve " Δ " değişkenin farkının alındığını belirtmektedir.

Tablo 8'deki sonuçlar yorumlandığında ise toplam ithalatın GSMH'ye oranının istihdam oranını yüzde 1, yüzde 5 ve yüzde 10 önem düzeylerinde istatistiksel açıdan anlamlı olmamakla birlikte negatif yönde etkilediği belirlenmiştir.

SONUÇ

Dış ticaret ile sanayi sektörü istihdamının araştırıldığı çalışmada, istatistiksel açıdan kabul edilen önem düzeylerinde anlamlı olmamakla birlikte kısa dönemde ihracatın GSMH'ye oranı ile sanayi sektörü istihdam oranı arasında pozitif; ithalatın GSMH'ye oranı ile sanayi sektörü istihdam oranı arasında ise negatif bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Uzun dönemde ise söz konusu iki değişken ile sanayi sektörü istihdam oranı arasında istatistiksel açıdan kabul edilen önem düzeylerinde anlamlı pozitif bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Fakat

kısa dönemde özellikle ihracatın GSMH'ye oranı ile sanayi sektörü istihdam oranı arasında ilişki olmaması, sanayi sektörü istihdam hacminin ihracat esnekliğinin düşük olduğunu göstermektedir. Bu durum ise kısa dönemde ihracat ile artan sanayi sektöründeki işgücü talebinin mevcut istihdam yapısı ile büyük ölçüde giderilemediğini göstermektedir. Ayrıca ithalatın GSMH'ye oranı ile sanayi sektörü istihdam oranı arasında ise belirlenen önem düzeylerinde istatistiksel açıdan anlamlı olmamakla birlikte negatif bir ilişki olması, kısa dönemde ithalattaki artışların işgücü ikamesine neden olduğuna işaret etmektedir. Uzun dönemde ihracatın GSMH'ye oranı ve ithalatın GSMH'ye oranı ile sanayi sektörü istihdam oranı arasında pozitif bir ilişki bulunması ise istihdamın sanayi sektörünün işgücü taleplerine uzun dönemde uyum sağlayabildiği ifade etmektedir. Uzun dönemde ithalatın GSMH'ye oranının ihracatın GSMH'ye oranından daha fazla oranda sanayi sektörü istidamı üzerinde etkide bulunduğunun tespit edildiği çalışmada bir anlamda sanayi sektörünün istihdam kapasitesinin artırılmasının diğer bir deyişle yeni yatırımların gerçekleştirilmesinin büyük ölçüde ithalata bağlı olduğunu göstermektedir.

Bununla birlikte, 24 Ocak İstikrar Tedbirlerinin sanayi sektöründeki istihdam hacmi üzerindeki uzun dönem etkisinin de incelediği çalışmada, söz konusu tedbirlerin ardından girilen yeni dönemde sanayi sektörü istihdamının azaldığı ortaya konulmuştur. Bu durum, 1980 sonrası dönemin büyük bölümde yüksek faiz ve yüksek enflasyon yaşayan Türkiye'de sanayi sektörü yatırımları için uygun yatırım ortamının oluşturulamadığını ve yatırımların caydırıldığını göstermektedir.

KAYNAKÇA

- AYAŞ, N. ve ÇEŞTEPE, H. (2010), "Dış Ticaretin İstihdam Üzerindeki Etkileri: Türk İmalat Sanayi Örneği", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 15, Sayı: 2, s. 259-281.
- BERNARD, A.B. and JENSEN, J.B. (1999), "Exceptional Exporter Performance: Cause, Effect, or Both?", *Journal of International Economics*, Vol: 47, 1-25.
- EGELİ, H. A. (2001), "Dış Ticaret Açısından Sanayileşme Stratejileri ve Türkiye Uygulaması", *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 7, s. 149-161.
- ERLAT, G., (2000), "Measuring the Impact of Trade Flows on Employment in the Turkish Manufacturing Industry", *Applied Economics*, Vol: 32, No: 9, pp. 1169-1180.
- EŞİYOK, B. A. (2008), "Türkiye Ekonomisinde Üretimin ve İhracatın İthalata Bağımlılığı, Dış Ticaretin Yapısı: Girdi-Çıktı Modeline Dayalı Bir Analiz", *Uluslararası Ekonomi ve Dış Ticaret Politikaları Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 1-2., 117-160.
- DAVIDSON, C. and MATUSZ, S.J. (2005), "Trade an Turnover: Theory and Evidence", *Review of International Economics*, Vol: 13, No: 5, pp. 861-880.
- GASTON, T. and TREFLER, D. (1997), "The Labour Market Consequences of the Canada-US. Free Trade Agreement", *The Canadian Journal of Economics*, Vol: 30, No: 1, pp. 18-41.
- GREENAWAY, D., HINE, R. C. and WRIGHT, P. (1998), "An Empirical Assessment of the Impact Trade on Employment in the United Kingdom", *European Journal of Political Economy*, Vol: 15, pp. 485-500.
- HARRISON, A. and HANSON, G. (1999), "Who Gains from Trade Reform? Some Remaining Puzzles", *Journal of Development Economics*, Vol: 59, pp. 125-154.

- HOEKMAN, B. and WINTERS, L.A. (2005), "Trade and Employment: Stylized Facts and Research Findings", *World Bank Policy Research Working Paper*, No: 3676, 1-36.
- KRUGMAN, P. (1995), "Growing World Trade: Causes and Consequences", *Brookings Papers on Economic Activity*, No:1, 327-376.
- MESSERLİN, P.A. (1995), "The Impact of Trade and Foreign Direct Investment on Labour Market: French Case, *OECD Jobs Study Working Papers*, No: 9, pp.1-38.
- NARAYAN, P.K. (2005), "The Saving and Investment Nexus for China: Evidence from Cointegration Tests", *Applied Economics*, Vol: 37, No: 17, pp. 1979-1990.
- OCAMPO, J. A. and TAYLOR, L. (1998), "Trade Liberalisation in Developing Countries: Modest Benefits but Problems with Productivity Growth, Macro Prices and Income Distribution", *The Economic Journal*, No: 108, pp. 1523-1546.
- PESARAN, M. H. SHİN, Y. and SMITH, R. J. (2001), "Bounds testing approaches to the Analysis of Level Relationships, *Journal of Applied Econometrics*, Vol: 16, pp. 289-326.
- POLAT, Ö. ve USLU, E.E. (2010), "Türkiye İmalat Sanayinde Dış Ticaretin İstihdam Üzerindeki Etkisi", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 3, s. 489-504.
- REVENGA, A.L. (1992), "Export Jobs? The Impact of Import Competition on Employment and Wage in U.S. Manufacturing", *The Quarterly Journal of Economics*, Vol: 107, No: 1, 255-284.
- SACHS, J. and SHATZ, H.J. (1994), "Trade and Jobs in US Manufacturing", *Brookings Papers on Economic Activity*, No:1, 1-84.
- SLAUGHTER, M.J.(2001), "International Trade and Labor-Demand Elasticities", *Journal of International Economics*, Vol: 54, pp. 27-56.
- ŞENESEN, G. (1998), "An Input-Output Analysis Employment Structure in Turkey: 1973-1990", Economic Research Forum Conference for Arab Countries, Iran and Turkey, *Working Paper*, No: 9809,
- UYSAL, D. (2007), "Türkiye İstihdam, İşsizlik ve İstihdam Politikaları", Türkiye Ekonomisi Makroekonomik Sorunlar ve Çözüm Önerileri (Editör: Ahmet AY), Çizgi Kitabevi, KONYA.
- WELSUM, V. and REİF, X. (2006), "The Share of Employment Potentially Affected by Offshoring-an Empirical Investigation", *OECD Digital Economy Papers*, No: 107, pp. 1-39.
- XIAOLAN, F. and BALASUBRAMANYAM, V.N. (2004), "Exports, FDI, Growth of Small Rural Enterprises and Employment in China", *ESRC Centre for Business Research Working Paper*, No: 286, pp. 1-19.
- ZİVOT, E. and ANDREWS, K. (1992), "Further Evidence on the Great Crash, The Oil Price Shock, and The Unit Root Hypothesis", *Journal of Business and Economic Statistics*, Vol: 10, No: 17, pp. 251-270.

<http://www.tuik.gov.tr>

<http://www.wto.org>

CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ
YÖNETİM VE EKONOMİ DERGİSİ
(YAZIM KURALLARI VE YAYIN İLKELERİ)

Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yönetim ve Ekonomi Dergisi, kurulduğu 1995 yılından günümüze değin başta İktisat, İşletme ve Maliye olmak üzere Siyaset Bilimi, Kamu Yönetimi ve Uluslararası İlişkiler gibi çeşitli bilim alanlarında yayın hayatını sürdürmektedir.

“Uluslararası hakemli dergi” niteliğine sahip CBÜ İİBF Yönetim ve Ekonomi Dergisi, Haziran ve Aralık dönemlerinde olmak üzere yılda iki kez yayınlanmaktadır. Dergimiz, “*EconLit Veri Tabanı*”, “*EBSCO Veri Tabanı*”, “*ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanı*”, “*Akademia Sosyal Bilimler İndeksi (ASOS)*” ve “*DOAJ Veri Tabanı*”na kayıtlıdır. Editörlüğümüze gelen makaleler, bir ön incelemeden sonra Hakem Kurulu içerisinde konunun uzmanı olan iki, gerektiğinde üç hakemin değerlendirmesinden geçmektedir.

Dergimizin bundan sonraki sayılarında yayınlanması arzu edilen çalışmaların aşağıda belirtilen yazım kurallarına ve diğer koşullara uygun bir şekilde editörlüğümüze ulaştırılması gerekmektedir.

●Dergiye ancak başka bir yerde yayınlanmamış veya halen yayınlanmak üzere değerlendirme sürecinde olmayan yazılar gönderilebilir. Hakem değerlendirme süreci sonunda yazı yayına kabul edilirse, yazının tüm yayın hakları CBÜ İİBF Yönetim ve Ekonomi Dergisi’ne aittir.

●Dergimize gönderilecek makaleler Türkçe veya yabancı dilde (İngilizce, Fransızca veya Almanca) olabilir. Makalenin Türkçe ve İngilizce dilleriyle hazırlanmış en çok 150’şer kelimelik özetinin de eklenmesi gerekir (İngilizce ve Türkçe başlık da yer almalıdır). Ayrıca bu özetin altında, çalışmanın alanını tanımlayabilecek Türkçe ve İngilizce “anahtar sözcükler, (keywords)” de bulunmalıdır.

●Dergimiz Yıl:2009 Cilt:16 Sayı:1 den itibaren ***Journal of Economic Literature (JEL) Kodu*** uygulamasına geçmiş bulunmaktadır. Gönderilecek çalışmalarda yazarın JEL Kodlarını da belirtmesi gerekmektedir. Türkçe ve İngilizce özetlerin altında, anahtar kelimeler (en az 3 en çok 5 kelime) ile (JEL) kodu bulunmalıdır. JEL Kodlarının belirlenmesi ile ilgili internet başvuru adresine aşağıdaki bağlantıdan ulaşılmaktadır:

http://www.aeaweb.org/journal/jel_class_system.php

●Yazılar A4 ebatlı kağıda Word for Windows kelime işlem programıyla aşağıdaki biçimde yazılmalıdır.

Üst : 3 cm Sol : 4 cm Alt : 8 cm Sağ : 4 cm
Karakter : Times New Roman 11 punto Satır Aralığı : 1.5

●Makale, CD kopyası (doc. dosyası olarak kaydedilen virüs kontrolü yapılmış bir CD) ile birlikte üç (3) nüsha olarak gönderilmelidir. Yazılar maksimum 20 sayfa ve lazer çıktı kalitesinde olmalıdır.

●Yazılar, sadece makalenin adı, yazar(lar)ın adı, yazar(lar)ın akademik ünvanı, yazar(lar)ın bağlı oldukları kurum(lar), irtibat kurulacak yazarın adı, adresi, elektronik posta (e-mail) adresi, telefon ve fax numaralarını belirten dış kapak sayfası eklenerek üç nüsha gönderilmelidir. Bu sayfa çıkarıldıktan sonra, metin incelenmek üzere en az iki hakeme gönderilecektir. Bu nedenle metnin ilk sayfasında yazar adına yer verilmeden sadece makale adı yazılmalıdır.

●Yazıda yer alan konu başlıkları I,II,III, ... gibi Romen rakamlarıyla, alt başlıklar ise A,B,C, ... gibi büyük harflerle sıralanmalıdır. Makaleyi bölümlere ayırmada ondalık sistem kullanılmalıdır. Tablo ve şekillerin hazırlanmasında derginin boyutları ve genel dizayn dikkate alınmalıdır. Şekillere ve tablolara başlık ve sıra numarası verilmeli ve sayfaya ortalanmalıdır. Başlıklar tabloların üstünde şekillerin ise altında yer almalıdır. Denklemlere sıra numarası verilmelidir. Sıra numarası parantez içinde ve sayfanın en sağında bulunmalıdır.

●Makale içi referanslar, dipnotlar yerine metnin içinde parantez arasında (yazar(lar)ın soyadı, kaynağın yayın yılı, sayfa numaraları) yazılmalı, açıklama notları sayfa altında dipnot şeklinde (9 punto) belirtilmelidir. Karşılaşabilecek bazı farklı durumlar aşağıdaki gibi olabilir:

Tek yazarlı ise; (Akat, 1984: 86)

Çift yazarlı ise; (Taner ve Polat, 1992: 80-85)

İkiden Çok yazarlı ise (Cemalcılar vd., 1979: 33-35).

Aynı yazar(lar)ın birden çok çalışmasına gönderme yapıyorsa; (Akgüç,1980a: 15-20; 1980b: 18-40) şeklinde olmalıdır.

●Kaynakça ayrı bir sayfada alfabetik sırayla yazılmalıdır. Kaynakçada aşağıda örneklenen biçime uyulmalıdır:

Birden çok yazarlı bir eser için örnek;

SMITH, Duane L., HANSEN, Holger ve Mehtap S. KARIM (1989), "Management Information Support for District Health Systems Based on Primary Health Care", *Information Technology for Development*, 4 (4), 779-811.

Dergi, Kitap ve Derleme için birer örnek;

LOTT, John R. (1978), "Why is Education Publicly Provided? A Critical Survey", *The Cato Journal*, 7 (2), 475-503.

GÖNENLİ, Atilla (1976), *İşletmelerde Finansal Yönetim*, İstanbul: Sermet Matbaası.

DOOLEY, Michael P. (1989), "Market Valuation of External Debt". J.A.Frenkel, M.P. Dooley ve P. Wickham (der.), *Analytical Issues In Debt* içinde, ABD: IMF Yayını.

İnternet kaynaklı atıfa bir örnek;

PACIFIC ASIA TRAVEL ASSOCIATION (PATA) (Temmuz 1999), "Coming Soon to an NTO Near You: Tourism Satellite Accounts," *Hotel Online Special Report*, <http://www.hotel-online.com/Neo/News/PressReleases/1999-3rd/July99-PATATSA.html> (09/05/2000).

Makale yayımlama süreci şöyledir:

-Yukarıda belirtilen şartlara uygun olarak hazırlanmış makale, bir üst yazı ile üç nüsha olarak ve CD ile birlikte dergi editörlüğüne gönderilmelidir.

-Makale; "Hakem Kurulu" içerisinde belirlenecek hakemlerin değerlendirme sürecinden geçtikten sonra, eğer varsa, düzeltmeleri yapması için yazara geri gönderilecektir. Yazar, hakem tarafından istenen düzeltmeleri yaptıktan sonra, makaleyi (düzeltilmiş son hali ve CD), yazının düzeltme istenilen nüshası ile birlikte geri göndermelidir.

-Yazı ve makalesi yayımlanan her yazara derginin ilgili sayısından 1(Bir) adet gönderilir. Ayrıca telif ücreti ödenmez.

Bu duyuruda belirtilen kurallara uyulmamasının tüm sorumluluğu yazar(lar)a aittir. Böyle bir durumda hakem değerlendirme raporuna bakılmaksızın Dergi Yayın Komisyonu ilgili makaleyi yayınlamama hakkını saklı tutar.

YAZIŞMA ADRESİ

Prof. Dr. A. Kemal ÇELEBİ

(Maliye Bölümü Öğretim Üyesi-Yönetim ve Ekonomi Dergisi Editörü)

Celal Bayar Üniversitesi

İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Uncubozköy Mevkii 45030 MANİSA-TÜRKİYE

e-posta: iibf-dergi@bayar.edu.tr

CELAL BAYAR UNIVERSITY
THE FACULTY OF ECONOMIC AND ADMINISTRATIVE SCIENCES
JOURNAL OF MANAGEMENT AND ECONOMICS

CBU, Journal of Management and Economics (ISSN-1302-0064) is a bi-annual, multi-disciplinary, refereed journal. Articles from a variety of social science disciplines like economics, business administration, international relations, political science and public administration have been published since 1995. Journal of Management and Economics is a referred international journal published twice a year, June and December. Manuscripts in Turkish, English, German and French are welcomed.

Guidelines for Submitting Articles

- Manuscripts submitted to the journal will first be viewed by the Editorial Board then forwarded to the referees. In line with the evaluation of the referees, Editorial Board will make the final decision, either in favour or against publication, or return the manuscript back to the author for any revision required by the referees. Authors will be informed of the decision of the Editorial Board regarding publication in the shortest time possible. Manuscripts which are not published will not be returned back the authors.

- The article should begin with an indented and italicised summary (abstract) of around 100 words, which should describe the main arguments and conclusions of the article. Abstract should be accompanied by up to 5 key words or phrases that characterise the content of the article.

- **References should be in text in parenthesis and give the author's surname, year of publication and page number.** Footnotes should be preferred for any explanation. The required format is Microsoft Word for Windows. (at least version 6.0) Text should be typed single-spaced, in Times New Roman, font size 11. (Font size for Resources is 9). The whole article should not exceed 20 pages and the margins for a page should be as follows: Top 3 cm, Bottom 8 cm, Left 4 cm, Right 4 cm.

- Apart from the one on a computer disc, two hard copies of the manuscript should be submitted. In one copy, which will be sent for review, first page should not include name(s) of author(s) but just the title of article.

CONTACT INFORMATION

Prof. Dr. A. Kemal ÇELEBİ

Editor of Journal of Management and Economics

Celal Bayar University

The Faculty of Economic and Administrative Sciences

Uncubozköy Mevkii 45030 MANİSA – TURKEY

e-mail: iibf-dergi@bayar.edu.tr

